

ქართული სტამბა

ქართული სალხის ბრძოლა უცხოელ
დამპყრობთა წინააღმდეგ
XIV-XV საუკუნეების
მიჯნაზე

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია

ივ. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიის, არქეოლოგიისა და
ეთნოგრაფიის ინსტიტუტი

ქარლო გაბაგაძე

ქართველი ხალხის ბრძოლა უცხოელ
დაპყრობთა წინააღმდეგ XIV—XV
საუკუნეების მიჯნაზე

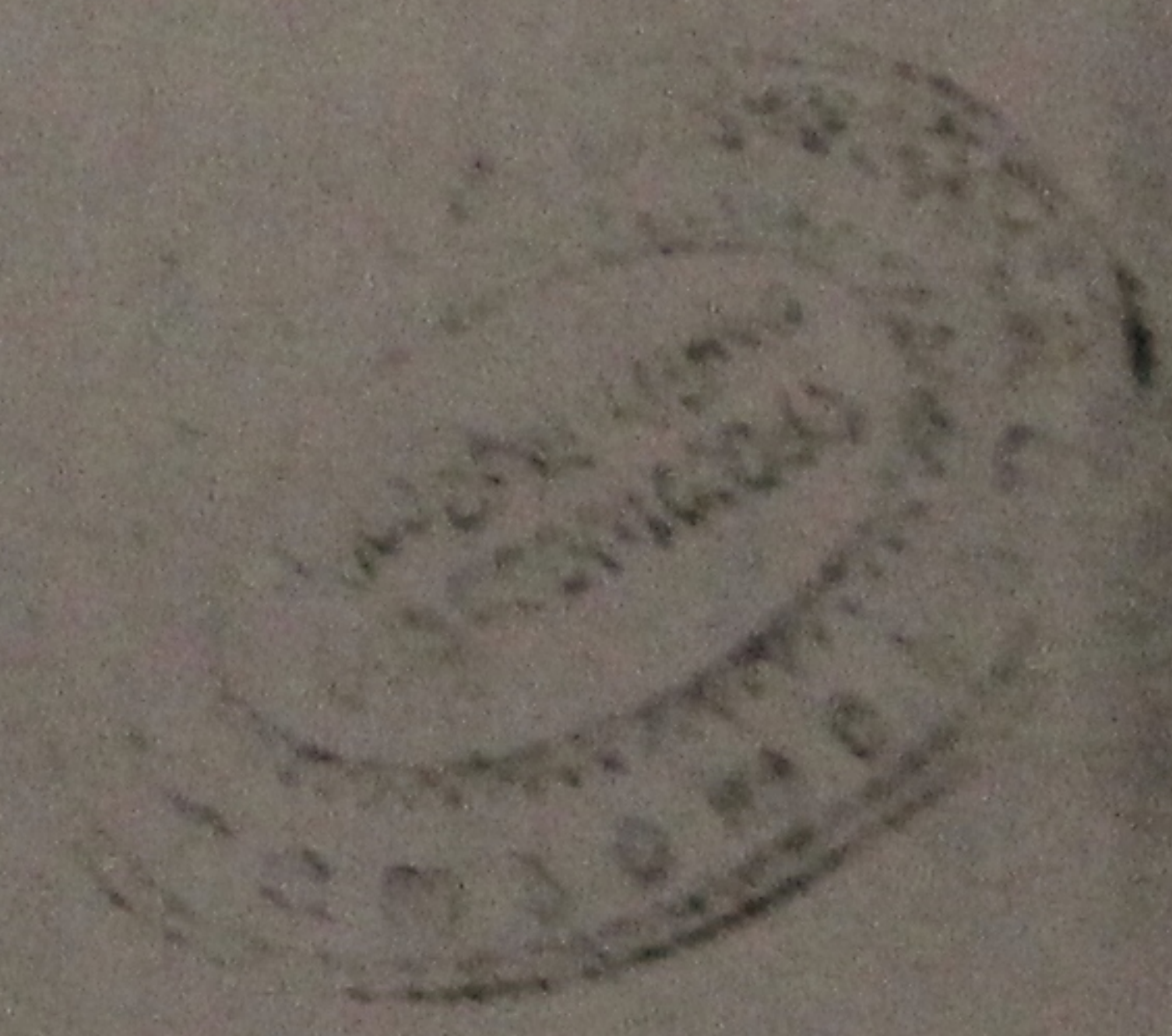
115857

გამომცემლობა „მეცნიერება“

თბილისი

1974

მონღოლთა აწლოვანი პატონობის გადაშენების შემდეგ დიდ ხანს არ გაუვლია, რომ საქართველოს ახალი მრისხანე დამპყრობელი მოველინა თემურის ურდოების სახით.

1386—1405 წლებს შორის თემური მ-ჯერ შემოესია ჩვენს ქვეყანას სხვადასხვა დროს.

გადამთვლი ზეიბარი პირწმინდად სპობდა თავის გზაზე ყოთლნაშენის უოველგვარ ყვალს და ქვეყანას ემუქრებოდა წაწმენდა-განადგურებით.

ქართველმა ხალხმა უდიდესი სიმტკიცე და შეუპოვრობა გამოავლინა საბედისწერო განსაცდელის დროს და ხანგრძლივი სისხლისმღვრელი ბრძოლით დაიცვა მამული და ეროვნული მრწამსი.

წინასწართა ამ უთანასწორო, დრამატიზმით აღსავსე ბრძოლებთან დაკავშირებული საკითხების მეცნიერულ შესწავლას ეძღვნება ეს წიგნი.

სპონ-2000
გამომცემლობა

და დაასრულა ლანგ-თემურ მოოვრება ქართლისა და წარვიდა სხუათა ქუეყანისა დასაპყრობად... არა სადა მოწვენილ არს ქართლსა ზედა ქირს, ესევეთარი, რაოდენი ამან მოაწივა... და ამისა შემდგომად წარმოვიდა და მოვიდა თურქისტანს და მუნ სალმოზიერ იქმნა, და ბოროტი იგი ბოროტად წარწყმდა.
ქართლის ცხოვრება.

შესავლის მაგიერ

XIV—XV საუკუნეთა მიჯნა განსაკუთრებული ძნელბედობის ხანა იყო საქართველოს ისტორიაში. ამ დროს ჩვენმა ქვეყანამ განიცადა თემურის ურდოთა გამანადგურებელი შემოსევები, რამაც უდიდესი ზიანი მიაყენა ქართველი ხალხის ეკონომიურსა და კულტურულ ცხოვრებას.

ვერაგი, ცბიერი და დაუნდობელი მტერი მიზნად ისახავდა საქართველოს ქრისტიანი მრევლის გათათრებას ან პირწმინდად გაჟლეტას, მის ადგილზე მუსლიმანი ელეების დასახმას, ადგილობრივი კულტურული მემკვიდრეობის მოშლას და საქართველოს მთა-ბარის გადაქცევას ყიშლალ-იალაღებად.

ამ ავბედით ჟამს მთელი საქართველო აღდგა მამულისა და რჯულის დასაცავად და უმაგალითო თავგანწირული ბრძოლით შეინარჩუნა თავისი ეროვნული სახე და სახელმწიფოებრიობა.

მაგრამ ეს მოხდა უზარმაზარი მატერიალური ზარალისა და ადამიანთა აურაცხელი მსხვერპლის ფასად.

თემურის ურდოებთან ხანგრძლივსა და უთანასწორო ბრძოლაში გაჩანაგდა საქართველოს ერმრავალი მოსახლეობა, დაიწვა და გადაშენდა სოფლები და დაბა-ქალაქები, დაიქცა და დაიღუწა ციხე-კოშკები, გაიჩეხა და გაპარტახდა ბაღ-ვენახები, შეირყვნა და შეიბილწა ეკლესია-მონასტრები, განადგურდა ერის მატერიალური და სულიერი კულტურის დიდებული ძეგლები, მტერმა ველური ენერგიით მოსპო რასაც მისი მსახვრალი ხელი მისწვდა.

ამ შემოსევათა მძიმე შედეგები, მიუხედავად შემდგომი ხანების ფართო აღდგენითი საქმიანობისა, საუკუნეთა მანძილზე იჩენ-

და თავს და წელგატეხილმა ქვეყანამ ოდინდელი დიდება ვერა და ვერ დაიბრუნა, ხოლო სამშობლოს ჭირ-ვარამზე გულდამწვარმა მამულიშვილებმა იმ ავბედით დღეთა მათიანეს წარმოსახვაც ვე-
ლარ შეძლეს სათანადო ქართული წერილობითი წყაროების ნაკ-
ლებობის გამო.

ქართული ნარატიული წყაროების უქონლობა დიდ დაბრკო-
ლებად აღემატათ წინ ფარსადან გორგიჯანიძეს, ვახტანგ VI-ის
„სწავლულ“ კაცებს. „ახალი ქართლის ცხოვრების“ გადაკეთებუ-
ლი გაგრძელების ავტორს, ვახუშტი და იოანე ბაგრატიონებს და
ყველა მათ, ვინც მანამდე ან მათ შემდეგ ხელი მოჰკიდა „ქარ-
თლის ცხოვრების“ შერყვნილი და ნაკლული ადგილების აღდგენა-
შეესებას.

იგივე მიზეზები დიდ სიძნელეს უქმნიდა, აგრეთვე, მარი ბრო-
სეს, იოანე ჯავახიშვილს, ნიკო ბერძენიშვილსა და სხვებს, ვინც
განსაკუთრებული ღვაწლი დასდო საქართველოში თემურის შემო-
სევებთან დაკავშირებული საკითხების მეცნიერულ კვლევას.

აღნიშნული საკითხების შესწავლისადმი განსაკუთრებული ინ-
ტერესი აღგვეძრა ივ. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიის, არქე-
ოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტში პროფ. ვალერიან გაბა-
შვილის ხელმძღვანელობით საქართველოს ისტორიის XIV—XVII
საუკუნეთა სპარსულ წყაროებზე მუშაობის დროს. ეს ინტერესი
უფრო მიზანსწრაფული გახდა აკად. ნიკო ბერძენიშვილის გამამ-
ხნეველმა რჩევამ.

ჩვენ შევეცადეთ სპარსულ, არაბულ, თურქულ, ბერძნულ,
სომხურ, ესპანურ, ქართულსა და სხვა ენებზე არსებული წყა-
როებიდან ამოკრებილი ცნობების ურთიერთშეჯერებითა და
კრიტიკულად განხილვა-გაანალიზებით, აგრეთვე ამ ცნობები-
სათვის სწორი ქრონოლოგიური რიგის მიჩენითა და სათანადო
სამეცნიერო ლიტერატურის გათვალისწინებით წარმოგვეჩინა სა-
ქართველოსა და მისი მეზობელი ქვეყნების მდგომარეობა XIV ს-
ის 80-იან წლებში, დაგვეხასიათებინა თემური, მის მიერ შექმნილი
სახელმწიფო, მისი დაპყრობითი ომები, გვეჩვენებინა მამულისა
და რჩულისადმი ჩვენი ხალხის უდიდესი სიყვარული და თავდადე-
ბა, მისი მორალური და ფიზიკური გაუტეხლობა და ის უმაგა-
ლითო გმირული უთანასწორო ბრძოლა, რომელსაც იგი მეფე გი-
ორგი ბაგრატის ძის ხელმძღვანელობით ეწეოდა თემურის ურდო-
თა წინააღმდეგ ჩვენი ერის ისტორიაში იმ ჭეშმარიტად დიდი
სამამულო ომის დროს.

წყაროები და ლიტერატურა

XIV—XV საუკუნეთა მიჯნის საქართველოს ისტორიის ადგი-
ლობრივი ნარატიული წყაროები ან საერთოდ არ შექმნილა, ან
პირწმინდად დაიკარგა თემურის ველურ ურდოთა შემოსევების
დროს¹. ამ გარემოებამ, აკად. ივ. ჯავახიშვილის სიტყვებით რომ
ვთქვათ, საქართველოს ისტორიის მკვლევარი ისეთ უცნაურ მდგო-
მარეობაში ჩააგდო, რომ საქართველოს მაშინდელი ამბებისა და
საერთო ვითარების გასარკვევად უცხო, თანაც სწორედ მტრისა-
გან დაწერილი წყაროს გამოყენების გარდა თითქმის აღარავითარი
სხვა საშუალება აღარ მოეპოვება².

საქართველოში თემურის შემოსევათა შესახებ ცნობები გაბ-
ნეულია სპარსულ, არაბულ, ბერძნულ, ესპანურ, სომხურ, ქარ-
თულ და სხვა ენებზე არსებულ ნარატიულ და დოკუმენტური
ხასიათის წყაროებსა და ეპიგრაფიკულ ძეგლებში.

თემურმა ომებსა და ლაშქრობებში გაატარა მთელი მისი დღე-
ნი. მან ერთიმეორეს მოყოლებით გაძარცვა და ააოხრა ხორეზმი
და ავღანისტანი, ირანი და ინდოეთი, ერაყი, სირია, მცირე
ასია, საქართველო, სომხეთი, აზერბაიჯანი, ჩრდილო კავკასია, ყი-
რმისა და სამხრეთ-რუსეთის ქალაქები, ხოლო სიცოცხლის მი-
წურულს განზრახული ჩინეთის ლაშქრობა განუხორციელებელი
დარჩა.

ამ ლაშქრობათა დროს თემურის უზარმაზარ ბანაკში საპატიო
ადგილი ეკავა სამეფო კანცელარიას. ხელმწიფის პირადი მდივან-

¹ ივ. ჯავახიშვილი, ისტორიის მიზანი, წყაროები და მეთოდები წინათ
და ახლა, წიგნი I, ძველი ქართული საისტორიო მწერლობა, თბ., 1945, გვ. 29.

² ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, წიგნი III, თბ., 1966,
გვ. 278.

³ აკად. ვ. ბარტოლდ, მაგალითად, საგანგებოდ აღნიშნავდა ამ ეპოქის
საისტორიო თხზულებათა დიდ სიმრავლეს (იხ. მისი: Мир Али Шир и политичес-
кая жизнь, академик В. В. Бартольд, Сочинения, II, ч. 2, М., 1964, გვ. 199).

შვიგნობრები („დაბირანე ხას“) და ეპოქის განათლებული ადამიანები („ფაზელანე ასრ“) აზუსტებდნენ ლაშქრობათა მარშრუტებს, წერდნენ სხვადასხვა სახის ხელშეკრულებებს, აღნუსხავდნენ ალაფსა და დავლას, ადგენდნენ დღიურებს, შესვენების ჟამს თავშესაქცევ ამახებს მოუთხოვრებდნენ და სხვადასხვა თხზულებებს უკითხავდნენ თავიანთ უწიგნურ მბრძანებელს. მათი დღიურები და სხვა ოფიციალური მასალა, ლაშქრობებში მონაწილე პირების ნაამბობთან ერთად, შემდეგ საფუძვლად დაედო თემურისა (1370—1405) და თემურიან სულთანთა (1405—1501) კარზე შექმნილ მდიდარ სპარსულენოვან საისტორიო მწერლობას, რომლის ყველაზე თვალსაჩინო წარმომადგენლები ნეზამ ად-დინ შამის, შარაფ ად-დინ ალი იეზდის, მოინ ად-დინ ნათანზის, ჰაფეზე აბრუ, ფასიბი ხაფი, აბდ არ-რაზაყ სამარყანდის, მირზონდის და სხვა ისტორიკოსები იყვნენ. მათ თხზულებებში უაღრესად საინტერესო და საყურადღებო ცნობებია გაბნეული XIV—XV საუკუნეთა მიჯნის საქართველოს ისტორიის საკითხების შესასწავლად.

თემური თვითონ ავალედა კარის ისტორიკოსებს მისი ომებისა და ლაშქრობების ისტორიის დაწერას. სხვადასხვა დროს კიდევაც ყოფილა შედგენილი მსგავსი თხზულებები თურქულ, უიღურულ და სხვა ენებზე, მაგრამ ისინი არ მოსწონებია მრისხანე მბრძანებელს და 1402 წ. ნეზამ ად-დინ შამის დაავალა „ზაფარ-ნამეს“ („გამარჯვების წიგნი“) ხელახლად დაწერა. ამ უკანასკნელმა მალე შეასრულა ხელმწიფის ბრძანება და 1404 წ. გამზადებული თხზულება მიართვა აზიის დიდ დამპყრობელს⁴.

⁴ ნეზამ ად-დინ შამის „ზაფარ-ნამე“ გამოსცა ფ. თაუერმა, იხ. *Histoire des conquêtes de Tamerlan intitulée Zafarnama par Nizamuddin Sami. Avec des additions empruntées au Zubdatu-tavarich-i Bysunguri de Hafiz-i Abru. Edition critique par Felix Tauer, t. I, texte persan de Zafarnama, Praha, 1937* (ქვემოთ: ნეზამ ად-დინი); ნაწყვეტები თხზულებიდან, რომელიც ეხება ბიჩთვისის ციხის აღებას და თემურის გალაშქრებას დასავლეთ საქართველოში 1403 წ., შეტანილია წიგნში: სპარსული საისტორიო ტექსტები, შეადგინეს ჟ. ჯიუნაშვილმა და დ. კაციტაძემ, I, თბ., 1972, გვ. 247—256; ხელნაწერები იხ. C. A. Storey, *Persian Literature, a bio-bibliographical survey, section II, fasciculus 2 (special history of Persia)*, London, 1936, გვ. 279; რუსულ თარგმანში (Ч. А. Стори, *Персидская литература. Био-библиографический обзор, переработан и дополнен Ю. Э. Брегель. II. М., 1972*), გვ. 787—791; ავტორის შეჯამება იხ. В. В. Бартольд, *Туркестан в эпоху монгольского нашествия*, В. В. Бартольд, *Сочинения*, გვ. 101; Л. Зимин, В. Бартольд, *Тексты по истории Средней Азии. I, СПб., 1915*, გვ. XXVI; А. Крымский,

ნეზამ ად-დინ შამის „ზაფარ-ნამეში“ დალაგებითაა აღწერილი თემურის ცხოვრებასა და მოღვაწეობასთან დაკავშირებული მომენტები, განსაკუთრებით მისი დაპყრობითი ომების ისტორია. ავტორი აღწერილი ბევრი ამბის უშუალო მოწმე იყო. იგი პირადად დასწრებია თემურის მიერ საქართველოში ბიჩთვისის ციხის აღებას⁵.

ნეზამ ად-დინ შამის მიერ შეკრებილი ფაქტობრივი ხასიათის მასალა შემდეგ საფუძვლად დაედო თემურის ცხოვრებისა და მოღვაწეობისადმი მიძღვნილ თითქმის ყველა თხზულებას. ამ მხრივ განსაკუთრებით აღსანიშნავია შარაფ ად-დინ ალი იეზდის „ზაფარ-ნამე“, რომელიც ავტორმა დაასრულა 1424 წელს⁶.

История Персии, ее литературы и дервишеской теософии, III, 1914—1917, გვ. 53; А. А. Ромаскевич, Персидские источники по истории туркмен и Туркмени, I, Л., 1939, გვ. 57, 58; Сборник материалов, относящихся к истории Золотой Орды. Извлечения из персидских сочинений, собранные В. Г. Тизенгаузеном и обработанные А. А. Ромаскевичем и С. Л. Волиным, II, М.-Л., 1941, გვ. 104, 105; А. Якубовский, Тимур, опыт краткой характеристики, Вопросы истории, 8—9, 1946, გვ. 42, 46; Н. В. Пигулевская, А. Ю. Якубовский, И. П. Петрушевский, Л. В. Строева, Л. М. Беленицкий, История Ирана с древнейших времен до конца XVIII века, Л., 1958, გვ. 211; Х. А. Р. Гибб, Мусульманская историография, Арабская литература, М., 1960, გვ. 145; Дж. Ибрагимов, Феодалные государства на территории Азербайджана в XV веке, Баку, 1962, გვ. 6, 7; Catalogue of the Persian Manuscripts in the British Museum by Charles Rieu, vol. 1, London, 1879, გვ. 170—172; H. Ethé, Neu-persische Literatur, Grundriss der Iranischen Philologie, Strassburg, 1896—1904, 356; E. G. Brown, A History of Persian Literature under Tartar dominion (A. D. 1265—1502), vol. III, Cambridge, 1928, გვ. 183.

⁵ ნეზამ ად-დინი, გვ. 281.

⁶ შარაფ ად-დინ ალი იეზდის „ზაფარ-ნამე“ გამოცემული იქნა ორჯერ კალკუტასა და თეირანში (იხ. *The Zafarnamah by Maulana Sharfuddin Ali of Yazd, ed. by Maulawi Muhammad Ilahdad, vol. I—II, Calcutta, 1887—1888*, ქვემოთ: შარაფ ად-დინი; *مولا شرف الدین علی یزدی، تاریخ عمومی مفصل، تهران، 1336* — ქვემოთ: შარაფ ად-დინი, თეირანი); იგი თარგმნილი იქნა ფრანგულ ენაზე პტი დე ლა კროას მიერ და გამოიცა პარიზში 1722 წელს (იხ. *Histoire de Timur-Bec, écrite en persan par Cherefeddin Ali, traduite en françois par Petis de la Croix, Paris, 1722*), რომლიდანაც შემდეგ შესრულდა ინგლისური თარგმანიც და გამოიცა მომდევნო წელს (იხ. *The History of Timur Bec, translated into French by Petis de la Croix, now faithfully rendered into English by J. Darby, London, 1723*); ხელნაწერები იხ. C. A. Storey, *Persian Literature, vol. I, pt. I, sect. II, fasc. 33, 284—286*; შარაფ ად-დინ ალი იეზდის შესახებ იხ. შარაფ ად-დინი, თეირანი, გვ. 284—286.

შარაფ ად-დინ ალი იეზდი (გარდ. 1454 წ.) თემურიანთა კარის ისტორიკოსი იყო. მისი თხზულება უფრო დაწვრილებითი ისტორიაა ვიდრე ნეზამ ად-დინ შამის „ზაფარ-ნამე“ და მთლიანად თემურისადმი მიძღვნილი დაბადებიდან გარდაცვალებამდე. თხზულებაში ერთ-ერთი ცენტრალური ადგილი უკავია თბრობას საქართველოს შესახებ.

XIV—XV საუკუნეთა მიჯნის საქართველოს ისტორიის უაღრესად საყურადღებო წყაროს წარმოადგენს მოინ ად-დინ ნათანზის „მონთახაბ ათ-თავარიხე მოინ“ („მოინ [ად-დინ ნათანზის] რჩეული ისტორიათაგანი“), რომელიც ავტორმა თემურის შვილის შვილს ისქანდერს მიუძღვნა ფარსისა და ისპაჰანის გამგებელი რომ იყო 1409—1414 წლებში. აღსანიშნავია, რომ ავტორის ვინაობა დიდხანს უცნობი რჩებოდა, რისთვისაც ბარტოლდმა „ისქანდერის ანონიმი“ უწოდა მას.

მოინ ად-დინ ნათანზიმ თავისი თხზულება დაასრულა 1414 წ. მსოფლიო ისტორიის ტიპის თხზულებაში ავტორი ვრცლად ჩერდება მონღოლთა იმპერიებისა და თემურის მიერ შექმნილი სახელმწიფოს სამხედრო-პოლიტიკურ ისტორიაზე. მას უხვად გამოუყენებია დღემდე სრულიად უცნობი წყაროები, მისი ცნობები საქართველოს შესახებ გამოირჩევა დიდი ორიგინალობით და მნიშვნელოვნად განსხვავდება ნეზამ ად-დინ შამისა და შარაფ ად-დინ ალი იეზდის მონაცემებისაგან, რაც საშუალებას გვაძლევს კრიტიკული თვალთ შევხედოთ თემურის მეხოტბე ისტორიკოსების ცალმხრივსა და ტენდენციურ ცნობებს⁷.

გამოცემლის წინასიტყვაობა, გვ. 3—15; А. А. Крымский, История Персии, III, გვ. 53; В. В. Бартольд, Туркестан в эпоху монгольского нашествия, гв. 102; Сборник материалов, относящихся к истории Золотой Орды, гв. 144; Н. В. Пигулевская и др., История Ирана, гв. 211; А. Ю. Якубовский, Тимур, гв. 42—48; История стран зарубежного Востока в средние века, М., 1957, гв. 240; Дж. Ибрагимов, Феодалные государства на территории Азербайджана, гв. 7; Х. А. Р. Гибб, Арабская литература, мусульманская историография, гв. 145; Ch. Rieu, Catalogue of the Persian Manuscripts in the British Museum, vol. I, гв. 173—175; Н. Ethé, Neupersische Literatur, гв. 359; E. G. Browne, A History of Persian Literature, гв. 362—365.

⁷ მოინ ად-დინ ნათანზის თხზულება გამოცემული იქნა ეან ობენის მიერ (იხ. منتخب التوايخ معين منسوب به معين الدين نطنزي و معروف به آتوني، ۱۳۳۱، تهران، تصحيح زان اوين، ناشر: ناهنجار). ნაწყვეტები თხზულებიდან, რომელიც შეეხება საქართველოში თემურის უკანასკნელ შემოსევას, შეტანილია წიგნში: სპარსული საისტორიო ტექსტები, I, გვ. 270—272;

თემურისა და თემურიანთა კარის ისტორიკოსთა ყველაზე თვალსაჩინო წარმომადგენელი იყო ბენ ლოთფალაჰ ბენ აბდ არაშიდ ჰაფეზე აბრუ (გარდ. 1430 წ.), რომელსაც ეკუთვნის ირანისა და ახლო აღმოსავლეთის ქვეყნების გეოგრაფიული აღწერილობა და საისტორიო ხასიათის უზარმაზარი თხზულება „მაჯმაათ-თავარიხ“ („მატიანეთა კრებული“), ანუ „ზობდათ ათ-თავარიხ“ („მატიანეთა ნალები“). მასვე დაუწერია, აგრეთვე, რაშიდ ად-დინის „ჯამი ათ-თავარიხისა“ და ნეზამ ად-დინ შამის „ზაფარ-ნამეს“ გაგრძელებები, ანუ „ზეილები“.

ჰაფეზე აბრუს „ზობდათ ათ-თავარიხი“ მსოფლიო ისტორიის ტიპის თხზულებაა. იგი შედგება 4 ტომისაგან. შიგ თბრობა იწყება ადამიანის შექმნიდან და მთავრდება მისი შედგენის, ე. ი. 1427 წლის ამბებით⁸.

თხზულების ხელნაწერი არსებობს საბჭოთა კავშირში (იხ. აზიის ხალხთა ისტორიის ტუტის ლენინგრადის განყოფილების ხელნაწერი C—381. ქვემოთ: ნათანზი, ლენინგრადი); ავტორის შესახებ იხ. ნათანზი, გამოცემლის წინასიტყვაობა, გვ. 2—12; დ. კაცბაძე, „ისქანდერის ანონიმის“ ცნობები საქართველოს შესახებ, თსუ შრომები, 116, თბ., 1965, გვ. 273—382; В. В. Бартольд, Определение «Анонима Искендера», Сочинения, т. VIII, гв. 481; მისივე, Еще об Анониме Искендера, იქვე, гв. 491—503; Сборник [материалов, относящихся к истории Золотой Орды, гв. 105; Н. В. Пигулевская и др., История Ирана, гв. 212; Ч. А. Стори, Персидская литература, т. I, гв. 339—341.

⁸ ჰაფეზე აბრუს თხზულება ჯერ არ გამოცემულა. I და II ტომების ხელნაწერები არსებობს საბჭოთა კავშირშიც (იხ. სალტიკოვ-შჩედრინის სახელობის ლენინგრადის საჯარო ბიბლიოთეკის ხელნაწერი, დორნის კატალოგი № 268); ვრცელი ამონაწერები თხზულების III და IV ტომებიდან, რომლებიც იძლევა ნეზამ ად-დინ შამის თხზულების შესატყვისი ადგილების განსხვავებულ წაკითხვას ფ. თაუერმა დაურთო „ზაფარ-ნამეს“ მე-2 ტომს (იხ. Histoire des conquêtes de Tamerlan intitulée Zafarnama par Nizamuddin Sami. Edition critique par Felix Tauer, tome II, introduction, commentaire, index, Praha, 1956, ქვემოთ: ჰაფეზე აბრუ); ავტორის შესახებ იხ. ჰაფეზე აბრუ, გამოცემლის წინასიტყვაობა, გვ. XVII; В. В. Бартольд, Хафиз-и Абру и его сочинения, В. В. Бартольд, Сочинения, т. VIII, гв. 74—97; მისივე, Туркестан, гв. 104; მისივე, რეცენზია ბლოშეს ნაშრომზე: «Introduction à l'histoire des Mongoles», 1910, Сочинения, т. VIII, гв. 270—310; მისივე, წინასიტყვაობა წიგნში: Дневник похода Тимура в Индию Гюнас ад-дина Али, изд. А. А. Зимина, под ред. В. В. Бартольда, Петроград, 1915, гв. 19; А. А. Ромаскевич, Персидские источники, гв. 56; Сборник материалов, относящихся к истории Золотой Орды, гв. 104; В. Н. Пигулевская, и др., История Ирана, гв. 212; Дж. Ибрагимов, Феодалные государства на территории Азербайджана в XV веке,

„ზობდათ ათ-თავარიხის“ III ტომის გარკვეული ნაწილი და IV ტომი იმ ეპოქას ასახავს, რომელშიც ავტორი ცხოვრობდა და ზოლიანად ინარჩუნებს უძვირფასესი პირველწყაროს ღირსებას. IV ტომის პირველი ნაწილი მიძღვნილია თემურისადმი, მისი დაბადებიდან გარდაცვალებამდე, მეორეში კი შაჰროხის (1405—1447) ზეობის დროინდელი ამბებიცაა გადმოცემული.

ჰაფეზე აბრუს, როგორც კარის ისტორიკოსს, ხელი მიუწვდებოდა სახელმწიფოს ოფიციალურ დოკუმენტებზე. გარდა ამისა, მას პირადად მიუღია მონაწილეობა თემურის ლაშქრობებში და ყოფილა მის მიერ აღწერილი ამბების უშუალო მოწმე. იგი თემურს საქართველოშიც ხლებია რამდენიმეჯერ⁹. მისი ცნობები საქართველოს შესახებ გამოირჩევა განსაკუთრებული ორიგინალობით.

XV ს-ის შესანიშნავი ისტორიკოსი და ბიოგრაფი ფასიჰ აჰმედ ბენ ჯალალ ად-დინ მოჰამედ ხაფი, იგივე ფასიჰი ხაფი (1375—1442), ჩვენთვის ცნობილია ერთადერთი თხზულების მიხედვით, რომელსაც ეწოდება „მაჯმალე ფასიჰი“ და წარმოადგენს ისტორიათა და ბიოგრაფიათა კომპენდიუმს¹⁰.

გვ. 7; В. Ф. Минорский. Греческая переписка на Амударье, აღმოსავლური ფილოლოგია, II, თბ., 1972, გვ. 119—120; Ч. А. Стори. Персидская литература, I, გვ. 341—349; Ch. Rieu Catalogue of the Persian Manuscripts in the British Museum, გვ. 421—424; В. Dorn, Catalogue des manuscrits et xilographes orientaux de la Bibliothèque Impériale Publique de St.-Petersbourg, SPb., 1852, გვ. 267.

ذيل كتاب ظفر نامه نظام الدين شامي تاليف عبدالله بن لطف الله عبد الر شيد الممد عو بحافظ ابرو با مقدمه و تصحيح دكتور كريمي، تهران، 1949, გვ. 11.

¹⁰ ფასიჰი ხაფის თხზულება გამოსცა მეშვედში მაჰმუდ ფარახმა (იხ. فصيح احمد بن جلال الدين محمد خوافي، مجمل فصيح، بتصحيح و تحشيه محمود فرخ، مشهد، 1339. — ქვემოთ: ფასიჰი ხაფი); ხელნაწერები არსებობს საბჭოთა კავშირშიც (იხ. აზიის ხალხთა ინსტიტუტის ლენინგრადის განყოფილების ხელნაწერი C—709. ქვემოთ: ფასიჰი ხაფი, ლენინგრადი); ავტორის შესახებ იხ. ფასიჰი ხაფი, გამომცემლის წინასიტყვაობა, გვ. 2—31; В. В. Бартольд, Туркестан в эпоху монгольского нашествия, გვ. 104; Н. В. Пигулевская и др., История Ирана, გვ. 213; Ч. А. Стори, Персидская литература, ტ. I, გვ. 355—358; Д. Юсупова, «Маджмали Фасихий», Фан ва Турмуш, I, 1970, გვ. 27—28; E. G. Browne, A History of Persian literature, გვ. 426—428.

ფასიჰი ხაფი თემურიანთა კარის დაწინაურებული მოხელე იყო და ხშირად ასრულებდა მნიშვნელოვან სახელმწიფო დავალებას. მან თავისი თხზულება სულთან შაჰროხს მიართვა 1442 წელს.

„მაჯმალე ფასიჰი“ („ფასიჰის კონსპექტი“) არის წლების მიხედვით შედგენილი მათიანე და გადმოგვცემს ქვეყნიერების ისტორიას დასაბამიდან 1442 წლამდე. დიდი სიზუსტით გამოირჩევა ქრონოლოგია. ჩვენთვის განსაკუთრებით საინტერესოა ისტორიკოსის ცნობა 1387 წ. გაზაფხულზე საქართველოსაკენ თემურის გამოლაშქრებისა და ქსნისა და არაგვის ხეობებში მუსლიმანი ტყვეების ყოფნის შესახებ.

ჰაფეზე აბრუს უშუალო გამგრძელებელი იყო ჯამალ ად-დინ აბდ არ-რაზაყ სამარყანდი (1413—1482), რომელიც შაჰროხის გარდაცვალების შემდეგ მოღვაწეობდა სულთან აბუ-საიდის (1451—1469) კარზე. მისი თხზულება: „მათლა ას-საყდინ ვა მაჯმა ალ-ბაჰრეინ“ („ორი ბედნიერი მნათობის აღმობრწყინებისა და ორი ზღვის შერწყმის ადგილი“) მოიცავს 170 წლიანი პერიოდის ამბავთა თხრობას, დაწყებული ილხანთა ირანის (1256—1336) უკანასკნელი მონღოლი მბრძანებლის აბუ-საიდის (1304—1335) დაბადებით და გათავებული მისი თანამოსახელე თემურიანი აბუ-საიდის (1459—1469) გარდაცვალებით. ავტორს ბედნიერ მნათობებად სწორედ ეს ორი აბუ-საიდი ჰყავს ნაგულისხმევი¹¹.

¹¹ აბდ არ-რაზაყ სამარყანდის თხზულება ლითოგრაფიულად იქნა გამოცემული ლაჰორში მოჰამედ შაფის მიერ 1941—1949 წლებში (იხ. مطلع السعدين و مجمع البحرين تاليف كمال الدين عبد الرزاق سمر قندی، بتصحيح (محمد شفيع) جلد 1 — 2 لاهور، 1310—1368. იგი ითარგმნა ფრანგულად და გამოცემა პარიზში გასული საუკუნის 40-იან წლებში მ. კატრმერის მიერ) იხ. Notice de l'ouvrage persan qui a pour titre Matla-assaadein ou-majma-al bahrein contient l'histoire des sultans Schah-Rokh et Abu-Said, par M. Quatremère, — Notices et extraits, t. XIV, partie I, Paris, 1843; ამ თხზულების ხელნაწერები არსებობს ლენინგრადსა და ტაშკენტში. ჩვენს კარგებლობაში სალიტერატურო-მეცნიერების სახელობის ლენინგრადის საჯარო ბიბლიოთეკის ხელნაწერით (იხ. დორნის კატალოგი № 298 — ქვემოთ: აბდ არ-რაზაყი); სხვა ხელნაწერების შესახებ იხ. C. A. Storey, Persian Literature, vol. I, pt. I, sec. II, fasc. I, გვ. 293—298; აბდ არ-რაზაყ სამარყანდის შესახებ იხ. დ. კაციტაძე, აბდ არ-რაზაყ სამარყანდის „მათლა ას-საყდინ ვა მაჯმა ალ-ბაჰრეინის“ ცნობები საქართველოს შესახებ, „მაცნე“, 2, 1968, გვ. 197—209; В. В. Бартольд, Туркестан в эпоху монгольского нашествия, გვ. 105; А. А. Крымский, История Пер-

აბდ არ-რაზაყ სამარყანდის თხზულება შედგება ორი ტომისაგან. პირველი ტომი მთავრდება თემურის გარდაცვალების ამბებით 1405 წელს და ფაქტიურად წარმოადგენს ჰაფეზე აბრუს გამეორებას. მეორე ტომი კი, რომელშიც თხრობა გრძელდება 1470 წლამდე, თითქმის მთლიანად ინარჩუნებს თანადაზნაურ პირის მიერ შედგენილი პირველწყაროს ღირსებას. ჩვენთვის უაღრესად საინტერესოა მისი ცნობა ბირთვისის ციხის შემოგარენის თემურის მიერ თიულად გაცემის შესახებ საქართველოში უკანასკნელი ლაშქრობის დროს 1403 წელს¹².

თემურიანთა ეპოქის ყველაზე ცნობილ თხზულებად როგორც აღმოსავლეთში, ისე დასავლეთში აღრევე იყო აღიარებული მოჰამედ ბენ ხავანდ-შაჰ ბენ მაჰმუდის, იგივე მირზონდის (1433—1498) საისტორიო თხზულება „როუზათ ას-საფა“ („სიწმინდის ბაღი“), რომელიც მირ ალიშერ ნავოის (1441—1501) მიერ შექმნილი ლიტერატურულ-მეცნიერული დასის ერთ-ერთი ღირსეული წარმომადგენელი იყო¹³.

სიი, III, გვ. 60; А. А. Ромаскевич, Персидские источники для истории Туркмении и туркмен, гв. 59; Сборник материалов, относящихся к истории Золотой Орды, гв. 105, 190; А. Ю. Якубовский, Тимур, гв. 45; Н. В. Пигулевская и др., История Ирана, гв. 212; Дж. Ибрагимов, Феодальные государства на территории Азербайджана, гв. 8; Х. А. Р. Гибб, Мусульманская историография, гв. 146; Ch. Rieu, Catalogue of the Persian Manuscripts, vol. I, гв. 181; Н. Ethé, Neupersische Literatur, гв. 428—430; E. G. Browne, A History of Persian Literature, гв. 427; Ч. А. Стори, Персидская литература, т. II, гв. 820—828.

¹² აბდ არ-რაზაყ სამარყანდი, ფ. 459ბ.

¹³ მირზონდის თხზულება რამდენჯერმე გამოიცა ლითოგრაფიულად და ნაწილები ითარგმნა აღმოსავლურ და ევროპულ ენებზე სხვადასხვა დროს. მათი ჩამოთვლა იხ. А. Н. Крымский, История Персии, III, гв. 66—68; აგრეთვე, В. В. Бартольд, Сочинения, I, гв. 632—633; С. А. Storey, Persian Literature, vol. I, pt. I, sect. II, fasc I, гв. 93—101; „როუზათ ას-საფა“ 7 ტომად გამოიცა თეირანში 1960 წ. (იხ. تاریخ روضة الصفا تصنیف میر محمد بن سید برهان الدین خواند شاه الشهير بمیرخواند شیوه نشر و نگارش کم نظیر در ادبیات فارسی در سده نهم هجری از روی نسخ متعدده مقابله گردیده و فهرست اسامی و اعلام و قبایل و کتب با چاپهای دیگر ۱۳۲۹ — ۱۳۳۸، تهران، جلد ۱—۷، مینايز میباشد، ქვემოთ: მიოზონდი); „როუზათ-ას-საფას“ იცნობდა ენგელსი, რომელიც კ. მარქსისადმი 1853 წლის 6 ივნისის ბარათში ამ თხზულების ავტორის შესახებ წერდა, რომ მირზონდი, ისევე როგორც სხვა პროზაიკოსები, წერს „ძალზე ხატოვანი, მაკ-

„როუზათ ას-საფა“ მსოფლიო ისტორიის ტიპის თხზულებაა და შედგება 7 ტომისაგან. ჩვენთვის ყველაზე საინტერესოა თხზულების მე-6 ტომი, რომელიც მიძღვნილია თემურისა და თემურიანთა მმართველებისადმი.

თემურს მიაწერენ ე. წ. „მალფუზათე თემურის“ შედგენას თურქული ენის ჩაღათაურ დიალექტზე, რომელიც წარმოადგენს მის ბიოგრაფიას 7 წლის ასაკიდან გარდაცვალებამდე, გზადაგზა შიგ ჩართული დანართების სახით¹⁴. არსებობს მისი დამატება ე. წ. „თოზუქათი“ („დარიგებანი“)¹⁵, რომელშიც გვხვდება ცნობები საქართველოს შესახებ. ჩვენთვის განსაკუთრებით საინტერესოა საქართველოში თემურის შემოსევათა მიზეზების ოფიციალური ახსნა.

თემურისა და თემურიანთა ეპოქისადმი ინტერესი დიდხანს არ შენელებულა აღმოსავლურ საისტორიო მწერლობაში. სხვადასხვა დროს უცნობი პირები აღგენდნენ თემურის ომებისა და ლაშქრობების შემოკლებულ ისტორიებს. ასეთი თხზულებები გან-

რამ სავსებით უზინაარსო ენით“ (К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, т. 21, гв. 495—496); მირზონდის შესახებ იხ. В. В. Бартольд, Туркестан в эпоху монгольского нашествия, гв. 106; А. А. Крымский, История Персии, III, гв. 66—69; А. А. Ромаскевич, Персидские источники для истории Туркмении и туркмен, гв. 60; Н. В. Пигулевская и др., История Ирана, гв. 213; Дж. Ибрагимов, Феодальные государства на территории Азербайджана, гв. 10—11; Ch. Rieu, Catalogue of Persian Manuscripts in the British Museum, vol. I, гв. 87—90; E. G. Browne, A History of Persian Literature, гв. 431—433.

¹⁴ თხზულების ხელნაწერი არსებობს სალტიკოვ-შჩედრინის სახელობის ლენინგრადის საჯარო ბიბლიოთეკაში (იხ. ნაბეჭდი კატალოგი № 335); იგი თარგმნილი და გამოცემულია რუსულად რამდენიმეჯერ (იხ. Н. Лыкошин, «Автобиография Тамерлана род. в. 1333, ум. 1405 г. Перевод с тюркского, Ташкент, 1894; აგრეთვე, Автобиография Тимура, Богатырские сказания о Чингисхане и Аксак-Темире, перевод с тюркского и джагатайского языков. Вступительная статья и комментарий В. А. Панова, Л., 1934; სხვა ხელნაწერებისა და თარგმანების შესახებ იხ. С. А. Storey, Persian Literature, vol. I, pt. I, sect. II, fasc. I, гв. 280—283; ძეგლის შესახებ იხ. Ч. А. Стори, Персидская литература, II, гв. 792—797; აგრეთვე, Ch. Rieu, Catalogue of the Persian Manuscripts in the British Museum, гв. 177—181; E. G. Browne, A History of Persian Literature, гв. 183—185.

¹⁵ არსებობს თხზულების თარგმანები სხვადასხვა ენებზე, მათ შორის რუსულზეც. შესრულებული ნ. ისტროუმოვის მიერ ლ. ლანგლეს ფრანგული თარგმანიდან (იხ. Уложение Тимура (Тамерлана), пер. Н. Ю. Остроумова, Казань, 1894), რომელიც ხელახლად იქნა გამოცემული ფაქსიმილედ 1968 წ. ტაშკენტში პროფ. ნ. გუმინოვის მიერ შესავალი წერილით (იხ. Уложение Тимура, Ташкент, 1968).

საკუთრებით ბევრი შეიქმნა შარაფ ად-დინ ალი იეზიდის „ზაფარ-ნამეს“ მიზაძვით. ერთ-ერთი ასეთთაგანია „თარიხე თემურ“ („თემურის ისტორია“), რომელიც შედგენილია 1475 წ. და ხელნაწერი არსებობს ედინბურგში. გარდა ამისა ცნობები საქართველოში თემურის ურდოთა ლაშქრობების შესახებ გვხვდება მოგვიანო ხანის სპარსულ საისტორიო თხზულებებშიც, როგორებიცაა: ზონდემირის (1475—1536) „ჰაბიბ ას-სიიარ“ („ცხოვრებათააღმწერლობის მეგობარი“), მირ იაჰია ყაზვინის (1481—1555) „ლობათ-თავარიზ“ („ისტორიათა გულ-გული“), ყადი აჰმად ყაფარის (1515—1568) „ნოსახე ჯაჰან-არა“ („ქვეყნის შემამკობელი ნუსხები“), ბოდაყ ყაზვინის (დაიბ. 1516 წ.) „ჯავაჰერ ალ-ახბარ“ („მატიანეთა მარგალიტები“), ჰასან რუმლუს (დაიბ. 1531/2 წ.) „აჰ-სან ათ-თავარიზ“ („საუკეთესო ისტორიათაგანი“), შარაფ-ხან ბითლისის (დაიბ. 1543 წ.) „შარაფ-ნამე“, („შარაფის წიგნი“) და სხვ., რომლებსაც ჩვენი თემისათვის პირველწყაროთა მნიშვნელობა არ აქვთ.

სპარსული დოკუმენტური წყაროებიდან, რომლებიც ირანში, ამიერკავკასიასა და დასამხარ ქვეყნებში თემურის ლაშქრობებს შეეხებიან, პირველ რიგში უნდა დავასხელოთ ფერიდუნ-ბეის „მუნშათი“¹⁶, რომელიც შეიცავს ოსმალთა სახელმწიფოს ოფიციალური დოკუმენტების პუბლიკაციას და გარკვეული მნიშვნელობა აქვს საქართველოს ისტორიისათვის მახლობელი აღმოსავლეთის ქვეყნების საერთო პრობლემებთან მჭიდრო კავშირში.

სპარსული ნარატიული წყაროების საერთო ნაკლად უნდა ჩაითვალოს თემურისა და თემურიანი სულთნებისადმი მეზობეობა და ტენდენციურობა. ამ ნაკლით ერთნაირად ცოდავს ჩვენს მიერ მიმოხილული თითქმის ყველა წყარო¹⁷, განსაკუთრებით კი შარაფ ად-დინ ალი იეზიდისა და ნეზამ ად-დინ შამის „ზაფარ-ნამეები“¹⁸. ეს ნაკლი კიდევ უფრო მეტი ძალით იჩენს თავს საქართველოსთან დაკავშირებული ამბების გადმოცემის დროს, ამიტომ

16 فریدون بیگ، مجموعه منشآت السلاطين، استانبول، ۱۲۷۴.

17 სხვათა შორის, მოვლენათა არაობიექტურად წარმოჩენის ფაქტები გვხვდება თემურიანთა ხანის ეპიგრაფიულ ძეგლებშიაც კი. ამ მხრივ განსაკუთრებით საკულისაშმოა წარწერა თემურის საფლავის ქვაზე გურე შირში, რომლის მიხედვით თემური გენეალოგიურად, სრულიად უსაფუძვლოდ დაკავშირებულია ჩინგიზ-ხანთან (იხ. А. А. Семенов, Надписи на надгробиях Тимура и его потомков Гур-и Эмире, «Эпиграфика Востока», II, 1948, გვ. 53—58).

18 Н. В. Пигулевская и др., История Ирана, გვ. 211.

მკვლევარს მართებს ძალიან დიდი სიფრთხილე მათი ცნობების გამოყენებისას.

საქართველოში თემურის შემოსევებთან დაკავშირებული საკითხების შესასწავლად მნიშვნელოვან წყაროს წარმოადგენს XV ს-ის არაბი ისტორიკოსის აჰმედ იბნ არაბშაჰის (1389—1450) „აჯა-იბ ალ-მაკდურ ფი-ახბარ თიმურ“ („ბედის საკვირველებანი თემურის ამბებში“), რომელიც ავტორმა მიუძღვნა აზიის დიდი დამპყრობელის ცხოვრებისა და მოღვაწეობის აღწერას.

იბნ არაბშაჰი 12 წლისა იყო, როდესაც იგი ტყვედ ჩაიგდო თემურმა დამასკოს ალების დროს. აქედან შემდეგ იგი სამარყანდში გაისტუმრეს და იქ ცხოვრობდა საკმაო ხანს. აქ იბნ არაბშაჰმა მიიღო საფუძვლიანი განათლება, ბევრი იმოგზაურა სხვადასხვა ქვეყნებში, შეისწავლა სპარსული, მონღოლური, თურქული ენები, თავისი თხზულებისათვის დააგროვა დიდი წერილობითი და ზეპირსიტყვიერი მასალა. მისი თხზულება თავისუფალია თემურისადმი მიკერძოებისაგან, რადგან ავტორს სასტიკად სძაგდა მისი სამშობლოს ამკლები ტირანი. მისი ცნობები საქართველოს შესახებ ამჟღავნებს გარკვეულ მსგავსებას მოინ ად-დინ ნათანზის მონაცემებთან, რომელსაც იბნ არაბშაჰი იყენებდა სხვა დამატებით წყაროებთან ერთად¹⁹.

ჩვენი თემის შესასწავლად გარკვეული მნიშვნელობა აქვს, აგრეთვე, ესპანელი ელჩის კლავიხოს, გერმანელი მოგზაურის შილტ-ბერგერისა და ტრაპიზონელი ისტორიკოსის მიქელ პანარეტოსის ცნობებს.

19 იბნ არაბშაჰის თხზულება გამოცემული იქნა კაიროში 1887/8 წელს (იხ. كتاب عجائب المقدور في أخبار تيمور الفاضل الاديب الكا مل الاديب و حيد عصره و فريد دهره اقضى القضاء شهاب الدين احمد بن محمد بن عبد الله الدمشقي الانصاري المعروف بابن عرب شاه، القا هره، ۱۳۰۵). ქვემოთ: იბნ არაბშაჰი, კაირო); არსებობს ამ თხზულების ინგლისური თარგმანი ავსტრულიელი ჯ. სანდერსის მიერ (იხ. Tamerlane or Timur the Great Amir From the Arabic Life by Ahmed ibn Arabschah. transl. by J. H. Sanders, London, 1936 — ქვემოთ: იბნ არაბშაჰი); ამ თარგმანის შესახებ არსებობს აკად. ი. კრაჩკოვსკის რეცენზია (იხ. Советское востоковедение, ტ. II, გვ. 293—297); იბნ არაბშაჰის შესახებ იხ. იბნ არაბშაჰი, მთარგმნელის შესავალი წერილი, გვ. 2—3; А. Ю. Якубовский, Тимур, გვ. 46; Н. В. Пигулевская и др., История Ирана, გვ. 215; Дж. Ибрагимов, Феодальные государства на территории Азербайджана, გვ. 9; Х. А. Р. Гибб, Арабская литература, мусульманская историография, გვ. 141.

რუი გონსალეს დე კლავიხო თემურის კარზე ელჩად იყო გაგზავნილი კასტილიის მეფის ჰენრიხ III-ის (1390—1406) მიერ 1403 წლის გაზაფხულზე.

ესპანეთიდან ტრაპიზონამდე კლავიხომ იმოგზაურა ზღვით, საიდანაც სამარყანდამდე მიაღწია ამიერკავკასიასა და ირანზე გავლით. კლავიხომ იქ გაატარა 1404 წლის მნიშვნელოვანი ნაწილი, რამდენჯერმე პირადად ესაუბრა აზიის დიდ დამპყრობელს, მოიარა მავერანნაჰრის სხვადასხვა ქალაქი და დააგროვა მდიდარი ფაქტობრივი ხასიათის მასალა.

სამარყანდიდან უკან დაბრუნებისას კლავიხომ გამოვლო ხოი, ვალაშკერტი და ტრაპიზონში ჩავიდა ყარსის, თორთუმისა და ისპირის გავლით. მან ყოველივე ნასმენ-ნახული დაწვრილებით აღწერა დღიურების სახით²⁰. მისი ცნობები საშუალებას გვაძლევენ წარმოდგენა ვიქონიოთ თემურის შემოსევათა შემდგომდროინდელი საქართველოსა და ამიერკავკასიის სხვა ქვეყნების შესახებ²¹.

დაახლოებით ასეთივე რიგისაა გერმანელი მოგზაურის ჰანს შილტბერგერის ცნობებიც XV ს-ის დასაწყისის საქართველოს შესახებ²².

ბაგრატ მეფის პიროვნების, საქართველოს მაშინდელი საზღვრების, ჩვენს ქვეყანაში თემურის პირველი შემოსევის, თბილისის დაპყრობისა და ბაგრატისა და მისი სახლობის დატყვევების შესახებ მეტად ორიგინალურ ცნობებს შეიცავს ბიზანტიელი ისტორიკოსის მიქელ პანარეტოსის „ტრაპიზონის ქრონიკა“, რომლის ავტორი XIV ს-ის მე-2 ნახევარში მოღვაწეობდა და პირადად ყოფილა საქართველოში რამდენიმეჯერ²³.

²⁰ Рюи Гонзалес де Клавихо, Дневник путешествия ко двору Тимура в Самарканд в 1403—1406 гг. Подлинный текст с переводом и примечаниями восстановлен под редакцией И. И. Срезневского, Сборник отделения русского языка и словесности Императорской Академии наук, т. XXXVIII, № 1, СПб, 1881.

²¹ კლავიხოს ცნობები საქართველოს შესახებ გამოაქვეყნა ე. მამისთვალაშვილმა (იხ. „მნათობი“, № 8, 1971, გვ. 57—64).

²² Путешествия Ивана Шильтбергера по Европе, Азии и Африке с 1394 года по 1427 год. Перевел с немецкого и снабдил примечаниями Ф. Браун. Записки Императорского Новороссийского университета. год первый, том первый, Одесса, 1867, гв. 44—46.

²³ მიქელ პანარეტოსი, ამბავი ტრაპიზონის მეფეების დიდი კომუნენოსებისა თითოეულმა როგორ, როდის და რამდენ ხანს იმეფა. „გეორგიკა“, ტ. VII, ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ, ტექსტები ქართული თარგმანითურთ

საქართველოში თემურის შემოსევათა შესახებ საინტერესო ცნობებს ვხვდებით სომხურ წყაროებშიც, რომელთა შორის, უპირველესად ყოვლისა უნდა დავასახელოთ თომა მეწოფელის (დაიბ. 1376—1379 წლებს შორის, გარდ. 1446 წელს) „ისტორია ლანგ-თემურისა“. თხზულებაში უაღრესად საყურადღებო ცნობებია დამოწმებული თემურის მიერ დატყვევებული ბაგრატ მეფის გამუსლიმანებისა და ყარაბაღიდან საქართველოში დაბრუნების გარემოებათა შესახებ²⁴.

საქართველოში თემურის შემოსევებთან დაკავშირებულმა საკითხებმა ასახვა ჰპოვა, აგრეთვე, ქართულ თანადროულსა თუ მოგვიანებით შექმნილ ნარატიულ ძეგლებში („ძეგლი ერისთავთა“, ფარსადან გორგიჯანიძის ისტორია, „სწავლულ კაცთა“ კომისიის ნაშრომი, „ახალი ქართლის ცხოვრების“ მეორე ტექსტი, ანუ „ქართლის ცხოვრების“ ე. წ. პირველი გადაკეთებული გაგრძელება, ვახუშტი და იოანე ბაგრატიონების საისტორიო თხზულებები), რომლებსაც ჩვენი თემისათვის უაღრესად დიდი მნიშვნელობა აქვთ.

ლარგვისელი მწიგნობრისა და მხატვრის ავგაროზ ბანდაისძის მიერ 1348—1403 წლებს შორის შედგენილი ქსნის ერისთავთა საგვარეულო მატთანე „ძეგლი ერისთავთა“ საინტერესო ცნობებს შეიცავს თემურის ურდოების მიერ საქართველოში განხორციელებული ნგრევა-გაპარტახებისა და ხოცვა-ტყვევნის მასშტაბების შესახებ²⁵.

გამოსცა და განმარტებები დაურთო სიმონ ყაუხჩიშვილმა, თბ., 1967, გვ. 159—224 (ქვემოთ: ტრაპიზონის ქრონიკა).

²⁴ თომა მეწოფელის შესახებ იხ. ლეონ მელიქსეთ-ბეგი, საქართველოს ისტორიის წერილობითი წყაროების პუბლიკაციები (კატალოგები), I, თბ., 1949, გვ. 270—275; მისივე, ძველი სომხური ლიტერატურის ისტორია, თბ., 1941, გვ. 161—166; მასვე ეკუთვნის თ. მეწოფელის ცნობათა ქართული თარგმანიც (იხ. თომა მეწოფელი, ლანგ-თემურის ისტორია, თარგმანი, შესავალი წერილი და კომენტარები პროფ. ლ. მელიქსეთ-ბეგისა, თბ., 1937, ქვემოთ: თომა მეწოფელი); არსებობს თ. მეწოფელის თხზულების მთლიანი თარგმანი რუსულ ენაზე (იხ. Фома Мецопский, История Тимур-Ланка, перевод с армянского на русский Т. И. Тер-Григоряна, перевод с русского на азербайджанский Бакиханова, Баку, 1957).

²⁵ ძეგლი ერისთავთა, ქსნის ერისთავთა საგვარეულო მატთანე, ტექსტი გამოსცა, გამოკლევა, ლექსიკონი და საძიებელი დაურთო შ. მესხიამ, „მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის“, წაკვ. 30, თბ., 1954, გვ. 305—374 (ქვემოთ: ძეგლი ერისთავთა).

საქართველოში თემურის შემოსევებისადმი მთლიანად მიძღვნილი ფ. გორგიჯანიძის თხზულების ე. წ. II დამატება და შეიცავს ბევრ საინტერესო და საყურადღებო ცნობას.

ფ. გორგიჯანიძემ თავისი თხზულება ისპაჰანში დაწერა XVII ს-ის დამლევს. მას ბევრი სხვადასხვა, უმთავრესად სპარსული წყარო ჰქონია ხელთ²⁶. საინტერესოა, რომ მასვე გამოუყენებია ჩვენთვის დღემდე უცნობი „ქართლის ცხოვრების“ ერთ-ერთი ნუსხაც²⁷. აქედან ისტორიკოსს გამოუკრებია ისეთი ცნობები, რომელთა მსგავსი დღეს ჩვენ ხელთ არსებულ არც ქართულსა და არც სპარსულ წყაროებში არა გვხვდება.

საქართველოში თემურის ლაშქრობებთან დაკავშირებული საკითხების შესასწავლად უაღრესად დიდი მნიშვნელობა ენიჭება ვახტანგ VI-ის (1703—1724) „სწავლულ კაცთა“ კომისიის ნაშრომს, რომელშიც ბევრი სხვადასხვა წყაროა გამოყენებული თხზულების ამ მონაკვეთის გასამართავად. მათივე განცხადებით „უამამდე ღვთივ გვრგვინოსნისა მეფისა გიორგისამდე, ძისა თავდადებულისა მეფისა დიმიტრისამდე, ეწერათ ცხოვრებანი ქართველთანი. ხოლო ძისა მეფისა იგიორგისა, მეფისა ბაგრატისა, არღარა წერებულ იყო, ვიდრე მეფისა გიორგისა ძისა ბაგრატისამდე. ხოლო ამის ბაგრატისა და ძისა მისისა კონსტანტინესი დაეწერათ და ვპოვეთ ძუელთა წიგნთა შინა და ქუემორე რიგსა მისსა ზედა დაგვწერია. და ესე ამბავნი მის-ზემოთნი გუჯართა და სპარსთა და სომეხთა ცხოვრებისა განგამოვიღეთ და აღვწერეთ, ხოლო მეფისა ალექსანდრესა და ძისა მისისა მეფისა კონსტანტინესი და შემდგომი ძუელ-

²⁶ ფარსადან გორგიჯანიძის თხზულების ეს მონაკვეთი გამოსცა სარგის კაკაბაძემ (იხ. საისტორიო მოამბე, თბ., 1925, ნაწ. II, გვ. 301—312, ქვემოთ: ფ. გორგიჯანიძე); ფ. გორგიჯანიძის თხზულების ამ მონაკვეთის წყაროების შესახებ იხ. ი. ჯავახიშვილი, ძველი ქართული საისტორიო მწერლობა, გვ. 293—294; ს. კაკაბაძე, ფარსადან გორგიჯანიძის ისტორია, საისტორიო მოამბე, II, თბ., 1925, გვ. 203; ვ. გაბაშვილი, ქართული ფეოდალური წყობილება XVI—XVIII საუკუნეებში, თბ., 1958, გვ. 27; დ. კაციტაძე, ფ. გორგიჯანიძის თხზულებისა და „ქართლის ცხოვრების“ გაგრძელებების XV საუკუნის სპარსული წყაროები, „აღმოსავლური კრებული“, I, თბ., 1960, გვ. 149—168; მისივე, ისევ ფარსადან გორგიჯანიძის ერთი სპარსულენოვანი წყაროს შესახებ, აღმოსავლური ფილოლოგია, II, თბ., 1972, გვ. 147—152; კ. ტაბატაძე, ისევ ფ. გორგიჯანიძის თხზულების XV საუკუნის წყაროების საკითხისათვის, „ქართული წყაროთმცოდნეობა“, IV, თბ., 1973, გვ. 41—55.

²⁷ რ. კიკნაძე, კიდევ ერთი ქართული წყარო ლაშა გიორგის ისტორიისათვის, საქართველო რუსთაველის ხანაში, თბ., 1966, გვ. 93—104.

თა კაცთა და სპარსთა ცხოვრებისა, და ქორანიკონთა და გუჯართა გან აღვწერია ვიდრე მეფისა როსტომისამდე. ხოლო მეფისა როსტომისა-აქათი თვით თუალითა მნახველთა და მისთა ომებთა შინა მყოფთა კაცთაგან აღვწერია. და, რაოდენი საეჭუელი იყო, უცნაურ ვყავით, ხოლო მართალი აღვწერია ცხოვრებისა ბაგრატ მეფისითგან²⁸.

მაშასადამე, „სწავლულ კაცებს“ ბაგრატ V-ისა და გიორგი VII-ის მეფობის პერიოდისათვის ცნობები „გუჯართა და სპარსთა და სომეხთა ცხოვრებათაგან“ გამოუკრებიან და, თანაც, მხოლოდ ისეთი ცნობები გამოუყენებიათ, რომლებიც სარწმუნოდ მიუჩნევიან.

მეტად საყურადღებოა, რომ „სწავლული კაცები“ ადგილობრივ ქართულ „გუჯრებს“ პირველ რიგში ასახელებენ გამოყენებულ წყაროთა მოხსენიების დროს. ეს გარემოება საფუძველს გვაძლევს ვიფიქროთ, რომ ქართული დოკუმენტური ხასიათის

²⁸ ბერი ეგნატაშვილი, ახალი ქართლის ცხოვრება, ქართლის ცხოვრება, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ჯავახიშვილის მიერ, ტ. II, თბ., 1959, გვ. 326 (ქვემოთ: ახალი ქართლის ცხოვრება, პირველი ტექსტი).

„სწავლულ კაცთა“ კომისიის ნაშრომის ამ მონაკვეთის უცხოური წყაროების შესახებ არაერთმა მკვლევარმა გამოთქვა მოსაზრება სხვადასხვა დროს. ივ. ჯავახიშვილის აზრით, „სწავლულ კაცებს“ ხელთ უნდა ჰქონოდათ თემურლენგის ერცელი ისტორია სპარსულ ენაზე, ოღონდ იგი ვანსხეავებული ყოფილა იმ ისტორიისაგან, რომელსაც ფარსადან გორგიჯანიძე იყენებდა (ივ. ჯავახიშვილი, ძველი ქართული საისტორიო მწერლობა, გვ. 322). პროფ. ს. კაკაბაძემ ის სპარსული წყაროც დაასახელა, რომელსაც „სწავლული კაცები“ იყენებდნენ და ასეთად შარავ აღდგინა ალი იეზდის „ზაფარ-ნამე“ მიიჩნია (ს. კაკაბაძე, ფარსადან გორგიჯანიძის ისტორია, გვ. 207). იგივე წყაროს მიიჩნევს აგრეთვე „სწავლულ კაცთა“ კომისიის სპარსულ წყაროდ პროფ. კ. გრიგოლია (კ. გრიგოლია, ახალი ქართლის ცხოვრება, თბ., 1954, გვ. 269). პროფ. ვ. გაბაშვილმა „კომისიის“ სპარსული წყაროების საკითხი კვლავ შემდგომი მეცნიერული კვლევა-ძიების საგნად მიიჩნია (ვ. გაბაშვილი, ქართული ფეოდალური წყობილება, გვ. 28), ხოლო დოქ. დ. კაციტაძემ ასეთი კვლევა-ძიება ჩაატარა და მივიდა დასკვნამდე, რომ შესაძლებელია „სწავლულ კაცთა“ კომისიის ნაშრომის ერთ-ერთი ძირითადი წყარო იყოს შარავ აღდგინა ალი იეზდის „ზაფარ-ნამე“ და, ალბათ, ნეზამ აღდგინა შამის ამავე სახელწოდების თხზულებაც (დ. კაციტაძე, ფ. გორგიჯანიძის თხზულებისა და „ქართლის ცხოვრების“ გაგრძელებების XV საუკუნის სპარსული წყაროები, გვ. 166).

რაც შეეხება „სწავლულ კაცთა“ მიერ გამოყენებულ სომხურ წყაროს, უნდა ითქვას, რომ ამ საკითხში მკვლევართა შორის სრული თანხმობა არ სუფულობს. ასე მაგალითად, ს. კაკაბაძე ასეთ სომხურ წყაროდ თომა მეწოფელის თხზულებას ვარაუდობდა (ს. კაკაბაძე, ფ. გორგიჯანიძის ისტორია, გვ. 207). ივ. ჯავახიშვილი კი თავის „ძველ-

წყაროები დასდებია საფუძვლად იმ მოვლენათა აღწერას, რომლებიც „სწავლულ კაცებს“ „ახალი ქართლის ცხოვრების“ ამ მონაკვეთში შეუტანიათ და მათი მსგავსი სპარსულ, სომხურ და სხვა ენებზე არსებულ წყაროებში არ გვხვდება.

აქვე უნდა დავასახელოთ „ახალი ქართლის ცხოვრების“ ე. წ. მეორე ტექსტი, ანუ ქართლის ცხოვრების პირველი გადაკეთებული გაგრძელება, რომლის ავტორისა და შედგენის დროის შესახებაც სამეცნიერო ლიტერატურაში არსებობს სხვადასხვანაირი მოსაზრება²⁹.

ამ ძეგლის შემდგენელს ძირითად წყაროდ, როგორც ახლა ეს გამორკვეულია, „სწავლულ კაცთა“ კომისიის ნაშრომი გამოუყენებია. მაგრამ ჩვენთვის რაც უფრო საინტერესო და მნიშვნელოვანია, თხზულების ავტორს უშუალოდ გამოუყენებია სპარსული წყაროებიც³⁰. ამიტომაც უნდა იყოს, რომ მისი თხრობა, რიც

ქართულ საისტორიო მწერლობაში“ აღნიშნავდა, რომ „სომეხთა ცხოვრება“, რომელიც „სწავლულ კაცებს“ ხელთ ჰქონდათ, ჯერ გამორკვეული არ არისო“ (ივ. ჯავახიშვილი, ძველი ქართული საისტორიო მწერლობა, თბ., 1945, გვ. 322). „ახალი ქართლის ცხოვრების“ ავტორების მიერ ამ წყაროს გამოყენებას უარყოფდა პროფ. ლ. მელიქსეთ-ბეგიც (თბილისი, ლანგ-თემურის ისტორია, გვ. 11). ქართველი ერის ისტორიის მე-3 წიგნში ივ. ჯავახიშვილი კვლავ დაუბრუნდა ამ საკითხს და უკვე გარკვევით ამბობდა, რომ „ეგნატაშვილ ბერსა და შევსებულ-გადაკეთებული ქართლის ცხოვრების“ გაგრძელების ავტორს თემურ-ლენგის შემოსევის დასაწყისი ამბებისათვის წყაროდ თ. მეწოფელის საისტორიო ნაშრომი გამოუყენებიაო“ (ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, III, გვ. 297).

²⁹ „ახალი ქართლის ცხოვრება“, მეორე ტექსტი, ქართლის ცხოვრება, ტექსტი, დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, ტ. II, თბ., 1959, გვ. 449 (ქვემოთ: ახალი ქართლის ცხოვრება, მეორე ტექსტი); პროფ. კ. გრიგოლია ვარაუდობს, რომ ეს თხზულება შედგენილია ერთი კაცის მიერ. მართალია, ასევე ფიქრობდა ივ. ჯავახიშვილიც, მაგრამ პირველი შემდგენელის ვინაობასაც ასახელებს (იხ. კ. გრიგოლია, ახალი ქართლის ცხოვრება, გვ. 309).

³⁰ სამეცნიერო ლიტერატურაში არსებობს აზრი, რომ „ახალი ქართლის ცხოვრების“ მეორე ტექსტის ავტორი სპარსული წყაროების ცნობებს იყენებდა „სწავლულ კაცთა“ კომისიის ნაშრომის მეშვეობით (დ. კაციტაძე, ფ. გორგიჯანიძის თხზულებისა და „ქართლის ცხოვრების“ გაგრძელებების XV საუკუნის სპარსული წყაროები, გვ. 166). მაგრამ ამ თხზულებაში არის მოტანილი ისეთი ხასიათის მონაცემები, რაც გვაფიქრებინებს, რომ გამორიცხული არ უნდა იყოს მისი ავტორის მიერ სპარსული წყაროების გამოყენების შესაძლებლობა კომისიის ნაშრომისაგან დამოუკიდებლად. ასე მაგალითად, აღნიშნულ წყაროში მოთხრობილია თემურის მორიგი გამოსაშვრების შესახებ საქართველოსაკენ. იგი ძალიან ჰგავს ხიმშიას ხეობაში ლაშქრობის ამბავს: თემურმა თან იახლა შეიხ-იბრაჰიმი, მოვიდა ბარდავს, „დაარჩინა სპანი მეომარი“, მტევარზე გადმოვიდა ნაეზზე ვადებული ხილით და ა. შ. როგორც ვ-

შემთხვევებში მნიშვნელოვნად განსხვავდება „სწავლულ კაცთა“ კომისიის ნაშრომისაგან და საქართველოში თემურის შემოსევათა შესახებ შეიცავს გაცილებით მეტ საინტერესო დეტალებს.

საქართველოში თემურის შემოსევათა აღწერას გარკვეული ადგილი დაუთმო თავის თხზულებაში ვახუშტი ბაგრატიონმა (1696-1755), რომელსაც, როგორც მისივე განცხადებიდან ჩანს, არ აკმაყოფილებდა „სწავლულ კაცთა“ კომისიის ნაშრომი და საჭიროდ მიაჩნდა მისი გაუმჯობესება³¹.

ამ მხრივ ვახუშტიმ მართლაც დიდი შრომა გასწია, მოიძია მასალა და შექმნა ნაშრომი, რომელიც თამამად შეიძლება დავაყენოთ XVIII ს-ის ევროპული ისტორიული და გეოგრაფიული გამოკვლევების გვერდით³².

გარდა სხვადასხვა ენებზე არსებული წერილობითი წყაროებისა, ვახუშტი ბაგრატიონს უხვად გამოუყენებია, აგრეთვე, ზეპირსიტყვიერი მასალაც. მას საკმაოდ დაწვრილებით აქვს აღწე-

ვით, ხიმშიას ხეობაში თემურმა რჩეული ჯარი წამოიყვანა, მთელი ლაშქრის ერთი მესამედი (ყოველი ათი კაციდან სამი კაცი). თუ ვადაუდებთ, რომ საშუალოდ თემურის ლაშქარში 250 ათასი მეომარი მაინც იქნებოდა (უმეტეს შემთხვევაში ამ რიცხვის პარშემო მერყეობდა ზოლზე მისი ჯარი), მაშინ გამოდის, რომ მას დაახლოებით 80 ათასი კაცი წამოუყვანია საქართველოს წინააღმდეგ აღნიშნული ლაშქრობის დროს. თუ ამაში შეიხ-იბრაჰიმისა და სიდი აჰმადის ჯარსაც მივათვლით, რომლებიც თან ახლდნენ თემურს, მაშინ მისი ჯარის რიცხვი 100 ათასი მაინც უნდა ყოფილიყო. „ახალი ქართლის ცხოვრების“ მეორე ტექსტის ავტორი სწორედ ამ ციფრს ასახელებს საქართველოს ფარგლებში შემოსული თემურის დარჩეული ჯარის რიცხვად: „უმრავლეს იყნეს იგინი უმეტეს ასითა ათასითა ზომითა“-ო (ახალი ქართლის ცხოვრება, მეორე ტექსტი, გვ. 457). გარდა ამისა, სპარსულ წყაროებში თითქმის არცერთ შემთხვევაში არ ჩანს, რომ საქართველოს ჯარი სადმე პირისპირ შემოედგინა თემურის ლაშქარს, მხედველობაში თუ არ მივიღებთ ციხეებში და გამოქვაბულებში გამაგრებული მეომრების ბრძოლას. ეს კი გარკვეულ ეჭვს ბადებს მათ ობიექტურობაში. სავარაუდოდ, მეორე ტექსტის ავტორის ცნობით, ასეთი შებრძოლება მომხდარა. მომხდარა იგი ზემოთ აღნიშნული შემოსევის დროსაც, სადაც ქართველ მეომრებს დიდი ვაეჟაცობა გამოუჩენიათ თემურის ჯართან შეტაკების დროს. თანაც რაც უფრო საყურადღებოა, საამისო ცნობა ავტორს სწორედ სპარსული წყაროებიდან გადმოუღია. როდესაც აღნიშნულ ბრძოლას აგვიწერს, მეორე ტექსტის ავტორი ამბობს: „რამეთუ მე ეგრეთ ვერ ძალ-მიძს აღწერად, და შესხმა ქებისა სიმკნე-აჟოვნებათა მათ ქაბუკთა ქართველთასა, ვითარ-იგი სპარსთა წიგნთა შინა წერილ არს ქება სპათა ქართველთასა“ (იქვე, გვ. 459).

³¹ ბატონიშვილი ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, ქართლის ცხოვრება, IV, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, თბ., 1973, გვ. 301 (ქვემოთ: ვახუშტი).

³² ვ. გაბაშვილი, ვახუშტი ბაგრატიონი, თბ., 1969, გვ. 102.

რილი საქართველოს ჯარსა და თემურის ურდოთა შორის მომხდარ ბრძოლათა მომენტები. უაღრესად საინტერესოა მისი ცნობები ჩრდილო კავკასიის ტომთა მონაწილეობის შესახებ ქართველებთან ერთად თემურის ურდოთა წინააღმდეგ ომებში.

საქართველოს ისტორიის დასახელებულმა პერიოდმა სათანადო ასახვა ჰპოვა, აგრეთვე, ნიკო დადიანისა და იოანე ბაგრატიონის თხზულებებშიც. მაგრამ თუ ნიკო დადიანის „ქართლის ცხოვრება“³³ თხრობის ამ ნაწილში წარმოადგენს ვახუშტი ბაგრატიონისა და სხვათა თხზულებების მოკლე და მშრალ გამეორებას, სამაგიეროდ სრულიად სხვაგვარ შეფასებას იმსახურებს იოანე ბაგრატიონის საისტორიო თხზულება³⁴.

იოანე ბაგრატიონს (1772—1839) ბევრი სხვადასხვა ხასიათის წყარო გამოუყენებია თავისი თხზულების ამ ნაწილის გასამართლებად, მათ რიცხვში აღმოსავლურ ენებზე არსებული წყაროებიც³⁵.

გარდა წერილობითი წყაროებისა, იოანეს უხვად გამოუყენებია ზეპირსიტყვიერი მასალაც. ეს კი ფრიად საყურადღებო მომენტია, რადგან, როგორც ჩანს, საქართველოში თემურის შემოსევებთან დაკავშირებული ბევრი ცნობა, რომლებიც არ ასახულა წერილობით წყაროებში, ტრადიციით შემოინახა საქართველოს სამეფო კარმა, რომლის ერთ-ერთი წარმომადგენელიც იყო იოანე. ასეთთა რიცხვს უნდა ეკუთვნოდეს, მაგალითად, მისი ცნობა საქართველოს სამეფო ბიბლიოთეკის ნადავლად წაღების შესახებ თემურის ურდოთა მიერ საქართველოში პირველი შემოსევის დროს³⁶.

საქართველოში თემურის ლაშქრობებთან დაკავშირებული საკითხების შესასწავლად დიდი მნიშვნელობა ენიჭება აგრეთვე ჩვენამდე მოღწეულ ქრონიკალურ, ეპიგრაფიკულ და სხვა ხასიათის მასალას (ქრონიკები, ალექსანდრე დიდის 1413 წლის საბუთი, მისივე 1413 და 1419 წლების სიგელები, 1401—1415 წწ. ამირაჯიბთა გვარეულობის სიგელი, 1447 წლის სიგელი, ლარგვისის

³³ ნიკო დადიანი, ქართლის ცხოვრება, ტექსტი გამოსცა, წინასიტყვაობა, გამოკლევა, კომენტარები, საძიებლები და ლექსიკონი დაურთო შ. ბურჯანაძემ, თბ., 1962, გვ. 118—121.

³⁴ საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტის ხელნაწერი H—2134 (ქვემოთ: იოანე).

³⁵ Р. Кикнадзе, Некоторые сведения грузинских источников о Тимуре, „ქართული წყაროთმცოდნეობა“, III, თბ., 1971, გვ. 200, შენიშვნა №23.

³⁶ იოანე, ფ. 124ბ.

მონასტრის პარაკლიტონის მინაწერი, რკონის მონასტრის პატარა ეკლესიის წარწერა და სხვ.), რომლებიც სხვადასხვა დროს გამოცა ჩვენში თუ უცხოეთში³⁷.

ჩვენს მიერ მიმოხილული ნარატიული (ფ. გორგიჯანიძის ისტორია, ვახტანგ VI-ის „სწავლულ კაცთა“ კომისიის ნაშრომი, „ახალი ქართლის ცხოვრების“ მეორე ტექსტი, ვახუშტი და იოანე ბაგრატიონთა თხზულებები) და, ნაწილობრივ, ქრონიკალური ხასიათის წყაროებში XIV—XV საუკუნეთა მიჯნის საქართველოს ისტორიის თხრობა ხასიათდება მეტად არსებითი საერთო ნაკლით. გარდა ფაქტობრივი ხასიათის შეცდომებისა და ქრონოლოგიის დიდი სიმწირისა, ნაკლი მდგომარეობს აგრეთვე მოვლენათა დადასტოვებასა, გაყოფასა და აღრევაში. ამასთან, აღნიშნული წყაროები ხშირად სრულიად საწინააღმდეგო ცნობებსაც იძლევიან ერთი და იგივე მოვლენის შესახებ. მაგრამ ეს ნაკლი სრულიადაც ვერ ფარავს მათ უდიდეს ღირსებას და ადვილად სწორდება მეცნიერული კვლევა-ძიებით დადგენილ საერთო ქარგაში შიგ დამოწმებული ფაქტობრივი ხასიათის მასალისათვის შესატყვისი ადგილის მიჩენის გზით.

საქართველოში თემურის შემოსევებთან დაკავშირებული საკითხების მეცნიერულ შესწავლას სათავე დაუდო აკად. მარი ბროსემ XIX ს-ის შუა წლებში. იგი გარდა ქართული წყაროებისა, ამ საქმეში იყენებდა შარაფ ად-დინ იეზიდის „ზათარ-ნამეს“ ბტი დე ლა კრუას ფრანგული თარგმანის სახით, საიდანაც საქართველოს შესახებ ცნობები გამოკრიბა და ვრცელი კომენტარები დაურთო თავის Additions-ში³⁸.

იგივე წყარო გამოიყენა მ. ბროსემ თავის „საქართველოს ის-

³⁷ თ. ყო რ დ ა ნ ი ა, ქრონიკები და სხვა მასალა საქართველოს ისტორიისა და მწერლობისა, შეკრებილი, ქრონოლოგიურად დაწყობილი და ახსნილი თ. ყორიანის მიერ, წიგნი II, ტფილისი, 1897, გვ. 191, 199, 201, 204, 207, 208—213 და 219; პარიზის ქრონიკა ანუ ცხოვრება საქართველოსა გადმოხეჭილი უცლებლივ 1829 წ. პარიზში აკადემიკოს მარი ბროსეს მიერ გამოცემულის დედნიდამ. მეორე გამოცემა ზ. ჭიჭინაძისაგან, თბილისი, 1903, გვ. 5; ს. კაკაბაძე, ისტორიული საბუთები, წიგნი III, ტფილისი, 1913, გვ. 9, 12; ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია გვ. 298, 299; ნ. ბერძენიშვილი, ფეოდალური ურთიერთობიდან XV საუკუნეში (დოკუმენტები კრიტიკულა წერილით), მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის, ტფილისი, 1937, გვ. 39—52.

³⁸ M. Brosset, Additions et éclaircissements à l'Histoire de la Géorgie depuis l'Antiquité jusqu'en 1469 de I. C., St. Peterbourg, 1851, გვ. 386—399 (ქვემოთ: ბროსე).

ტორიაში“ XIV—XV საუკუნეთა მიჯნის საქართველოს ისტორიის საკითხების გაშუქების დროს³⁹.

მ. ბროსეს Additions-ში შეტანილი ცნობები, თომა მეწოდელის ცნობებთან ერთად, გამოიყენა ისტორიკოსმა დიმიტრი ბაქრაძემ ვახუშტი ბაგრატიონის საქართველოს ისტორიის შესახებ მისი ადგილების კომენტარებისას⁴⁰.

საქართველოში თემურის შემოსევებთან დაკავშირებულ ამბებს ქართული წყაროების მიხედვით („ქართლის ცხოვრება“, ვახუშტი ბაგრატიონი) გადმოგვცემენ მოსე ჯანაშვილი⁴¹ და დავით კარიჭაშვილი⁴². აღნიშნული საკითხების განხილვა გვხვდება აგრეთვე ინგლისელი ქართველოლოგის სლენის ნაშრომშიც⁴³.

საქართველოში თემურის შემოსევებთან დაკავშირებული საკითხების მეცნიერულ შესწავლაში ახალი ეტაპი შექმნა აკად. ივ. ჯავახიშვილმა. მან საამისოდ გამოიყენა ქართული, ბერძნული, სომხური, სპარსული (შარაფ ად-დინ ალი იეზდის „ზარაფ-ნამე“, როგორც სპარსულ ორიგინალში, ისე პტი დე ლა კრუას თარგმანში) და სხვა წყაროები და მოგვცა საქართველოს ისტორიის ამ პერიოდის მეცნიერულად დასაბუთებული გამოკვლევა, რაც შემდეგ საფუძვლად დაედო საქართველოს ისტორიის სახელმძღვანელოებსაც⁴⁴. მაგრამ ივ. ჯავახიშვილს საგანგებოდ არ გაუმახვილებია ყურადღება თემურის ურდოების წინააღმდეგ ქართველი ხალხის ბრძოლას. ამის საშუალებას არც იძლეოდა მის დროს არსებული მასალა. ამ მხრივ გაცილებით მეტი შესაძლებლობა შეიქმნა მოგვიანებით, ახალი სპარსული წყაროების გამოვლენისა და გამოქვეყნების შემდეგ. ამიტომ, სავსებით ბუნებრივია, ივ. ჯავახიშვილის გამოკვლევა საჭიროებს მნიშვნელოვან შევსებას, ზოგი საკითხი კი სრულიად ახლებურ განხილვას.

³⁹ მ. ბროსე, საქართველოს ისტორია, ნაწილი პირველი, ტფილისი, 1895, გვ. 219—224.

⁴⁰ ვახუშტი ბაგრატიონი, საქართველოს ისტორია, განმარტებული და შევსებული ახლად შეძენილის არხეოლოგიური და ისტორიული ცნობებით დ. ზ. ბაქრაძის მიერ, ნაწ. I, ტფილისი, 1885, გვ. 283—296.

⁴¹ მ. ჯანაშვილი, საქართველოს მოკლე ისტორია, თბილისი, 1884, გვ. 149—152.

⁴² საქართველოს მოკლე ისტორია შედგენილი დ. კარიჭაშვილის მიერ, პირველი ნაწილი, ტფილისი, 1908, გვ. 152—160.

⁴³ W. E. D. Allen, A History of Georgian people, London, 1932, გვ. 123—125 (ქვემოთ: ალენი).

⁴⁴ ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, III, თბ., 1966, გვ. 275—316.

XIV—XV საუკუნეთა მიჯნის საქართველოს ისტორიის საკითხების გაშუქებას თავის ნაშრომებში მნიშვნელოვანი ადგილი დაუთმო აკად. ნიკო ბერძენიშვილმა, თუმცა მათი მეცნიერული შესწავლა მას არ დაუსახავს სპეციალურ მიზნად. კერძოდ, მას ეკუთვნის ამ პერიოდის ამსახველი მასალა საქართველოს ისტორიის მაკეტში⁴⁵, აგრეთვე სსრ კავშირის ისტორიის მრავალტომულში⁴⁶, სადაც გამოთქმულია არაერთი მნიშვნელოვანი მეცნიერული მოსაზრება. გარდა ამისა, საქართველოს ისტორიის ამ პერიოდის შესახებ გამონათქვამები ხშირად გვხვდება ნ. ბერძენიშვილის სხვა ნაშრომებშიც.

საქართველოში თემურის შემოსევებთან დაკავშირებული საკითხების შესწავლაში არა ნაკლებ მნიშვნელოვანი წვლილი მიუძღვის პროფ. ვალერიან გაბაშვილს, რომელმაც მიუძღვნა მათ სპეციალური გამოკვლევა და მოგვცა საქართველოში თემურის შემოსევათა მიზეზების დასაბუთებული ახსნა⁴⁷.

იგივე საკითხებს მნიშვნელოვანი ადგილი დაუთმო, აგრეთვე, თავის ნაშრომებში პროფ. დავით გვრიტიშვილმა და წამოაყენა რიგი საყურადღებო დებულება⁴⁸.

საქართველოში თემურის შემოსევებთან დაკავშირებულ სხვადასხვა საკითხს არა ერთი წერილი მიუძღვნა პროფ. დავით კაციტაძემ⁴⁹, რომელმაც სამეცნიერო მიმოქცევაში შემოიტანა გაცი-

⁴⁵ გ. მელიქიშვილი, ვ. დონდუა, ნ. ბერძენიშვილი, შ. მესხია, მ. დუმბაძე, ზ. რატიანი, საქართველოს ისტორია, I (მაკეტი), თბ., 1956, გვ. 230—234.

⁴⁶ ნ. ბერძენიშვილის ნაშრომი საქართველოს ისტორიის ამ პერიოდის შესახებ მოთავსებულია: «Очерки истории СССР», XIV—XV вв., Москва, 1953, გვ. 709—714.

⁴⁷ ვ. გაბაშვილი, თათართა შემოსევები საქართველოში (ბაგრატ V და გიორგი VI), თბ., 1943; აგრეთვე, თემურ-ლენგი, ნარკვევები მახლობელი აღმოსავლეთის ისტორიიდან, თბ., 1957, გვ. 215—225.

⁴⁸ დ. გვრიტიშვილი, ნარკვევები საქართველოს ისტორიიდან, თბ., 1962, გვ. 334—358.

⁴⁹ დ. კაციტაძე, ფ. გორგიჯანიძის თხზულებისა და „ქართლის ცხოვრების“ გაგრძელებების XV საუკუნის სპარსული წყაროები, „აღმოსავლური კრებული“, I, თბ., 1960, გვ. 149—168; მისივე, ისქანდერის ანონიმის ცნობები საქართველოს შესახებ, თსუ შრომები, ტ. 116, 1965, გვ. 313—382; მისივე, ფარსადან გორგიჯანიძის „ისტორიის“ ზოგიერთი გეოგრაფიული სახელების დადგენისათვის, მახლობელი აღმოსავლეთის ისტორიის საკითხები, თბ., 1963, გვ. 79—87; მისივე, სოციალური ურთიერთობის ისტორიიდან XIV საუკუნის საქართველოში, „მახლობელი აღმოსავლეთის სოციალურ-ეკონომიური ისტორიის ნარკვევები“, თბ., 1968, გვ. 119—148;

ლებით მეტი სპარსულენოვანი წყარო, ვიდრე მისმა წინამორბედებმა და სპეციალურად შეისწავლა მათი ცნობები XIV—XV საუკუნეთა მიჯნის საქართველოს შესახებ⁵⁰.

წინამდებარე ნაშრომი წარმოადგენს თემურის ურდოების წინააღმდეგ ქართველი ხალხის ბრძოლასთან დაკავშირებული საკითხების მონოგრაფიულად შესწავლის პირველ ცდას.

მისივე, საქართველოში თემურ-ლენგის შემოსევების ქრონოლოგია. „სკოლა და ცხოვრება“, დამატება: ისტორია. საზოგადოებათმცოდნეობა, გეოგრაფია სკოლაში, 1968, № 3, გვ. 29—35; მისივე, აბდ არ-რეზაყ სამარყანდის „მათლა ას-საყდინ ეა მაჯმა აღ-ბაჰრეინის“ ცნობები საქართველოს შესახებ, „მაცნე“, № 2, 1968, გვ. 197—209; მისივე, ეპიზოდი XV საუკუნის დასაწყისის საქართველოს ისტორიიდან „ცისკარი“, № 12, 1972, გვ. 121—126.

⁵⁰ Д. В. К а щ и т а д з е, Грузия на рубеже XIV—XV веков (по данным персидских и персоязычных источников). Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора исторических наук, Тбилиси, 1968.

საქართველო და მისი მეზობელი ქვეყნები თემურის შემოსევების წინ

ირანსა და ამიერკავკასიის ქვეყნებში თემურის ურდოები პირველად გამოჩნდნენ XIV ს-ის 80-იან წლებში. ამ დროს გაერთიანებული საქართველოს ტახტი ეპყრა გიორგი ბრწყინვალის შვილიშვილს ბაგრატ V დავითის ძეს.

ბაგრატმა მამისაგან სამმართველოდ მიიღო საკმაოდ დასუსტებული ქვეყანა, რადგან დავით VII-ის დროს საქართველო საგრძნობლად დაქვეითებულა ეკონომიურად და ხალხიც ბევრი დაუხოცავს შავ ჭირს. ეს სენი ოქროს ურდოში გაჩნდა და საქართველოსაც მოედო 1348 წელს. შავმა ჭირმა უამრავი ხალხი იმსხვერპლა აგრეთვე ყირიმსა, ასურეთსა და ეგვიპტეში¹.

არც საგარეო ვითარება ყოფილა მაინცდამაინც დიდად სახარბიელო საქართველოსათვის დავითის დროს. XIV ს-ის 50-იანი წლების მოღვაწე ლარგვისელი მხატვარი და მწიგნობარი ავგაროზ ბანდაისძე „შფოთსა და უცალობასაც“ უჩიოდა დიდ სიგლახაყესა და ეტრატის სიძვირესთან ერთად². 1358 წ. ორი სომხური წარწერიდან კი ჩანს, რომ დავითისავე მეფობაში ბიჯნისი დაუნგრევია და მოსახლეობაც ბევრი დაუხოცავს საქართველოში შემოჭრილ შეიხ აშრაფის, ჰასან ჯალაირიანის ძმას³.

დავითი გეგუთში გარდაიცვალა და გელათში დაასაფლავეს 1360 წელს. ბაგრატი დედოფალ სანდუხტარისაგან ჰყავდა მას.

¹ ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, III, თბ., 1966, გვ. 407.

² ძველი ერისთავთა, გვ. 319.

³ ივ. ჯავახიშვილი, იქვე, გვ. 408; იმავე ხანებში საქართველოს ტერიტორია ომის ასპარეზიც გამხდარა ოქროს ურდოს მბრძანებელ ბერდიბეგსა და მელოქაშრაფის შორის (იხ. Lang D. M. Georgia in the reign of Giorgi the Brilliant, BS OAS, 1955, XVII/I, გვ. 90).

ვახუშტი ბაგრატიონის ცნობით, ბაგრატი ქუთაისში აკურთხეს მეფედ. მისივე დახასიათებით იგი „მკნე, ახოვანი, ტანითა ძლიერი, შუენიერებითა ჰაეროვანი, უცთური მოისარი, სამკედროთა სრული, სამღუდულოთა პატივისმცემელი, მშვიდი, მოწყალე, შემმრთებელი ძლიერი“⁴ პიროვნება იყო, რომელიც „ორასითა მკედროთა არა ჰრიდებდა ათასთა უმეტესთა და მოსწყუედდა სრულიად“⁵. ბერძენი ისტორიკოსი მიქელ პანარეტოსი კი ბაგრატს „გამოჩენილ სარდლად“ იხსენიებს თავის „ტრაპიზონის ქრონიკაში“⁶.

უეჭველია, ასეთი სახელი ბაგრატს მოხვეჭილი ჰქონდა საქართველოში თემურის შემოსევებამდე⁷.

ბაგრატის მეფობის ადრეული წლების საქართველოსა და თვითონ ბაგრატის შესახებ ამის მეტი თითქმის არა ვიცით რა, სიანადო წყაროების უქონლობის გამო. სამაგიეროდ შედარებით უკეთ შეგვიძლია ვიმსჯელოთ XIV ს-ის მეორე ნახევრის საქართველოსა და მისი სამეფო კარის შესახებ უცხოური, ძირითადად სპარსულენოვანი წყაროებიდან მოხმობილი ცნობების ადგილ-ადგილ მოშველიებით.

თემურიან სულთანთა კარის ისტორიკოსის მოინ აღ-დინ ნათანზის მიხედვით, მაშინდელი საქართველო ფართო და ვრცელი ქვეყანა ჩანს. „სიგანეში იგი ერზინჯანიდან მოკიდებული ელბორზის მთამდე ვრცელდებოდა“, ხოლო „დედაქალაქ თბილისიდან უკიდურეს აფხაზეთამდე მისვლა-მოსვლას ჰირდებოდა ერთი თვე“⁸.

უფრო კონკრეტულ ცნობებს საქართველოს სამხრეთის საზღვრების შესახებ ამ დროს მიქელ პანარეტოსის თხზულებაში ვხვდებით. ამ ცნობათა მეშვეობით აკად. ივ. ჯავახიშვილმა დაადგინა, რომ საქართველოს სახელმწიფო საზღვარი სამხრეთით ბაგრატის დროს მაკრიალის ხეობის გასწვრივ გადიოდა და გონია, მაკრიალი, აჭარა, შავშეთი და კლარჯეთიც მას ეკუთვნოდა⁹. ამას გარ-

⁴ ვახუშტი, გვ. 261.

⁵ იქვე, გვ. 268.

⁶ ტრაპიზონის ქრონიკა, გვ. 212.

⁷ ივ. ჯავახიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 408.

⁸ ნათანზი, გვ. 397.

⁹ ივ. ჯავახიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 407; აგრეთვე, მისივე საქართველოს საზღვრები ისტორიულად და თანამედროვე თვალსაზრისით განხილული, თბ., 1919, გვ. 16.

და, მესხეთიც საქართველოს განუყოფელ ნაწილს შეადგენდა და ქალაქი ანისიც თავისი სანახებით მისი სამფლობელო იყო¹⁰. სამაგიეროდ, აღარც კარი, აღარც გარნისი და ნახჭევანი საქართველოს ფარგლებში აღარ იყო ამ დროს¹¹. ჩრდილოეთით კი სახელმწიფო საზღვარი ქედს იქითაც გადადიოდა და დვალეთი და ოსეთიც საქართველოს ეკუთვნოდა¹². ამასთან, ჩრდილოეთ კავკასიის სხვა ქვეყნებშიც ძალიან ძლიერი იყო საქართველოს პოლიტიკური და კულტურული გავლენა. გარდა იმისა, რომ იქაურ მთიელებში ფართოდ იყო გავრცელებული ქრისტიანული რელიგია, დიდასპარეზი ჰქონდა ქართულ ენასაც ერთმანეთში ურთიერთობის დასამყარებლად¹³. ამაზე საუცხოოდ მეტყველებს, აგრეთვე, ჩრდილოკავკასიის სხვადასხვა კუთხეში დღემდე შემორჩენილი მატერიალური და სულიერი კულტურის ნაშთები, უმეტესად ეკლესიებისა და ეპიგრაფიკული ძეგლების სახით¹⁴.

რაც შეეხება საქართველოს აღმოსავლეთ საზღვარს, 1399 წლის ზამთარში ჰერეთ-კახეთის მორბევა-მოოხრების დროს, სპარსულ წყაროებში „ხამშად“ (خمش) წოდებულ (ფ. გორგიჯანი-

¹⁰ ივ. ჯავახიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 401; აგრეთვე, მისივე საქართველოს საზღვრები ისტორიულად და თანამედროვე თვალსაზრისით განხილული, თბ., 1919, გვ. 16.

¹¹ იქვე.

¹² იქვე.

¹³ მ. ჯანაშვილი, საქართველოს ისტორია, ტფ., 1895, გვ. 205 — 206; კ. კეკელიძე, ქართული კულტურის ისტორიისათვის მონღოლთა ბატონობის ხანაში, ეტიუდები ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, თბ., 1945, ტ. II, გვ. 315; ივ. ჯავახიშვილი, საქართველოს საზღვრები, გვ. 11; დ. მეგრელაძე, დაღესტან-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიიდან, „მაცნე“, № 6, 1967, გვ. 120; თ. ბოკვაძე, საქართველო-დაღესტნის ურთიერთობის ისტორიიდან, თბ., 1968, გვ. 194 — 205.

¹⁴ კ. კეკელიძე, ქართული კულტურის ისტორიისათვის მონღოლთა ბატონობის ხანაში, გვ. 318; არნ. ჩიქობავა, ქართულ-ხუნძური წარწერა XIV საუკუნისა დაღესტნიდან, საქ. სსრ მეცნ. აკად. მოამბე, თბ., 1940, ტ. I, № 4, გვ. 325; ტ. გუდავა, ორი წარწერა (ქართული და ქართულ-ხუნძური) დაღესტნიდან, მისივე საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის, თბ., 1954, ნაკვ. 30, გვ. 185; ვ. ლამბაშიძე, ტყობა-ერდი — ქართული კულტურის ძეგლი ინგუშეთში, „ლიტერატურული საქართველო“, 4 ივნისი, 1971, № 23 (1764);

უალრესად საინტერესოა ამ მხრივ, აგრეთვე, თემურის კარის ისტორიკოსების ცნობები, რომელთა მოწმობითაც ჩაღათაელმა მეომრებმა ჩრდილოეთ კავკასიის მთებში „სარწმუნოების მტრებთან“ გამართული ბრძოლების დროს, მდიდრული და ღირებული მფარველებასთან ერთად მათი „ეკლესიები და საკერპოებიც“ დაანგრიეს და გააწო-რეს მიწასთან (ნეზამ აღ-დინი, გვ. 162).

ძის „ბიშნია“) ამ მხარის მფლობელსა და სარდალს აღსუს (თეთრი წყალი) ხეობამდე სდია თემურის ჯარმა¹⁵. აღსუ კი იგივე ჩალან უსუნია, რომელიც მონღოლთა დროიდან მოკიდებული საქართველოს უკიდურეს აღმოსავლეთ საზღვრად იქცა¹⁶. როგორც ჩანს, თემური საქართველოს ამ მხარისა და კუთხის რბევა-ობრებას საკმარის თვლიდა აღიშნულ მიწამდე, რადგან მდინარე ჩალან უსუნის გაღმა მხარე, უკვე, მის ბანაკში მყოფი შაქისელი სიიდი აჰმადის სამფლობელოდ იყო მიჩნეული.

სათანადო ცნობების უქონლობის გამო ძნელი ხდება დანამდვილებით იმისი დადგენა, თუ სად და რომელ პუნქტებზე გადიოდა საქართველოს სახელმწიფო საზღვარი სამხრეთ-აღმოსავლეთის მიმართულებით. აღსანიშნავია, რომ 1400 წლის შემოსევის დროს თემურის სარდლები ბარდავის გამოცილების შემდეგ თავიანთ თავს საქართველოს ტერიტორიაზე თვლიდნენ და ყველაფერს სპობდნენ და ანადგურებდნენ გზაზე¹⁷.

საქართველოს მთელი ტერიტორია საგულდაგულოდ იყო გამაგრებული მრავალრიცხოვანი ციხე-კოშკებითა და სხვა სახის მკვიდრად ნაგები სიმაგრეებით. ამ გარემოებას, სხვათა შორის, ყურადღება მიაქცია მოინ აღ-დინ ნათანზიმ, რომელიც საქართველოში ციხე-სიმაგრეთა სიმრავლის აღნიშვნასთან ერთად იმასაც დასძენდა, რომ მათ შორის ყველაზე პატარა ციხეც კი დაპყრობილი არასდროს ყოფილა¹⁸.

რა თქმა უნდა, ნათანზის ნათქვამი გაზვიადებულია, მაგრამ მის ცნობაში ის მაინც უნდა დავინახოთ, რომ საქართველოს ციხე-სიმაგრეთა უმრავლესობა იმ დროსაც კვლავ მოქმედი იყო და ემსახურებოდა ქვეყნის თავდაცვას.

ციხე-სიმაგრეთა და თავდაცვით ნაგებობათა დიდ სიმრავლეს მაშინდელს საქართველოში სავსებით ადასტურებენ სხვა წყარო-

¹⁵ ნეზამ აღ-დინი, გვ. 214; შარაფ აღ-დინი, ტ. II, გვ. 225; აბდ არ-რაზაყი, ფ. 383 ბ; მირხონდი, გვ. 393.

¹⁶ ე. ა. მთაბრაშელი, ქართლის ცხოვრება, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, ტ. II, თბ., 1959, გვ. 259; მ. ბერძენიშვილი, საქართველოს სახელმწიფოს საზღვრები XIII საუკუნის დამდეგს. „საქართველო რუსთაეელის ხანაში“, თბ., 1966, გვ. 54.

¹⁷ ნეზამ აღ-დინი, გვ. 215; შარაფ აღ-დინი, ტ. II, გვ. 231; აბდ არ-რაზაყი, ფ. 383ა; მირხონდი, გვ. 346.

¹⁸ ნათანზი, გვ. 392.

ებიც. ასე მაგალითად, იბნ არაბშაჰი საქართველოსა და ქართველებს რომ ახასიათებდა საგანგებოდ შენიშნავდა ამის თაობაზე, რომ „მათი სამეფო მართალია დიდი არ არის, მაგრამ საუცხოოდ არის დაცული ციხეებით, სიმაგრეებით, მღვიმეებით, ქვაბებით, მთებით. უფსკრულებით, მწვერვალებითა და ხეობებით. ყოველივე ამათი დაპყრობა კი ძნელია მათი კეთილშობილ სულთან შერწყმული მაცდური ბუნების გამო“¹⁹.

ძნელადდასაპყრობი ციხე-სიმაგრეები განსაკუთრებით ბევრი იყო სამცხეში, ჰერეთ-კახეთში, ქვემო ქართლში, იმერეთში, აგრეთვე, არაგვის, ქსნისა და ლეხურას ხეობებში. ასე მაგალითად, ჩვენ ქვეყანაში პირველი შემოსევის დროს, 1386 წლის შემოდგომის მიწურულს, თემურის ჯარი სამცხის მხრიდან რომ მოადგა საქართველოს, მას ამ დროს არ ეცალა ციხეების ასაღებად და პირდაპირ გამოემართა თბილისისაკენ. სამაგიეროდ, თემურის სარდლებმა უამრავი ციხე დაიპყრეს სამცხე-საათაბაგოში საქართველოს წინააღმდეგ 1394 და 1400 წლების ლაშქრობათა დროს²⁰. განსაკუთრებით საინტერესოა მოინ აღ-დინ ნათანზის ცნობა ამ მხარეში თემურის პირადი გამოლაშქრებისა და ე. წ. „აღბუღას ცისის“ დაპყრობის შესახებ, რომელიც ისეთ მიუვალ მწვერვალზე ყოფილა აგებული, რომ ისტორიკოსის თქმით „მისი ძირი უსწორდებოდა მარეხის წვეროს“, გარეშე კი სხვა ციხეები ჰქონია შემოვლებული უწყვეტ ჯაჭვად, როგორც „ფურცლები ვარდის ბუტკოს“²¹.

თემურისავე სარდლობით ჩალათაელებმა ფანასკერტის მიდამოებში დაიპყრეს შვიდი ძლიერი ციხე ფანასკერტის ჩათვლით ამ მხარეში 1400 წლის ლაშქრობის დროს²².

¹⁹ იბნ არაბშაჰი, გვ. 202: „Their kingdom is not large, but well fortified with castles, forts, caves, caverns, mountains, precipices, hills and cliffs; and all these are difficult to capture because of a noble spirit joined to a base nature“.

²⁰ მირხონდი, გვ. 243.

²¹ ნათანზი, ლენინგრადი, ფ. 296ბ.

²² ნეზამ აღ-დინ შამი ამ ციხეს უწოდებს „ფარსგარდს“ — **فرس گارد** (გვ. 217); მას იგივე სახელით იხსენიებს შარაფ აღ-დინ ალი იეზდიც (იხ. ტ. II, გვ. 250); აბდ არ-რაზაყი სამარყანდის მიხედვით მისი სახელია „ნუშვარდ“ — **نوش گارد** (იხ. ფ. 385ა); მირხონდი იგი გადაუკეთებია „ფარსბანდ“ — **فرس بند** (იხ. გვ. 349), ხოლო ფ. გორგიჯანიძეს „ნუშბიერთიშად“ (იხ. დ. კაციტაძე, ფ. გორგიჯანიძის ისტორიის რამდენიმე გეოგრაფიული სახელის დადგენისათვის. მახლობელი აღმოსავლეთის ისტორიის საკითხები, თბ., 1963, გვ. 84).

მომდევნო წელს კი თემურმა ოთხი სარდალი გაგზავნა დიდი ჯარით თორთუმში გამაგრებული ორასიოდე ქართველის წინააღმდეგ, რომლებიც უკანასკნელ კაცამდე იცავდნენ ამ ძნელადმისადგომ ციხეს.

კარგად გამაგრებული ციხეები ბლომად იყო ამ დროს პერეთ-კახეთშიც. ასე მაგალითად, საქართველოში პირველი შემოსევის დროს, 1386 წლის შემოდგომის მიწურულს თბილისი რომ აიღო და იქაურობა მოითარეშა, თემური აქედან აზერბაიჯანისაკენ გაემართა მტკვრის ჩრდილოეთით მდებარე ტერიტორიის გავლით დავიდრე შაჰის მთიანეთს მიაღწევდნენ ჩალათაელებს იმდენი ციხე-სიმაგრე დაუპყრიათ პერეთ-კახეთის ტერიტორიაზე, რომ ისტორიკოსი ნეზამ ად-დინ შამი მათ შესახებ საგანგებოდ შენიშნავს: მათი ცალ-ცალკე ჩამოთვლა ძალიან შორს წაგვიყვანს²³.

ციხე-კოშკები და სხვა თავდაცვითი ნაგებობანი საკმაოდ ბევრი ყოფილა ქვემო ქართლშიც, რაც კარგად ჩანს თემურის კარის ისტორიკოსთა მონათხრობიდან. მათი ცნობების მიხედვით, აქ საქართველოში 1400 წლის შემოსევის დროს თემურის ჯარმა დიდრე თბილისამდე მოაღწევდა დაიპყრო 15 მნიშვნელოვანი ციხე-სიმაგრე²⁴.

იმავე წელს თემურის ჯარებს დიდი ბრძოლების გადახდა დასჭირდათ გორის ციხის ასაღებად, რომელსაც ნეზამ ად-დინ შამი ახასიათებს „უაღრესად მკვიდრ და გამაგრებულ ციხედ“²⁵. ნათქვამს შარაფ ად-დინ ალი იეზდი უმატებს, რომ იგი მიუვალად იყო მიჩნეული და „შეყვარებულთა პირობასავით მტკიცე იყო“²⁶.

از موضع تفلیس گذشته در آن صحاری عزیمت
شکار فرمود در آشنای کوچها قلعهها و حصنهاى بسیار مسخر گردانیدند
که ذکر هریک بتطویل انجامد

²³ ნეზამ ად-დინი, გვ. 215; შარაფ ად-დინი, ტ. II, გვ. 240; აბდ არ-რაზაყი, ფ. 384; მირზონდი, გვ. 346.

²⁴ ნეზამ ად-დინი, გვ. 215; შარაფ ად-დინი, ტ. II, გვ. 240; აბდ არ-რაზაყი, ფ. 384; მირზონდი, გვ. 346.

²⁵ ნეზამ ად-დინი შამი ამ ციხეს უწოდებს „ორდიბეგს“ — ارد بیگ (გვ. 216); შარაფ ად-დინ ალი იეზდი იხსენიებს „ბილ“-ად — بیل (ტ. II, გვ. 244); აბდ არ-რაზაყი სამარყანდი უწოდებს „ორდიბეგს“, მაგრამ ეს მისთვის ციხის სახელი კი არა, არამედ მისი მფლობელია (ფ. 384); ციხის სწორ სახელს „გორი“ — گوری იძლევა ჰაფეზე აბრუ (იხ. გვ. 154).

²⁶ შარაფ ად-დინი, ტ. II, გვ. 244: جو عهد عاشقان محکم حصاری

ასევე მიუვალ სიმაგრედ ყოფილა მიჩნეული ზოვრეთის ანუ ძამის ციხე, რომლის მიუვალობისა და სიმტკიცის აღწერის შემდეგ სპარსელი ავტორები დაასკვნიან, რომ „ჯერ კაცს არ გაუგონეს ციხე ვისმეს ძალით აეღოსო“²⁷. ამის მოყოლებით სპარსულ წყაროებში დამოწმებულია სავანეთის (سوانیت) ძლიერი ციხის აღებაც თემურის ჯარების მიერ²⁸.

თემურის ჯარებს ციხეები ბლომად დაუპყრიათ თრიალეთის ტერიტორიაზეც, სადაც განსაკუთრებული ადგილი ეჭირა ბირთვისის ციხეს. იგი მდებარეობდა გზების მნიშვნელოვან თავშესაყარზე, აშენებული იყო ყოველი მხრიდან უაღრესად ძნელად მისადგომ მაღალ მთაზე და თავისი სიმტკიცე-მიუვალობით ზღაპრული სახელი დაიმკვიდრა იმდროინდელ სპარსულ ისტორიოგრაფიაში. ამიტომაც უნდა იყოს, რომ მისი დაპყრობის ამბავი ცალკე თავად აქვს გამოყოფილი თემურის თითქმის ყველა ისტორიკოსს²⁹.

საგულდაგულოდ ყოფილა გამაგრებული ისედაც ძნელად მისადგომი მდინარეთა ხეობებიც. ამ მხრივ განსაკუთრებით გამო-

²⁷ ნეზამ ად-დინ შამი მას უწოდებს „ზორბეთს“ — زوربت (იხ. გვ. 216); შარაფ ად-დინ ალი იეზდი „ზორიას“ — زريت (იხ. ტ. II, გვ. 245); აბდ არ-რაზაყი სამარყანდი უწოდებს „აზრიას“ — ازريت (იხ. ფ. 385a);

მ. ბროსემ ამ ციხეს უწოდა Zerite და გაიგვიდა მდ. მეჯულის ხეობაში არსებულ „ცეტან“ (მ. ბროსე, გვ. 391); დ. კაციტაძემ იგი ჯერ წაიკითხა „ზრბითად“ და მიიჩნია ორბეთის ციხედ (დ. კაციტაძე, ფ. გორგიჯანიძის „ისტორიის“ რამდენიმე გეოგრაფიული სახელის დადგენისათვის, გვ. 84; აგრეთვე, მისივე, XIV საუკუნის საქართველოს ეკონომიური ისტორიიდან (სპარსული და სპარსულენოვანი წყაროების მიხედვით), თსუ შრომები, ტ. 121, 1967, გვ. 264, შემდგომად კი „ზოვრეთად“, ე. ი. ძამის ციხედ, რომელიც ქართლიდან სამცხისაკენ მიმავალ მნიშვნელოვან სატრანზიტო გზაზე იდო (იხ. Д. Кацитадзе, Грузия на рубеже XIV—XV веков, გვ. 34).

²⁸ ნეზამ ად-დინი, გვ. 216; შარაფ ად-დინი, ტ. II, გვ. 246; ფ. გორგიჯანიძის იგი გაიგვიებული აქვს „სავანეთთან“ (იხ. გვ. 303), რასაც უცვლელად იმეორებს მ. ბროსე (გვ. 392) და ვ. ალენი. დ. კაციტაძე კი კითხულობს „სავანით“ და იგივეებს სოფ. „სავანეთთან“ ქართლში (იხ. Д. Кацитадзе, Грузия на рубеже XIV—XV веков, გვ. 34).

²⁹ ნეზამ ად-დინი იძლევა ციხის სწორ სახელს — ბირთის — بريتيس (იხ. გვ. 280); შარაფ ად-დინი კი მას უწოდებს „გართინ“ — گرتين (იხ. ტ. II, გვ. 313); აბდ არ-რაზაყი, მირზონდი და ფ. გორგიჯანიძე საერთოდ არ იძლევიან ციხის სახელს. იბნ არაბშაჰი კი უწოდებს „მოდი ნახეს“ — (com, see, return), იბნ არაბშაჰი, გვ. 204; ეს ციხე „ბირთვისის“ სახელით არის მოხსენიებული ახალი ქართლის ცხოვრების ტექსტებში (იხ. პირველი ტექსტი, გვ. 337; მეორე ტექსტი, გვ. 469).

ირჩეოდა არაგვის ხეობის მთიანეთი, სადაც თემურმა ორჯერ ილაშქრა პირადად 1394 და 1400 წლებში. მისი ისტორიკოსები საგანგებოდ აღნიშნავენ, რომ ამ ხეობის დამცველები „ძალიან მაგარ ციხეებსა და მიუვალ მთებში იყვნენ გამაგრებულები“³⁰.

იქვე, სხვა ადგილას, ლაპარაკია თემურის ჯარის მიერ არაგვის ხეობის ციხეთა დაპყრობის შესახებ, მაგრამ ისტორიკოსები მათ არ გამოჰყოფენ სახელდებით. ამ მხრივ ერთგვარ გამოწვევას წარმოადგენს მოინ აღ-დინ ნათანზის ცნობა, რომელიც საქართველოში თემურის ჯარის მიერ დაპყრობილ ციხეთა შორის ასახელებს ლორეს, გორისა და „ყარაყალხანის“, ე. ი. არაგვის ხეობის ციხეს, რაშიც, როგორც ჩანს, ნაგულისხმევია ამ ხეობაში არსებული ყველაზე ძლიერი და მნიშვნელოვანი ციხე³¹.

ასევე კარგად ყოფილა დაცული და გამაგრებული სხვა მდინარეთა ხეობებიც. აღსანიშნავია, მაგალითად, ციხე-სიმაგრეთა სიმრავლე მდინარე ქსნისა და მის დასავლეთით მდებარე ლეხურის ხეობაში. ეს უკანასკნელი, სპარსული წყაროების მოწმობით, ვინმე ჯანი-ბეგის საგამგეო ჩანს³².

ციხე-სიმაგრეები, აგრეთვე ხელოვნური და ბუნებრივი გამოქვაბულები, რომლებსაც მოსახლეობა იყენებდა დასახიზნავად და მტრისაგან თავდასაცავად ასევე ბევრი ყოფილა საქართველოს დასავლეთ ნაწილშიც, მაგრამ რაკი წყაროები მათ არ ასახელებენ სახელდებით, ამიტომ ძნელია მათი ადგილმდებარეობის ზუსტი განსაზღვრა.

³⁰ ნ. ე. ზ. ა. დ. - დ. ი. ნ. ი., გვ. 217; შარაფ აღ-დინი, ტ. I, გვ. 731; ტ. II, გვ. 250.

³¹ ნ. ა. თ. ა. ნ. ი., ლენინგრადი, ფ. 293ა; იგივე სახელით **قراقخان** იხსენიებენ არაგვის ხეობას სხვა ისტორიკოსებიც (იხ. ნ. ე. ზ. ა. დ. - დ. ი. ნ. ი., გვ. 157; შარაფ აღ-დინი, ტ. I, გვ. 730; ჰაფეზე აბრუ, გვ. 155; აბდ არ-რაზაყი, ფ. 323ა; მირზონდი, გვ. 243); მ. ბროსე ამას განმარტავს „ფშაგ-ხევისურეთად; ს. ჟიქია და ელ. ფუთუ-ჩიძე კი არაგვის ხეობად. მაშასადამე ყარაყალხანის ანუ არაგვის ხეობის ციხეში უნდა ვიგულისხმოთ ამ ხეობაში არსებული ყველაზე მნიშვნელოვანი და ძლიერი ციხე-სიმაგრე. ასეთი კი აქ იყო არშის ციხე, რომლის შესახებაც „ახალი ქართლის ცხოვრების“ პირველ ტექსტში ნათქვამია, რომ „იგი არს ციხე ჭევისაო“ (გვ. 409).

³² შ. ა. რ. ა. დ. - დ. ი. ნ. ი., ტ. II, გვ. 242; სპარსულ საისტორიო თხზულებებში დამოწმებული ცნობების მიხედვით ამ ხეობაში პირადად გაულაშქრნია თემურს დიდი ჯარით და ტყვედ ჩაუვლია ხელში ზემოთ დასახელებული „ჯანიბეგი“, რომელსაც, მათივე მოწმობით, ციხეები და გამოქვაბულები გადაუცია თუ დაუწებებია ჩაღათაელებისათვის. რაც შეეხება ქსნის ხეობას, აქაური ციხე-სიმაგრეთა სიმრავლე დამოწმებულია „ძველი ერისთავთაში“ (იხ. გვ. 358—360).

უალრესად მტკიცე და გამაგრებული ციხე-ქალაქი ჩანს საქართველოს სატახტო ქალაქი თბილისი. მისი დაპყრობა თემურმა სწრაფად და ადვილად ვერ მოახერხა მიუხედავად ამ დროის კვალობაზე საკმაოდ მოწინავე ტექნიკის — სააღო მანქანებისა და ცეცხლმსროლელი იარაღის გვერდით ციხეების დაპყრობაში კარგად გაწაფული მრავალრიცხოვანი ჯარისა. აქ ერთნაირად ძნელად-მისადგომი და საიმედოდ დაცული იყო როგორც თვითონ ქალაქი, ისე მისი ციხე.

გარდა ციხე-სიმაგრეებისა, მოსახლეობა ფართოდ იყენებდა მტრის შემოსევების დროს ბუნებრივსა და ხელოვნურ თავშესაფარებს, მღვიმე-ქვაბულების სახით, რომლებიც სპარსულივე წყაროების მიხედვით განსაკუთრებით ბევრი აღინიშნება ქვემო ქართლსა და იმერეთში³³. სახიზარ სიმაგრეებად გამოყენებულ ასეთ ხელოვნურსა თუ ბუნებრივ გამოქვაბულებს ხშირ შემთხვევებში დატანებული ჰქონიათ ხისგან დამუშავებული კარ-ფანჯრებიც³⁴. ეს სახიზარ-გამოქვაბულები მათი ბინადრების მიერ ასასვლელი კიბეების შიგ შეტანის შემდეგ პრაქტიკულად თითქმის ყოველად მიუვალ-მიუწვდომელი იყო³⁵.

მოსახლეობის მთავარი სახიზარი აღმოსავლეთ საქართველოს ინ ნაწილისათვის, რომელიც მდ. მტკვრის ჩრდილოეთით მდებარეობდა კავკასიონის მთავარი ქედის მთის კალთები იყო³⁶.

სამხრეთიდან და სამხრეთ-აღმოსავლეთიდან საქართველოში მისასვლელ გზებს მარჯვედ იცავდა უკვე მისი საზღვრების გარეთ

³³ ნ. ე. ზ. ა. დ. - დ. ი. ნ. ი., გვ. 216, 217; შარაფ აღ-დინი, ტ. II, გვ. 239, 540; აბდ არ-რაზაყი, ფ. 385ბ; მ. ი. რ. ხ. ნ. დ. ი., გვ. 346, 453.

³⁴ იქვე; ბუნებრივი გამოქვაბულების ხელოვნურად გამაგრების კვალი საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში შემორჩენილია დღემდე და პირადად უნახავს აკად. ნ. ზორძენიშვილს ჯავახეთში მოგზაურობის დროს (იხ. მისი საქართველოს ისტორიის საკითხები, თბ., 1964, ტ. I, გვ. 106).

³⁵ ასეთი გამოქვაბულების წინააღმდეგ ბრძოლებს რომ აგვიწერენ, თემურის ისტორიკოსები საგანგებოდ მიუთითებენ, რომ გამოქვაბულებში შეხიზნულსა და გამაგრებულ ქართველებს კიბეები მაღლა აეზიდათ და ჩაღათაელები სკივრსა და ზანდუკებში სხდებოდნენ, რომლებსაც მთიდან თოკებითა და ჯაჭვებით დაბლა ჰკიდებდნენ და ასე ებრძოდნენ შიგ გამაგრებულ ხალხს (ნ. ე. ზ. ა. დ. - დ. ი. ნ. ი., გვ. 216, 217; შარაფ აღ-დინი, ტ. II, გვ. 239, 540; აბდ არ-რაზაყი, ფ. 385ბ; 386ბ, მირზონდი, გვ. 346, 453).

³⁶ ისტორია, ქმნილი საქართველოს მეცამეტის მეფის გიორგის ძის თეიმურაზი-გან, საჩქრ-პეტერბურგი, 1848, გვ. 11, შენიშვნა № 1.

მოქცეული ყარსის, გარნისის, სურმარისა და ალინჯის ციხე-ქალაქები.

მართალია, ეს ციხეები ამ დროს საქართველოს აღარ ეკუთვნოდა და იქ მუსლიმანი მპყრობელ-მფლობელნი ისხდნენ, მაგრამ არცერთი მათგანი, როგორც ქვემოთ ვნახავთ, უბრძოლველად არ დანებებია საქართველოსაკენ მომავალ თემურის ჯარს.

ციხეებისა და გამოქვაბულების სიმრავლესთან ერთად იგივე წყაროებში ხშირად მოხსენიებული ქვიტკირით მკვიდრად ნაგები ეკლესია-მონასტრები, რომლებითაც მოფენილი იყო მთელი საქართველო. მათ მიმართ განსაკუთრებულ სისასტიკეს იჩენდნენ რელიგიური ფანატიზმით დაბრმავებული თემურის ველური ურდოები და საფუძვლამდე არღვევდნენ და ასწორებდნენ მიწასთან.

ქვით მკვიდრად ნაგები ეკლესია-მონასტრების დარღვევა თემურის ჯარების მიერ განსაკუთრებით ხშირად არის აღნიშნული როგორც ქართულ, ისე სპარსულ წყაროებში თბილისისა და მუხრანის ველის მიმდგომ სანახებში, აგრეთვე, ჰერეთ-კახეთსა და დასავლეთ საქართველოში³⁷.

რაც შეეხება ქვეყნის ეკონომიურ მდგომარეობას, უნდა ითქვას, რომ საქართველო ამ მხრივაც მე-14 ს-ის 80-იან წლებში საკმაოდ ღონიერი ქვეყანა ჩანს და მის ყველა კუთხეში მეტ-ნაკლები ღონით განვითარებულია როგორც მემინდვრეობა, ისე მევენახეობა, მეხილეობა და მესაქონლეობა.

აღებული ხანის საქართველოში მემინდვრეობის ფართოდ განვითარების უტყუარი მოწმობაა სპარსულ წყაროებში ხშირად მოხსენიებული პურის ყანები, რომლებსაც დამპყრობლები საძოვრებისათვის იყენებდნენ, ან მკიდნენ, ლეწავდნენ და მოსავალი მიჰქონდათ თან. ასე მაგალითად, 1400 წლის გაზაფხულზე საქართველოში ყარაბაღის მხრიდან შემოსევის დროს თემურმა თავის ჯარს სპეციალურად შეუკვეთა საქართველოს ტერიტორიაზე შესვლისთანავე დათავთავებული ყანებისა და მოსხ-

³⁷ საქართველოში ეკლესია-მონასტრების დარღვევის შესახებ თემურის ურდოების მიერ მოგვითხრობენ როგორც „ახალი ქართლის ცხოვრების“ ავტორები, ისე დოკუმენტური ხასიათის წყაროები. ქუენა ამირეჯიბის დროს, მაგალითად, ულუმბის მონასტერი ისევე საფუძვლამდე დარღვეული ყოფილა „ურჯულ თემურისაგან“ და აღუდგენია მას (თ. ჟორდანი, ქრონიკები, II, თბ., 1897, გვ. 211).

მული ხილის ბაღების ერთიანად განადგურება, რაც ზედმიწევნით შეასრულეს კიდეც მისმა სარდლებმა³⁸.

ქვემო ქართლის მოყოლებით თემურის ჯარებმა იმავე წლის შემოსევის დროს დიდ მასივებზე გაანადგურეს ყანები მუხრანის ველსა და მის მიდამოებში, აგრეთვე მთელ გზაზე მუხრანის ველიდან გორის ციხემდე³⁹.

1403 წელს კი საქართველოს სამცხის მხრიდან რომ შემოესივნენ ჩალათაელებმა იქაური ყანები მომკეს, გალწეს და მოსავალი წაიღეს თან⁴⁰. საინტერესოა, რომ ეს მოხდა ივლის-აგვისტოს მიჯნაზე. იმავე წლის სექტემბრის შუა რიცხვებში თემურის ჯარებმა ყანები გაანადგურეს დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზეც, მაგრამ სპარსულ წყაროებში დასახელებული წლის დრო, სექტემბრის შუა რიცხვები, გვაფიქრებინებს, რომ აქ პურის ყანებზე აღარ უნდა იყოს ლაპარაკი. ასევე გამორიცხული უნდა იყოს სიმინდის ყანებიც, რადგან მკვლევრები (ივ. ჯავახიშვილი, პ. გუგუშვილი, ს. ჯიქია) ამ კულტურის გავრცელებას საქართველოში ვარაუდობენ უფრო გვიანდელ საუკუნეებში (შესაბამისად XVII ს-ის I ნახევარი, XVII ს-ის II ნახევარი და XVI საუკუნე). მანამდე კი აქ გავრცელებული იყო აბორიგენული მარცვლეული კულტურები: ლომი, ჭადი, ხორბალი, ფეტვი და სხვ.⁴¹ ამათში კი,

³⁸ ნ ე ზ ა მ ა დ - დ ი ნ ი, გვ. 215; შარაფ ად-დინი, ტ. II, გვ. 239; მირზა ხონდი, გვ. 346; აღნიშნულ ამბავთან დაკავშირებით აბდ არ-რაზაყ სამარჯანდი, მაგალითად, პირდაპირ მიუთითებს, რომ 1400 წლის გაზაფხულზე საქართველოს რომ მოადგა „თემურმა ლაშქარს უბრძანა, რომ მის (გიორგი მეფის — ე. ტ.) ქვეყანას შესეოდა, დათავთავებული პურის ყანები (ოთხფეხისათვის) გადაეძოვებინათ და ხეები დაეთხარათ“ — حضرت صاحب قران... لشکر را فرمود که بولایت او در آمدن غلات خوشه کشیده را خورائیدند و درختان برکنند (იხ. ფ. 384a);

მოტანილ ციტატაში თემურის შესატყვისად ნახმარია გამოთქმა حضرت صاحب قران „მისი უდიდებულესობა საჭებყერანი“. იგი ამავე ეპითეტითაა მოხსენიებული იმდროინდელს ყველა საისტორიო თხზულებაში მცირე გამოჩაყლის ვარდა. „საჭებყერანი“ კი ნიშნავს „თანავარსკვლავედთა ბედნიერი შერწყმის მფლობელს“. მის შედეგად გაჩენილს ქვეყანაზე, რასაც ჩვენ ქვემოთ ვუწოდებთ „თემურით“ ვცვლით.

³⁹ ნ ე ზ ა მ ა დ - დ ი ნ ი, გვ. 216; შარაფ ად-დინი, ტ. II გვ. 244; მირზა ხონდი, გვ. 346.

⁴⁰ ნ ე ზ ა მ ა დ - დ ი ნ ი, გვ. 280; შარაფ ად-დინი, ტ. II, გვ. 523; აბდ არ-რაზაყი, ფ. 456a.

⁴¹ ე. რ. უ. ზ. ა. ქ., სიმინდის კულტურა დასავლეთ საქართველოში. „ქართული ხალხის სამეურნეო ყოფა და მატერიალური კულტურა“, თბ., 1964, გვ. 63.

როგორც წესი, მთავარ საკვებ კულტურად სამეგრელოში თვით XIX ს-ის მეორე ნახევრამდე ითვლებოდა ღომი⁴². სავსებით შესაძლებელია, რომ თემურის ისტორიკოსებიც სწორედ ამ კულტურის ყანებს გულისხმობენ. რომელთა განადგურებაც დასავლეთ საქართველოში მომხდარა დიდ სივრცეზე და საფუძვლიანად. შარაფ ად-დინ ალი იეზდის, მაგალითად, დასახელებული ჰყავს „ჭიანჭველასავით მრავალრიცხოვანი“ და „ლომებივით გულადი“ ისლამის ლაშქრის მეომრები, რომლებმაც დასავლეთ საქართველოში ყანები გაანადგურეს „ამ ქვეყნის მთელს მიდამოებსა და მხარეებში“⁴³.

საქართველოს ეკონომიურ ცხოვრებაში ძველთაგანვე მნიშვნელოვანი ადგილი ეჭირა მევენახეობას⁴⁴. იგი განვითარებული იყო საქართველოს ყველა კუთხეში, განსაკუთრებით კი ჰერეთ-კახეთსა და იმერეთში.

მეურნეობის ამ დარგმა განსაკუთრებით დიდი ზარალი განიცადა თემურის შემოსევების დროს. მისი ბრძანებით ჩაღატაკებული უმოწყალოდ ჰკატავდნენ ან ძირიანად თხრიდნენ ზვარ-ვენახებს 1399 წლის ლაშქრობის დროს „ხიმშიას ხეობაში“ (ჰერეთ-კახეთში) და დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე (იმერეთში) 1403 წლის შემოსევის დროს⁴⁵.

ძალიან საინტერესოა, რომ ვენახები ჰერეთ-კახეთში ძირითადად გაშენებული ყოფილა მთის ფერდობებსა და გორაკებზე. სპარსელი ისტორიკოსები ამის თაობაზე საგანგებოდ მიუთითებენ, რომ თემურმა აქ თავის მეომრებს ვენახების გაკაფვა-განადგურება რომ უბრძანა მათ სივრცე დაინაწილეს, „მთის ფერდობებსა და გორაკებს შეესივნენ და ვაზებს, რომლებიც ურწმუნოებს კამკამა ღვინის მოწევის იმედით გაეშენებინათ, მოსდგნენ და ზოგს ძირიანად თხრიდნენ, ზოგს კატავდნენ ან წვავდნენო“⁴⁶.

სპარსელი ისტორიკოსების ცნობები, სხვათა შორის, კარგად ეხამება ვახუშტი ბაგრატიონის დროინდელ კახეთის ვითარებასაც. ასე მაგალითად, კახეთის მთიანი ნაწილის შესახებ თავის

⁴² დ. მეგრელაძე, ნარკვევები ფეოდალური საქართველოს ვლახობის ისტორიიდან, გვ. 186.

⁴³ შარაფ ად-დინი, ტ. II, გვ. 244.

⁴⁴ ივ. ჯავახიშვილი, საქართველოს ეკონომიური ისტორია, ნაწ. II, თბ., 1935, გვ. 163.

⁴⁵ ნეზამ ად-დინი, გვ. 214, 285; შარაფ ად-დინი, ტ. II, გვ. 542.

⁴⁶ შარაფ ად-დინი, ტ. II, გვ. 163.

ისტორიაშიც ვახუშტის ნათქვამი აქვს, რომ „მანავს ქუეით ქისიყამდე, ცივგომბორის მთის კალთათა, არიან შენობა-დაბნები ვენახ-ხილიანი. უძეს იორისკენ საკვნელნი, ველნი“⁴⁷. ალაზნის ველის აღწერისას კი ვახუშტი შენიშნავს, რომ „არს ფრიად ნაყოფიერი ყოვლითა მარცვლითაო“⁴⁸.

საინტერესოა, რომ ვახუშტის გეოგრაფიაში ვენახები არ იხსენიებიან არც ივრისა და არც ალაზნის ველის გაყოლებით.

აღნიშნული გარემოებანი მიუთითებს საქართველოში იმ დროს მეურნეობის განვითარების უაღრესად მაღალ აგრესულ-ტურაზე და მიწების რაციონალურად გამოყენებაზე, როცა დაბლობ ადგილებსა და ზოდატუნებს მარცვლეულის მისაღებად და საძოვრებად იყენებდნენ, მთის ფერდობებსა და გორაკებს კი ზვარ-ვენახების გასაშენებლად. საინტერესოა, რომ სწორედ სამხრეთის ექსპოზიციის მქონე მთის დამრეცი ფერდობებია მიჩნეული საუკეთესო ადგილებად ვენახების გასაშენებლად, რადგან იქ მეტია მზის სხივების დაცემის კუთხე.

თემურის ისტორიკოსთა ცნობებიდან კარგად გამოსჰყვით იმდროინდელ საქართველოში ღვინის მოხმარების მაღალი კულტურაც. ისინი საგანგებოდ მიუთითებენ იმ გარემოებაზე, რომ ქართველები უღვინოდ და უხილ-მწვანელოდ არა შლიდნენ სუფრას და რომ კაცი თუ ქალი, აგრეთვე მათი ბავშვები ღვინოს ერთნაირად იყვნიდნენ მიჩვეულები და უმისოდ მათი ბედნიერება არ არსებობდა⁴⁹. შარაფ ად-დინ ალი იეზდის კი, გარდა ზემოთქმულისა, მოჰყავს სპარსული რობაის შინაარსი, რომ „როცა მოგვკვდები ღვინით გამბანეთ და კუბოც ვაზის რტოებისაგან შემოკარიტო“ და, უმატებს, რომ ქართველები ღვინის გარეშე არც მიცვალებულებს ასაფლავებენო⁵⁰.

⁴⁷ ვახუშტი, გვ. 529.

⁴⁸ იქვე.

⁴⁹ ნეზამ ად-დინი, გვ. 214; ვაზის კულტურა რომ ძველთაგანვე იყო გავრცელებული საქართველოში, რა თქმა უნდა, ახლა ეს საკითხი არ იწვევს დავას (იხ. გ. ჩიტაია, საქართველოს ვაზის კულტურის ისტორიიდან, „ქართველი ხალხის სამეურნეო ყოფა და მატერიალური კულტურა“, გვ. 132); რაც შეეხება ღვინოს, გარდა იმისა რომ იგი სავარყოფიერად ვაჭრობის ერთ-ერთი მთავარი სავანი იყო (იხ. ივ. ჯავახიშვილი, საქართველოს ეკონომიური ისტორია, ნაწ. II, გვ. 288) ღვინო ფართოდ გამოიყენებოდა მოსახლეობის მიერ საკვები პროდუქტის სახითაც (იხ. ლ. კაკუტაძე, X.V საუკუნის საქართველოს ეკონომიური ისტორიიდან, გვ. 257).

⁵⁰ შარაფ ად-დინი, ტ. II, გვ. 163; აღსანიშნავია, რომ ეს ცნობა თავისთავად გადაუკეთებია მირზონდს, რომ „ქართველები“ დიდი და პატარა ღვინის

წყაროთა ცნობებით თითქმის მთელი საქართველოს ტერიტორიაზე გაშენებული იყო დიდი რაოდენობით ხილის ბაღები, რომლებსაც ჩვეული გულმოდგინებით ჰკაფავდნენ თემურის მეომრები ვენახებთან ერთად⁵¹.

წყაროებში განსაკუთრებით ხაზგასმულია კაკლისა და თუთის ხეების სიმრავლე როგორც აღმოსავლეთ, ისე დასავლეთ საქართველოში. კაკლის ხეები განსაკუთრებით ბევრი ყოფილა ჰერეთ-კახეთში, სადაც მათ თემურის ჯარი ან ძირში ჭრიდა, ან გარშემო კანს აცლიდა გახმობის მიზნით⁵². ე. ი. ასეთი ხეები ისე ბევრი ყოფილა იქ, რომ თემურის მრავალრიცხოვან ურდოებს გასჭირვებიათ კიდევაც მათი პირწმინდად გაჩეხვა.

ცნობები თემურის ჯარის მიერ თუთის ხეების გაკაფვის შესახებ გვხვდება დასავლეთ საქართველოში დატრიალებულ ამბებთან დაკავშირებით ამ მხარეში თემურის 1403 წლის გალაშქრების დროს⁵³. თუთის ხეების დიდი რაოდენობით არსებობა კი ნათლად მეტყველებს მეაბრეშუმეობის განვითარების მაღალ დონეზე.

მემინდვრეობა-მებაღეობა-მევენახეობის გვერდით მაშინდელ საქართველოში კარგად ჩანს დაწინაურებული მესაქონლეობაც. ამაზე კარგად მეტყველებს სპარსულივე წყაროების ცნობები აქედან დიდი რაოდენობით ცხვრის ფარების, საქონლის ჯოგებისა და ცხენების რემათა დავლად გარეკვის შესახებ თემურის ჯარების

სმას მიჩვეულები იყვნენ და თავიანთ მკედრებსაც კი სანამ ღვინოში არ გაბანდნენ ისე არ ასაფლავებდნენო — *صغر و کبير ايشان بشارب خوردن معتاد بودند* — (მირხონდი, გვ. 339).

⁵¹ ნეზამ ად-დინი, გვ. 214; შარაფ ად-დინი, ტ. II, გვ. 542.

⁵² ნეზამ ად-დინი შამი და შარაფ ად-დინი ალი იეზდი ზოგადად მიუთითებენ, რომ თემურის მოლაშქრეები „ხიმშიას ხეობაში“ ვაზებს ძირიანად თხრიდნენ, ჰკაფავდნენ და წვამდნენ, ხოლო რაც შეეხება ნაყოფიერ ხეებს, ან ჭრიდნენ ძირში ან კანს აცლიდნენ გახმობის მიზნითაო, ხოლო სახელდობრ რა ხეებზე იყო ლაპარაკი, ამაზე ისინი სდუმან. სამაგიეროთ ჰაფეზე აბრუ მიუთითებს, რომ ეს ხეები კაკლის ხეები იყო (ჰაფეზე აბრუ, გვ. 154); მის ცნობას შემდეგ იმეორებენ აბდ არ-რაზაყ სამარყანდი (იხ. ფ. 383ბ) და ფ. გორგიჯანიძე (იხ. გვ. 301).

რაც შეეხება ბალ-ვენახებთან ერთად თუთის ხეების გაკაფვის დასავლეთ საქართველოში, ამაზე ცნობებს გვაწვდის აბდ არ-რაზაყ სამარყანდი (იხ. ფ. 460ა).

⁵³ ნეზამ ად-დინი, გვ. 285; შარაფ ად-დინი, ტ. II, გვ. 542.

საქართველოში შემოსევების დროს⁵⁴. დიდად განვითარებული ჩანს ღორების მოშენებაც, განსაკუთრებით ჰერეთ-კახეთში. ისტორიკოს ნეზემ ად-დინ შამის საგანგებოდ აქვს მოხსენიებული ღორების კოლტების ხმლით დახოცვა თემურის მოლაშქრეთა მიერ „ხიმშიას ხეობაში“ ლაშქრობის დროს⁵⁵. ეს მომენტი, ე. ი. მათი ხმლით დახოცვა, კარგად მიუთითებს ამ ცხოველების სიმრავლეზე მაშინდელ ჰერეთ-კახეთში. აღსანიშნავია, რომ ღორები, ცხვრის ფარასთან ერთად ბლომად დაუდიოდათ სამოვარზე ბირთვისელ მეციხოვნეებს 1403 წელს ციხისათვის გამართული ბრძოლების დროს.

მესაქონლეობის კარგად განვითარების უტყუარი მოწმობა უნდა იყოს ის გარემოებაც, რომ საქართველოს მეფის მიერ სხვადასხვა დროს თემურისათვის გაგზავნილ ძღვენში თითქმის ყოველთვის შედიოდა ცხენები და სანადიროდ გაწვრთნილი ცხოველები⁵⁶.

საკმაოდ მაღალი ჩანს XIV ს-ის 80-იანი წლების საქართველოში, აგრეთვე, ხელოსნური წარმოების განვითარების დონე. ამ მხრივ განსაკუთრებულ ყურადღებას იქცევს დატყვევებული ბაგრატის მიერ ყარაბაღში თემურისათვის ძღვნად მირთმეული საუცხოო ჯაჭვის პერანგი, რომელიც იმდენად მაღალ დონეზე და დიდი ოსტატობით ყოფილა შესრულებული, რომ დავით ებრაელთა მეფისა და წინასწარმეტყველის სამჭედლოში დამზადებულად მიუჩნევიათ სპარსელ ისტორიკოსებს⁵⁷.

⁵⁴ ნეზამ ად-დინი, გვ. 214, 216; შარაფ ად-დინი, ტ. II, გვ. 243; აბდ არ-რაზაყი, ფ. 383ბ.

⁵⁵ ნეზამ ად-დინი, გვ. 214.

⁵⁶ იქვე, გვ. 243, 286; შარაფ ად-დინი, ტ. II, გვ. 379.

⁵⁷ ნეზამ ად-დინი, გვ. 101; ფასიზი ხაფი, გვ. 127; საუცხოოდ დამზადებული ჯაჭვის პერანგი რომ მართლაც ჰქონია ბაგრატ მეფეს ეს კარგად ჩანს „ახალი ქართლის ცხოვრების“ ცნობითაც, სადაც თბილისისათვის გამართული ბრძოლების აღწერის დროს ბაგრატის შესახებ ნათქვამია, რომ „შეიჭურა ჯაჭუ-ჭური ჭრისტეს სარწმუნოებისაო“ (მეორე ტექსტი, გვ. 450); სპარსელი ისტორიკოსების ცნობაში სწოვრედ ამ ჯაჭვის პერანგზე უნდა იყოს ლაპარაკი, რომელიც შემდეგ ბაგრატს თემურისათვის მიუთმევია ყარაბაღში. რაც შეეხება თემურს, ეს საჩუქარი ძალიან მოსწონებია და ხშირადაც იცვამდა ბრძოლების დროს. ეს კარგად ჩანს თემურის ე. წ. „ღარიგებათა“ ცნობიდან, რომელშიც ინდოეთის ლაშქრობიდან დაბრუნებული თემურის შესახებ, საქართველოსა და ამიერავკასიისაკენ რომ მოემართებოდა „შვიდწლიანი ლაშქრობის“ დროს, მისი სახელით ნათქვამია: «Со стальным шлемом на голове, грудью покрыто панцырем Давида, с египетским мечом на бедре я взошел на трон войны» («Уложение Тимура», გვ. 141).

ხელოსნობის დიდი განვითარების შესახებ მეტყველებს აგრეთვე ხელოსნური ნაწარმის ხშირი ხსენებაც საქართველოში თემურის მეომრების მიერ ნაშოვნ სხვადასხვა დავლათა შორის⁵⁸. გარდა ამისა, ხელოსნური ნაწარმი ხშირად იხსენიება, აგრეთვე, გიორგი მეფის მიერ თემურის კარზე ელჩებისათვის გატანებულ ძღვენსა და ფეშქაშებში, რაშიც, რასაკვირველია, მაღალი ოსტატობით შესრულებული საგნები და ნივთები უნდა ვივარაუდოთ. ამ მხრივ განსაკუთრებით საინტერესოა საქართველოს მეფის ელჩების მიერ თემურისათვის მიღებული საჩუქრები 1403 წლის საზავო მოლაპარაკების დროს, რომელთა შორის გარდა მეტად იშვიათი 17 მისხლიანი ლალისა დასახელებულია სხვადასხვა სახის უამრავი ბროლის, ვერცხლისა და ოქროს ჭურჭელი და ლარნაკები, აგრეთვე, 1000 ცალი ოქროს ფული თემურის სატიტულო ზედწერილით⁵⁹.

აღნიშნულ ეპოქაში საგარეო პირობებიც შედარებით ხელსაყრელი იყო საქართველოსათვის, რადგან დასუსტებული მეზობლები უშუალო დაპყრობის მუქარას ვერ უქმნიდნენ და ქვეყანას საშუალება ჰქონდა გარკვეული ეკონომიური ურთიერთობით ყოფილიყო დაკავშირებული ოქროს ურდოსთან, ირანისა და მცირე აზიის ქვეყნებთან და განსაკუთრებით ჩრდილოეთ იტალიის ქალაქებთან⁶⁰.

მართალია, ბაგრატიის დროს საქართველოში კიდევ ყოფილა შავი ჭირი, რომელსაც უმსხვრებელია დედოფალი ელენე, მაგრამ

იგი ამ დროს მაინც კეთილმოწყობილ და მოშენებულ სამეფოდ გამოიყურებოდა⁶¹, რითაც დიდად გამოირჩეოდა თავისი მეზობელი სომხეთისა და აზერბაიჯანისაგან.

ამიერკავკასიის სხვა ქვეყნებთან შედარებით სომხეთი ყველაზე მძიმე პირობებში იმყოფებოდა XIV ს-ის 80-იან წლებში. საუკუნეთა მანძილზე იქ მოშლილი იყო ერთიანი სახელმწიფოებრივი ორგანიზმი, ხოლო მისი ტერიტორია ქცეული იყო სხვადასხვა მომთაბარე ტომთა რბევა-თარეშის ასპარეზად. ნომადებისაგან შევიწროებული ადგილობრივი სომეხი მოსახლეობა მასობრივად ტოვებდა მშობლიურ მიწა-წყალს და უცხო მხარეში აფარებდა თავს. აზორიგენი არისტოკრატიის ერთი ნაწილი ან ისლამს იღებდა და ითქვიფებოდა დამპყრობლებში, ან ისიც სამშობლოდან გადახვეწით მგელოდა თავს. სომხური არისტოკრატიის ადგილს კი იკავებდა მონღოლთა სამხედრო-ნომადური ზედაფენა⁶².

მსგავსი მდგომარეობა სომხეთში გრძელდებოდა მონღოლთა პატონობის გადაშენების შემდგომ ხანებშიც, როცა მისი ტერიტორია, დასავლეთ ირანთან ერთად თურქმანული მომთაბარე ტომების ურთიერთ ბრძოლისა და გაუთავებელი ქიშპის ობიექტად იქცა⁶³. ის სომხური თემები კი, რომლებიც ადრე საქართველოში შემოდისდნენ, მართალია, ამ დროისათვის განკერძოებულად გამოიყურებოდნენ, მაგრამ აქაც უკვე მომთაბარე თურქმანები ჩა-

⁵⁸ ასეთი ნაწარმი (تسوقت) ხშირად ჩაუგდიათ ხელში დავლად თემურის მეომრებს საქართველოს სხვადასხვა კუთხის დალაშქრის დროს: ამ მხრივ მეტად საინტერესოა, მაგალითად, მირზონდის ცნობა, რომლის მიხედვითაც 1386 წელს თბილისიდან ყარაბაღისაკენ მიმავალ თემურის ჯარს საქართველოს ამ კუთხის რბევისა და აქაური ციხეების დაპყრობის დროს იმდენი ვერცხლისა, ოქროსა და მისთანათა ნაკეთობები ჩაუგდიათ ხელში, რომ ისტორიკოსის სიტყვით „ნადავლზე მოწყურებული ხალხის ხარბი თვალი გაძლო“ (მირზონდი, გვ. 49); იქვე მოხსენებულია აუარეზელი ქსოვილებისა და ტანსაცმელის ხელში ჩაგდებაც (اقمشه و رخوت). ძვირფასი ქსოვილები დასახელებულია აგრეთვე, გიორგი მეფის მიერ თემურისათვის გაგზავნილ ძღვენში 1403 წ. საზავო მოლაპარაკების დროს (აბდ არ-რაზაყი, ფ. 462ა).

⁵⁹ ნ. ე. ზ. ა. დ. - დ. ი. ნ. ი., გვ. 286; შარაფ ად-დინი, ტ. II, გვ. 384; აბდ არ-რაზაყი, ფ. 339ა.

⁶⁰ ნ. ბ. ბ. ე. ნ. ი. ვ. ი. ლ. ი., საქართველოს ისტორია მე-13—14 სს. (კონსპექტი), თსუ შრომები, ტ. VI, 1938, გვ. 296; აგრეთვე, მისივე, საქართველოს ისტორიის საკითხები, II, თბ., 1965, გვ. 63.

⁶¹ Н. Бердзенишвили, Очерк из истории развития феодальных отношений в Грузии (XIII—XVI в.), Тбилиси, 1938, გვ. 13; ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, II, გვ. 81; ამავე ეპოქაში გლეხთა მდგომარეობის შესახებ იხ. დ. მეგრელაძე, გლეხების ეკონომიური მდგომარეობა XIII საუკუნის II ნახევრიდან XV საუკუნემდე; დ. მეგრელაძე, მ. ლორთქიფანიძე, გ. აკოფაშვილი და ო. სოსელია, „ნარკვევები ფეოდალური საქართველოს გლეხობის ისტორიიდან“, თბ., 1967, გვ. 70—120; აზნაურთა სოციალური ფენის შესახებ იხ. გ. აკოფაშვილი, სოციალური ურთიერთობის ისტორიიდან XV—XVIII სს. ქართლში, თბ., 1965, გვ. 11—28.

⁶² История армянского народа, часть первая, под ред. Б. А. Аракеяна и А. Р. Иоанисяна, Ереван, 1951, გვ. 206.

⁶³ Я. А. Манандян, О торговле и городах Армении в связи с мировой торговлей древних времен (V в. н. эры — XV в. н. эры), Ереван, 1954, გვ. 268; А. Д. Папазян, Персидские, арабские и турецкие официальные документы Матенадарана XIV—XIX веков и их значение для изучения социально-экономической жизни стран Ближнего Востока, Москва, 1960, გვ. 2.

ნან გაბატონებული. სომხეთის ტერიტორიის ერთი ნაწილი კი ჯალაირიანთა დინასტიის წარმომადგენლებს ეპყრათ⁶⁴.

მაგრამ არც აზერბაიჯანი იყო სომხეთზე დიდად უკეთეს პირობებში ამ დროს. მისი ტერიტორიის დიდი ნაწილი, აგრეთვე, ქცეული იყო მონღოლ-თურქმანული ტომების ყიშლალ-იალალეზად, ადგილობრივი მოსახლეობა კი თანდათან ითქვიფებოდა დამპყრობლებში და კარგავდა თავის ეროვნულ სახეს. აღარც ადგილობრივი პოლიტიკური ორგანიზმი არსებობდა აქ მონღოლთა დროიდან და, მსგავსად სომხეთისა, აბორიგენი ფეოდალური არისტოკრატია აქაც შესცვალა მონღოლთა სამხედრო-ნომადურმა ზედაფენამ⁶⁵.

ყოველივე ზემოთქმულთან ერთად, აზერბაიჯანის ტერიტორია, როგორც უშუალო ასპარეზი, უდიდეს ზარალს განიცდიდა ჰულაგუიან ყაენებსა და ოქროს ურდოს ხანებს შორის პერიოდულად გამართულ ბრძოლების შედეგად⁶⁶.

ირანის ილხანთა სახელმწიფოს (1256—1336) გადაშენების შემდეგ აზერბაიჯანი საცილობელ ობიექტად იქცა ჯალაირიანებსა, მოზაფერიანებსა და მომთაბარე თურქმანებს შორის. ისინი ხან ერთმანეთში ინაწილებდნენ, ხან მთლიანად მართო ეპატრონე-

⁶⁴ ასე მაგალითად, გარნისის ციხის მფლობელად თუ სარდლად (بيشوا) წყაროები ასახელებენ ვინმე შეიხ ჰასანს (ნეზამ ად-დინი, გვ. 99; შარაფ ად-დინი, ტ. I, გვ. 400; მირზონდი, გვ. 148); ყარსის ციხის გამგებლად (والي) კი ფიროზ ბახთის (იქვე). აკად. ივ. ჯავახიშვილი მათი სახელების მიხედვით დაასკვნია, რომ ისინი მუსლიმანები იყვნენ (ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, III, თბ., 1941, გვ. 180).

ამ მხრივ კიდევ უფრო საინტერესოდ გამოიყურება სურმალის ციხის პატრონის ვინაობა, რომელსაც სახელად თ უ მ ა ნ თ უ რ ქ ე მ ა ნ ი ჰქვია და, აქედან გამომდინარე უკვე აღარავითარი ეჭვი აღარ არსებობს მის თურქმანულ წარმომავლობაში (ნეზამ ად-დინი, გვ. 99). უნდა ვიფიქროთ აგრეთვე, რომ წინა ორი ციხის მფლობელებიც თურქმანები და, რასაკვირველია, მუსლიმანები იყვნენ. მიუხედავად ამისა, როგორც ჩანს, მათ კავშირი გაწყვეტილი არ ჰქონიათ საქართველოს სამეფო კართან საქართველოში თემურის შემოსევების დროს. ამ მხრივ უაღრესად საყურადღებოა ის გარემოება, რომ არცერთი ამათთავანი უბრძოლველად არ დანებებია საქართველოსაკენ მომავალ თემურის ჯარს 1386 წლის შემოსევის დროს.

⁶⁵ История Азербайджана, под ред. И. А. Гусейнова, А. С. Сумбат-заде и др., Баку, 1958, гв. 178.

⁶⁶ А. А. Али-заде, Борьба Золотой Орды и государства ильханов. за Азербайджан, ССИА, гв. 57—94; აგრეთვე, Социально-экономическая и политическая история Азербайджана XIII—XIV вв., Баку, 1956, гв. 300—330

ბოდნენ მის ტერიტორიას. ამ გაუთავებელი ომებისა და თარეშის შედეგად ნადგურდებოდა დაბები და ქალაქები, კნინდებოდა საქალაქო ცხოვრება, რასაც ვაჭრობა-ხელოსნობის დაცემა სდევდა თან⁶⁷.

შედარებით ოდნავ უკეთესი მდგომარეობა იყო აზერბაიჯანის იმ ნაწილში, რომელიც მდ. მტკვრის ჩრდილოეთით მდებარეობდა დამოუკიდებელ პოლიტიკურ ერთეულებად შირვანისა და შაქის სახით⁶⁸.

შირვანი აზერბაიჯანის ყველაზე დაწინაურებული ოლქი იყო შირვანშაჰთა დერბენდული დინასტიის (1382—1538) დროს⁶⁹.

შირვანშაჰთა დერბენდული დინასტიის ფუძემდებელი შირვანშაჰი შეიხ იბრაჰიმი იყო (1382—1417). იგი საკმაოდ მოქნილ პოლიტიკას ახორციელებდა ამიერკავკასიის ქვეყნებში თემურის ურდოების შემოსევათა დროს, რითაც თავისი ქვეყანა იხსნა გაუთავებელი რბევა-თარეშისა და აკლესიისაგან⁷⁰.

შირვანსა და საქართველოს შუაში, მდ. მტკვარსა და კავკასიონის მთავარ ქედს შორის, შაქის დამოუკიდებელი სამთავრო იდო, რომელსაც სათავეში გააზერბაიჯანებული მონღოლური ტომის. ორლათის წარმომადგენელი სიიდი ალი ედგა. მისი გამთავრების წელი წყაროებში არა ჩანს, მოკლეს ალინჯის ციხესთან 1399 წელს საქართველოს მეფესთან ერთად ამ ციხეზე ლაშქრობის დროს.

შაქი, მართალია, მუსლიმანური ქვეყანა იყო, მაგრამ მისი მოსახლეობის ერთი ნაწილი განიცდიდა ქრისტიანული რელიგიის ძალიან დიდ გავლენას, რაც გაგრძელდებოდა თემურისა და მისი მემკვიდრეების ბატონობის გადაშენების შემდეგ⁷¹. საყურადღე-

⁶⁷ В. М. Сысоев, Краткий очерк истории Азербайджана (северно-Баку, 1925, гв. 67.

⁶⁸ Азербайжан тарихи, эн гəдим заманлардан Азербайжанын русијаја илһагына гəдər, I, Баку, 1961, гв. 215.

⁶⁹ ამ დინასტიის შესახებ იხ. Абас-Кули-Ага Кудси Бакиханов, Гюлистан-и-ирам, Баку, 1926, гв. 70—73.

⁷⁰ И. П. Петрушевский, Великий патриот ширваншах Ибрагим, Баку, 1942; Дж. Ибрагимов, Феодальные государства на территории Азербайджана, гв. 21.

⁷¹ აღსანიშნავია, რომ საქართველოს დედაქალაქის აღებისა და მდ. მტკვრის ჩრდილოეთით მდებარე საქართველოს ტერიტორიის დარბევის შემდეგ შაქში რომ

ბოა, რომ ორლათების შემდეგ შაქში დამკვიდრებული ყარა ქე-
შიშ ოღლიების დინასტია (1444—1555) ქრისტიანული წარმოშო-
ბისა იყო.

ალარც ირანი წარმოადგენდა ერთიანსა და ძლიერ სახელმწი-
ფოს XIV საუკუნის 80-იან წლებისათვის. ილხან აბუ-საიდის
(1316—1335) გარდაცვალებისთანავე, ირანში დაიწყო შინაფეო-
დალური ომი და ბრძოლა ტახტის მადიებელთა შორის, რამაც
დაშლამდე მიიყვანა ილხანთა სახელმწიფო.

ილხანთა სახელმწიფოს ნანგრევებზე აღმოცენებულ მრავალ-
რიცხოვან პოლიტიკურ ერთეულებსა და დინასტიებს შორის ყვე-
ლაზე მნიშვნელოვანი იყო სარბადარებისა და ქურთების სახელ-
მწიფოები ირანის აღმოსავლეთ ნაწილში და მოზაფერიანთა (1313—
1393) და ჯალაირიანთა (1340—1411) დინასტიები ირანის და-
სავლეთსა და ცენტრალურ ნაწილში. გარდა ამისა, ირანის ტე-
რიტორიაზე არსებობდა მრავალი წვრილი ფეოდალური სამთავრო,
რომელთა შორის მიმდინარეობდა დაუსრულებელი ბრძოლა⁷².

არაბული წარმოშობის მოზაფერიანთა დინასტიის მბრძანებ-
ლობა ძირითადად ვრცელდებოდა ფარსსა და ისპაჰანზე. დინას-
ტიას სათავე დაუდო მოზაფარ ად-დინ მოჰამედმა (1313—1359),
რომელიც ილხან ოლჯათუ-ხანის დროს (1304—1316) იეზდის

მივიდა 1386 წელს, თემურმა, მისი ისტორიკოსების მოწმობით, „ურწმუნოთა ვასა-
ნადგურებლად და დასამორჩილებლად ძლევამოსილი ლაშქრის რაზმები ოთხივე
მხარეს დააგზავნა“ — از برای قلع و قمع کفار لشکر نصرت شعار —

سياری از بی دینان را بفتح و قمع کفار لشکر نصرت شعار — (შარაფ ად-დინი, ტ. I, გვ. 404). შემდეგ
იქვე, შაქის მთიანეთისა და მიმდგომი ქვეყნების დასარბევად, გაგზავნილი
სარდლების შესახებ ნათქვამია, რომ „მრავალი ურწმუნო დახოცეს, მათი ციხეები
და სიმაგრეები დაიმორჩილეს და დაღუწეს, უზარმაზარ დავლას დაეპატრონ-დაეუფ-
ლნენ და ყაბალაში მთავარბანაკს შეუერთდნენ“ — بگردانیدن و قلاع و حصون ایشان مسخر کرده و ویران گردانیده
و غنیمت فراوان در تخت ضبط و تصرف در آورده در موضع قبله
باردوی اعلیٰ پیوستند

საინტერესოა, რომ აბდ არ-რაზაყ სამარყანდი ზემოთ დასახელებულ ურწმუ-
ნოებს აიგივებს ქართველებთან და ამბობს, რომ თემურის სარდლებმა „ელბორზის
მთის კალთებზე მცხოვრები ქართველები ერთიანად მოჰკვეთეს“ — در دامن البرز —

كوه گرجیان را از بنیاد برانداختند (გვ. 269).

⁷² ვ. გაბაშვილი, ილხანთა ირანი XIV საუკუნის პირველ ნახევარში,
ნარკვევები მახლობელი აღმოსავლეთის ისტორიიდან, თბ., 1957, გვ. 213.

გამგებელი იყო. მან თანდათან გააფართოვა მისი სამფლობელო და
ბოლოს, მოზაფარ ად-დინმა მთელი სამხრეთი ირანი დაუქვემდებარა
თავის ხელისუფლებას.

ჯალაირიანთა დინასტია აღმოცენდა ირანის ერაყში და მერე
მათი ხელისუფლება გავრცელდა აზერბაიჯანზეც. ჯალაირები,
მსგავსად ბარლასებისა, სულდუზებისა და სხვა ტომებისა, ჩვეუ-
ლებრივი მონღოლები იყვნენ, რომლებსაც ჯერ კიდევ მონღოლის-
თანში განეცადათ გათურქების პროცესი. ამ დინასტიის დამაარსე-
ბელი ჰასან დიდი ჯალაირი იყო (1340—1356).

ჯალაირთა სამფლობელოს ფართობი კიდევ უფრო გაიზარდა
სულთან უვეისის (1356—1375) დროს და გარდა ირანის ერაყისა,
მოიცავდა ქურთისტანს, სამხრეთ აზერბაიჯანს, სომხეთის დიდ ნა-
წილსა და არაბულ ერაყს. ჯალაირებს გაუთავებელი ბრძოლა
ჰქონდათ მოზაფერიანებთან სამფლობელოთა გაფართოების მიზნით.
იგივე სურვილი ამოძრავებდათ მოზაფერიანებსაც ჯალაირთა წინააღ-
მდეგ ბრძოლის დროს⁷³.

ასეთი იყო ვითარება ირანსა და ამიერკავკასიის ქვეყნებში
XIV ს-ის 80-იან წლებში, როცა აქაურ ხალხებს ახალი დამპყრო-
ბელი მოევლინათ თემურის ურდოების სახით.

აღნიშნული დინასტიების ქრონოლოგიის შესახებ იხ: Лэн - Пуль Сте-
н л и, Мусульманские династии. Хронологические и генеалогические табли-
цы с историческими введениями. Перевод с английского с примечанием и до-
полнением В. В. Бартольда, СПб, 1899, гл. 181—184; აგრეთვე: К. Э. Босворт,
Мусульманские династии, справочник по хронологии и генеалогии, Перевод
с английского и примечания П. А. Грязневича, М., 1971, гл. 213—216.

თემური. მის მიერ შექმნილი სახელმწიფო, მისი
დაკარგვითი ომები

თემური ბარლასთა მონღოლური ტომის წარმომადგენელი იყო. ეს ტომი ქაშქედარის მიდამოებში დაბინავდა მონღოლთა-ნიდან გამოსვლის შემდეგ. ბარლასებს გათურქების პროცესი განცდილი ჰქონდათ ჯერ კიდევ სამშობლოში ყოფნის დროს, რამაც დასრულებული სახე მიიღო მავერანნაჰრში (მდ. სირ-დარიასა და ამუ-დარიას შორის მდებარე ტერიტორია, აწინდელი უზბეკეთისა და ტაჯიკეთის რესპუბლიკები) გამოსვლის შემდეგ.

თემური სოფელ ხოჯა ილყარში დაიბადა 1336 წელს. ეს სოფელი მდებარეობდა ქალაქ შაჰრესაბზის მახლობლად. მამამისი ნაკლები შეძლების, მაგრამ გავლენიანი კაცი იყო.

თემური იმთავითვე გამოიჩინა ტოლ-ამხანაგებში გულადობით, მარჯვე მოისარ-მოჯირითეობითა და წინამძღოლისათვის დამახასიათებელი თვისებებით. მან ადრევე შემოიკრიბა თავის გარშემო ახალგაზრდა ბარლასთა ერთი ჯგუფი და ხელი მიჰყო მეზობელთა რბევას და ქარავნების ძარცვას. რაც დრო გადიოდა, თემურის ნუქერთა რიცხვიც თანდათან იზრდებოდა და მისი გავლენაც ვრცელდებოდა მთელს ქაშქედარის ველზე. მავერანნაჰრის საგარეო და საშინაო ვითარება კი ხელს უწყობდა მის ავაზაკურ პარპაშს, რადგან შინა ფეოდალური ომით მოცულ ქვეყანაში არვის ეცალა წესრიგის აღსადგენად.

მავერანნაჰრსა და მონღოლთა შორის დიდი ხნის წინათ დაწყებული ომი გადამწყვეტ ფაზაში იყო შესული, იგი ჩალათაიას ულუსის ამ ორ შემადგენელ ნაწილს შორის პირველობისა და უპირატესობისათვის მიმდინარეობდა შეუწყლად.

მავერანნაჰრი ჩალათაიას ულუსში გამოიჩინა ცხოვრების ბინადარი წესითა და ინტენსიური, კულტურული მეურნეობით. მო-

ღოლისთანში კი მონღოლთა სამხედრო ნომადური არისტოკრატია წინააღმდეგ ტრადიციებს ვერ ელეოდა და აგრძელებდა ექსტენსიურ-მომთაბარულ ცხოვრებას. ისინი მარტო თავიანთ თავს თვლიდნენ ჰეშმარიტ მონღოლებად და მავერანნაჰრში გადასახლებულ თანამოძმეებს „ყარაუნასებს“; ე. ი. გადაგვარებულებს უწოდებდნენ მომთაბარული ტრადიციებისათვის ლალატის გამო. სამაგიეროდ, ველარც ეს უკანასკნელები უთვისდებოდნენ მონღოლისთანში დარჩენილ თანამეძმეებს, მათ „ჯეთეს“, ე. ი. ყაჩაღებს უწოდებდნენ და უხეშ ბარბაროსებად თვლიდნენ¹.

მავერანნაჰრელ და მონღოლისთანელ ჩალათაელთა ორთაბრძოლაში გამარჯვების სასწორი მეორეთა მხარეს იხრებოდა და მონღოლისთანელ თოღლუყ-თემურ ხანს (1348—1362) ენერგიული წინააღმდეგობა ველარავინ გაუწია 1360 წელს წვრილ ფეოდალურ სამთავროებად დაქუცმაცებულ მავერანნაჰრში მოსვლის დროს. ქაშქე დარის დუმენ ნოინმა, თემურის ბიძამ, ჰაჯი ბარლასმა, სამფლობელო მიატოვა და ხორასანში გაქცევით უშველა თავს². ახალგაზრდა თემური კი მორჩილად ეახლა თოღლუყ-თემურს და დუმენის უფროსობაც მიიღო გაქცეული ბიძის ნაცვლად³.

თოღლუყ-თემურმა მავერანნაჰრის მმართველად თავისი ვაჟი ელიას-ხოჯა დასტოვა და თვითონ კი დაუბრუნდა მონღოლისთანს.

თემური ერთ ხანს ერთგულად ემსახურებოდა ელიას-ხოჯას, მერე კი განუდგა და ბრძოლაც დაუწყო მას ამირ ყაზაგანის (1346—1358) შვილიშვილ ბალხელ-ამირ ჰუსეინთან ერთად.

ამირ ჰოსეინისა და თემურის ბრძოლას ელიას-ხოჯას წინააღმდეგ წარმატებებთან ერთად წარუმატებლობაც სდევდა თან და მასთან ომში დამარცხებულმა ამირებმა ამუ-დარიას გაღმა გაქცევით უშველეს თავს. ამ მომენტში ისინი ერთმანეთს დაუმოყვრ-

¹ В. В. Бартольд. Улуг-бек и его время, Сочинения, II, ч. 2, 33, 101; А. Ю. Якубовский, Тимур, 33, 49; Л. В. Строева. Возникновение государства Тимура, Ученые записки Ленинградского гос. университета, № 128, Серия востоковедческих наук, вып. 3, Л., 1952, 33, 86.

² ნ ე ზ ა მ ა დ - დ ი ნ ი, 33, 15.

³ აღსანიშნავია, რომ თემურისა და თემურიანთა კარის ისტორიკოსთა თხზულებებში სწორედ ამ დროიდან იწყება თემურის შესახებ თხრობა და არაფერია ნათქვამი მისი ახალგაზრდული წლების შესახებ. რაც გვაფიქრებინებს, რომ სიმატლეს არ უნდა იყოს მოკლებული იბნ არაბშაჰის, კლავიხოს და სხვა წყაროების ცნობები თემურის ათასასაზოგადოებო წარსულის შესახებ.

4. ე. ი. ავტორი

დნენ კიდეც — თემურმა ცოლად შეირთო ამირ ჰოსეინის და
ოლჯაი თურქან-ალა⁴.

ამიერიდან სიძე-ცოლისძმა ერთად დაეხეტებოდნენ აქეთ-იქით
და აბრაგობა-მეკობრეობით ირჩენდნენ თავს. ისინი არც დაქირა-
ვებით ბრძოლას თაკილობდნენ ფულის შოვნის მიზნით⁵.

ამ ყოფაში ამირებმა 1362 წ. ორი თვის ტყვეობაც იწვნეს
ალი-ბეგ თორქმანის ხელში, მომდევნო წელს კი თემური მძიმედ
დასჭრეს სისტანის მფლობელის მხარეზე ბრძოლის დროს⁶.

თემური სამუდამოდ დასახიჩრდა კრილობათა გამო. განკურ-
ნების შემდეგ მარჯვენა ხელის ორი თითი აღარ ემორჩილებოდა,
ველარც მარჯვენა მუხლს მართავდა მთელი მისი დღენი და სიტყვა
„ლანგ“-ი, ე. ი. კოჭლი დაემატა მის სახელს მკელობლობის გა-
მო⁷.

ამირ ჰოსეინმა და თემურმა კვლავ მიაშურეს მავერანნაჰრს მო-
ღოლისტანის ხანის უკან გაბრუნების შემდეგ, ჩაებნენ პოლიტიკურ
ბრძოლაში და გარკვეული წარმატებაც ხვდათ. მაგრამ 1365 წელს
მონღოლები კვლავ შემოიჭრნენ მავერანნაჰრში ელიას-ხოჯას მეთა-
ურობით, რომელმაც ამავე წელს ორივე დაამარცხა ე. წ. „ტალა-
ხის ომში“ ტაშკენტის ახლოს⁸. ამირ ჰოსეინმა და თემურმა

⁴ იბნ არაბშაჰს მეტად საინტერესო, მაგრამ, როგორც ჩანს ტენდენციური ცნო-
ბა მოეპოვება თემურისა და ამირ ჰოსეინის დაახლოების გარემოებათა შესახებ. ამ
ცნობის მიხედვით, ერთ-ერთი მეკობრეული თავდასხმის დროს თემურს თითქმის გზა
აუბნა და უგზო-უკვლოდ დაეხეტებოდა მთელი ერთი კვირა. ასე გადაეყარა იგი
იქაური სულთნის ცხენების რეზას. თემური ცხენების კარგი მცოდნე იყო და ამით
მოაწონა თავი სულთნის მთავარ მეჭინბეს. შემდეგ მან სულთნის ყურადღებაც მიი-
ყრო და მთავარი მეჭინბე გახდა პირველის გარდაცვალების შემდეგ. ბოლოს მას
სულთანმა ცოლად შერთო თავისი და. ეს სულთანი კი ამირ ჰოსეინი იყო (იბნ
არაბშაჰი, გვ. 5).

⁵ ნეზამ ად-დინი, გვ. 18.

⁶ იქვე.

⁷ აღსანიშნავია, რომ ნეზამ ად-დინ შამის, მაგალითად, აღწერილი აქვს ეს
ბრძოლა, მაგრამ არაფერი აქვს ნათქვამი თემურის ფეხში დაჭრის შესახებ (იბ.
გვ. 22). იბნ არაბშაჰის მიხედვით, და ამას სხვა წყაროებიც იმეორებენ, თემური თი-
თქმის დაჭრილა ცხერის ქურდობის დროს, რაც, რა თქმა უნდა, სარწმუნო არა ჩანს.

⁸ ეს ომი მოხდა 1365 წ. 5 მაისს. სპარსულ წყაროებში ეწოდება جنگ لای (ნეზამ
ად-დინი, გვ. 20 — 21); ზოგ ავტორს ესმის, როგორც „ტალახის ომი“,

კვლავ გაქცევით უშველეს თავს და კედლებმორღვეული სამარყან-
დი მიატოვეს ბედის ანაბარად.

სამარყანდის დაცვა თვითონ მოსახლეობამ იღო თავს, რო-
ნელსაც მეთაურობდნენ სარბადარები მოვლანა-ზადე და აბუბაქრ
ქელავი.

სარბადარობა იმ დროის პროგრესული მოძრაობა იყო და მონ-
ღოლთა სამხედრო-ნომადური არისტოკრატიის ბატონობისაგან ქვე-
ყნის განთავისუფლებას ისახავდა უპირველეს მიზნად. სარბადა-
რებს მხარს უჭერდნენ ხელოსნები და საზოგადოების სხვა დაბალ
ფენათა წარმომადგენლები⁹.

ელიას-ხოჯამ ვერაფერი გააწყო სამარყანდის წინააღმდეგ და
ხელმოცარული დაბრუნდა უკან.

მონღოლთა გაბრუნების უმაღლეს ამირ ჰოსეინი და თემური
ბალხიდან დატრიალდნენ, მოტყუებით დაეუფლნენ სამარყანდს
და მდგომარეობის სრული ბატონ-პატრონები შეიქმნენ სარბადა-
რებთან ვერაგული ანგარიშსწორების შემდეგ.

XIV საუკუნის 70-იანი წლებისათვის ამირ ჰოსეინსა და თე-
მურს მთელ მავერანნაჰრში სხვა საშიში მოწინააღმდეგე აღარ დარ-
ჩათ ერთმანეთის გარდა. ამავე ხანებში თემურმა საბოლოოდ
სძლია თავის გუშინდელ მოკავშირეს და დამოუკიდებელი მბრძო-
ნელი გახდა.

ამირ ჰოსეინის დამარცხების შემდეგ თემურმა თავისი ჯარის
დუმენტა და ყოშუნთა ყურულთაი შეჰყარა, რომელმაც იგი მავე-
რანნაჰრის იგანუყოფელ მბრძანებლად გამოაცხადა. მიუხედავად
ამისა, თემურმა ხანის ტიტული მაინც არ მიიღო. ასეთად მან
სოიურლათშიში გამოაცხადა ჯერ კიდევ ამირ ყაზაგანის (1346—
1358) მიერ შემოღებული ტრადიციის თანახმად. თემური თვითონ
„ქურაქანის“, ე. ი. ხანის სიძის მოკრძალებული ტიტულით დაკმა-
ყოფილდა, რისი უფლებაც მან ამირ ჰოსეინის პარემიდან წამოყ-
ვანილი სარაი-მულქ-ხანუმზე ქორწინებით მოიპოვა, მავერანნაჰრის

რადგან გრუნტი მოლიბული იყო წვიმისაგან. ზოგი ც-ის მიიჩნევს ადგი-
ლად და ომსაც „ლაის ომს“ უწოდებს (იხ. А. П. Якубовский, Тимур,
გვ. 56).

⁹ სამარყანდელი სარბადარების შესახებ იხ. В. В. Бартольд, Народное
движение в Самарканде в 1365 г., Сочинения, II, გვ. 101; А. Ю. Якубовский,
Тимур, გვ. 56—58; Л. В. Строева, Сербердары Самарканда, Ученые записки
Ленинградского гос. университета, № 98, Серия востоковедческих наук, вып.
1, Л., 1949, გვ. 71—72.

უკანასკნელი ჰინგიზიანი ხანის ყაზანის (1334—1346) ქალიშვილი რომ იყო.

ერთმმართველი თემურის წინაშე ბევრმა სიძნელემ იჩინა თავი ერთდროულად. უპირველესად ყოვლისა, საჭირო იყო შინაფეოდალური ომის აღკვეთა, ფეოდალური დაქუცმაცებულობის დაძლევა და მტკიცე ხელისუფლების შექმნა მთელს მავერანნაჰრში, რითაც დაინტერესებულნი იყვნენ მიწადმოქმედი ბინადარი მოსახლეობა, ვაჭრები, ხელოსნები და მუსლიმანური სამღვდელეობა¹⁰.

ამასთან ერთად, თემურს უნდა გაეთვალისწინებინა მომთაბარე არისტოკრატიის მისწრაფებებიც, რომლებსაც მეზობელი ქვეყნების დაპყრობასა და ნადავლის ხელთგდებაზე ეჭირათ თვალი¹¹.

უნდა ითქვას რომ, თემურმა ორივე ამ პრობლემას ჩინებულად გაართვა თავი.

პროფ. ა. იაკუბოვსკის დახასიათებით, თემურში დიდ სახელმწიფო მოღვაწისათვის დამახასიათებელ ნიშნებთან ერთად შერწყმული იყო ფეოდალური მბრძანებლის ჩვევაც, რომელიც შემთხვევას ხელიდან არ გაუშვებდა მეზობლისთვის სიმდიდრე წაერთმია, თუ კი შესწევდა საამისო სამხედრო ძალა¹². და მართლაც, ერთმმართველი თემურის მთელი შემდგომი მოღვაწეობა ამ თვისებათა გამოყენების საჭიროებით ნაკარნახევ მოქმედებას გავდა.

მავერანნაჰრში განმტკიცების შემდეგ, თემური, უპირველეს ყოვლისა, შეუდგა მყარი სახელმწიფო აპარატის შექმნას. ქვეყნის ადმინისტრაციულ დაყოფას მან საფუძვლად დაუდო ქებექხანის (1318—1326) მიერ გამოყენებული დუმენების სისტემა და თავისი ერთგული ხალხი დანიშნა სამეფო კარის წამყვან თანამდებობებზე და დუმენებისა (ათი ათასთა) და ყოშუნების (ათასთა) მეთაურებად. გარდა ამისა, თემურმა მნიშვნელოვანი ღონისძიებები განახორციელა თავისი მშობლიური ქალაქის შაჰრე საბჰისა და, განსაკუთრებით კი სახელმწიფოს პოლიტიკური ცენტრის, სამარყანდის კეთილმოწყობად და გასამაგრებლად.

ამ ღონისძიებების შემდეგ თემური შეუდგა მთელი შუა აზიის გაერთიანებას. ამ მიზნით მან რამდენიმე ლაშქრობა მოაწყო ხო-

რეზმის წინააღმდეგ და მისი სამხრეთი ნაწილიც შეიერთა. ამის შემდეგ სამხედრო მოქმედება წარმართა ხორასნის წინააღმდეგ და ბოლო მოუღო იქ სარბადართა სახელმწიფოს არსებობას. მოკლე ხანში თემურმა დაიპყრო სისტანიც და XIV ს-ის 80-იან წლებში უკვე მთელი ხორასანი ეპყრა ხელთ.

მაგრამ თემურს კარგად ესმოდა, რომ შუა აზიის პოლიტიკური გაერთიანება სულაც არ კმაროდა ქვეყანაში არსებული შინაპოლიტიკური სიძნელეების დასაძლევად და ხანგრძლივი სიწყნარის დასამყარებლად. ამას იგი შეძლებდა მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ შემოსავლის ახალ წყაროებს შეუქმნიდა მომთაბარე ფეოდალებს და, ამასთან ერთად, შეასუსტებდა უკიდურესად გამწვავებულ კლასობრივ ბრძოლას. და აზიის დიდი დამპყრობელიც ნომადური საზოგადოებისათვის ნაცად გზას შეუდგა: გაუთავებელ ომებს და დაპყრობილი ხალხების განუკითხავ ძარცვას¹³.

მართლაც, შუა აზიის გაერთიანების შემდეგ, გარდა ოქროს ურდოსა და ინდოეთის წინააღმდეგ სხვადასხვა დროს მოწყობილი ლაშქრობებისა, თემურმა სამი დიდი ლაშქრობა მოაწყო ირანისა და მისი დასამხარო ქვეყნების წინააღმდეგ 1386, 1392 და 1399 წლებში, რომლებიც პირობითად იწოდებიან „სამწლიან“ (1386—1389), „ხუთწლიან“ (1392—1397) და „შვიდწლიან“ (1399—1405) ლაშქრობებად. სიცოცხლის მიწურულს განზრახული ჩინეთის ლაშქრობა კი თემურს განუხორციელებელი დარჩა.

თემურის გაუთავებელი ლაშქრობებისა და დაპყრობითი ომების მიზეზების ასახსნელად არა ერთი მოსაზრება გამოითქვა სხვადასხვა დროს. ასე მაგალითად, ჰამერი, მალკოლმი, ვეილი, დერბოლო, დოსონი, ვამბერი, გიბონი, გრანოვსკი და სხვა ისტორიკოსები თემურის დაპყრობით ომებს მისი უზომო პატივმოყვარეობით ხსნიდნენ.

მიუღერის აზრით, თემურის მთავარი საზრუნავი მისი დაპყრობითი ომების დროს ალაფისა და ნადავლის მოპოვება იყო, თუმცა არც სარწმუნოებრივ მოტივებს გამორიცხავდა იგი საქართველოსთან დაკავშირებით¹⁴.

¹³ ვ. გაბაშვილი, მახლობელი აღმოსავლეთი XIV—XVI საუკუნეებში, გვ. 220.

¹⁴ А. Мюллер, История Ислама, т. III, Санкт-Петербург, 1896, гл. 24—325.

¹⁰ А. Ю. Якубовский, Тимур, гл. 60.

¹¹ იქვე.

¹² იქვე.

აკად. ვ. ბარტოლდს თემურის დაპყრობითი ომების მთავარ მიზეზად მისი უზომო პატივმოყვარეობა და მსოფლიოს განუყოფელი ბატონობისაკენ მისწრაფება მიაჩნდა¹⁵.

აკად. ივ. ჯავახიშვილის აზრით, თემურს თავის სიცოცხლის განმავლობაში სხვა არავითარი ამოცანა და მიზანი არ ჰქონდა. ქვეყნების ხელში ჩაგდებისა და სიმდიდრის მოპოვების გარდა¹⁶.

პროფ. ა. იაკუბოვსკის აზრით თემურის დაპყრობითი ომების მიზეზი სხვადასხვა ქვეყნების დამორჩილება და მდიდარი ნადავლის ხელთგდება იყო¹⁷. ყოველივე ამის გვერდით ამ ლაშქრობათა მიზეზად ა. იაკუბოვსკი აღმოსავლეთსა და დასავლეთს შორის დამაკავშირებელ სავაჭრო საქარავნო გზებზე გაბატონების სურვილსაც თვლიდა¹⁸.

პროფ. ვ. გაბაშვილი ა. იაკუბოვსკის მოსაზრებას მიიჩნევს საგულისხმო ფაქტად, მაგრამ თემურის ლაშქრობათა მთავარ მიზეზებს დაპყრობილ ქვეყნებში მიწების დაპატრონებასა და ალაფისა და ნადავლის ხელგდებაში ზედავს¹⁹.

საინტერესოა, რომ თემურისა და თემურიანთა ხანის ისტორიოგრაფია თემურის ლაშქრობათა მიზეზებს, განსაკუთრებით არამუსლიმანურ ქვეყნებში, რჯულის განმტკიცების საჭიროებით ხსნის²⁰.

ისლამის რელიგია მართლაც დიდ როლს თამაშობდა საზოგადოების ცხოვრებაში იმ დროს. ამას ძალიან კარგად გრძნობდა ცბიერი და გამჭრიახი თემურიც. ამიტომაც მას კულტის მსახურები თავიდანვე დიდ პატივში ჰყავდა. იგი ჯერ კიდევ შაჰრესაბზში დაუკავშირდა შეიხ შამს ად-დინ ქულალის და აღიარა თავის სულიერ მოძღვრად²¹. 1370 წელს კი თემურმა ახალი მოძღ-

¹⁵ В. В. Бартольд. История Туркестана, Соч., II, ч. I, гл. 158; Улуг-бек и его время, гл. 46.

¹⁶ ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, გვ. 408.

¹⁷ А. Ю. Якубовский. Тимур, гл. 60.

¹⁸ იქვე.

¹⁹ ვ. გაბაშვილი, მახლობელი აღმოსავლეთი XIV—XV საუკუნეებში, გვ. 221.

²⁰ ნეზამ ად-დინი, გვ. 31; აბდ არ-რაზაყი ფ. 326ბ.

²¹ იბნ არაბშაჰი მას უწოდებს შამს ად-დინ ფაჰურის და თემურისათვის მეტად დამამკირებელ ფორმებში აქვს აღწერილი მათი დაკავშირების ამბავი. მისი ცნობით, თემური მაშინ თითქოს ისეთი ღარიბი იყო, რომ ერთი პერანგის მეტი არა ებადა რა. მან გაჰყიდა თავისი პერანგი და იყიდა თხა. თხას კისერში თოკი ჩააბა, თოკის

ვარი გაიჩინა მეჭელი სეიდ ბერქეს სახით, რომელიც მავრანნაჰრში ჩამოვიდა სავაყუფო საქმეებთან დაკავშირებით. შემდეგ იგი გვერდიდან აღარ მოსცილებია თემურს და მკვდარიც მასთან ერთად განისვენებს გურე მირში. მაგრამ, მიუხედავად ყოველივე ამისა, თემური არასდროს გამოიჩინებდა დიდი პორწმუნეობითა და რელიგიურობით. აკად. ვ. ბარტოლდის თქმით, რელიგია მისთვის მხოლოდ და მხოლოდ იარაღი იყო თავისი პოლიტიკური მიზნების მისაღწევად და მარჯვედაც იყენებდა მას²².

უაღრესად საინტერესოა თემურის ლაშქრობათა მიზეზების ახალი „თოხუქათე თემურიში“, სადაც მისი სახელით ნათქვამია, რომ „ყოველი ძლევა მოსილი მმართველის ეალია ხალხთა განთავისუფლება მჩაგვრელებისაგან“²³ და მე ამ მიზნით დავიწყარი ზორასანი და გავათავისუფლე ფარსის, ერაყის და სირიის ქვეყნები²⁴.

თემურის მრავალგზისი თავდასხმის ობიექტი ამ დაპყრობითი ომების დროს ამიერკავკასიის ქვეყნები და პირველ რიგში საქართველო იყო, სადაც მისი თარეში ატარებდა წმინდა მმართველურ ხასიათს²⁵.

დაპყრობილ ქვეყნებს თემურის ლაშქარი სასტიკად ძარცვავდა და აწიოკებდა. ცოცხლად გადარჩენილი მოსახლეობის ერთ ნაწილს ჩაღათაელები უზარმაზარი თანხის გადახდას აკისრებდნენ თავის გამოსასყიდად, მეორე ნაწილი კი ტყვედ მიჰყავდათ მავრანნაჰრში. ადგილობრივი ფეოდალების მიწებს კი თემური სოიურლად ურიგებდა თავის შვილებს, შვილიშვილებს, ნათესავებსა და მახლობლებს და მათ მიწისმფლობელებად ხდიდა²⁶.

სოიურლალი ირანსა, შუა აზიასა და სხვა მუსლიმანურ ქვეყნებში გავრცელებული მიწისმფლობელობის სამხედრო-ლენური სისტემა იყო²⁷. მისი მფლობელი სარგებლობდა აღმინისტრაციუ-

მეორე ბოლო ყელზე მოიხვია, შეიხს ასე ეახლა, ფეხებში ჩაუყობდა და შეჰწოტა სთხოვა (იბნ არაბშაჰი, გვ. 5).

²² В. В. Бартольд. Улуг-бек и его время, гл. 21.

²³ Уложение Тимура, Ташкент, 1968, гл. 66.

²⁴ იქვე.

²⁵ А. Ю. Якубовский. Тимур, гл. 64.

²⁶ ვ. გაბაშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 223.

²⁷ სოიურლალის შესახებ იხ. ვ. გაბაშვილი, ქართული ფეოდალური წყობილება XVI—XVII საუკუნეებში, თბ., 1968, გვ. 112—184; რ. კენაძე, ფეოდალიზმი, თბ., 1968, გვ. 53; И. Н. Березин, Очерк внутреннего устройства улуса Джучиева, ТВОРАО, VIII, гл. 428; Dorn, MA. Q. III, livr I, 1857, гл. 71; N. Khanykov,

ლი, საგადასახადო და სასამართლო შეუვალობით თავის საგამგეო ტერიტორიაზე. სამაგიეროდ მას ომებსა და ლაშქრობებში უნდა მიეღო მონაწილეობა თავისი რაზმით სოიურღალის მიმცემის მოთხოვნისთანავე.

სოიურღალად შეიძლება გაცემულიყო როგორც შედარებით მცირე ტერიტორია, ისე მთელი ოლქიც.

თემურმა მხოლოდ საქართველოში ვერ მოახერხა ადგილობრივი სამამულო სისტემის შეცვლა მომთაბარეებისათვის დამახასიათებელი მიწისმფლობელობის წესით. ეს გარემოება მნიშვნელოვნად აპირობებდა მისი ურდოების ხშირ შემოსევებს ჩვენში.

თემური განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევდა მავერანნაჰრს და ცდილობდა მის დაწინაურებას. იგი აქ ეზიდებოდა ყველა მხრიდან ძარცვა-ტყვევებით ნაშოვნ ქონებას. აქვე მოჰყავდა სხვადასხვა მხრიდან დატყვევებული ხელოსნები, მხატვრები, პოეტები და მეცნიერები. გარდა ამისა, თემური საგანგებოდ ცდილობდა და ზრუნავდა აქ ვაჭრობის განვითარებისთვისაც. ამ მიზნით მან სპეციალურად დაანგრია სამხრეთ რუსეთის სავაჭრო-სატრანზიტო ცენტრები (აზოვი, ასტრახანი), რომ სავაჭრო გზას გადმოენაცვლებინა სამხრეთისაკენ²⁸. შუა აზიაში კი იგი საგანგებოდ შეღავათებს აწესებდა ვაჭრებისათვის და უზრუნველყოფდა სავაჭრო-საქარავნო გზების უშიშროება-უსაფრთხოებას²⁹. თემური დიდი ყურადღებას აქცევდა, აგრეთვე, სოფლის მეურნეობის დაწინაურებასა და ქალაქების კეთილმოწყობას. ამ მიზნით გაჰყავდა სარწყავი არხები, ქმნიდა წყალსაცავებს, ქალაქებში აშენებდა ქარვასლებსა და სხვა საზოგადოებრივ შენობებს³⁰.

Letter à M. Dorn, MA, Q, III, livr I; Б. Я. Владимирцов, Общественный строй монголов, М., 1934, გვ. 115; V. Minorsky, A soyrghal of Qasim Ag-Quyulu, BSOS, IX, ნაწ. 4, 1939, გვ. 927—960; მისივე, Tadhkirat al-muluk, შესავალი გვ. 27, London, 1943; А. М. Беленицкий, Из истории феодального землевладения в Средней Азии и Иране при тимуридах (Образование института сюр-гал), «Историк-марксист», 1941, № 4, გვ. 43—58; В. А. Гордлевский, Государство Сельджуков Малой Азии, М., 1941, გვ. 69—70; А. Ю. Якубовский, Тимур, გვ. 66—67; Б. Н. Заходер, История Восточного средневековья, 1943, М., გვ. 117—118; И. П. Петрушевский, Очерки по истории феодальных отношений в Азербайджане и Армении XVI—нач. XIX вв., Л., 1949, გვ. 145—184.

²⁸ А. Ю. Якубовский, Тимур, გვ. 63.

²⁹ იქვე.

³⁰ В. В. Бартольд, рецензия «Léon Cahan, Introduction à l'histoire de l'Asie. Turcs et Mongols des origines à 1405, Paris, 1896»-ზე; იხ. В. В. Бартольд, Сочинения, т. V, გვ. 249.

მაგრამ განსაკუთრებით მაინც თემური სამარყანდის მოწყობაზე ზრუნავდა. მას სურდა რომ თავისი სატახტო ქალაქი მსოფლიოს უმშვენიერეს ქალაქად გადაქცეულიყო. ამ მიზნით იგი აქ აშენებდა სასახლეებს, ქარვასლებს, მიზგილებს, მედრესეებს, აკლამებს, ბაზრებს, მდიდრული შენობებით შემკულ ბალებს და ა. შ. თავის დედაქალაქის ბრწყინვალეობისა და აღმატების ხაზგასასმელად თემური სამარყანდის სანახებში საგანგებოდ შექმნილ სოფლებს არქმევდა კაიროს, დამასკოს, ბაღდადს, შირაზსა და სხვა მსგავს სახელებს³¹. მასშტაბების მიხედვით თემური აღმშენებლობით საქმიანობაში გრანდიოზულობისაკენ მიისწრაფოდა. ასეთი მიდრეკილება შემდეგ დამახასიათებელი იყო თემურიანთასტილით ცნობილი ხუროთმოძღვრებისათვის. მაგრამ თემური ძალიან ჩქარობდა თავის საამღშენებლო საქმიანობაში და შენობები მკვიდრი აღარ გამოდიოდა, ზოგი კი ინგრეოდა მისსავე სიცოცხლეში.

მდინარე ამუ-დარიის ჩრდილოეთ ნაპირის გაყოლებაზე თემურს მცველები ჰყავდა დაყენებული, რომლებიც სპეციალური საშვის გარეშე არავის უშვებდნენ მდინარის გაღმა მხარეს³². მას ძალიან ეშინოდა მავერანნაჰრიდან გაპარვოდა აქ ტყვედ მოყვანილი თუნდაც ერთი ჯან-ლონით სავსე კაცი³³.

თემურის მიერ შექმნილი სახელმწიფო ეკონომიური და კულტურული ცხოვრების ერთიანობით შეუკავშირებელი ქვეყნებისა და ხალხების უზარმაზარი გაერთიანება იყო³⁴. მისი პოლიტიკა კი, ე. მარქსის დახასიათებით, იმაში მდგომარეობდა, რომ „ათასობით ქალი, ბავშვი, კაცი თუ ჯაბუკი ეწამებინა, დაეხოცა, გაენადგურებინა და ამრიგად ყველგან შიში და ძრწოლვა დაემკვიდრებინა“³⁵. მხოლოდ ამ გზით შეეძლო თემურს მორჩილებაში ჰყოლოდა მის მიერ გაძარცული და ექსპლოატირებული მოსახლეობა³⁶.

ის გარემოება, რომ თემური ყოველი მხრიდან მავერანნაჰრში ეზიდებოდა ნაძარცვ ქონებას და სამარყანდსა და შუა აზიის

³¹ В. В. Бартольд, К истории орошения Туркестана. Соч., III, 195.

³² Р. Г. Клавихо, Дневник путешествия ко двору Тимура, გვ. 227.

³³ История Узбекской ССР, т. I, книга первая, Ташкент, 1955, გვ. 331.

³⁴ История стран зарубежного Востока в средние века, М., 1957, გვ. 238.

³⁵ К. Маркс, Архив, т. VI, გვ. 185.

³⁶ Л. В. Строева, Возникновение государства Тимура, გვ. 86.

სხვა ქალაქებში აშენებდა მდიდრულ სასახლეებს, მეჩეთებს, ქარვასლებსა და სხვადასხვა დანიშნულების შენობებს, ზოგი ისტორიკოსის თვალსაზრისით თითქოს მოასწავებდა თემურის როგორც ისტორიული პიროვნების როლის პროგრესულობას შუა აზიის ხალხებისათვის³⁷. მაგრამ მათ ავიწყდებათ, რომ ის საშინელებანი, რომელიც მან მსოფლიოს სხვადასხვა კუთხეში დაატრიალა, ბევრად უფრო შემადრწუნებელია, ვიდრე მისი მოჩვენებითი აღმშენებლობითი საქმიანობა. გარდა ამისა, მისი ასეთი საქმიანობა სულაც არ უწყობდა ხელს შუა აზიაში საწარმოო ძალების განვითარებასა და აღორძინებას. საქმე ისაა, რომ მის მიერ მსოფლიოს სხვადასხვა ქვეყნებიდან შუა აზიაში ალაფისა და ნადავლის სახით შემოზიდული სიმდიდრე უპირველესად ყოვლისა ხმარდებოდა სამეფო კარისა და ფეოდალური ზედაფენის ფუფუნებას. რაც შეეხება აქაური მოსახლეობის დაბალ ფენებს, შუა აზიის ძირითად მწარმოებელ კლასს, იგი კიდევ უფრო მძიმე ექსპლოატაციას განიცდიდა და მასობრივად იხოცებოდა ხანგრძლივი ლაშქრობების დროს.

ყოველივე ზემოთქმულთან ერთად, აღსანიშნავია, რომ გაუთავებელი ლაშქრობების შედეგად შუა აზიაში საგრძნობლად ფერხდებოდა ადგილობრივი მეურნეობის განვითარება, რადგან აქაური მოსახლეობის ყველაზე ჯანსაღი ნაწილი ათეული წლობით გამოთიშული იყო საპარგებლო სამეურნეო საქმიანობისაგან.

შექმნილი მძიმე ვითარება შუა აზიის ხალხებში ზშირად იწვევდა დიდ უკმაყოფილებას ცენტრალური ხელისუფლების მიმართ, მაგრამ, როგორც წესი, თემური სასტიკად ახშობდა მის ყოველგვარ გამოვლინებას. ამიტომ, შეუძლებელია ვილაპარაკოთ მისი პროგრესულობის შესახებ თუნდაც შეზღუდულ მასშტაბებში და უყოყმანოდ უნდა იქნას გაზიარებული პროფ. ა. ნოვოსელცოვის კონცეპცია: თემურს არაფერი პროგრესული არ შეუქმნია შუა აზიის ხალხებისთვისაც კი, რომ იგი იყო გელური და ტირანი დამპყრობელი, ისტორიაში შესულია და უნდა დარჩეს კვლავაც ისეთივე რეაქციულ მოვლენად, როგორც ჩინგიზ ხანი იყო³⁸.

³⁷ А. Муминов, Роль и место Амира Тимура в истории Средней Азии в свете данных письменных источников, Ташкент, 1968.

³⁸ А. Новосельцов, Об исторической оценке Тимура. Вопросы истории, № 2, 1973, стр. 5.

თემურის პირველი შემოსევა საქართველოში „სამწლიანი“ ლაშქრობის დროს

მავერანნაჰრში განმტკიცების შემდეგ თემურს თავის უპირველეს ამოცანად მიაჩნდა ჩალათაის ულუსის აღდგენა, რაშიც ყველაზე საშიშ მოწინააღმდეგედ ჯუჩის ულუსს თვლიდა.

ჯუჩის ულუსი XIV ს-ის 70-იან წლებში დანაწევრებული იყო ოქროსა და თეთრ ურდოებად და მოცული იყო შინაფეოდალური შფოთით. იგი განსაკუთრებით ძლიერი იყო ოქროს ურდოში, რომლის ტახტზე 25 ხანი მაინც გამოიცვალა ათიოდე წლის განმავლობაში¹.

ოქროს ურდოს საშინაო სიძნელეებით ისარგებლა თეთრი ურდოს გამგებელმა ურუს-ხანმა (1361—1380) და შეეცადა თავისი სამფლობელოსათვის შეერთებინა იგი².

თემურს მოსვენებას უკარგავდა ჯუჩის ულუსის გაერთიანების საფრთხე, ამიტომაც იგი გაფაციცებით ადევნებდა თვალყურს ჩრდილოეთში დატრიალებულ ამბებს და მარჯვე შემთხვევას ელოდა მის საშინაო საქმეებში ჩასარევად. ასეთი შემთხვევა თემურს მიეცა კიდევაც 1376 წ., როცა მის კარზე თავი შეაფარა ურუს-ხანის მიერ სიკვდილით დასჯილი მანყიშლალელი თუი ხოჯა ოლანის შვილმა თოდთამიშ-ხანმა.

თემურმა მას ორჯერ გაატანა ჯარი თეთრი ურდოს ტახტის ხელში ჩასაგდებად, მაგრამ ორთავეჯერ ხელი მოეცარა თოდთამიშ-ხანს. მაშინ თემური თვითონ დაიძრა ურუს-ხანის წინააღმდეგ საომრად, მაგრამ მალე იძულებული შეიქმნა ლაშქრობა დროებით შეეჩერებინა დიდი თოვლის გამო. ამასობაში ურუს-ხანიც გარდაიცვალა და თოდთამიში, ბოლოს და ბოლოს, როგორც იქნა დაეცა თეთრი ურდოს ტახტს³.

¹ Б. Д. Греков, А. Ю. Якубовский, Золотая Орда и ее падение, М.—Л., 1950, стр. 273—282.

² იქვე, стр. 315.

³ იქვე, стр. 320—321.

მაგრამ არ გამართლდა თემურის ვარაუდი, რომ ჯუჩის ულუს-ში თავისი პოლიტიკის მორჩილად აღმსრულებელი მოკავშირე ეყოლებოდა თოღთაჲმის სახით.

თოღთაჲმის ურუს-ხანის პოლიტიკის გაგრძელებას შეუდგა თეთრი ურდოს ტახტზე განმტკიცების უმაღლესი, რაც ჯუჩის ულუსის აღდგენას ისახავდა უპირველეს მიზნად. 1380 წ. მან აღვილად სძლია კულიკოვოს ბრძოლაში დამარცხებულ მამაის და ოქროს ურდოც შეუერთდა თავდაპირველ სამწყსოს. მერე მან ესეც აღარ იკმარა, სამფლობელოების გაფართოებას შეუდგა მეზობელი თემების ხარჯზე და თემურს მასზე არანაკლებ ენერგიული, ვერაგი და ცბიერი მოწინააღმდეგე გამოუჩნდა ერთგული მოკავშირის ნაცვლად.

ამიერიდან დასაბამი მიეცა ომებს თემურსა და თოღთაჲმ-ხანს შორის, რაც გრძელდებოდა თითქმის 15 წელს. სწორედ მათმა ორთაბრძოლამ მოიყვანა თემური პირველად საქართველოში 1386 წ. ე. წ. „სამწყლიანი“ ლაშქრობის დროს.

✓ თემურთან ომში უკვე რამდენიმეჯერ დამარცხების შემდეგ თოღთაჲმმა ჩრდილოეთისაკენ გაილაშქრა 1382 წ. იგი მოსკოვამდე მივიდა და ეს ქალაქი დასწვა. აქედან პირი სამხრეთისკენ იბრუნა და ჩრდილოეთ ირანს შეესია დერბენდისა და კავკასიონის სხვა გადმოსასვლელების გამოვლით. მისმა ჯარმა სასტიკად დაარბია მდიდარი და მოშენებული თავრიზი და დიდი დავლაც იგდო ხელთ. დავლასთან ერთად გადამთიელებმა აქედან ტყვეებიც ბლომად წაასხეს თან⁴.

ჰულაგუიანთა ირანის მემკვიდრეობაზე თემურს თვითონ ეჭირა თვალი და ირანისაკენ გამოემართა თოღთაჲმის მოყოლებით⁵. იგი მდ. ამუ-დარიანზე გადმოვიდა და ბალხში დაელოდა ლაშქრის თავმოყრას⁶. მერე გეზი დასავლეთისაკენ აიღო და თავრიზს მივიდა ასთარაბადის გზით⁷. თემურმა მანამდე დაიპყრო და გაძარცვა ფირუზქუში, ხორემაბადი და ირანის სხვა ქალაქები⁸.

თავრიზი კარგად გამაგრებული ქალაქი იყო, მაგრამ შეშინებულია აჰმედ ჯალაირმა უომრად დაანება თოღთაჲმ-ხანს. აჰმედ-

მა ვერც თემურს გაუწია ენერგიული წინააღმდეგობა, ქალაქი ახლაც ბედის ანაბარად მიატოვა და ბაღდადს შეაფარა თავი⁹.

თემურმა სასტიკად იძია შური თავრიზელებზე, რომლებიც თოღთაჲმის დანებდნენ. მოსახლეობის ერთი ნაწილი, განსაკუთრებით ოსტატ-ხელოსნები, აჰყარა და სამარყანდში გადაასახლა¹⁰, დანარჩენებს კი უზარმაზარი თანხა შეაწერა სიცოცხლის გამოსასყიდად და უმოწყალოდ დაერია წინა წელს თოღთაჲმისაგან განაწამებ ხალხს. ეს მოხდა 1386 წელს.

ამ ამბებიდან რამდენიმე ხნის გავლის შემდეგ თემური საქართველოსაკენ წამოვიდა სომხურ თემებზე გამოვლით¹¹.

საქართველოში თემურის პირველი შემოსევის მიზეზებს აკად. ივ. ჯავახიშვილი საქართველოსა და ოქროს ურდოს შორის არსებული კავშირ-ურთიერთობით ხსნის¹². მისი ვარაუდით, თოღთაჲმის არ შეეძლო ჩრდილოეთიდან ირანში შეჭრილიყო, საქართველოს მთავრობასთან წინასწარი შეთანხმებისა და მოკავშირეობის გარეშე¹³. მანვე ყურადღება მიაქცია იმ გარემოებასაც, რომ თოღთაჲმის ლაშქარში, თავრიზის წინააღმდეგ ლაშქრობის დროს „ურწმუნოებიც“ ერივნენ¹⁴. მომავალში რომ ასეთი რამ არ განმეორებულიყო თემურს ჩრდილოეთი საზღვარი ოქროს ულუსის შემოსევის საშიშროებისაგან უზრუნველყოფილი უნდა ჰქონოდა, ამიტომ მას კავკასიონის ქედის, ყველა თუ არა, აღმოსავლეთით მდებარე ორი უდიდესი გადმოსავალი, ან თვითონ უნდა შეეჭრა, ანდა მათი მფლობელები ისეთ მდგომარეობაში უნდა ჩაეყენებინა, რომ მის მოკავშირეებად და ყმადნაფიცებად ქცეულიყვნენ¹⁵.

აღნიშნულ მოსაზრებას ჩვენც სავსებით ვუჭერთ მხარს. მართლაც, ამ კონკრეტულ შემთხვევაში, ვიდრე თემურს ჯერ კიდევ დასაპყრობი ჰქონდა ჰულაგუიანთა ირანის მუსლიმანური სამფლობელოები, საქართველოს მიმართ არ შეიძლებოდა ჰქონოდა და არც ჰქონია სხვა მიზნები. რა თქმა უნდა, ნათქვამი იმას არ ნიშნავს, რომ თემურს ყოველთვის ეს მოტივი ამოძრავებდა საქართველოში ლაშქრობის დროს.

⁴ ნეზამ ად-დინი, გვ. 99.

¹⁰ შარაფ ად-დინი, ტ. I, გვ. 398.

¹¹ ნეზამ ად-დინი, გვ. 100; შარაფ ად-დინი, ტ. I, გვ. 399.

¹² ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, თბ., 1966, გვ. 409.

¹³ იქვე.

¹⁴ იქვე.

¹⁵ იქვე, გვ. 409—410.

⁴ ნეზამ ად-დინი, გვ. 94.

⁵ შარაფ ად-დინი, ტ. I, გვ. 393.

⁶ ნეზამ ად-დინი, გვ. 99.

⁷ იქვე.

⁸ იქვე.

ნათქვამის სისწორეს კარგად ადასტურებს, აგრეთვე, საქართველოში თემურის პირველი შემოსევის დრო, სამხედრო მოქმედების ხასიათი და მიმართულება.

თემური რომ საქართველოს მოადგა უკვე გვიანი შემოდგომა იყო. ჩვენში აღრე დაზამთრებულიყო და დიდი თოვლიც იდო. ასეთი დრო, ეტყობა, განგებ შეუტრეფია მას. საქმე ისაა, რომ, თუ საქართველოსა და ოქროს ურდოს შორის რაიმე პოლიტიკური კავშირი მართლაც არსებობდა, ბუნებრივია, ამ კავშირის ერთ-ერთი მთავარი პირობა ოქროს ურდოს მიერ საქართველოსათვის დახმარების გაწევა უნდა ყოფილიყო თემურის შესაძლო თავდასხმის შემთხვევაში. ახლა კი, როცა კავკასიონის ქედის გადმოსასვლელები უკვე დათოვლილი იყო, საქართველო პრაქტიკულად მოკლებული იქნებოდა ჩრდილოეთიდან ყოველგვარ დახმარებას.

ამავე თვალსაზრისით უაღრესად საინტერესოა თემურის მოძრაობის გეზიც, როგორც საქართველოს ტერიტორიაზე, ისე მისი ფარგლებიდან გასვლის დროს, როცა მთავარი დარტყმა კავკასიონის ქედის აღმოსავლეთ-სამხრეთის ფერდობების გასწვრივ წარმართა, ალბათ, ოქროს ურდოს შესაძლო მოკავშირეთა დასათრგუნავად.

საქართველოსაკენ რომ მოემართებოდა თემურმა გზად ნახევრანი გამოიარა და მიაღწა გარნისის ციხეს. მისმა მეომრებმა იგი ადვილად დაიმორჩილეს და ციხისთავი შეიხ ჰასანი ტყვედ იგდეს ზელთ¹⁶. ამის შემდეგ მისი ჯარი მიაღწა სურმალუს ციხეს. სურმალუს დამცველებმა დიდი წინააღმდეგობა გაუწიეს თემურის ჯარს, მაგრამ, ბოლოს, იძულებული შეიქმნენ დანებებულიყვნენ. მათი სარდალი თუმან თურქემანი თემურის მეომრებმა შეიპყრეს და გაბაწრული მიჰგვარეს მას¹⁷. თემურმა სურმალუს ციხე დაანგრევინა და მიწასთან გაასწორებინა თავის ჯარს¹⁸.

სურმალუსა და გარნისის ციხეების დაპყრობის შემდეგ თემურმა გეზი აიღო ყარსისაკენ.

ყარსის ციხე მთლიანად ქვითკირით იყო ნაშენი და გამოირჩეოდა დიდი სიმკვიდრე-სიმტკიცით¹⁹. მისმა გარნიზონმა სას-

ტიკი წინააღმდეგობა გაუწია თემურის ჯარს, მაგრამ, ბოლოს, იქაური ციხისთავი ფირუზ ბახთი იძულებული გახდა ტყვედ დანებებულიყო მტერს. თემურმა იგი შეიწყნარა და არა ავნო რა²⁰.

ყარსის დაპყრობის შემდეგ თემური სამცხის მთიანეთში შემოიჭრა და თბილისისაკენ გამოემართა უზარმაზარი ჯარით²¹. საქართველოში უკვე დიდი ყინვა იდგა და გადაუღებლად თოვდა²². ასეთ ვითარებაში მოადგა თემური საქართველოს დედაქალაქს ალგეთის გზით²³.

გზაში ყარსიდან თბილისამდე, ეტყობა, თემური არსად შეჩერებულა, რადგან ამ შუალედში რაიმე ციხე-სიმაგრეების აღება ან

²⁰ ნეზამ ად-დინი, გვ. 100; შარაფ ად-დინი, ტ. I, გვ. 399; მირზონდი, გვ. 148.

²¹ მიქელ პანარეტოსის აშკარად გაზვიადებული ცნობით თემურს 800-ათასიანი ჯარი ახლდა თან. მაგრამ, ეტყობა, ქრონიკის ავტორს ეს ციფრი თვითონაც გაზვიადებული მოეჩვენა, რადგან იქვე უმატებს: „როგორც მნახველები ამბობენ“ (ტრაპიზონის ქრონიკა, გვ. 44).

თემურის ჯარის რიცხვს გარკვევით არც მასი ისტორიკოსები ასახელებენ. შარაფ ად-დინ ალი იეზდი, მაგალითად, ზოგადად მიუთითებს, რომ თემურის ლაშქარმა „მთელი მთა და ბარი დაჰფარა“ (შარაფ ად-დინი, ტ. I, გვ. 394). მისი ჯარის სიმრავლეს ასე გამოხატავს „ახალი ქართლის ცხოვრება“: „რამეთუ ჰუვა ბანაკი და სიმაგრე სპათა ურიცხვ, რომელსა ვერ იტყვიდნენ მთანი და ველნი და ყოველნივე არეხი და სანახებნი საქართველოსანი“ (ახალი ქართლის ცხოვრება, მეორე ტექსტი, გვ. 449).

²² შარაფ ად-დინ ალი იეზდის სიტყვით „ღრუბელი მორქმული კაცის ხელით ციდან ვერცხლს აბნევდა განუწყვეტლივ და მთა ისე ზანზარებდა ყინვის სუსხისაგან, როგორც თრთის შიშისაგან ურწყმნო მტრების გულები“ (შარაფ ად-დინი, ტ. I, გვ. 394).

²³ ნეზამ ად-დინი (გვ. 100); შარაფ ად-დინი (გვ. 402). ჰაფიზ აბრუ (გვ. 57); აბდ არ-რაზაყი, (გვ. 2698); მირზონდი (ტ. VI, გვ. 148) და სხვებმა ასახელებენ „ქითუ“-სა თუ „ქაითუ“-ს გზას: **ازراه کیتوبشهر تفلیس رسید**; ივ. ჯავახიშვილი აღნიშნავს, რომ „ქაითუს“ ერთი სომეხი ავტორის მატიანეში იხსენიებაო და განმარტავს, რომ იგი ანისის საზღვარზე მდებარეობდაო (ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, III, თბ., 1941, გვ. 185, შენიშვნა). ჩვენ ვფიქრობთ, რომ „ქაითუ“-ს მთა დაკავშირებული არ უნდა იყოს „ქაითუს“ გზასთან. სამცხის მთიანეთიდან, საიდანაც თემური თბილისისაკენ გამოემართა, ანისისაკენ გადახვევა გზას კიდევაც ვამართულებდა და კიდევაც დააგრძელებდა, რაც, ვფიქრობთ, სასურველი არ იქნებოდა მსგავს ყინვასა და თოვლში. ალგეთის გზა კი პირდაპირი იყო, მოკლე და მარჯვენა დასამხარცი. როგორც ჩანს „ალგეთი“ თემურის ისტორიკოსებმა მიიჩნიეს „ალ-ქითუ“-დ. „ალ“-ი, როგორც არტიკლი, მოაშორეს და დარჩა მათ თხზულებებში მოხსენიებული „ქითუ“ თუ „ქაითუ“.

¹⁶ ნეზამ ად-დინი, გვ. 100; შარაფ ად-დინი, ტ. I, გვ. 399; მირზონდი

მას უწოდებს **کری**-ს ციხეს (მირზონდი, გვ. 148).

¹⁷ იქვე.

¹⁸ იქვე.

¹⁹ იქვე.

ხალხის დაწიოკება წყაროებში არა ჩანს. თემურის ძირითადი და მთავარი მიზანი ამ დროს, როგორც ჩანს, თბილისის ხელში ჩაგდება იყო და სხვა რაიმე საქმისათვის ჯერ არ ეცალა. შარაფ ად-დინის თქმით, თემურმა ვარსიდან სახე პირდაპირ თბილისისაკენ მიმართაო²⁴.

ყოველად შეუძლებელია საქართველოს სამეფო კარს არაფერი სცოდნოდა ამ მოახლოებული საფრთხის შესახებ. ჩვენში თემურის ქარის რიცხვზეც უნდა ჰქონოდათ სათანადო წარმოდგენა, რომელთანაც გაშლილ ველზე პირისპირ გამკლავება აშკარად გაუპირდებოდა საქართველოს ბევრად მცირერიცხოვან სპას. ამიტომაც უნდა ყოფილიყო, რომ თემურის ქართან გადამწყვეტ შეტამაც უნდა მოელოდა და ციხეებში გამაგრება უფრო მიზანშეწონილად მიუჩნევიათ საქართველოს პოლიტიკის მესვეურებს. ამ ეპოქაზე კარგად ადასტურებს „ახალი ქართლის ცხოვრების“ ცნობაც, სადაც ნათქვამია ამის თაობაზე, რომ თემურის მოსვლის ამბავი რომ „ესმა მეფესა ბაგრატს, გამაგრდა ციხესა ტფილისისა“²⁵. მას მეორე ტექსტი უმატებს, რომ „ხოლო რომელნიმე დიდებულნი თავადნი ქართლისანი არა იყვნენ ციხესა მას შინა მეფისა ბაგრატის თანა, არამედ წარსულ იყვნენ თვს-თვსად სახიზარსა და სიმაგრესა შინა, და რომელნიმე თან ჰყვეს რჩეულნი ჯაბუნი, რომელნი სამარადისოდ თანა ჰყვებოდეს მეფესა“²⁶.

თბილისი ისედაც კარგად დაცული ციხე-ქალაქი იყო და იგი კიდევ უფრო გაემაგრებინა და საომრად გაემზადებინა თემურის მომლოდინე ბაგრატს²⁷.

სპარსულ წყაროებში გარკვევით არა ჩანს რამდენ ხანს გაგრძელდა ქალაქისათვის ბრძოლა, მაგრამ ის კი აშკარად ჩანს, რომ

²⁴ შარაფ ად-დინი, ტ. I, გვ. 401.

²⁵ ახალი ქართლის ცხოვრება, პირველი ტექსტი, გვ. 328.

²⁶ ახალი ქართლის ცხოვრება, მეორე ტექსტი, გვ. 450; შდრ: თემური „ზაფხულის ამბავი მოუვიდა, რომ ბაგრატ მეფეო უღაშქროთ თბილის ქალაქში არისო“ (ფ. გორგიჯანიძე, გვ. 301). მართალია, ცნობა რიცხობრივად შეიცავს შეცდომას, მაგრამ მასში ის მაინც კარგად ჩანს, რომ თბილისში გამაგრებულ ბაგრატს საქართველოს მთელი ლაშქარი არ ახლდა თან.

²⁷ შარაფ-ად-დინი, ტ. I, გვ. 402.

گرجیان کافر کیش راستواری حصار خویش مغرور گشته قلعه را استحکام تمام داده بودند و جنگ را ادامه شد. ურჩეულო ქართველები თავიანთი ციხე-სიმაგრის სიმტკიცით გადიდებულიყვნენ, ციხე საველედავლოდ გაემაგრებინათ და საომრად გაემზადებულიყვნენ.

თემურს უცბად და იოლად ვერ მოუხერხებია მისი აღება. ვახუშტი ბაგრატიონის ცნობით, თითქოს ქალაქის ალყა გაგრძელდა მთელ ექვს თვეს²⁸, რაც არ დასტურდება სხვა წყაროთა მონაცემებით²⁹.

ფ. გორგიჯანიძის ცნობაში, მართალია, ქალაქის გარემოცვის ხანგრძლივობა არა ჩანს, მაგრამ მისი შინაარსი კარგად მიუთითებს თბილისისათვის გამართული ბრძოლების სიმძაფრეზე. მისი თქმით: „სიღამდისინ ქალაქის გალავანი არ აეღოთ, დღეში ორჯერ სამჯერ ქართველნი გამოვიდნენ და წაუშენდნენ თურქთა. შეიქნებოდა ომი და ცემა, მრავალს ნავნებს უზემდეს თურქთა და ისევ ქალაქში შევიდნენ“³⁰.

იგივეს მოწმობენ „ახალი ქართლის ცხოვრების“ ტექსტებიც. პირველ ტექსტში, მაგალითად, აღწერილია ბრძოლის მომენტიც: „და გამოვიდა მეფე ბაგრატ და სრულიად ქართველნი, მიეტევნეს ურთიერთას, და ბრძოლეს ქართველნი ფიცხად. და იქმნა იმიერ და ამიერ ბრძოლა ძლიერი და მოისრა ორგნითვე სიმრავლე კაცთა ფრიადი, და უფროსად მოსწყდეს სპანი თემურისანი და ვერლარა აღიღეს ციხე ტფილისისა“³¹.

ამ ცნობას საგვებით ადასტურებს თემურის მიერ თბილისის ალყობად განხორციელებული ღონისძიებების ხასიათი, კერძოდ, საეციალურ სააღყო ჯახრაც-მანქანების გამოყენების გვერდით ქალაქის გალავანზე გადამწყვეტ იერიშში მთელი ჯარის მონაწილეობა მისი პირადი სარდლობით.

²⁸ ვახუშტი, გვ. 266.

²⁹ ვახუშტის ქალაქის აღების თარიღი დასახელებული ექვს 1387 წ. ო.ც აშკარა შეცდომაა.

³⁰ ფ. გორგიჯანიძე, გვ. 302.

³¹ ახალი ქართლის ცხოვრება, პირველი ტექსტი, გვ. 328; შდრ: „მაშინ მეფემან ბაგრატ, დიდად მინდობილმან და მსასოფელმან მოწყალებათა ღმრთისათამან, განიღლა წინაგანწყობა მათი, მეტყუელმან ესრეთ: „ფრიალ უმჯობეს არს და სანატრელ სიკუდილი სარწმუნოებასა ზედა ქრისტესასა, ვიდრეღარა მორჩილებასა და იძულებით შებყრობასა მძლავრისა მის მიერ“. და ესრეთ შეიჭრა ჯაჭუ-ჭურჭრის ტეს სარწმუნოებისა, და გამოვიდა შემთხუვად და ბრძოლად ლანგთემურისა, და მიეტევნეს ბანაკსა მათსა მეფე ბაგრატ და სპანი ქართველთანი, ესრეთ ვითარცა გავაზ გუნდსა წეროთასა და ვითარცა ლომი მროწეულსა ზროხათასა, და იქმნა ბრძოლა ძლიერი იმიერ და ამიერ, და მოისრა ორ-კერძოვე სიმრავლენი სპათანი, და უფროსად უმრავლესნი მოსწყდეს სპანი ლანგთემურისანი. და ვერა უძლეს ოტებად მათდა სიმრავლისაგან ბანაკთასა; და დაშურეს ფრიალ ქართველნი ფიცხელთა ბრძოლათა მიერ და სრვათა, და მოისრნენ ქართველნიცა მრავალნი. და ესრეთ უკუნ იქცეს მუნევი ციხესა ტფილისისასა“ (ახალი ქართლის ცხოვრება, მეორე ტექსტი, გვ. 450).

ქალაქზე ვადაწყვეტი იერიშის დაწყებამდე ჩაღათაელებმა მის გალავანს მიუყენეს და მიუმარჯვეს მძიმე ლოდების სატყორცნი მანქანაყუბი და სხვა საალყო მანქანები. გარდა ამისა, მათვე გამოუყენებიათ ცეცხლის იარაღიც, ფ. გორგიჯანიძის მიერ დასახელებული „ზარბაზნები“, რომლებიც „ციხესა და ქალაქს შიგან დაუშინეს“, საგანგებოდ აგებული კოშკებიდან³².

როგორც ჩანს ცეცხლის იარაღის გამოყენებამ სათანადო ეფექტი მოახდინა, რადგან ფ. გორგიჯანიძის თქმით, ამის შედეგად ციხის დამცველები „შეჯერდნენო“³³.

ყოველივე ზემოთქმულთან ერთად, თემურმა მოიერიშე ჯარს საგანგებოდ აღჭურვა რკინის ჩელტებითა და დიდი ფარე-ბით³⁴, გააწყო ლაშქრის ცენტრი, მარჯვენა და მარცხენა ფრთები

და ისე მიიტანეს იერიში ქალაქის გალავანზე. იერიშს ხმალამოწვილი თემური ხელმძღვანელობდა პირადად³⁵.

მოიერიშე ჯარი ქალაქის გალავანზე გადავიდა და შეიჭრა შიგ. ფ. გორგიჯანიძის ცნობით, ბაგრატ ზედა ციხეში ავიდა და იქიდან აგრძელებდა ბრძოლას, მაგრამ იქაც რომ „ზარბაზნით შეაჯერეს და ღონე გაუწყდა, უვნებლობის ფიცი და პირი გამოართვეს და მეფეც თემურთან მოვიდა და ციხეც მოსცეს“³⁶.

მიქელ პანარეტოსი ამ ამბავს ათარილებს 1386 წლის 21 ნოემბრით. მისივე ცნობით, ბაგრატ მეფესთან ერთად თემურს ტყვედ წაუყვანია დედოფალი ანა და უფლისწული დავითი³⁷.

თბილისში თემურის ჯარმა დაიწყო დიდი ხოცვა-ჟლეტა და ძარცვა-რბევა. შარაფ ად-დინის თქმით აქაური „ურჯულოები ჯოჯოხეთს გაისტუმრეს ელვარე ხმლების კვრით“³⁸, რასაც უცვლელად იმეორებენ აბდ არ-რაზაყ სამარყანდი, მირზონდი და სხვა ისტორიკოსები³⁹.

რომ: „და წარმოვიდა ლანგ-თემურ ძალითა მრავალითა და საშინელებითა ზარის-საქდელითა, საყვირითა და დაბ-დაბთა ცემითა და ბუკთა ტრციალითა“ (იქვე, გვ. 457).

³⁵ შარაფ ად-დინი, ტ. I, გვ. 402; სპარსულ წყაროებში თემურის ათადი მონაწილეობა არა ჩანს გარნისის, სურმალუსა და ყარსის ციხეებისათვის გამართული ბრძოლების დროს. გარდა ამისა, შარაფ ად-დინი მის მიერ თბილისის დაპყრობას „სახელოვან გამარჯვებად“ (فتح نامدار) თვლის. ერთიც და მეორეც გარგად მიუთითებს როგორც თბილისის მნიშვნელობაზე, ისე მისთვის გამართული ბრძოლების სიმძაფრეზე.

³⁶ ფ. გორგიჯანიძე, გვ. 302; ფარსადანის აღნიშნულ ცნობას რაღაც ნაირად უჭერს მხარს თომა მეწოფელ-ს ნათქვამიც, რომ „მრავალი საჩუქრით (ნიჭით) მოვიდა იგი (ბაგრატ) მორჩილებად ბილწ მეფისა თემურისა“-ო (თ. მეწოფელი, გვ. 19).

³⁷ ტრაპიზონის ქრონიკა, გვ. 45; შდრ: „მაშინ შეიპყრეს თვთ მეფე ბაგრატ დედოფალი ანა, და მის თანა მყოფნი ქართველნი ყოველნივე. და განიხარა ლანგ-თემურ შეპყრობისა მისათვის, და პყრობილ ჰყო მეფე ბაგრატ, და სრულიად მის თანა მყოფნი ქართველნიცა“ [(ახალი ქართლის ცხოვრება, მეორე ტექსტი, გვ. 450).

³⁸ შარაფ ად-დინი, ტ. I, გვ. 402—403; შდრ: „და იავარ პყვეს სრულიად შინაგან მყოფნი ციხესა მას შინა: და რომელნიმე მოსრნეს, და რომელნიმე ტყუე ყვეს“ (ახალი ქართლის ცხოვრება, მეორე ტექსტი, გვ. 450); იგივეს მოწმობენ სომხური მატრიანებიც (იხ. ვ. ნალბანდიანი, თბილისი ძველ სომხურ მწერლობაში უძველესი დროიდან XVIII საუკუნის ბოლომდე, თბ., 1959, გვ. 114).

³⁹ აბდ არ-რაზაყი, ფ. 269ბ; მირზონდი, გვ. 148.

³² თემური მართლაც იყენებდა ციხე-სიმაგრეების წინააღმდეგ „რადანდაზი“ ჩოღბულ ცეცხლის იარაღს, მერმანდელი ზარბაზნების პროტოტიპს, რომელიც ქვის ჭურჭებს ისრად. ამის შესახებ უფრო დაწერილებით იხ.: А. М. Б е л е н и ц к и й, О появлении и распространении огнестрельного оружия в Средней Азии и Иране в XIV—XVI веках, Известия Таджикского филиала АН СССР, № 15, 1949. საერთოდ მონღოლთა და თემურის ჯარის შეიარაღებაზე იხ. М. И. И в а н и н, О военном искусстве и завоеваниях монголо-татар и среднеазиатских народов при Чингиз-хане и Тамерлане, СПб, 1875.

თემურის ისტორიკოსთა ცნობებში „რადანდაზი“ არ არის მოხსენიებული თბილისის აღების დროს. იქ მხოლოდ კრებითად არის ნახსენები „ციხე-სიმაგრეთა საბრძოლო იარაღები“, (الات جنگ حصار), რაშიც, რა თქმა უნდა, სავსებით დასაშვებია ვივლინებოთ „რადანდაზი“. როგორც ჩანს, ფ. გორგიჯანიძეს ისეთი წყარო ჰქონია ხელთ, სადაც სახელდებით იყო ნახსენები ეს იარაღიც. სხვა შემთხვევაში ნუჰა ად-დინს (გვ. 155, 231, 232 და ა. შ.) და შარაფ ად-დინს (ტ. I, გვ. 696; ტ. II, გვ. 477 და ა. შ.), აგრეთვე სხვა ავტორებს, ხშირად აქვთ აღნიშნული თემურის ჯარის მიერ ამ იარაღის გამოყენების ფაქტი.

³³ ფ. გორგიჯანიძე, გვ. 302.

³⁴ შარაფ ად-დინი, ტ. I, გვ. 402; تغلغه تكبير و تهليل كوس شريت محمدی علیه الصلوة والسلام فروكوفتند و اطراف و جواب تورها و جبر هایش برده جنگ انداختند. თაქზირისა და თაქლილის ყიყინა დასცეს, მოძაბუდის, კურთხევა და შვედობა მას, შარიათის დოღი დააგრიალეს, ყოვლი მხრიდან და კუთხიდან ფარები და ჩელტები მოიმარჯვეს და მიეტევნენ“; შდრ: „ქმნეს ჩელტები რკინისა, და იჭირეს სპათი მისთა, და სიმრავლისაგან ლაშქართასა მიეტევნეს ციხესა“ [(ახალი ქართლის ცხოვრება, პირველი ტექსტი, გვ. 328); „და ქმნეს ჩელტები რკინითა შეშაღებულნი. ესე აღიფარეს და მიეტევნეს ციხესა მას ტფილისისასა“ (ახალი ქართლის ცხოვრება, მეორე ტექსტი, გვ. 450); იგივეს უნდა ვივლინებოდეს, აგრეთვე, იქვე, სხვა მოვლენად მიჩნეული ცნობაც.

თ. მეწოფელის ცნობით, თბილისიდან ტყვეებიც ბევრი წაუს-
ხავს თემურის ჯარს⁴⁰. იგი მოწმედ ასახელებს ვინმე სტეფანოს
მოძღვარს, რომელიც პირადად შესწრებია ამ ამბებს⁴¹.

თბილისში თემურის ჯარმა დავლაც დიდი იგდო ხელთ. მიქელ
პანარეტოსის თქმით, თუმურმა აქ, „რა ქონება იგდო ხელთ, რა ხა-
ტები გაძარცვა და დაწვა, რამდენი თვალი პატიოსანი, მარგალი-
ტი, ოქრო და ვერცხლი წაიღო არავის შეუძლია აღწეროსო“⁴².
თემურს აქედან დავლად წაუღია, აგრეთვე, საქართველოს მდი-
დარი სამეფო ბიბლიოთეკაც⁴³.

⁴⁰ თ. მეწოფელის ცნობით თემურმა თბილისიდან წაიყვანა „ურიცხვი და უა-
რავი ტყვე“. იგი იქვე იმასაც უმატებს, რომ „მოკლული უფრო მეტი იყო, ვიდრე
ცოცხლად დარჩენილიო“ (ვ. ნალბანდიანი, თბილისი ძველ სომხურ მწერლობაში,
გვ. 113).

⁴¹ იქვე.

⁴² ტრაპიზონის ქრონიკა, გვ. 45.

⁴³ სამწუხაროდ, სამიწო ცნობა საქართველოსთან დაკავშირებით არ გვხვდება
სპარსულ წყაროებში. სამაგიეროდ დავით ბატონიშვილს ნათქვამი აქვს, რომ:
«Теймур-Ланг... наложил на иверцев дань, взял и арскую библио-
теку, которая повсюду в Азии почиталась знаменитою (იხ. Давид Багра-
თი, История Грузии, Текст издал и снабдил вступительной статьей и указа-
телями А. А. Рогова, Тбилиси, 1971, გვ. 130—131).

გაცილებით მეტ დეტალებს შეიცავს ამის თაობაზე იოანე ბატონიშვილის ცნობა,
რომლის მიხედვითაც: „ეკლესიათა და სხვათა ადგილთაგან განიხვნა მრავალნი საღ-
მრთო, და საერო წიგნები, და გაგზავნა, სამარყანდს, და დაქრძალა მუნ“ (იოანე,
ფ. 725ა); იგი იქვე, შენიშვნაში გვაუწყებს აქედან წაღებული წიგნების შემდგომ ხვე-
დრსაც, რომ: „ესე წიგნები აწყვია მას აქეთ სამარყანდის მეჩეთისა შინა, რომელსა
აქუს რკინისა ფანჯარანი, და კარიცა, და კარი იგი არს დაკეტილი და დაბეჭდილი,
და ზედან აწერია წყევა, რომელ არავინ განილოს მუნიდგან წერილნი, და ამის გამო
მრავალი წიგნი დაეკარგათ ქართველთა რომელიც არღარა აქეთ, ვინადგან მას
უამსა არა იყო სტამბა, აგრეთვე სომხურიცა წიგნები არს მუნ მრავლობით“ (იქვე).

ჩვეულებრივ, თემურის მიერ დავლაში წიგნების წაღება, საერთოდ არ იყო უც-
ხო რამ. თემურმა, მართალია წერა-კითხვაც არ იცოდა, მაგრამ, მიუხედავად ამისა,
მას საფუძვლიანი ცოდნა ჰქონდა დავროვით, განსაკუთრებით მუსლიმანური
ქვეყნების ისტორიაში. მას წიგნის სპეციალური წამკითხველები ჰყავდა და განსაკუთ-
რებით უყვარდა ნათლად და გასაგებად დაწერილი თხზულებები. ჰაფეზე აბრუს,
მაგალითად, აღნიშნული აქვს ამოლიდან თემურის მიერ დავლათა შორის სამარყანდ-
ში წიგნების გაგზავნაც. მისი თქმით, მაჰანეს ციხის აღების დროს „დავლათა შორის,
რომელიც საჰბეყარანის (თემურის) დივანს ღარა, იყო აგრეთვე, შვიდასი აქლეშის
საპალნე ვერცხლი, გარდა ოქროულობისა, ოქრო-ვერცხლით მოოჭვილი იარაღისა,
წიგნისა და სხვათა“, რომელიც თემურმა სამარყანდში გაისტუმრა იქაურ

ლეთისმეტყველებთან და სეიდთა მიმღებრებთან ერთად: **از غنایمی که از آن**
قلعه بدیوان حضرت صاحب قرانی رسید از آن جمله هفتصد شتروار
68

სამწუხაროდ, წყაროებში არც სამიწო ცნობები ჩანს თუ
რამდენ ხანს დარჩა თემურის ბანაკი თბილისში. „ახალ ქართლის
ცხოვრებაში“ ამის შესახებ მარტო ის არის ნათქვამი, რომ თე-
მურმა „თვთ დაიპყრა ციხე, და შეაყენა მას შინა სპანი
თვსნიო“⁴⁴.

თბილისიდან წასვლის შემდეგ თემურმა დიდი ნაღირობა გა-
მართა ჯერგით ყარაიის ველზე, რომლის დროსაც აუარებელი ნა-
ღირი იქნა დახოცილი⁴⁵. ამის შემდეგ მისმა ჯარმა შაქისაკენ გა-
აგრძელა გზა. შარაფ ად-დინის ცნობით, ვიდრე შაქში მივიდოდ-
ნენ ჩაღათაელებმა გზაში მრავალი ციხე-სიმაგრე დაიმორჩილეს
„ძლიერი მკლავითა და ელვარე ხმლით“ და იქაურობა განუშინდეს
„უკეთურთა არსებობის ბოროტებისაგან“⁴⁶. როგორც ჩანს, ღაზ-
რაბილ ციხეთა რიცხვი მართლაც დიდი იყო, რადგან ახლ არ-რა
ზაფი ამის შესახებ საგანგებოდ შენიშნავს, რომ „თვითუელის ცალ-
კე ჩამოთვლა შორს წაგვიყვანდაო“⁴⁷.

საინტერესოა, რომ თემურს საქართველოს მეფე თავის ბა-
ნაკში ჰყავდა ტყვედ, მეციხოვნეები კი სიმაგრეებს შიგნით არ აბა-
რებდნენ უომრად. ეს ფაქტი იმ დიდ წინააღმდეგობაზე მიუთი-
თებს, რომელსაც თემურს უწევდა საქართველოს მოსახლეობა აღ-
ნიშნული შემოსევის დროს.

საქართველოს ამ ნაწილში, თბილისსა და შაქს შორის, თე-
მურის მოლაშქრეებმა ძარცვა-რბევითაც კარგად იყვიეს გული.
მირზონდის ცნობით, მათ აქ აურაცხელი დავლა იგდეს ხელთ, რომ-
ელთა შორის ისტორიკოსი ცალკე გამოჰყოფს ვერცხლს, ოქროს,
ლალსა და თვალ-მარგალიტს⁴⁸.

قره بود سواي طلا و آلات زر و نقره و كتاب و غيره
აბრუს, გვ. 128.

⁴⁴ ახალი ქართლის ცხოვრება, მეორე ტექსტი, გვ. 450.

⁴⁵ შარაფ ად-დინი, ტ. 1, გვ. 403.

⁴⁶ იქვე.

⁴⁷ აბდ არ-რაზაყი, ფ. 269ბ.

⁴⁸ შარაფ ად-დინი აღი იეზიდის ზოგადად აქვს აღნიშნული საქართველოს ამ
კუთხეში თემურის ჯარის მიერ ხელში ჩაგდებული „უზომი და უანგარში დავლა“.
(غنایم بی حد و شمار), შარაფ ად-დინი, ტ. 1, გვ. 404; მირზონდის თქმით კი
თემურის შემოღობვა აქ „იმდენი ვერცხლი, ოქრო, ლალი და თვალ-მარგალიტი
იშოივნეს, რომ ხალხის დაელამოწყურებული ხარბი თვალი ვაძლიო“.
چندار سیم: زر و لعل و گوهر بدست لشکر افتاد. که دیدند از و نیاز اهل
و زر و لعل و گوهر بدست لشکر افتاد. که دیدند از و نیاز اهل
احتیاج پر گشت. (მირზონდი, გვ. 149).

ამის შემდეგ თემურმა თავისი ლაშქარი რაზმებად დაჰყო და სხვადასხვა მიმართულებით დაგზავნა „ურჯულოთა ამოსაწყვეტად და დასამორჩილებლად“⁴⁹. შარათ ად-დინის ცნობით, მან სარდალი ჯაჰან შაჰი „ლაზგისთანის“ დასალაშქრავად განაწესა⁵⁰, მოჰამედ დერვიში — შაჰის დასაჭერად⁵¹, არლუნ შაჰი და რამაზან ხოჯა — თანქალუთის ველზე თავდასასხმელად, მოჰამედ-ბეგ მუსა ალჯაბის ველს შეუსია, თვითონ კი ელბორზის მთის სამხრეთის კალთებს შეჰყვა და მუსრი გაავლო იქაურ მოსახლეობას⁵².

ყოველივე ზემოთქმულის შემდეგ თემურის ლაშქარმა ყაბალაში მოიყარა თავი მთავარბანაკის გარშემო და, დასამხარი მიდამოების დარბევის შემდეგ, მტკვარზე გადავიდნენ ყარაბაღის სორხაბთან, ბარდავი გადაიარეს და მდინარე არეზის პირას დაბანაკდნენ ზამთრის გასატარებლად.

ასე დაასრულა თემურმა ამიერკავკასიის ქვეყნების მორბევა ამ მხარეში პირველი გამოჩენის დროს. აქაური ქვეყნებიდან მხოლოდ შირვანი გადაურჩა დამპყრობელთა რისხვას⁵³.

⁴⁹ შარათ ად-დინი, ტ. I, გვ. 404.

⁵⁰ იქვე.

⁵¹ იქვე.

⁵² იქვე, გვ. 406.

⁵³ შირვან შაჰი შეიხ იბრაჰიმ დერბენდი (1382—1417) ნებაყოფლობით დანებდა დამპყრობელს და თავისი მახვილგონიერი მოქცევით ქვეყანა ხსნა აოხრებისაგან. შარათ ად-დინ ალი იეზდის მიხედვით, შეიხ იბრაჰიმი თემურს დიდი საჩუქრებით მიეგება წინ. ამ საჩუქრებში, ნივთი თუ ცხოველი, სულ ცხრა-ცხრა თავი იყო. ჩალათაელთა ჩვეულების მიხედვით, მაგრამ ნასყიდი მონა იყო მხოლოდ რვა. ეს ამბავი თემურს გაუკვირდა მაგრამ, შეიხ იბრაჰიმი მყისვე მათ შორის ჩადვა და მოახსენა მეცხრე მე თვითონ გახლავართო. თემურს მისი საქციელი ძალიან მოეწონა და მის ქვეყანას არა ავნო რა“ (შარათ ად-დინი, ტ. I, გვ. 409).

ამის შემდეგ თემურმა შეიხ იბრაჰიმი დაიახლოვა და თან დაჰყავდა ხოლმე ომებსა და ლაშქრობებში. იგი საქართველოშიც ახლდა თემურს რამდენიმეჯერ.

მართალია ამ ცნობას უცვლელად იმეორებენ შარათ ად-დინის მომდევნო ხანის ისტორიკოსები, მაგრამ ამის შესახებ არაფერი აქვს ნათქვამი მის წინამორბედ ნეზამ ად-დინ შამის, რამაც საშუალება მისცა პროფ. ი. პეტრუშევსკის უარყოფი იგი (იხ. И. П. Петрушевский, Великий патриот ширваншах Ибрагим, Баку, 1942, გვ. 26).

თემურის მეორე შემოსევა საქართველოში 1387 წელს

ყარაბაღში გამოსაზამთრებლად დაბანაკებულ თემურს არაბთა სერიოზული საზრუნავი ჰქონდა. უპირველესად ყოვლისა, საჭირო იყო ლაშქრის წესრიგში მოყვანა ხანგრძლივი მოგზაურობისა და მძიმე ბრძოლების შემდეგ. გარდა ამისა, თემურს დაჰყრობილი ქვეყნების საქმეებიც უნდა გაერიგებინა ადგილებზე მისი მორჩილი მყარი ხელისუფლების შექმნის გზით.

თემური დაპყრობილი ქვეყნების ერთ ნაწილს თავის შვილებსა და ნათესავებს აძლევდა საბატონოდ, ზოგანაც ადგილზე ტოვებდა ძველ მმართველებს. ასე დაუტოვა, მაგალითად, ყარსი მის ძველ მმართველს ფირუზ ბახთის ამ ციხის დამორჩილების შემდეგ¹. მაგრამ თუ ეს საკითხი სხვაგან საკმაოდ იოლი გადასაწყვეტი იყო გარკვეულ გარემოებათა გამო, სამაგიეროდ ამას დიდი სიძნელეები ახლდა საქართველოსთან დაკავშირებით. საქმე ისაა, რომ თემურს სხვაგან მუსლიმან მპყრობელ-მფლობელებთან ჰქონდა საქმე, რომლებისთვისაც არც მუსლიმანურ ქვეყნებში დამკვიდრებული მიწის მფლობელობის წესები და არც მათი შესაბამისი მმართველობის ინსტიტუტები იყო უცხო რამ. რაც შეეხება საქართველოს, აქ ერთნაირად მიუღებელი იყო როგორც დამპყრობლის რელიგია, ისე მისთვის დამახასიათებელი მეურნეობის ზასიათი და მმართველობის ფორმა.

ამ საკითხის გადასაწყვეტად, როგორც ჩანს, თემურს საქართველოს მოსახლეობის გამუსლიმანება მიაჩნდა საჭიროდ და, სულაც არ არის შემთხვევითი, საქართველოში მისი მმართველური ლაშქრობების მიზეზებს თემურის ისტორიკოსები აქ ისლამის რელიგიის გავრცელების საჭიროებით რომ ხსნიდნენ².

¹ ნეზამ ად-დინი, გვ. 100; შარათ ად-დინი, I, გვ. 401.

² აბდარ-რაზაყი, ფ. 2683.

თემური პირადად არასდროს გამოიჩინა დიდი მორწმუნეობით, მაგრამ მას კარგად ესმოდა რელიგიის ძალა და მარჯვეთაც იყენებდა მას. იგი შიიტი იყო, სადაც ამის საჭიროება მოითხოვდა, სხვაგან სუნიტების დამცველად გამოდიოდა და, საერთოდ, ისე იქცეოდა სადაც როგორ დასჭირდებოდა³. რელიგიური მოტივების მომიჯნავება მით უფრო ეფექტური იყო საქართველოსთან დაკავშირებით, სადაც უიმისოდაც, ადგილობრივი ქრისტიანობის ისლამით შეცვლა დაკავშირებული იყო გარკვეული პოლიტიკური მიზნების განხორციელებასთან. საქმე ისაა, რომ საქართველოს დაპყრობა-დამორჩილება და აქ ჩაღატაკება ბატონობის გახანგრძლივება შეუძლებელი იყო ადგილობრივი სამამულო სისტემის შეუცვლელად მუსლიმანური აღმოსავლეთის ქვეყნებისათვის დამახასიათებელი ფეოდალური მიწის მფლობელობის წესით. ქართული სამამულო სისტემა კი მჭიდროდ იყო დაკავშირებული ქრისტიანულ რელიგიასთან. თემურსაც და სხვა დამპყრობლებსაც როგორც მანამდე, ისე მას შემდეგ, ეგონათ, რომ საქართველოში ქრისტიანობის მაჰმადიანობით შეცვლით მიაღწევდნენ თავიანთ საწადელს და ადგილობრივ სამამულო სისტემას ადვილად შეცვლიდნენ მათთვის დამახასიათებელი სამხედრო-ლენური სისტემით. დამპყრობელთა ასეთი ცდა ყოველთვის აწყდებოდა ქართველი ხალხის მედგარ წინააღმდეგობას, რადგან საქართველოს პოლიტიკის მესვეურებს შესანიშნავად ესმოდათ, რომ ქრისტიანობისათვის ბრძოლა მჭიდროდ იყო დაკავშირებული ადგილობრივი ქართული სამამულო სისტემისა და თვით ქართველობის შენარჩუნებასთან. ეს გარემოება, როგორც ჩანს, შეუნიშნავთ თემურის ისტორიკოსებსაც. სხვანაირად შეუძლებელია გავიგოთ მოინადრინ ნათანზის ცნობა, რომელიც საქართველოში თემურის შემოსევებთან დაკავშირებით გიორგი მეფის შესახებ ამბობს: „საქართველოს მეფეს დანებებისა და მორჩილების სრული მისწრაფება ჰქონდა, მაგრამ იმისი შიშით, ვაი თუ მუსლიმანი გამხდარიყო, შეუპოვარ წინააღმდეგობას ეწეოდა და ამ სიჯიუტეს ათეული ათასობით ქართველის სიცოცხლე შეეწირა“⁵.

³ В. В. Бартольд, Улуг-бек и его время, გვ. 21.

⁴ იქვე.

⁵ ნათანზი, ლენინგრადი, ფ. 586ბ: ملك گرج رغبت تمام با طاعت و انقياد داشت اما از قضيه آنكه مبادا مسلمان شود تمرد مينمود بوسطه اين لج مجموع تومانات گرج بخرج رفت

საწყისში, ეტყობა, თემური იოლად უყურებდა ამ საქმეს და ეგონა, რომ ადგილობრივი რელიგიის ისლამით შეცვლას ადვილად მოახერხებდა აქ საქართველოს ფეოდალური ზედაფენისა და პირველ რიგში კი მეფისა და მისი კარის გამუსლიმანების გზით. ამიტომაც უნდა ყოფილიყო, რომ საქართველოს ქრისტიანი მეფე, ბაგრატი, თემურმა ცოცხალი დასტოვა მიუხედავად მისი უარისა ისლამის მიღების თაობაზე ტყვედ დანებებისას და ყველა ღონე იმპარა მის გასამუსლიმანებლად ყარაბაღის ყიშლალზე დგომის დროს.

აღსანიშნავია, რომ რჯულის გამოცვლის წინადადება თემურს დატყვევებული ბაგრატისათვის მიუცია ჯერ კიდევ თბილისშივე: „ხოლო დაჰპატიჟა ლანგ-თემურ რჯული მაჰმადისა, ხოლო მეფემან არა უსმინა და ჰყვა პატიმრად“⁶. თემურის ბრძანებით დატყვევებული ბაგრატისათვის ბორკილები დაუდვიათ და ისე წაუყვანიათ თან⁷. მირზონდი იმასაც კი აღნიშნავს, რომ ბორკილი ბაგრატს ფეხებზე დაადესო⁸.

როგორც ჩანს, თემურს არ დაუკარგავს მისი გამუსლიმანების იმედი, ამიტომაც არა ავნო რა და ბაგრატი თან წაიყვანა ყარაბაღში მის თანმხლებ პირებთან ერთად.

ყარაბაღში თემურს ცდა და მეცადინეობა არ დაუკლია ბაგრატის გასათათრებლად. ამ თემაზე იგი პირადად ესაუბრა რამდენიმეჯერ საქართველოს მეფეს და, ბოლოს, დაითანხმა კიდევაც შარაფ ად-დინის თქმით: „მისი უდიდებულესობის (თემურის) რჩევა-დარიგების შედეგად ცდომილი (ბაგრატის) ბნელ არსებაში სწორი გზის მაჩვენებელმა სხივმა ჩაიხედა შემწეობის სარკმლიდან“ და ბაგრატი გამუსლიმანდა⁹.

ბაგრატთან ერთად ისლამის სარწმუნოება მიუღიათ მის თანმხლებ პირებსაც, რომლებიც მოქცეულან ჰანიფის სჯულზე¹⁰.

⁶ ახალი ქართლის ცხოვრება, პირველი ტექსტი, გვ. 328.

⁷ შარაფ ად-დინი, ტ. I, გვ. 403.

⁸ მირზონდი, გვ. 148.

⁹ შარაფ ად-დინი, ტ. I, გვ. 407.

¹⁰ ნეზამ ად-დინი, გვ. 101; შარაფ ად-დინი, ტ. I, გვ. 409.

اکثر اتباع و اشباع اهالی آن مملکت میل بملت حنفیه زهراء کرده سعادت اسلام استعاده یافتند (რომლებიც ბაგრატს ახლდნენ თან) ჰანიფის სჯულისადმი მიდრეკილება გამოავლინეს ისლამის ნეტარებას ეზიარნენ“.

თემურს გამუსლიმანებული ბაგრატიანთა სამეფო ტახტი დაუბრუნებია და სამფლობელოც დაუმტკიცებია სხვა „დამატებებითა და დანართებით“¹¹ ამაზე, სხვათა შორის, სათანადო იარაღიც დაწერილა, როგორც ეს შარაფ ად-დინის ცნობიდან ჩანს¹². ამ იარაღის ძალით ბაგრატს სამშობლოში დაბრუნების უფლება მოუპოვებია, უფრო სწორად, შიგ მისი შინ დაბრუნების უფლება ყოფილა დადასტურებული და სხვა წყალობათა შესახებაც იქვე ყოფილა ლაპარაკი¹³.

გახარებულ თემურს ბაგრატი და მისი თანმხლები პირები ყარაბაგიდან დიდი საჩუქრებით გამოუსტუმრებია საქართველოში. სამაგიეროდ ბაგრატსაც მიუერთმევია მისთვის სხვადასხვა სახის საჩუქრები, რომელთა შორის სპარსული წყაროები საგანგებოდ გამოჰყოფენ საგულდაგულოდ გამოჰყვდილ კვართს¹⁴.

აღნიშნული გარემოება კიდევ ერთხელ ადასტურებს ფ. გორგიჯანიძის ცნობას თემურისადმი ბაგრატის ტყვედ დანებების შესახებ „ფიცისა და პირის“ გამორთმევის შემდეგ. თორემ, ასე რომ არ ყოფილიყო, საეჭვოა საქართველოს მეფისა და მისი თანმხლები პირებისათვის რაიმე ძვირფასეულობა შეენარჩუნებინათ ნადავლზე დახარბებულ თემურის მეომრებს, რომელსაც ისინი შემდეგ მიართმევდნენ აზიის დიდ დამპყრობლებს. მეორე მხრივ, საინტერესოა ისიც, რომ ბაგრატი საკმაოდ დიდ პატივში ჰყოლიათ თემურის ბანაკში.

აღნიშნული ამბების შემდეგ ბაგრატის ხსენება პირვმინდად ქრება სპარსულ საისტორიო წყაროებში, აღარა ჩანს დაბრუნდა თუ არა იგი საქართველოში ან რა ურთიერთობა ჰქონდა შემდეგში თემურთან. სამაგიეროდ მისი შემდგომი ბედი ჩვენთვის ნაწილობრივ ცნობილია სომხური და ქართული წყაროების მეშვეობით.

XV ს-ის სომეხ ისტორიკოს თომა მეწოფელს მეტად სა-

აღსანიშნავია, რომ ჰანიფიზმის რელიგიური მოძრაობა არაბეთშივე ჩაისახა და დიდი გავრცელება ჰპოვა უპირატესად მიწადმოქმედ ტომებში. იგი თავისი არსით ახლოს იდგა ქრისტიანობასთან და ქადაგებდა მონოთეიზმის იდეას. თემურის ვარაუდით, როგორც ჩანს, ასეთი რელიგია ყველაზე მისაღები და მიზანშეწონილი იქნებოდა საქართველოსათვის აქ ქრისტიანობის შესაცვლელად.

¹¹ ნ ე ზ ა მ ა დ - დ ი ნ ი, გვ. 101; შარაფ ად-დინი, ტ. 1, გვ. 408.

¹² ი ქ ვ ე.

¹³ ი ქ ვ ე.

¹⁴ ი ქ ვ ე, გვ. 409.

ინტერესო ცნობა მოეპოვება ყარაბაღში დატყვევებული საქართველოს მეფის გამუსლიმანებისა და შინ დაბრუნების გარემოებათა შესახებ. ამ ცნობის მიხედვით, „მრავალი საჩუქრით (ნიჭით) მოვიდა იგი (ბაგრატი) მორჩილებად ბილწ მეფისა (თემურისა). ხოლო უკანასკნელმა, ეშმაკის სიბოროტით აღსავსემ, აიძულა იგი განმდგარიყო, და თვითონ წავიდა ყარაბაღს — ჩვენთა (სომეხთა) პირველ მეფეთა საზამთრო სადგომს. ხოლო ქართველთა მეფემ, აღივსო რა სულიწმიდის სიბრძნით, მოატყუა იგი (თემური) და სთქვა: „მომეც მე დიდი ჯარი, რათა წავიდე ქართლში, დავიჭირო მთელი ის ქვეყანა და თქვენს რჯულზე მოვაქციო, რადგანაც რვა ენისაგან შესდგება ტომი იგი, და ყველას დაგამორჩილებ და შენს რჯულზე დავაყენებ“. ისინი (ენანი) არიან შემდეგნი: დვალნი, ოსნი, იმერნი, მეგრელნი, აფხაზნი, სვანნი, ქართველნი, მესხნი. და მან (თემურმა) გახარებულმა დაასაჩუქრა იგი (ქართველთა მეფე) მრავალი პატივითა და მისცა მას დიდი ჯარი. და თითონაც (თემური) ურიცხვი ჯარითა წარმოემართა ქართლზე.

ხოლო ბაგრატმა იღუმალ შეუთვალა თავის შვილებს — გიორგის, კონსტანტინეს და დავითს, რომ ფარულად მივიდნენ მასთან და მიეშველონ მშობელს, რათა მას შეეძლოს გაქცევა თემურის ხელიდან. ხოლო ჩალათამ აიყვანა ჯარი და მიიყვანა უვირის როეს და გაუვალ ადგილს. მეფის წულებმა კი, დაიკავეს რა (ჩალათაელთა მიერ) გასავლელი გზა, მახვილით გაწყვიტეს მრავალი მათგანი, უმეტეს ვიდრე 12 ათასი, როგორც ამბობენ. და მოუვიდათ რა მამა თვისი, ისინი (მეფის წულნი) წავიდნენ თავის სამკვიდრებელში. ხოლო ბილწი მფლობელი თემური გაზაფხულის დამს აიყარა თავისი ჯარით და იღუმალ მივიდა თურქმანთა ყარაბაღში¹⁵.

იგივე ცნობა, ოღონდ მცირედი სახეცვლილებით, წარმოდგენილია „ახალი ქართლის ცხოვრების“ ტექსტებშიც. თანაც, ბერი ეგნატაშვილი იმ მოციქულის სახელსაც კი იძლევა, რომელიც ბაგრატმა გიორგის გაუგზავნა. ექვს გარეშეა, რომ მის მიერ დასახელებული „რუს ეგნატაშვილთაგანი“ სწორედ ის პირი იყო, რომელმაც შუამავლობის მოვალეობა შეასრულა მამასა და შვილს შორის¹⁶.

¹⁵ თ თ მ ა მ ე წ ო ფ ე ლ ი, გვ. 19—20; აგრეთვე: Фома Мешонский, Ист.-Тимур-Ланка, Баку, 1957, გვ. 58, 59.

¹⁶ ახალი ქართლის ცხოვრება, პირველი ტექსტი, გვ. 330.

აღსანიშნავია, რომ ეს ცნობა დიდხანს გაზიარებული იყო ქართულ ისტორიოგრაფიაში, მაგრამ იგი უარყო აკად. ივ. ჯავახიშვილმა შემდეგ მოსაზრებათა გამო: თემური ისეთი ცბიერი და ეჭვიანი კაცი იყო, რომ მისი ასე სულელურად მოტყუება არავის შეეძლო¹⁷. ამას გარდა, ბაგრატ V-სა და ქართველებს რომ ასეთი მსგავსი რამე ჩაედინათ, თემური, უეჭველია, უმალ მრისხანებით სავსე თავის ჩვეულებრივ შურისძიებას შეუდგებოდა და პრასგზით საქართველოდან ისე არ წავიდოდა, რომ სამაგიეროს გადახდა არ ეცადნა მაინც¹⁸. თემური კი სხვაგან მიდის საომრად და შვიდი წლის განმავლობაში აღარ გამოჩენილა¹⁹. აღნიშნული სიტყვების მოყოლებით, იქვე, შენიშვნაში ივ. ჯავახიშვილი იხსენიებს „ახალი ქართლის ცხოვრების“ ცნობას მომდევნო წლის გაზაფხულზე ყარაბაღიდან საქართველოში თემურის შემოჭრის შესახებ და ამბობს: „მართლაც რომ ასე მომხდარიყო, ამის მიხედვით კიდევ შესაძლებელი იყო თომა მეწოფელის ცნობა სინამდვილედ გვეცნო, მაგრამ არც შერეფედდინი და არც თვითონ თომა მეწოფელი თემურისა და ბაგრატის ასეთი ვითომც მომხდარი ბრძოლის შესახებ არაფერს ამბობენო“²⁰.

თ. მეწოფელის ცნობის გაჩენას კი ივ. ჯავახიშვილი სახელოვანი მებრძოლის ბაგრატ V-ის მოულოდნელი, ხალხისათვის ძნელად დასაჯერებელი და თავმოყვარეობისათვისაც უსიამოვნო მარცხთან დაკავშირებით გაჩენილ თქმულებად თვლის²¹.

მაგრამ, როგორც ივ. ჯავახიშვილის ზემოთ მოტანილი ციტატის შინაარსიდან ჩანს, მას არცთუ სულ შეუძლებლად მიაჩნდა თ. მეწოფელის ცნობის გაზიარება გარკვეული პირობების არსებობის შემთხვევაში.

აღბათ ამას ითვალისწინებდნენ შემდეგი თაობის ისტორიკოსები, როდესაც ივ. ჯავახიშვილთან კამათის გარეშე, როგორც სავსებით სარწმუნოს, ისე იყენებდნენ „ახალი ქართლის ცხოვრების“ ანალოგიურ ცნობას.

ასე გამოიყენა, მაგალითად, პროფ. ვ. გაბაშვილმა ეს ცნობა 1943 წელს გამოცემულ წიგნში „თათართა შემოსევები საქართვე-

ლოში“²², ხოლო ახლახან პროფ. კ. გრიგოლიამაც უცვლელად შეიტანა თავის ნაშრომში, რადგან, მისივე სიტყვებით რომ ვთქვათ, „ასეთი ეპიზოდი მთლად ჰაერში გამოკიდებული არა ჩანს“, რადგან მას „თითქმის თანამედროვე ძველი სომეხი მემკვიდრე, თომა მეწოფელიც უჭერს მხარს“ და რომ „მსგავსმა ამბავმა შესაძლებელია დადასტურება ჰპოვოს სპარსულენოვან წყაროებში“²³.

მართლაც, გვგონია, რომ თომა მეწოფელის თხზულებაში შემონახული დამოწმებული ჩვენთვის საინტერესო ცნობის და, მასადასა, „ახალი ქართლის ცხოვრების“ ანალოგიური ცნობის სულერთია პირველი მეორისაგან მომდინარეობს, თუ ორივე გაჩენდა ერთმანეთის დამოუკიდებლად, უარყოფა შეუძლებელი ჩანს დამატებითი კვლევა-ძიებისა და ახალი წყაროების მოხმობის შემდეგ, რაშიც შევეცდებით მკითხველთა დარწმუნებას.

ერთ-ერთი უპირველესი საბუთი იმისა, რომ თ. მეწოფელის ცნობა სინამდვილეს შეეფერება, იმაშიც უნდა ვეძიოთ, რომ მისი ანალოგიური ცნობა მოგვეპოვება „ახალი ქართლის ცხოვრებაში“. ივ. ჯავახიშვილს, მაგალითად, მიაჩნდა, რომ ეს ცნობა „ახალი ქართლის ცხოვრებაში“ გაჩენილია თომა მეწოფელის მეშვეობით²⁴. ლ. მელიქსეთ-ბეგი კი ფიქრობდა, რომ „მისი ავტორები საერთოდ არ იცნობდნენ თომა მეწოფელის თხზულებას“²⁵.

თუ „ახალი ქართლის ცხოვრების“ ავტორები მართლაც იცნობდნენ თომა მეწოფელის თხზულებას და ეს ეპიზოდი მისი მიხედვით შეიტანეს თავიანთ ნაშრომში, მაშინ მათ იგი სარწმუნოდ მიუჩნევიან და არ შეხებია მათი სიტყვები „გუჯართა“, აგრეთვე სპარსთა და სომეხთა „ცხოვრებათა“ შესახებ რომ ამბობდნენ: — „რაოდენიცა საეჭუელ იყო, უხმარ ვყავითო“. ხოლო თუ „სწავლული კაცები“ თომა მეწოფელის თხზულებას საერთოდ არ იცნობდნენ და აღნიშნული ცნობა მისგან დამოუკიდებლად შეიტანეს თავიანთ ნაშრომში, ეს კიდევ უფრო დიდი საბუთია მისი უტყუარობის დასადგენად.

მაგრამ ნათქვამი, საბედნიეროდ, ერთადერთი საბუთი არ არის თომა მეწოფელის ცნობის სარწმუნოების და უტყუარობის დასა-

²² ვ. გაბაშვილი, თათართა შემოსევები საქართველოში, თბ., 1943, გვ. 17.

²³ კ. გრიგოლია, პასუხი რეცენზენტს, „წიგნის სამყარო“, № 1, 1973, 10 იანვარი.

²⁴ ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, III, თბ., 1949, გვ. 297.

²⁵ ლ. მელიქსეთ-ბეგი, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 14.

¹⁷ ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, გვ. 292.

¹⁸ იქვე.

¹⁹ იქვე.

²⁰ იქვე.

²¹ იქვე.

დასტურებლად. ამაში, ვფიქრობთ, კარგად დაგვარწმუნებს ქვე-
ნით გამართული მსჯელობა.

ქვეშაობების უკეთ დადგენის მიზნით თ. მეწოფელის ცნობა
შინაარსის მიხედვით გავყოთ ორ შემადგენელ ნაწილად და გან-
ვიხილოთ ცალ-ცალკე. ამის შედეგად მივიღებთ, რომ: 1. თე-
მურის ტყვეობაში მოხვედრილი საქართველოს მეფე ბაგრატი, თე-
მურის ტყვეობიდან თავის დახსნის მიზნით, იძულებული შეიქმნა
„განმდგარიყო“, ე. ი. მიეღო ისლამის სარწმუნოება და 2. სული-
წმინდის სიბრძნით გამსჭვალულმა ბაგრატმა შურისგების მიზნით
მოატყუა თემური, დასტყუა მას ჯარი და 12 ათასზე მეტი ჩაღა-
თელი მეომარი გაელიტა გიორგისთან ერთად.

ახლა ორივე მათგანი განვიხილოთ ცალ-ცალკე და ვნახოთ
რომელი დასტურდება სხვა წყაროთა მონაცემებით და რომელი
არა.

როგორც ვნახეთ, ბაგრატის მიერ ისლამის სჯულის მიღება-
ში თვითონ იყო დაინტერესებული თემური და ყველა ღონე და
ძალა იხმარა მის გასამაჰმადიანებლად. ისე რომ ბაგრატის „გან-
დგომილება“ უცილობლად დასტურდება სხვა წყაროებითაც და
თ. მეწოფელის ცნობის პირველი ნაწილი არ იწვევს არავითარ
გვეს.

რაც შეეხება თ. მეწოფელის ცნობის მეორე ნაწილს, რომ ბაგ-
რატი „აღივსო რა სულიწმიდის სიბრძნით, მოატყუა იგი (თემუ-
რი) და თქვა: მომეც მე დიდი ჯარი, რათა წავიდე ქართლში,
დავიჭირო მთელი ის ქვეყანა და თქვენს რჯულზე მოვაქციო“, ხო-
ლო „გახარებულმა (თემურმა) დაასაჩუქრა იგი (ქართველთა
მეფე) მრავალი პატივითა და მისცა მას დიდი ჯარი და თვითო-
ნაც (თემური) ურიცხვი ჯარითა წარმოემართა ქართლზე.

ხოლო ბაგრატმა იდუმალ შეუთვალა თავის შვილებს — გი-
ორგის, კონსტანტინეს და დავითს, რომ ფარულად მივიდნენ მას-
თან და მიეშველონ მშობელს, რათა მას შეეძლოს გაქცევა თემუ-
რის ხელიდან. ხოლო ჩაღატამ აიყვანა ჯარი და მიიყვანა უვიწ-
როეს გაუვალ ადგილას. მეფის წულებმა კი, დაიკავეს რა (ჩაღა-
თელთა მიერ) გასასავლელი გზა, მახვილით გაწყვიტეს მრავალი
მათგანი, უმეტეს ვიდრე 12 ათასი“.

მაშასადამე, გამოდის, რომ შურისძიების გრძნობით გამჭვა-
ლულმა ბაგრატმა მოატყუა თემური, ჯარი დასტყუა მას გაელე-
ტის მიზნით, წამოიყვანა საქართველოში, სადაც სისრულეში მო-
იყვანა თავისი განზრახვა. მაგრამ შეიძლება თუ არა იმის

დაჯერება, რომ ბაგრატი მართლაც თვითონ იყო ინიცია-
ტორი სამაგიეროს გადახდის მიზნით საქართველოში თემურის
ჯარის წამოყვანისა? რა თქმა უნდა, არა. ბაგრატის ერთადერთი
მიზანი მაშინ შეიძლებოდა ყოფილიყო მხოლოდ თემურის ტყვე-
ობიდან თავის დაღწევა და შინ მშვიდობით დაბრუნება ცოლ-შვილ-
თან ერთად. სხვა ყველაფერი, მით უმეტეს შურისგება, მაშინ გა-
მოირიცხული იყო. საქმე ისაა, რომ რაკი ბაგრატმა ისლამის მი-
ღებით თემურის მრისხანება დააცხრო და მოიპოვა შინ დაბრუ-
ნების უფლება, ხომ სრული უაზრობა იქნებოდა, ვიდრე სამშობ-
ლოში არ დაბრუნებულიყო როგორც საკუთარი, ისე ცოლ-შვი-
ლის სიცოცხლის საფრთხეში ჩაგდება თემურისათვის სამაგიეროს
გადახდის ცდით? რა გარანტია უნდა ჰქონოდა მტრის ჯარის გა-
რემოცვაში მყოფ ბაგრატს, რომ იგი და მისი ცოლ-შვილი უვნე-
ბელი დარჩებოდა თემურის ჯარსა და საქართველოს ლაშქარს შო-
რის გამართული ბრძოლის დროს? გარდა ამისა, განა ღირდა 12
ათასი კაცისათვის სამკვდრო-სასიცოცხლოთ გადაეკიდებინა თე-
მური, რომელთანაც უკვე გამონახული იყო საერთო ენა და სა-
ქართველოს აღარაფერს ერჩოდა? რა თქმა უნდა, არა.

და მიუხედავად ყოველივე ზემოთქმულისა, თემურის მიერ
ბაგრატისათვის საქართველოში ჯარის გამოტანება თუ მაინც სარ-
წმუნოდ მიგვაჩნია, იმიტომ კი არა რომ „სულიწმინდის სიბრძნით“
გამსჭვალულმა ბაგრატმა მოახერხა ეს, არამედ იმიტომ, რომ ამას
ბუნებრივად მოითხოვდა შექმნილი ვითარება. სხვანაირად რა გა-
რანტია უნდა ჰქონოდა ცბიერსა და ეჭვიან თემურს, რომ ბაგ-
რატი სამშობლოში დაბრუნებისთანავე მყისვე არ უარყოფდა ის-
ლამის რჯულს და დაუბრუნდებოდა ქრისტიანულ რწმენას?

გარდა ზემოთქმულისა, ბაგრატისათვის ჯარის გამოყოფას
მოითხოვდა სხვა გარემოებაც.

ბაგრატმა, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, მუსლიმანობა მიიღო
თავის თანმხლებ პირებთან ერთად. თემურის ვარაუდით,
როგორც ჩანს, მათთვის უნდა მიეზიდა მთელ ერს, ანდა, სავსებით
შესაძლებელია, დანარჩენების გამუსლიმანება თვითონ დაავალა
თემურმა მათ. ყოვლად ბუნებრივია ამ საქმის განსახორციელებ-
ლად თემურს ბაგრატთან ერთად საქართველოში უნდა გამოეგ-
ზავნა ისლამის წეს-მეცნიერები და სასულიერო პირთა დასნი,
რომლებიც ისლამის რჯულზე მოაქცევდნენ საქართველოს ქრის-
ტიან მრევლს. ისინი კი საგანგებო დაცვას საჭიროებდნენ არა

მარტო გზაში, საქართველოში ჩასვლამდე, არამედ ადგილზეც, რელიგიური მოღვაწეობის დროს.

მხედველობაშია მისაღები კიდევ ერთი ფრიად საყურადღებო გარემოებაც. სახელდობრ, მიიღებდა თუ არა ქართველი საზოგადოებრიობა რჯულგამოცვლილ, გამუსლიმანებულ მეფეს, ან შეძლებდა თუ არა ეს უკანასკნელი წინააღმდეგობის გარეშე კვლავ დაპატრონებოდა სამეფო ტახტს? რა გარანტია ჰქონდა საამისოდ ბაგრატს, მით უფრო თემურს, რომლის ბუნებისთვისაც სავსებით უცხო იყო ასეთი რამ, რომ საქართველოს სამეფო ტახტის კანონიერი მემკვიდრე, გიორგი მეფედ არ ეკურთხებოდა საქართველოში უმეფობის ქამს, ხოლო შემდეგ ტახტს დაუთმობდა გათათრებულ მამას? მით უფრო, რომ მის მხარეზე იქნებოდა ის უპირატესობაც, რომ რჯულგამოცვლილი ბაგრატის წინააღმდეგ მას მთელი საქართველო დაუჭერდა მხარს²⁶.

ყოველივე ზემოთქმულიდან სავსებით აშკარაა, რომ თემური ეერავითარ შემთხვევაში ვერ გამოგზავნიდა ჯარის გამოუყენებლად საქართველოში ისლამიზებული ბაგრატსა და მის დასს.

ახლა რაც შეეხება საქართველოს ლაშქრის მიერ ჩაღათაელთა 12 ათასიანი ჯარის გაყვას. ეს სავსებით შესაძლებელია მართლაც ასე მომხდარიყო, მაგრამ შურისგების გამო კი არა, არამედ მტრის ხელიდან ბაგრატის განთავისუფლების მიზნით. ეს გარემოება, სხვათა შორის, კარგად ჩანს თ. მეწოფელის ცნობაში, სადაც დასაწყისში, მართალია, ავტორი გვაუწყებს, რომ ბაგრāti „სულიწმინდის სიბრძნით განიმსჯალა“ და ბილწ მფლობელი მოატყუაო, მაგრამ შემდეგ საქმე საქმეზე რომ მიდგება, ასე გადმოგვცემს მდგომარეობის ჭეშმარიტ არსს: „ბაგრატმა იღუმალ შეუთვალა თავის შვილებს — გიორგის, კონსტანტინეს და დავითს,

რომ არა უფროდ მოვიდნენ მათთან და მოეშველონ მათ ბედს, რათა მას შეეძლოს გაქცევა თემურის ხელიდან!“. აქედან აშკარად ჩანს, რომ თემურის ჯარის ხელისა და ოაქდახსნა ყოფილა ბაგრატის მთავარი საპრინციპო ამოცანა და არა თემურისადმი შურისგება.

ახლა რაც შეეხება ივ. ჯავახიშვილის იმ მოსაზრებას, რომ „ბაგრატ V-ესა და ქართველებს რომ ამის შესაძლებლობა ჰქონდათ, თემურ-ლენგი, უაპველია, უმაღლესი მრისხანებით სავსე თავის ჩვეულებრივს შურისძიებას შეუდგებოდა და არასდროს საქართველოდან ისე არ წავიდოდა, რომ სამავიეროს გადახდა არ ეკადრა მაინცო“, წავიდა კი?

როგორც ითქვა, სპარსული ისტორიის თხზულებებიდან ბაგრატის შემდგომი ბედი აღარ ჩანს. მისი ბუნება სავსებით აღარ გვხვდება საქართველოში თემურის შემდგომი შემოსევების დროს. რაც ბაღებს გარკვეულ ეჭვს, ვამსჯულობით შარავ აღ-დონ აღი იუზდის მიმართ და გვახსენებს ივ. ჯავახიშვილის სიტყვებს, რომ „ეს სპარსული ისტორიკოსი თემურის მაქებელ-მადიდებელია და სხვაგანაც არაერთხელ ისე არა აქვს აღწერილ-გამოქცხული, როგორც ნამდვილად მომხდარა. ზოგი რამე სრულებით მომხდებოდა კი არ არისო“²⁷.

მარი ბროსე, მაგალითად, შარავ აღ-დონ აღი იუზდის მიერ საქართველოში ბაგრატის დაბრუნების დროს 12 ათასიანი ჯარის გაყვას მოუხსენებლობს განზრახ წაყრუებითა და ტყვედნით ურობით ხსნიდა²⁸.

ყოველგვარ ეჭვს გარეშე, ამ შემთხვევაშიც მხედველობაში გვაქვს თემურის რეაქცია აღნიშნულ ფაქტზე. სპარსული ისტორიკოსები რაღაცას გვიმაღავენ და განზრახ ერიდებიან ესთამონო ამბების თხრობას. მაგრამ მათი არაპირდაპირი და ტენდენციური ცნობებიდან მაინც კარგად ჩანს, რომ თემურს ეს ამბავი უყურადღებოდ არ დაუტოვებია და უკმა ბაგრატის დაქა, რისთვისაც სპეციალურად ულაშქრია საქართველოში 1387 წ. გაზაფხულზე. ასე მაგალითად, ნეზამ აღ-დონ შამის მიხედვით ბაგრატის გამუსლიმანებასთან დაკავშირებული ამბების შემდეგ თემური ყარაბაღის ყიშლაღზე დგას და ატარებს ზამთარს. გაზაფხულზე იგი შეიტყობს დერბენდის ეზით ჩრდილოეთ კავშირ-

²⁷ ივ. ჯავახიშვილი, დიას. ნაშრომ., გვ. 292.

²⁸ მ. ბროსე, გვ. 387.

²⁶ ამას, როგორც იოანე ბაგრატონის ცნობიდან ჩანს, ვიორგის თვითონ ურჩევდნენ ქართველი დიდებულები: „რათა ეკურთხოს გიორგი მეფედ“, მაგრამ ვიორგიმ ასეთი წინადადება არ მიიღო, რადგან „მამად ჩემი არს ცოცხალი და ჯელთა შინა თემურისათა რათა არა რაიმე მიზეზითა ჩემითა ევნოს მას რაიმე. და მე მხოლოდ ნაიბობისა სახითა ემართავედე ქვეყანასა ჩვენსა“ (იოანე ფ. 722-ა). იმდროინდელი ზოგი საბუთის მიხედვით კი ვიორგი საქართველოს მეფედ ჩანს ბაგრატთან ერთად საქართველოში თემურის შემოსევაამდე, რაც გველევრებს (თედო კორდანი, ჯუმბერ ოდიშელი) აფიქრებინებთ. რომ ვიორგი მამამისის ზეობაშივე საქართველოს ერთ-ერთ ნაწილს განაგებდა მეფის ტიტულით (ქ. ოდიშელი, აღმოსავლეთ საქართველო პოლიტიკური ისტორიისათვის XIV—XVII სს. „XIV—XVII სს. რამდენიმე ისტორიული დოკუმენტი“, თბ., 1964, გვ. 74).

დან თოლთამიშ-ხანის ლაშქრის გამოსვლას²⁹. მაგრამ ამ დროს იგი თავისი ჯარით გოგჩის ტბის მიდამოებში დგას³⁰. საიდანაც უფლისწულ მირანშაჰს გზავნის თოლთამიშის უკუსაქცევად. ხოლო თვითონ გაილაშქრებს ყარა მოჰამედ თურქმანის წინააღმდეგ³¹.

რა დროს მოვიდა თემურის გოგჩის ტბასთან, ან რას აკეთებდა იქ, ეს ნეზამ ად-დინ შამის ცნობებიდან აღარ ჩანს, მაგრამ უნდა შევნიშნოთ კი, რომ ამ დროს ეს ტბა საქართველოს კარიბჭესთან ძევს.

შედარებით მეტი ცნობები აქვს შეტანილი ამ ამბების თხრობაში შარაფ ად-დინ ალი იეზდის. მისი მოწმობით, კურდღლის წლის (789) დასაწყისში, ე. ი. 1387 წლის გაზაფხულზე, თემური მდ. არეზის ნაპირებიდან ბარდავისაკენ დაიძრა თავისი ჯარით³². მაშასადამე, იგი აღმოსავლეთიდან დასავლეთისაკენ მოემართება და გეზი აშკარად საქართველოსაკენ აქვს. მაგრამ შემდეგ მისი კვალი იკარგება და ბოლოს გოგჩის ტბის მიდამოებში ჩანს³³. აქ იგი შეიტყობს დერბენდიდან თოლთამიშ-ხანის ჯარის გამოსვლას და მის შესახვედრად გზავნის უფლისწულ მირანშაჰს, თვითონ კი გაილაშქრებს ყარა მოჰამედ თურქმანის წინააღმდეგ³⁴.

თემურის მოძრაობის ასეთ გეზს სავსებით ადასტურებენ სხვა სპარსული წყაროებიც და, ვფიქრობთ, ძნელი არ უნდა იყოს იმის ამოცნობა, თუ საით მიემართებოდა თემური ამ დროს, ან რა მიზნები ამოძრავებდა მას.

იგივე თვალსაზრისით, სხვათა შორის, ძალზე საინტერესოა თვითონ თ. მეწოფელის ცნობაც. მისმა ავტორმა, სპარსული წყაროებიდან სავსებით დამოუკიდებლად კარგად იცის, რომ ჩალათაელთა მიერ თბილისის აღებისა და ყარაბაღში გამოზამთრების შემდეგ „თემური გაზაფხულის ჟამს აიყარა თავისი ჯარით და იდუმალ მივიდა თურქმანთა ყარა-მაჰმადზე“. ამ ამბების შუალედში კი გამაჰმადიანებული ბაგრატი რომ სამშობლოში ბრუნდებოდა, „თვითონაც (თემური) ურიცხვი ჯარითა წარმოემართა ქართლზე“.

მაშასადამე, ზემოთქმულიდან აშკარად ჩანს, რომ თბილისის

აღებისა და ყარაბაღში ჩასვლის შემდეგ თემური ჯერ ისევ საქართველოში მოდის „ურიცხვი ჯარით“ და მხოლოდ ამის შემდეგ მიემართება ყარა მოჰამედ თურქმანზე სალაშქროდ.

საკითხის გარკვევაში კიდევ უფრო მეტი სიცხადე შეაქვს ისტორიკოს ფასიჰი ხაფის ცნობას, რომლის თხზულებაც წლების მიხედვით შედგენილ მათიანეს წარმოადგენს და იძლევა უმნიშვნელოვანეს მოვლენათა ჩამოთვლას. ამ თხზულებაში, მაგალითად, 1386 წლის ქვეშ სულ ორიოდ სიტყვით არის ნახსენები თემურის მიერ საქართველოს დაპყრობა და მასთან დაკავშირებული ამბები, 1227 წელს კი ფასიჰი ხაფის დასახელებული აქვს: „თემურის გალაშქრება არანის ყარაბაღიდან საქართველოსაკენ... თოლთამიშ-ხანის ბედშაობის, უმადურობის, წრესგადასულობისა და ამბოხის შეტყობა; ბატონიშვილ მირანშაჰის შებრძოლება თოლთამიშ-ხანთან და მისი გაქცევა; თემურის წასვლა გოგჩის ტბისაკენ... თემურის თავდასხმა ყარა მოჰამედ თურქმანის ჯამათზე და მათი ღარბევა ალათალში“³⁵.

ყოველივე ამის შემდეგ საქართველოსკენ თემურის გამოლაშქრება 1387 წლის გაზაფხულზე, ვფიქრობთ, ექვს აღარ უნდა იწვევდეს. მაშასადამე, სარწმუნოდ უნდა მივიჩნიოთ როგორც თ. მეწოფელის, ისე „ახალი ქართლის ცხოვრების“ განხილული ცნობა, მიუხედავად იმისა ერთი მეორისაგან მომდინარეობს, თუ ერთმანეთს დაემთხვა დამოუკიდებლად.

იმის შესახებ კი, თუ როგორ დასრულდა 1387 წლის გაზაფხულზე საქართველოში თემურის მეორე ლაშქრობა, მოვუსმინოთ „ახალი ქართლის ცხოვრებას“.

„ახალი ქართლის ცხოვრების“ ავტორები, როცა ბაგრატის მოჩვენებით გამუსლიმანებასა და თემურის მიერ გამოტანებული 12-ათასიანი ჯარის გაუღების ამბავს გვაუწყებენ, ასე გამოხატავენ ამაზე თემურის რეაქციას: „და ვითარცა მიიწია ამბავი ესე

عزيمت امير صاحب قران از قشلاق 126: 33. قرا باغ اران بجانب گرجستان آمدن خبر بطر و کفران و نعمت و طغيان و عصيان که تفتش خان نموده حرب امير زاده امير انشاء کور کان با تفتش خان و فرار تفتش رفتن امير صاحب قران بگو گجه تنگيز تاخت کردن حضرت امير صاحب قران بر سر مردم قرا محمد و غارت کردن ایشان در الا طاق.

²⁹ ნეზამ ად-დინი, გვ. 101.

³⁰ იქვე, გვ. 102.

³¹ იქვე, გვ. 103.

³² შარაფ ად-დინი, ტ. I, გვ. 412.

³³ იქვე, გვ. 413.

³⁴ იქვე, გვ. 417.

ლანგ-თემურისა, დიდად შეუძნდა და მწუხარე იყო საქმისა ამისათვის, და დაიბანაკა მუნვე ზამთარსა მას. და ვითარცა მოიწივა თუე მარტისა, შემოიკრიბა სიმრავლე ლანგ-თემურ და წარმოემართა კუალად ქართლად, განძნებული ფრიად... მას ჟამსა იყო გაზაფხულის პირი ციოდა დიდად და მოსწვმა და სთოვდა³⁶.

აღნიშნულ ცნობაში, სხვათა შორის, ყურადღებას იპყრობს ის მომენტიც, რომ ავტორთა განცხადებით „მას ჟამსა იყო გაზაფხულის პირი“, რაც სავსებით ემთხვევა საქართველოში თემურის შემოსევის სავარაუდებელ დროს.

თემური რომ საქართველოში შემოიჭრა, „ახალი ქართლის ცხოვრების“ ცნობით, „დახუდეს მეფე ბაგრატ და ქართველნიცა შეყრილნი. და მიეტევნეს ერთმანეთსა, და იქმნა ბრძოლა ძლიერი, და მოისრა იმიერ და ამიერ კაცი ურიცხვ და უფროსად თათარი ორი ზომა მოისრა ომსა მას შინა“³⁷. ბოლოს, თემური იძულებული გამხდარა პირადი მაგალითით შეეგულიანებია თავისი მხედრობა, ამიტომაც „იხადა მახვლი და თვთ განვიდა წინაგანწყობად, აღიზაბა კმითა დიდითა სპათა მიმართ თვსთა. და განმკნდეს სპანიცა მისნი, და მიეტევნეს მიმყოფრებასა თანა ომისასა“³⁸. მიუხედავად იმისა, რომ საქართველოს ლაშქარი გაცილებით უფრო მცირე იყო, იგი ბრძოლის ველიდან ფეხს მაინც არ იცვლიდა, იგერიებდა მტრის ქარბ ძალებს „და დასთხევდეს სისხლსა მათსა, რომელ ყოველნივე მეწამულად იხილვებოდეს სპანი ქართველთა, ცხენით კაცითურთ. და მოისრა ორკერძვე ბანაკი ურიცხვ, და უფროსდა ხუთი ზომა სპანი ლანგ-თემურისანი მოისრნეს, რამეთუ განგრძობასა თანა ომისასა ვერლარა ძალ-ედვით ქართველთა წინაგანწყობა მათი დიდისა სიმაშუარალისაგან, და არცადა იარაღი შერჩომოდათ, არცადა ცხენთა მათთა ძალ-ედვასრბა“³⁹.

ბოლოს, „სპათა სიმრავლისაგან თათართასა მძლე იქმნეს თათარი“⁴⁰. მაშინ „უკუნ იქცა მეფე ბაგრატ და ქართველნი და მიჰმართეს სიმაგრესა მათათასა, და დევნა უყო უკანა მათსა ლანგ-თემურ და სრულიად სპათა მისთა“⁴¹. მაგრამ მტერმა ამჯერად

ვერავინ მოიხელთა საქართველოში, რადგან „ქართველთა წინავე უწყოდეს მოსვლა ლანგ-თემურისა და ყოველივე შელტოლელი იუვნეს მათსა კავკასიისასა. და მოჰყვნენ თათარი თანა, შემოვიდეს საქართველოში, მოითარეშეს, მოაოჭრეს და დაწვეს წმიდანი ეკლესიანი და ალაოჭრეს ქვეყნები და ბიზანი ვერა დააქელეს.

და შემდგომად ამისა შეიქცა ლანგ-თემურ თვსადვე. და ამისად შემდგომად წარვიდა კუალად ყარაბაღსავე, დაყო მუნ ხანი რაოდენიმე“⁴².

„ახალი ქართლის ცხოვრების“ მეორე ტექსტში ბაგრატ და გიორგი გვერდიგვერდ არიან მოხსენიებულნი ამ ომის დროს⁴³. მაშასადამე, მის დამწერს სავსებით კარგად ესმოდა რომელ ბრძოლაზე იყო ლაპარაკი, თუმცა, გზადაგზა სხვა ამბების შესატყვისი მასალაც შეუტანია თხზულების ამ ნაწილში.

მაშასადამე, როგორც ირკვევა, თემური გაზაფხულზე საქართველოსაკენ გამოემართა ბაგრატის დასასჯელად, რაც უკანასკნელისათვის მოულოდნელი არ იყო და მომზადებული დახვდა მტერს: მოსახლეობა წინასწარვე დაუბიზნავს მთებში და მიუვალ ადგილებში, რაკი უწყოდა „მოსვლა ლანგ-თემურისა“ და ლაშქარიც შეუყრია და მოუყვანია საბრძოლო მზადყოფნაში.

მაგრამ ისმის კითხვა: შეძლებდა თუ არა ბაგრატი თემურის მრავალრიცხოვან ურდოებთან გამკლავებას საკუთარი ძალებით ვინმე მოკავშირისა და დამხმარის გარეშე? ამ კითხვაზე პირდაპირი პასუხის გაცემა ძალიან ჭირს. ყოველ შემთხვევაში მას ერთადერთი შესაძლო მოკავშირე ჰყავდა ისევ და ისევ თოღთამიშ-ხანის სახით. და თუ ადრე საქართველოს სამეფო კარსადა ოჭროს ურდოს შორის რაღაც პოლიტიკური კავშირი მართლაც არსებობდა, მისი აღდგენა მოსალოდნელი იყო სწორედ ახლა, თემურის მრავალრიცხოვანი ურდოების წინააღმდეგ უთანასწორო ბრძოლის დროს და, მართლაც, შემთხვევით იყო თუ კანონზომიერად, საქართველოში თემურის ჯარის შემოჭრას დერბენდის თოღთამიშ-ხანის ლაშქრის გამოსვლა დაემთხვა თან, რამაც თემური უკან გააბრუნა საქართველოდან.

ექვთრთან ამ ომში, მართალია, ქართველები დამარცხდნენ, მაგრამ ეს ჯერაც არ მოასწავებდა საქართველოს დაპყრობა-დამორჩილებას. ბრძოლის ველზე მოპოვებული გამარჯვების შემდეგ

³⁶ ახალი ქართლის ცხოვრება, პირველი ტექსტი, გვ. 330.

³⁷ იქვე, გვ. 331.

³⁸ ახალი ქართლის ცხოვრება, მეორე ტექსტი, გვ. 458.

³⁹ იქვე, გვ. 458—459.

⁴⁰ ახალი ქართლის ცხოვრება, პირველი ტექსტი, გვ. 331.

⁴¹ ახალი ქართლის ცხოვრება, მეორე ტექსტი, გვ. 459.

⁴² ახალი ქართლის ცხოვრება, პირველი ტექსტი, გვ. 331.

⁴³ ახალი ქართლის ცხოვრება, მეორე ტექსტი, გვ. 459.

ახლა მტერს საქართველოს აურაცხელი ციხეების დასაპყრობად უნდა გაეგრძელებინა ბრძოლა და თავისი ჯარები დაექსაქსა საქართველოს მთელ ტერიტორიაზე, რაც მოითხოვდა ძალიან დიდ ღროს. თემურს კი ახლა ამისთვის არ ეცალა. საქმე ისაა, რომ ჰულაგუიანთა ირანის დიდი ნაწილი ჯერ კიდევ დასაპყრობი იყო და, რაც მთავარია, თემურს თოღთამიშ-ხანი ეგულებოდა ზურგს უკან. ასეთ პირობებში იგი იძულებული იყო შეეჩერებინა ლაშქრობა და თავი დაენებებინა საქართველოსათვის. და იგი ასე მოიქცა კიდევაც. იყო თუ არა რაიმე კავშირი თემურის საქართველოში შემოსევისა და დერბენდიდან თოღთამიშ-ხანის ლაშქრის გამოსვლას შორის, სამწუხაროდ, საამისო პირდაპირი მითითება წყაროებში არა ჩანს, გარდა იმისა, რომ ეს ორი მომენტი ასე საოცრად დაემთხვა ერთმანეთს.

ზემოთქმულის შემდეგ სავსებით გასაგები ხდება, რატომ გაჩნდა საქართველოში თემურის პირველი შემოსევის ორი სხვადასხვა თარიღი — 1386 და 1387 წლები, აგრეთვე ორი სხვადასხვა დრო — ერთ შემთხვევაში შემოდგომა და, გაზაფხულის პირი მეორეში. ეს გარემოება, თავისთავად, იმაზე მიუთითებს, რომ თემური საქართველოში იყო ორივეჯერ როგორც 1386 წლის შემოდგომაზე, ისე 1387 წლის გაზაფხულზე.

თემურის შემოსევაში საქართველოში 1394 წ. „ხუთწლიანი“ ლაშქრობის დროს

§ 1. ოთხი სარდლის გამოგზავნა სამცხეში ალათაღის მხრიდან

როგორც ზემოთ ითქვა, საქართველოსაკენ თემურის გამოსაშვებს ზედ დაემთხვა თოღთამიშ-ხანის ჯარის გამოსვლა ჩრდილო კავკასიიდან დერბენდის გზით. თემურმა მას ბატონიშვილი მირანშაჰი შეაგება, რომელმაც დაამარცხა და უკუაქცია მოწინააღმდეგე.

თემური, ამის შემდეგ, ერთ ხანს ალინჯის, ბაიაზეთის, ვანისა და სხვა ციხეების დასაპყრობად იბრძოდა და ყველა დაიმორჩილა ალინჯის გარდა, რომელშიც ჯალაირიანები იყვნენ გამაგრებული¹. ამ ციხეს თემურმა მოალყეები მიუჩინა და თვითონ ცენტრალური ირანისაკენ გაეშურა. მაგრამ იგი მალე იძულებული შეიქმნა შეეწყვიტა „სამწლიანი ლაშქრობა“ და შუა აზიაში დაბრუნებულიყო იქაური საქმეების გართულების გამო².

ამიერკავკასიაში რომ ვერაფერი დააკლო, თოღთამიშ-ხანმა ახლა შუა აზიაში მიიტანა იერიში თემურის სამფლობელოებზე. მანამდე თავისაკენ გადაიბირა თემურის მიერ დამარცხებული და ყმად ნაფიცად ქცეული ხორეზმშაჰი სოლეიმან სუფი და წააქეზა ასაჯანყებლად.

1388 წ. თემურმა უკანასკნელად ილაშქრა ხორეზმში და სასტიკად იძია შური თოღთამიშთან კავშირისათვის³. მან ხორეზმი საბოლოოდ დაარბია და ააოხრა, ქვეყნის დედაქალაქი, ურგენჩი დაანგრია და მიწასთან გაასწორა, მოსახლეობა კი აპყარა და სამარყანდში გადაასახლა. თემურმა ბოლო მოუღო სუფის დინასტიას.

¹ ნეზამ ად-დინი, გვ. 103.

² იქვე, გვ. 105.

³ შარაფ ად-დინი, ტ. I, გვ. 448.

საც და, ამიერიდან, ხორეზმი უშუალოდ შევიდა მის სახელმწიფოში⁴.

ამის შემდეგ, თემურმა თვითონ თოლთამიშ-ხანის წინააღმდეგ ილაშქრა რამდენიმეჯერ მისი სრული განადგურების მიზნით. განსაკუთრებით აღსანიშნავია ოქროს ურდოს წინააღმდეგ მისი ლაშქრობა 1391 წ., როცა იგი კუნდუზხასთან, ჩისტოპოლსა და სამარას შორის, თოლთამიშ-ხანის პირისპირ აღმოჩნდა 200 ათასიანი ლაშქრით. აქ მათ შორის დიდი ბრძოლა მოხდა ამავე წლის 18 ივნისს, რომელიც დამთავრდა თოლთამიშ-ხანის სრული დამარცხებით⁵.

ამ გამარჯვების შემდეგ თემური შუა აზიაში დაბრუნებისთანავე შეუდგა ახალი ლაშქრობისათვის სამზადისს ირანისა და მისი დასამხარი ქვეყნების წინააღმდეგ. ეს ლაშქრობა ცნობილია „ხუთწლიანი ლაშქრობის“ სახელწოდებით⁶.

1392 წ. გაზაფხულზე თემურმა ამუ-დარია გადმოლაზა და ცენტრალური ირანისაკენ გამოემართა უზარმაზარი ჯარით. სხვადასხვა ქალაქების დაპყრობა-გაძარცვის შემდეგ იგი სულთანზე შეჩერდა შესასვენებლად⁷. აქედან იგი ბაღდადისაკენ დაიძრა ცოტა შეყოვნების შემდეგ. გზაში დაიპყრო და გაძარცვა შირაზი, ისფაჰანი, ჰამადანი და სხვა ქალაქები. შემდეგ ბაღდადს მიაღწია და ისიც დაიმორჩილა⁸.

ბაღდადის დაპყრობის შემდეგ თემურის ლაშქარმა გადაინაცვლა სირიისაკენ და შეუდგა იქაური ციხე-ქალაქების დაპყრობას⁹. ამასობაში შემოდგომაც მიიწურა, თემური სირიიდან გამობრუნდა ალათაღისაკენ და მუშის ველზე დადგა გამოსაზამთრებლად.

გაზაფხულდა თუ არა თემურმა მაშინვე გააგრძელა სამხედრო მოქმედება მიმდგომი ქვეყნების წინააღმდეგ. ბოლოს ისევ ალა-

⁴ შარაფ ად-დინი, ტ. I, გვ. 448.

⁵ იქვე, გვ. 525.

⁶ ნეზამ ად-დინი, გვ. 126; შარაფ ად-დინი, ტ. I, გვ. 564.

⁷ ნეზამ ად-დინი, გვ. 129.

⁸ აღსანიშნავია, რომ ისტორიკოსი ნეზამ ად-დინი შაში სწორედ ამ დროს ეახლა თემურს ქალაქგარეთ და შევიდა მის სამსახურში: در آن وقت این بنده در بغداد ساکن بودم و اول کسی از سکان آن شهر که بیسا طبوس رسیدند به این بنده بودم. «იმ დროს მე ბაღდადში ეცხოვრობდი და უპირველესი კაცი იქაურ მოქალაქეთაგან მე გახლდით, ვინც (თემურს) ყერხთა სამთხვეველად ეახლა» (ნეზამ ად-დინი, გვ. 139).

⁹ იქვე, გვ. 152.

თაღისაკენ და იქიდან კი საქართველოსაკენ იბრუნა პირი. წინდაწინ თემურმა გზიდან ოთხი სარდალი გამოგზავნა ახალციხისაკენ, თვითონ უკან გამოუდგა ნადირობა-ნადირობით და თან მოსახლეობის ძარცვა-რბევასა და აწიოკებასაც არ აკლებდა ხელს¹⁰.

თემური ამ ყოფით მოვიდა ყარსამდე და ქალაქგარეთ დადგა. აქ მან შეიტყო შვილიშვილის დაბადების ამბავი, რომელიც ბატონიშვილ შაჰროხს შესძენოდა 796 წლის შავალის 28-ს (1394 წ. 26 ივნისი)¹¹. შვილიშვილის გაჩენა თემურს ძალიან ეამა, ყრმას სოლთან იბრაჰიმი შეარქვეს და დიდი ღვინით გამართეს სიხარულის ნიშნად. ღვინი კოლის მინდორზეც გაგრძელდა, სადაც თემურის ბანაკმა გადაინაცვლა ამ სასიხარულო ამბის შეტყობის შემდეგ¹².

სამცხეში გაგზავნილი სარდლების შესახებ კი, სამწუხაროდ, წყაროებში გარკვევით არ არის ნათქვამი რა რაოდენობის ჯარი გააყოლეს თან ან რა კონკრეტული მიზანი დაუსახეს მათ. წყაროებში მოცემულია მხოლოდ ამ სარდლების სახელებით ჩამოთვლა. ესენი არიან: ამირ ბორჰან ოღლანი, ამირ სეიფ ად-დინი, ჯაჰან შაჰ ბაჰადორი და ოსმან ბაჰადორი¹³.

აღსანიშნავია, რომ ოთხი სარდალი სხვა დროსაც გაუგზავნია თემურს მონღოლისტანის საზღვრების დასაქერად მავერანნაჰრიდან. მათ შორის სამცხეში გამოგზავნილი ამირ სეიფ ად-დინიც იყო. მაშინ ოთხ სარდალს 40 ათასი მეომარი ახლდათ თან¹⁴. მა-

¹⁰ ნეზამ ად-დინი გვ. 156.

¹¹ იქვე.

¹² ნეზამ ად-დინი კოლის მინდორს უწოდებს منگول (გვ. 157); შარაფ ად-დინი-სათვის იგი منگ کول (ტ. I, გვ. 705); მირზონდი იძლევა منگ کول (ტ. VI, გვ. 243); „ახალი ქართლის ცხოვრების“ ავტორებს, აგრეთვე, ვახუშტი ბაგრატიონს იგი „მანგლისად“ მიუჩნევიათ (ახალი ქართლის ცხოვრება, პირველი ტექსტი, გვ. 334, 335; მეორე ტექსტი, გვ. 465, 466, 467; ვახუშტი, გვ. 271); ფ. გორგიჯანიძეს კი უცვლელად დაუტოვებია სპარსული წყაროების „მანგული“ (ფ. გორგიჯანიძე, გვ. 305). ამ ტერმინს სამეცნიერო ლიტერატურაში განმარტავენ სხვადასხვანაირად. ასე მაგალითად, პტი დე ლა კრუასათვის იგი Minecgheul-ია და წარმოადგენს სოფლის სახელს, გ. ვამბერის წაითხვით იგი არის Минг Гель, ე. ი. «Тысяча озер» (Г. Вамбери, История Бохары, СПб., 1873 გვ. 207); ამ ტერმინის სწორი განმარტება მოგვცა ივ. ჯავახიშვილმა (ივ. ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, III, 1966, თბ., გვ. 297).

¹³ ნეზამ ად-დინი, გვ. 157.

¹⁴ შარაფ ად-დინი, ტ. I, გვ. 102.

შასადამე, ამირ სეიფ ად-დინი და მასთან ჩამოთვლილი სხვა სარდ-
ლები დუმენ-ნოინები იყვნენ. სრული საფუძველი გვაქვს, ასეთე-
ბად ჩავთვალოთ სამცხეში ამირ სეიფ ად-დინთან ერთად გაგზავ-
ნილი სხვა სარდლებიც და ვივარაუდოთ რომ ოთხივეს 40 ათასი
მეომარი ახლდა თან. ამ ვარაუდს რაღაცნაირად ადასტურებენ
სპარსული წყაროების ის ცნობები, რომლებშიც სამცხიდან დაბ-
რუნებული ჩაღათაელი სარდლების შესახებ ნათქვამია, რომ „ძნე-
ლადმისადგომი და უალრესად გამაგრებული ციხეები დაიპყრეს
და უკან ისე დაბრუნდნენ“¹⁵.

ჩვენ სამწუხაროდ სახელდებით არ ვიცით სამცხის რომელი
ციხეები და ქალაქები გახდნენ თემურის გაგზავნილი ჯარის თავ-
დასხმის ობიექტი ამ დროს. მაგრამ ერთი რამ კი ცხადზე ცხა-
დია: დარბეულ ქალაქთა შორის უნდა ყოფილიყო ახალციხეც.

სამცხეში გაგზავნილ სარდლებს ციხეებისა და გამაგრებული
ადგილების დაპყრობასთან ერთად დავლაც ბლომად უშოვნიათ იქ.
სპარსელი ისტორიკოსები საგანგებოდ მიუთითებენ, რომ საქარ-
თველოში გაგზავნილი სარდლები ბანაკში რომ დაბრუნდნენ „ფულ-
სა და თვალმარგალიტს მობნევიტ ფანტავდნენ“, სოლთან იბრაჰი-
მის დაბადებასთან გამართული ღრეობის დროს¹⁶.

თემურის ბანაკი ამის შემდეგ სამი კვირა ისევ კოლის მინ-
დორზე იდგა და აგრძელებდა ლხინს, ხოლო 796 წლის ზულჟა-
დეს 17-ს (1394 წ. 13 სექტემბერი) თემურმა ბანაკი აშალა და
არაგვის ხეობისაკენ გამოუძღვა ჯარს¹⁷.

15 **امرا که باطراف گرجستان رفته بودند قلاع دشوار و حصار**
بسیار کوشوده بودند (აბდ არ-რაზაყი, ფ. 323ა).

16 **امرا غنیمت بی شمار گرفتند و نقد و جواهر تار کردند**
ودند (აბდ არ-რაზაყი, ფ. 323ა).

17 ივ. ჯავახიშვილს თემურის მიერ სამცხეში სარდლების გაგზავნის თარიღად
1393 წ. აქვს მითითებული. ხოლო არაგვის ხეობაში ვალაშქრების თარიღად 1394
წელი (ივ. ჯავახიშვილი, ქართველ ერის ისტორია, გვ. 411—412); სინამდვილეში,
როგორც ვხედავთ ორივე ლაშქრობა მოხდა 1394 წ. ფარგლებში.
დ. კაციტაძე კი ამ ორ სხვადასხვა ამბავს საქართველოში თემურის ერთ
შემოსევად თვლის, რითაც ერთით ამცირებს საქართველოში მისი შემოსევების

სპარსული წყაროებიდან არა ჩანს თუ რა გზით გაემართა თე-
მური კოლის მინდვრიდან არაგვის ხეობისაკენ. სამაგიეროდ ის
აშკარად ჩანს, რომ გზაში იგი გარდა ნადირობისა იპყრობდა, არ-
ბევდა და ძარცვავდა საქართველოს სხვადასხვა თემებს. ნეზამ
ად-დინ შამის, მაგალითად, ნათქვამი აქვს, რომ არაგვის ხეო-
ბისაკენ თემური „მთიანეთის გზით წამოვიდა ნადირობა-ნადირო-
ბით და საქართველოს ერთი წყება ვილაიეთები დაიპყრო“¹⁸.
თითქმის იგივეს იმეორებს შარაფ ად-დინ ალი იეზდიც, ოღონდ
უმატებს, რომ „იმ მიდამოების ქართველები დაამარცხეს და გა-
ძარცვეს“¹⁹. ამის შემდეგ მათ აღნიშნული აქვთ თემურის ჯარის
შესვლა არაგვის ხეობაში²⁰.

მაშასადამე, ერთადერთი რაც ამ ცნობებიდან ჩანს, ის არის,
რომ კოლის მინდვრიდან არაგვის ხეობისაკენ მიმავალ თემურის
ჯარს გზად საქართველოს რომელიღაც მთიანი კუთხე გამოუვლია,
სადაც დაურბევია და გაუძარცვავს ადგილობრივი მოსახლეობა.
„ახალი ქართლის ცხოვრების“ მიხედვით, საქართველოს ეს კუ-
თხე თრიალეთი ყოფილა, რაც სავსებით დამაჯერებლად გამოი-
ყურება. 1393 წლით დათარიღებულ ცნობაში იქ ამის თაობაზე
ნათქვამია: „...ქრისტეს აქეთ ჩ'ტუგ, (თემურმა. — კ. ტ.) ჩა-
მოვლო თრიალეთი და ვერა აღუდგეს წინა, რომელსა აწ საბარა-
თიანოდ უწოდენ მუნებურნი, და იგინიცა მოსრნა და მკვიდრნი
მის ადგილისანი და შემუსრნა სიმაგრენი და ციხენი მის ადგილი-
სან“²¹. თითქმის იგივეს იმეორებს „ახალი ქართლის ცხოვრე-
ბის“ მეორე ტექსტიც და დამატებით დასძენს, რომ „და არა
დაშთა დაბანი, რომელნი სრულიად არ აღაოცრნაო“²².

მანამდე გაზიარებულ რიცხვს (დ. კაციტაძე, საქართველოში თემურ-
ლენგის შემოსევათა ქრონოლოგია, „სკოლა და ცხოვრება“, დამატება
„ისტორია, საზოგადოებათმცოდნეობა, გეოგრაფია სკოლაში“, 1968, № 3,
გვ. 32).

18 **امیر صاحب قران نخچیر کنان** 157: **براه کوهستان در آمدند و جمیع ولایت گرجستان را مسخر کردند**
گرجیان آن نواحی را مقهور 730: **گردانیده غارت کردند**
19 **امرا که باطراف گرجستان رفته بودند قلاع دشوار و حصار**
بسیار کوشوده بودند (აბდ არ-რაზაყი, ფ. 323ა).

20 იქვე.

21 ახალი ქართლის ცხოვრება, პირველი ტექსტი, გვ. 328.

22 ახალი ქართლის ცხოვრება, მეორე ტექსტი, გვ. 449.

არაგვის ხეობის დამცველებმა, როგორც თვითონ სპარსული წყაროებიდან ჩანს, მედგარი წინააღმდეგობა გაუწიეს თემურის ჯარს. ნეზამ ად-დინი საგანგებოდ შენიშნავს მათ მრავალრიცხოვანებასაც²³, რასაც შარაფ ად-დინი იმასაც უმატებს, რომ მიუვალ ციხეებში და მაღალ მთებში იყვნენ გამაგრებულები²⁴.

სამწუხაროდ ჩვენ არც საიმისო ცნობა მოგვეპოვება თუ რამდენ ხანს გაგრძელდა ბრძოლები არაგვის ხეობაში. შარაფ ად-დინის თქმით თემურის ჯარმა აქ თითქოს ყველა დაამარცხა, ბევრი დახოცეს, დაარბიეს და მთიდან გამარჯვებული და ძლევამოსილი დაეშვნენ ძირს²⁵.

სპარსული წყაროების ცნობებს კარგად ერწყმის ვახუშტი ბაგრატიონის ნათქვამი, რომ თემური „შეუხდა არაგვს, შემუსრნა მთიულნი და სიმაგრენი და მოაოხრა, არამედ ავნებდნენ დიდ-დიდსა მთიულნი და სპანი მეფისანი მუნ მყოფნი სპათა თემურისათა, რომელთა ვერა-რაი ტყვე-ჰყვეს და უკუ მოიქცნენ“²⁶.

მთებიდან დაშვების შემდეგ თემური იქვე სადღაც გაშლილ ველზე დამდგარა ბანაკად, ალბათ, ჯარის წესრიგში მოსაყვანად და დასასვენებლად არაგვის ხეობაში გადახდილი მძიმე ბრძოლების შემდეგ. აქ მას ლხინი და ღრეობაც გაუმართავს და ერთ ხანს განცხრომით ატარებდა დროს²⁷. რამდენ ხანს გააგრძელა ასეთი ყოფა, ეს სამწუხაროდ, წყაროებში არა ჩანს.

არაგვის ხეობაში თემურის ამ გალაშქრების მიზეზად ივ. ჯავახიშვილი აქედან თოლთამიშ-ხანის ჯარის გამოსვლის საფრთხეს ვარაუდობდა, რაც სავსებით დამაჯერებლად ჩანს²⁸. სხვათა შორის, ამ მხრივ ძალიან საინტერესოა ვახუშტი ბაგრატიონის მიერ დასახელებული მიზეზიც, რომ „რამეთუ განჰყავს გიორგი მეფესა მუნიდამ შემწენი და კვლავ ჰგონებდა მეფესაცა მუნ“²⁹. სპარსული ისტორიკოსების ცნობები არაგვის ხეობის დამცველთა მრავალრიცხოვანობის შესახებ სწორედ ვახუშტი ბაგრატიონის ამ ცნობის დადასტურება უნდა იყოს.

²³ ნეზამ ად-დინი, გვ. 157: در موضع قرا قلخان مخالفان بسیار بودند

²⁴ შარაფ ად-დინი, ტ. I, გვ. 730.

²⁵ იქვე.

²⁶ ვახუშტი, გვ. 271.

²⁷ ნეზამ ად-დინი, გვ. 157; შარაფ ად-დინი, ტ. I, გვ. 730.

²⁸ ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, III. თბ., 1941, გვ. 194.

²⁹ ვახუშტი, გვ. 271.

კელივე ამის შემდეგ, როგორც ჩანს, თემური დიდ ხანს აღარ უნდა დარჩენილიყო საქართველოში, რადგან წყაროებში, არც სპარსულში და არც ქართულში, რაიმე სამხედრო ოპერაციების წარმოების კვალი არა ჩანს. იქ არც მოსახლეობის ძარცვარბევახეა ლაპარაკი ამ დროს. ბანაკის აშლის შემდეგ თემური თბილისზე გავლით შაქისაკენ წასულა ნადირობა-ნადირობით. ეჭვს გარეშეა, ახლაც ამიერკავკასიაში თოლთამიშ-ხანის შემოჭრის საფრთხე აშინებდა მას. ყოველ შემთხვევაში, ახლაც, ისევე როგორც საქართველოში პირველი გამოჩენის დროს, შაქიდან კავკასიონის ქედის სამხრეთის კალთებზე მცხოვრები ტომების აკლევად აწიოკებით აღმოსავლეთისკენ გაუყვა გზას. მაგრამ, რაც უფრო საინტერესო და საყურადღებოა, ახლაც შემთხვევით იყო თუ კანონზომიერად, ყოველივე ამას კვლავ დერბენდიდან ოქროს ურდოს ჯარის გამოსვლა დაემთხვა თან³⁰.

ეს ამბავი რომ შეიტყო თემური მაშინვე გაეშურა თოლთამიშ-ხანის შესახვედრად. მაგრამ მოწინააღმდეგე ბრძოლა არ მიიღო და გაბრუნდა უკან³¹. თემური კი მდ. მტკვარს დაჰყვა და, რაკი უკვე დაზამთრებული იყო, ყიშლალად დაბანაკდა მაჰმუდ-აბადს³².

თემურისათვის სავსებით ცხადი გახდა, რომ იგი ამიერკავკასიაში, ისევე როგორც სხვაგან, თავის გეგმებს წარმატებით ვერ განახორციელებდა თოლთამიშის საბოლოოდ განადგურების გარეშე. მართალია, თემურმა წინათ რამდენჯერმე უკვე დაამარცხა თავისი საშიში და მოუსვენარი მეტოქე, მაგრამ თოლთამიში საბოლოოდ წელში მაინც ვერ გასტეხა და ოქროს ურდოს სამხედრო შესაძლებლობანი მაინც დიდი იყო. ამიტომაც, გაზაფხულდა თუ არა თემურმა საჭირო სამზადისი გასწია და ჯარი გაამზადა ოქროს ურდოს წინააღმდეგ ხანგრძლივი და მძიმე ლაშქრობისათვის.

ეჭვობა, თოლთამიშ-ხანსაც ჰქონდა თემურის შესვლის ვარაუდი, რადგან იგი საომრად გამზადებული დახვდა მოწინააღმდეგეს ჩრდილოეთ კავკასიაში უზარმაზარი ჯარით. თემურმა დერბენდი გაიარა და მდ. თერგის პირას შეხვდა თოლთამიშის ჯარს. აქ მათ

در این وقت از طرف پادشاه
³⁰ ნეზამ ად-დინი, გვ. 157: توقمیش خبر رسید که لشکر او بدر بند رسیده گزشتند
თოლთამიშ-ხანის ამბავი მოვიდა, რომ მისმა ჯარმა უკვე დერბენდი გამოიარა.

³¹ იქვე.

³² იქვე.

შორის გაიმართა დიდი ბრძოლა, რომელიც დასრულდა თემურის გამარჯვებით. თოლთამიშის ლაშქარმა უწესრიგოდ დაიხია უკან და თემური დაუყოვნებლივ მიჰყვა კვალში უკუქცეულ მტერს³³.

ამის შემდეგ თემური გზაში ველარაფერმა დააბრკოლა. მან ჩქარა გადალახა მოწინააღმდეგის მიერ განგებ გადამწვარი ყუბანის ველები და ლამის მოსკოვამდე სდია თოლთამიშ-ხანს. თემურმა გაძარცვა და დაანგრია ოქროს ურდოს დედაქალაქი სარაი-ბერქე. დასწვა და გაანადგურა სამხრეთ-რუსეთის სატრანზიტო ვაჭრობის მთავარი ცენტრები აზოვი და ასტრახანი, გაძარცვა მოსახლეობა და წამოიყვანა მრავალი ტყვე³⁴.

უკან დაბრუნების დროს თემურმა საგანგებოდ დალაშქრა ჩრდილოეთ კავკასიის მთიანეთი, განსაკუთრებით ის ქვეყნები და ხალხები, რომლებიც კავკასიონის მთის ჩრდილოეთის კალთებზე ცხოვრობდნენ და კავშირი ჰქონდათ საქართველოსთან. თემურმა მათ ქრისტიანული რელიგიის საკულტო ძეგლები დაუანგრია და ძალით მიაღებინა ისლამის სარწმუნოება³⁵.

ყოველივე ამის შემდეგ თემური უკან გამობრუნდა დერბენდისკენ. ეს ქალაქი მან ხელახლად გაამაგრა და მცველები მიუჩინა.

თემურმა აურაცხელი სიმდიდრე იგდო ხელთ ამ ლაშქრობის დროს და ტყვეებით ბევრი წამოიყვანა თან.

უკან დაბრუნების შემდეგ თემური შირვანში დაბანაკდა ერთ ხანს. შირვანშაჰმა შეიხ იბრაჰიმმა დიდი ღრეობა გამართა მის საპატივსაცემოდ. თემურმა მას შირვანის მბრძანებლობა ხელახლა დაუმტკიცა და გაუშვა შინ. იგი თან ახლდა თემურს თავისი ჯარით ოქროს ურდოს წინააღმდეგ ლაშქრობის დროს³⁶.

შირვანში ბანაკად დგომის დროს თემურმა საგანგებო ღონისძიებები განაზოგო ირანისა და ამიერკავკასიის საქმეების მოსაწესრიგებლად სამარყანდში გაბრუნების წინ. პულაგუიანთა ტახტი მან დაუმტკიცა თავის შვილს მირანშაჰს, რომელმაც თავი გამოიჩინა თოლთამიშ-ხანის წინააღმდეგ ომში. შარაფ ად-დინალი იეზიდის ცნობით მისი სამფლობელო გადაჭიმულ იყო დერბენდ-ბაქოდან ბაღდადადამდე, ჰამადანიდან რუმის საზღვრამდე და შიგ შე-

დიოდა ორივე ერაყი, აზერბაიჯანი, არმენია, საქართველო და ქუთთისტანი³⁷. მისი საჯდომი ქალაქი თავრიზი იყო.

თემურმა მასვე დაავალა ბრძოლა ალინჯის ციხის დასაპყრობად და ბატონიშვილი როსთემი და ჯაჰანშაჰი განაწესა თვითნათი ლაშქრით იქაური მოალყეების გასაძლიერებლად³⁸. ეს ციხე ერთადერთი იყო, რომელიც თემურმა ვერ დაიმორჩილა ამიერკავკასიაში ვერც „სამწლიანი“ და ვერც „ხუთწლიანი“ ლაშქრობების დროს და კვლავაც ალყაში იყო მოქცეული იმ მიდამოებში ჩაფლულთა პირველი გამოჩენის დღიდან.

ყოველივე ამის შემდეგ თემურმა ირანისა და ამიერკავკასიის საქმეები მოწესრიგებულად ჩათვალა და შუა აზიისაკენ გაემართა მთელი თავისი ბანაკითა და ნატყვევ-ნაძარცვით და 1397 წლის ივლისის დამდეგს მიაღწია სამარყანდს³⁹.

³³ შარაფ ად-დინი, ტ. I, გვ. 784; აბდ-რაზაყი, ფ. 376 ბ.

³⁴ იქვე, გვ. 785.

³⁵ იქვე.

³³ ნეზამ ად-დინი, გვ. 157.

³⁴ იქვე, გვ. 162.

³⁵ იქვე, გვ. 163—164.

³⁶ იქვე, გვ. 165.

თეშურის შემოსავები საქართველოში „შვიდწლიანი“
ლაშქრობის დროს

§ 1. გიორგი VII და მისი ლაშქრობა ნახევანს

„ხუთწლიანი“ ლაშქრობის დასრულებისა და სამარყანდში დაბრუნების შემდეგ თეშური დაუყოვნებლივ შეუდგა ინდოეთის წინააღმდეგ ახალი შორეული ლაშქრობის სამზადისს, რომლის ზღაპრული სიმდიდრე მოსვენებას უკარგავდა აზიის დიდ დამპყრობელს. 1398 წლის შემოდგომაზე თეშური უკვე იქით დაიძრა კიდეც „უდაბნოს ქვიშასა და ვარსკვლავებზე ურიცხვი ჯარით“¹. ლაშქრობის მიზანი, ოფიციალურად, ახლაც „ჩუღლის განმტკიცების საქმეობა“ იყო².

მოკლე ხანში ქაბულისა და პერათის გავლისა და ჰინდიუშის თოვლიანი ქედების გადალახვისა და მდინარე ჰინდიზე გადასვლის შემდეგ თეშური ინდოეთში შეიჭრა და ცხარე ბრძოლებით დელისაკენ მიიკვლევდა გზას. ჩალათაელები ერთი მეორეზე იპყრობდნენ და ანგრევდნენ ინდოელთა ციხე-ქალაქებს, ატყვევებდნენ და ათასობით ქლევდნენ უმოწყალოდ ადგილობრივ მოსახლეობას, ეპატრონებოდნენ მათ ქონებას. შეძრწუნებული ინდოელები საკუთარი ხელით წვადნენ თავიანთ სახლ-კარს ცოლშვილიანად და თვითონაც იკლავდნენ თავს, ოღონდ კი მტერს არ ჩავარდნოდნენ ხელში. მიუხედავად ამისა, ჩალათაელთა ბანაკში თავი მოიყარა უამრავმა ტყვემ, რომელთა ერთი ნაწილი, 100 ათასი მამაკაცი, თეშურმა ცოლ-შვილის თვალწინ დაახოცინა თავის მეომრებს დელის სულთან მაჰმუდთან გადამწყვეტი შეტაკების წინ³.

¹ ნ. ხ. ბ. ად-დინი, გვ. 171.

² იქვე.

³ თეშურს ეჭრში ჩააწყვეთეს, თითქმის ეს ტყვეები აჯანყებას აპირებდნენ ბრძოლის დაწყების დროს, ამიტომაც უბრძანა თავის მეომრებს იქვე დაეხო-

ამ ბრძოლაში თეშურმა სასტიკად დაამარცხა სულთან მაჰმუდ და დაეუფლა დელის; ქალაქი სასტიკად გაძარცვა და უზარმაზარი დავლა იგდო ხელთ.

თეშური რომ ინდოეთში ლაშქრობდა, მაშინ მნიშვნელოვანი ამბები ხდებოდა დასავლეთ ირანსა და ამიერკავკასიაში.

მირანშაჰი, რომლის სამწყსოშიაც შედიოდნენ ეს ქვეყნები, ისედაც ვერ გამოდგა ენერგიული და გონიერი მმართველი და ამას სწვა უბედურებაც დაერთო თან: ნადირობის დროს იგი ცხენიდან გადმოვარდა, თავი ქვას დაჰკრა და მისი ხასიათის ახირებულობას ტვინის შერყევაც დაერთო თან⁴. იგი ხშირად გაუშართლებელ სისასტიკეს იჩენდა თავისი ხელქვეითების მიმართ და თავის მოკვეთით სჯიდა სულ მცირე დანაშაულის გამო⁵. საკმაო შეიქმნა მირანშაჰს ეჭვი შეპარვოდა შაქისელი სიიდი ალის ერთგულებაზე რომ სასტიკად დაერბია მისი სამფლობელო⁶. თავრიზში სრულიად უმიზეზოდ დაანგრევინა რამდენიმე შენობა. მანვე შეურაცხყო ისტორიკოს რაშიდ ად-დინის საფლავი და ცხედარი კი გადაატანინა სინაგოგის ეზოში.

თეშური რომ ინდოეთში გაიგულეს, დაპყრობილი ქვეყნის ხალხები მირანშაჰს აღარ შეეპყვნენ და თათართა ბატონობისაგან თავის განთავისუფლება სცადეს; მათ ბრძოლას სათავეში ჩაუდგა საქართველოს მეფე გიორგი ბაგრატიის ძე, რომელმაც მამამისი შესცვალა საქართველოს სამეფო ტახტზე.

ბაგრატ V-ის გარდაცვალებისა და გიორგი VII-ის გამეფების გარემოებათა შესახებ წყაროებში სრული თანხმობა არ სუფევს. „ახალ ქართლის ცხოვრებაში“ გიორგის ტახტზე ასვლის თარიღად 1394 წელია ნაგულისხმევი⁷. ვახუშტი ბაგრატიონს მოცემული აქვს 1395 წელი⁸. სპარსულ წყაროებში კი საამისო ცნობა საერთოდ არა ჩანს. საქართველოში თეშურის მორიგი შემოსევის დროს, 1394 წელს, საქართველოს მეფე არა ჩანს. ბაგ-

კათ ტყვე მამაკაცები. ამასთან დაკავშირებით თეშურის ისტორიკოსებს დასახელებული ჰყავთ მოვლანა ნასრ ად-დინ ომარი, რომელსაც თავის სიცოცხლეში ცხვარიც არ დაეკლა, ახლა კი იძულებული გახდა საკუთარი ხელით დაეხოცა 15 ინდოელი ტყვე (შარაფ ად-დინი, ტ. II, გვ. 92).

⁴ შ. ა. რ. ად-დინი, ტ. II, გვ. 200; ჰაფეზე აბრუ, გვ. 147.

⁵ ჰ. ა. ფ. აბრუ, გვ. 148.

⁶ იქვე.

⁷ ახალი ქართლის ცხოვრება. პირველი ტექსტი, გვ. 331.

⁸ ვ. ა. ხ. უ. შ. ტი, გვ. 268, 896.

ტ. ა. ტაბატაძე

რატი საერთოდ აღარ იხსენიება სპარსულ წყაროებში საქართველოში თემურის პირველი შემოსევის შემდეგ. რაც შეეხება გიორგი VII, მისი ხსენება ჩნდება მხოლოდ 1398 წლის ამბებთან დაკავშირებით.

საქართველოს ისტორიის მკვლევრებმა, სხვათა შორის, ყუ-რადლება მიაქციეს, რომ გიორგი მეფედ იხსენიება ჯერ კიდევ მა-მის სიცოცხლეში⁹, რაც იმისი ვარაუდის საშუალებას იძლევა, რომ იგი ან ბაგრატის დატყვევების შემდეგ გამეფდა საქართველოში, ან ადრევე ჰქონდა მიცემული მამისაგან სამმართველოდ საქართველოს რომელიმე კუთხე¹⁰. ყოველ შემთხვევაში, აღნიშ-ნული გარემოებები კიდევ უფრო ართულებენ ბაგრატის გარდა-ცვალებისა და გიორგი VII ტახტზე ასვლის თარიღის გარკვევას. ამიტომაც, ჯერჯერობით უმჯობესად მიგვაჩნია ივ. ჯავახიშვილის მიერ ნაგარაუდები და ჩვენს სამეცნიერო ლიტერატურაში დამკ-ვიდრებული და გაზიარებული თარიღის, 1393 წლის, უცვლელად დატოვება¹¹.

გიორგი მეფემ თავის გარშემო შემოიკრიბა თათართა ბატო-ნობით უკმაყოფილო და მათ წინააღმდეგ მებრძოლი ძალები ამი-ერკავკასიასა თუ სხვა ქვეყნებში და შეუდგა აქტიური საგარეო პოლიტიკის განხორციელებას. მისი უპირველესი ამოცანა ამი-ერკავკასიიდან მტრისათვის ფეხის ამოკვეთა იყო. ამისათვის გი-ორგიმ, უპირველეს ყოვლისა, კავშირი გააბა ჯალაირიანთა დი-ნასტიის წარმომადგენლებთან, რომლებიც, მიუხედავად განცდილი მარცხისა, აგრძელებდნენ თემურისა და მისი მემკვიდრეების წი-ნააღმდეგ ბრძოლას. ერთ-ერთი ასეთთაგანი ალინჯის ციხეში გა-მაგრებული აჰმედ ჯალაირიანის ვაჟი ბატონიშვილი თაჰერი იყო¹².

⁹ ჯ. ო დ ი შ ე ლ ი, აღმოსავლეთ საქართველოს პოლიტიკური ისტორიისა-თვის (XIV—XVII სს.), გვ. 79.

¹⁰ ი ქ ვ ე.

¹¹ ივ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი, ქართველი ერის ისტორია, III, გვ. 191.

¹² გარდა თაჰერისა, აქვე იყო აჰმედ ჯალაირიანის სახლეულობაც. იბნ არაბშა-ჰის ცნობით აჰმედ ჯალაირიანი თემურთან ომში რომ დამარცხდა, თავისი ცოლ-შვილი და ხაზინა ალინჯის ციხეში გადაშალა, თემურს კი ასე შეუთვალა: „თუმცა-ომში მკლავმა მიმტყუვნა, სამაგიეროდ გაქცევაში კოჭლობა არ მიშლის ხელსო“ : «Although my hand is palsied in war yet my foot is not lame in flight» (იბნ არაბშაჰი, გვ. 58). იბნ არაბშაჰი ციხის ქუთვალად ასახელებს ეინშე ალთუნს, რომლის შესახებაც ამბობს, რომ გონიერი და გულადი კაცი იყო, და აჰმედ ჯალაირიანი დი-დად ენდობოდაო. მისივე ცნობით ალთუნს 3 ათასამდე მეციხოვნე ახლდა თან (იქვე).

ალინჯის ციხე მდებარეობდა ნახჭევანის მიდამოებში და თითქმის ერთადერთი იყო, რომლის წინააღმდეგაც თემურმა ვე-რაფერი გააწყო მრავალი წლის განმავლობაში¹³.

თემური ამ ციხის დაპყრობას შეეცადა ჯერ კიდევ 1386 წელს, ამიერკავკასიაში პირველად გამოჩენის დროს. იყო კიდევაც ერთი მომენტი, როდესაც წყურვილით ღონემიხდილი მეციხოვნეები აპირებდნენ დამორჩილებას, მაგრამ ბედად მოსულმა წვიმამ წყლის სათავსები აავსო და მეციხოვნეებმაც შეცვალეს გადაწყვე-ტილება¹⁴. თემურმა ალინჯის ციხეს მრავალრიცხოვანი მოალყე-ბი მიუჩინა და ხელმოცარული გაეცალა მას.

ჩალათაელებმა ალინჯის ციხის დამორჩილება ვერ შეძლეს ვერც „ხუთწლიანი“ ლაშქრობისას ამიერკავკასიაში თემურის მე-ორედ გამოჩენის დროს. ყივჩაღთა ველის დალაშქრისა და თოლ-თამიშ-ხანის დამარცხების შემდეგ, სამარყანდში რომ ბრუნდებო-და, თემურმა ალინჯის ციხის ალყა ბატონიშვილ მირანშაჰს დაა-ვალა და ჯარიც ბლომად დაუტოვა სულთან სანჯარ სეიფ ად-დი-ნის სარდლობით¹⁵. ამ უკანასკნელმა ციხეს მაღალი კედელი შე-მოაგდო, რომ ვერც ვერავენ შიგნიდან გამოსულიყო და ვერც ვერაგის შეელწია შიგ¹⁶.

ამ ციხიდან ბატონიშვილ თაჰერის გამოყვანას, ციხის გარნი-ზონის გაძლიერებასა და სურსათ-სანოვავით მათ უზრუნველყოფას ისახავდა ერთ-ერთ მთავარ მიზნად გიორგი მეფის ნახჭევანის ლაშ-ქრობა.

გიორგი მეფეს საგულდაგულო სამზადისი გაუწევია ამ ლაშ-ქრობის მოსაწყობად. ამას ვითარებაც მოითხოვდა. საქმე ისაა, რომ ალინჯის ციხეს, გარდა იმისა, რომ შორს იყო საქართველოდან, საკმაოდ დიდი ჯარიც იცავდა. ამასთანავე, მოსალოდნელი იყო, რომ მირანშაჰი სათანადო რეაქციის გარეშე არ დატოვებდა ამ ამ-ბავს. ერთი სიტყვით, ნახჭევანის ლაშქრობა ბევრ სიძნელესთან იყო დაკავშირებული და მოითხოვდა დეტალურ მომზადებას.

გიორგიმ სალაშქროდ გაამზადა მთელი საქართველოს სამხედ-

¹³ ალინჯის ციხე აღწერილი აქვს 1404 წ. სამარყანდისკენ მიმავალ რე-კონზალეს დე კლავიხოს (იბ. კლავიხო, გვ. 162).

¹⁴ ნ ე ზ ა მ ა დ - დ ი ნ ი, გვ. 102.

¹⁵ ი ქ ვ ე, გვ. 166.

¹⁶ შ ა რ ა ფ ა დ - დ ი ნ ი, ტ. II, გვ. 203.

რო ძალა¹⁷. გარდა ამისა, დარიალიდან გამოიყვანა „სრულიად კავკასი“, ე. ი. ჩრდილოეთ კავკასიის სხვადასხვა ტომები და დას-ძრა ნახჭევნისაკენ¹⁸.

გიორგი მეფეს ამ ლაშქრობაში ერისთავი ვირშელიც ხლებია თან¹⁹.

საქართველოსა და მისი მოკავშირეების ლაშქარი თათართა დიდ წინააღმდეგობას წააწყდა ალინჯის ციხესთან; მიუხედავად ამისა, ადვილად გასტეხეს მტრის წინააღმდეგობა და სეიფ ად-დინი და მისი ჯარი დაიფრინეს ნახჭევნის მიდამოებიდან. სეიფ ად-დინმა თავრიზს მიაშურა და მირანშაჰს შემწეობა სთხოვა²⁰.

ქართველებმა ალინჯის ციხიდან ბატონიშვილი თაპერი გამოიყვანეს, მეციხოვნეებს სურსათ-სანოვანე და იარაღ-საჭურველი დაუტოვეს, ციხის გარნიზონი გააძლიერეს, მისი დაცვის საქმეები სამ ქართველ აზნაურს მიახდევს სარგისის მეთაურობით და უკან გამობრუნდნენ²¹. ამასობაში მათ არეზის პირა სანახების მორბევაც მოასწრეს და დიდი დავლა იგდეს ხელთ²².

მირანშაჰმა თავრიზიდან მაშველი ჯარი გამოგზავნა ალინჯისაკენ ბატონიშვილ აბუბეგრის სარდლობით. ქართველებმა მისი ჯარიც დაამარცხეს და უკუაქციეს, თუმცა ამ ბრძოლას შეეწირა გიორგის მოკავშირე შაქისელი სიდი ალის სიცოცხლე. გადამწყ-

¹⁷ „მაშინ გიორგი მეფე განილაშქრა ალინჯას ყოვლითა სპითა ქართლითა, იმერ-ლითა, მესხითა და შირვანელითა“ (ძეგლი ერისთავთა, გვ. 58).

¹⁸ ვ ა ხ უ შ ტ ი, გვ. 270.

¹⁹ ამ ლაშქრობაში ერისთავ ვირშელის მონაწილეობა კარგად ჩანს ლარგისის მონასტრის პარაკლიტონის შინაწერიდან, სადაც ნათქვამია „მეფობასა შინა მეფეთ-მეფისა გიორგი ბაგრატის ძისა და ერისთავთა შინა ერისთავთ-ერისთავისა ქუენი-ფნეველისა ვირშელისასა, ოდეს იგი დიდთა ომთავან გამარჯვებული ალინჯით მოვიდეს, მოტყუვასა“. . . და ა. შ. („ძეგლი ერისთავთა“, გვ. 315).

²⁰ ნ ე ზ ა მ ა დ - დ ი ნ ი, გვ. 211; ჭაფეზე აბრუ, გვ. 148.

²¹ ჭ ა ფ ე ზ ე ა ბ რ უ, გვ. 148; შარაფ ად-დინი ასახელებს პაჩი სალექს, სიი-დი აჰმად აღლაშის და სამ ქართველ აზნაურს და თან იქვე განმარტავს, რომ: „ქარ-თველები დიდებულ ამირებსა და ბაჰადორებს აზნაურებს უწოდებენო“: گرجیان

امرای بزرگ و بهادران را از ناوور گویند (შარაფ ად-დინი, ტ. II, გვ. 204); აზნაურის ამ განმარტებას, შემდეგ, სხვათა შორის, იმეორებენ სხვა ისტორიკოსე-ბიც, მათ შორის აბდ არ-რაზაყ სამარყანდი (იხ. ფ. 378 ბ) და მირხონდი, რომელიც აღნიშნავს, რომ „ქართულად აზნაური ამირებსა და ბაჰადორებს ეწოდებათო“ —

بلغت گرج ازنادر (sic) عبارت از امراء و بهادران است (მირხონდი, გვ. 330).

²² შ ა რ ა ფ ა დ - დ ი ნ ი, ტ. II, გვ. 204.

ვეტი შეტაკების დროს იგი ლაშქრის ცენტრს დაშორდა და გულ-დად შეუტია მტერს, მაგრამ აბუბეგრის ნატყორცი ისარი მის მუზარადს მოხვდა, ჯავშანი გაჰყვითა და სიიდი ალი მოჰკლა. გიორგი მეფე კი მშვიდობით დაბრუნდა საქართველოში და ბა-ტონიშვილი თაპერიც მოიყვანა თან²³.

უფლისწულმა აბუბეგრამ ხელახლად შემოავლო ალყა ალინ-ჯის ციხეს, თვითონ კი თავრიზში დაბრუნდა მირანშაჰთან და სი-იდი ალის მოჭრილი თავი მიაართვა მას, რომელიც შემდეგ თე-მურს გაუგზავნეს სამარყანდში²⁴.

ჯალაირებთან მოკავშირეობას, ერთი შეხედვით, საქართვე-ლოსათვის თითქოს დიდი არაფერი მნიშვნელობა ჰქონდა, მაგრამ გიორგი მეფე შორსმჭვრეტელი პოლიტიკოსი იყო და მომავალზე ფიქრობდა. მომავალში კი თაპერი საუკეთესო კანდიდატი იქნებო-და ჯალაირთა სამეფო ტახტზე, რომლის მოკავშირეობა ფასდაუ-ღებელ სამსახურს გაუწევდა საქართველოს თემურის შემკვიდრე-ებთან ომში.

აღნიშნული ამბები, როგორც ირკვევა, თემურს შეუტყვია ჯერ კიდევ ინდოეთში ყოფნის დროს და ამას თითქოს დიდად დაუჩქარებია ამ ლაშქრობის დამთავრება. ნეზამ ად-დინის მოწ-მობით, თემურმა ინდოეთისაკენ გაილაშქრა 1398 წ. აგვისტო-სექტემბერში და 1399 წ. მარტში უკან ბრუნდებოდა უკვე²⁵.

თემურმა უზარმაზარი ქონება წამოიღო დავლის საბით ინ-დოეთიდან²⁶ და ტყვეც ბევრი წამოიყვანა თან, რომელთა უმ-რავლესობა ოსტატ-ხელოსნები იყვნენ²⁷.

ინდოეთიდან ჩამოტანილი სიმდიდრით თემურმა დიდი სააღ-მშენებლო საქმიანობა წამოიწყო სამარყანდსა და შუა აზიის სხვა

²³ „ძეგლი ერისთავთაში“ ამასთან დაკავშირებით გიორგის შესახებ ნათქვამია: „მოვიდა ალინჯას და გამოიყვანა ძე სულტნისა, შეყვებული ციხესა ალინჯისასა და დატოვა ლაშქარი თემურ ყენისა და მოვიდა გამარჯვებული“ („ძეგლი ერისთავ-თა“, გვ. 358).

²⁴ შ ა რ ა ფ ა დ - დ ი ნ ი, ტ. II, გვ. 206.

²⁵ ნ ე ზ ა მ ა დ - დ ი ნ ი, გვ. 287.

²⁶ შარაფ ად-დინს მაგალითად, ერთ-ერთი ქალაქის დაპყრობის დროს ნაშოვნი სიმდიდრის შესახებ ნათქვამი აქვს, რომ სამეფო კანცელარიის მოხელე-ები და მდივან-მწიგნობრები (اهل دیوان و ارباب قلم) დავთრებში ნადავლის აღწერას ორ დღეს მოუხდნენო (შარაფ ად-დინი, ტ. II, გვ. 62).

²⁷ შარაფ ად-დინი ტყვეების შესახებ აღნიშნავს, რომ მათ უმრავლესობას მდიდ-რული სამკაულები ჰქონდათო (შარაფ ად-დინი, ტ. II, გვ. 122).

ქალაქებში, რაშიც ჩაბმული იყვნენ როგორც ინდოეთიდან ჩამოყვანილი, ისე „მთელი დედამიწის ზურგიდან“ თავმოყრილი „ოსტატები და ხელოსნები“. მშენებლობებზე ფართოდ იყენებდნენ აგრეთვე სპილოებსა და სხვა საჯაბადრო ცხოველებს. მთებში მოწყობილი ქვის სამტეხლოებიდან დედაქალაქში უზარმაზარ ლოდებს ეზიდებოდნენ ურმებში შებმული ხარები და ადამიანები; მთელი სამარყანდი უზარმაზარ სააღმშენებლო მოედანს ჰგავდა.

მიუხედავად ყოველივე ამისა, თემურს გული მაინც არ უდგებოდა შუა აზიაში, რადგან მოსვენებას უკარგავდა ის ამბავი, რომ „აზერბაიჯანსა და მის დაქვემდებარებულ ქვეყნებში უწყესრიგობას გზა გახსნოდა და ქართველ-სომეხთა ლაშქრისაგან რაიებს (ე. ი. ქვეშევრდომებს) დროდადრო ზიანი მოსდიოდათ“ და „პიჯრის 802 წელს (1399 წ. სექტემბერი) ძლევამოსილი დროშები ხორასნისაკენ დაძრა“²⁸. ასე დაიწყო „შვიდწლიანი ლაშქრობა“.

§ 2. თემურის ლაშქრობა პირეთ-კახეთში (ხიმშიას ხეობა) 1399 წელს

/თემურმა ვიდრე საქართველოს საკითხის საბოლოოდ გადაწყვეტასა და მისი მთავარი ძალების წინააღმდეგ ბრძოლას შეუდგებოდა, მანამ, 1399 წ. ზამთარში, საქართველოს ის კუთხე მოითარეშა, რომელიც სპარსულ საისტორიო თხზულებებში იხსენიება „ხამშას ხეობის“ (ფ. გორგიჯანიძის „ხიმშიას ხეობა“) სახელწოდებით.

ეს ლაშქრობა თემურმა წამოიწყო ყარაბაღის ყიშლალიდან. მან აქვე გასწია საამისო წინასწარი მზადება: მთელ ლაშქარში გამოარჩია ამტანი და გულადი მეომრები და ყოველი ათი კაცისაგან სამი იახლა თან „ყველა შემძლე და ხელგამომავალი“²⁹. გარდა ამისა, თემურმა შირვანშაჰ შეიხ იბრაჰიმის მეშვეობით შეიკრიბა ალინჯის ციხესთან მოკლული შაქისელი სიიდი ალის შვილი სიიდი აჰმედი, მას მამის სამკვიდრო დაუმტკიცა და საქართველოს წინააღმდეგ ლაშქრობაში მონაწილეობა დაავალა შეიხ იბრაჰიმთან ერთად³⁰.

آذربایجان و توابع آن فتوری
راه یافته و از لشکر گرج و ارمن احیا نأ رعایا را اسیری رسیده...
در سال هشتصد و دو رایات ظفریگر در حرکت آمده متوجه صوب
خراسان شد

²⁸ ფ. გორგიჯანიძე, გვ. 314.

²⁹ ნეზამ ად-დინი, გვ. 213; შარათ ად-დინი, ტ. II, გვ. 207.

თემურმა თავის დარჩეულ მეომრებს ათი დღის სამუოფი საგზა-
ლი ხლება დაავალა და საქართველოსაკენ წამოუძღვა³¹.

/თემურის ლაშქარი მდინარე მტკვარზე გადავიდა ნავეებითა და გემებით სახელდახელოდ გამართული ზიდით. აქ მას შეუერთდნენ შეიხ იბრაჰიმი და სიიდი აჰმედი თავიანთი ლაშქრით. შეერთებულმა მხედრობამ შაქი გადაიარა და მოადგნენ საქართველოს აღმოსავლეთ საზღვარს. ამის შემდეგ თემურის თავდასხმის ობიექტად სპარსელი ისტორიკოსები ასახელებენ „ხამშას ხეობას“, რომელიც მათი თქმით „ურწმუნოთა ადგილსამუოფელი და საცხოვრებელი ადგილი იყო“³².

შარათ ად-დინის ცნობით, მთელი ის ხეობა ხშირი ტყით იყო დაფარული და შიგ გაელა ჭირდა³³. ნეზამ ად-დინი და სხვა ისტორიკოსები კი უჩივიან ამ ხეობამდე მისასვლელი გზების ტყით დაფარულობასა და გაუვალობას³⁴.

თემურმა თავის მოლაშქრეებს უბრძანა, რომ ხერხით, ხელეჩოთი და ცულებით ტყეში ისეთი გზა გაეწაღდათ, რომ ლაშქრის მარჯვენა და მარცხენა ფრთებს, აგრეთვე ცენტრს თავისუფლად შეძლებოდა გავლა მტრის ადგილსამუოფელამდე მისაღწევად³⁵. ნეზამ ად-დინი ასახელებს ათი დღის გზას.

ამის შემდეგ ნეზამ ად-დინ შამის მოთხოვნილი აქვს, რომ იმ ხანებში განუწყვეტლივ თოვდა ოც დღეს და „მთებსა და ველებს ქაფური ეფრქვეოდა ღრუბლის საცრიდან“. ასეთ ყინვა-სუსტში სისლამის ლაშქარი ცეცხლივით დაატყდა თავს ურჯულოებს და ვინც კი მოიხელთეს, დახოცეს³⁶. ხამშას დევნაში ჩაღათაელები მივიდნენ ასუნის ხეობამდე (اسون). „ხამშამ აველაფერი მოატოვა და ტყეებში გაუჩინარდა. თოვლმა კი გზები შეკრა. ლაშქრის ჯორ-ცხენი და სხვა ცხოველები დასუსტდა და გაიღაბა. მაგრამ მეომრებმა უამრავი ცხვარი და ძროხა იშოვნეს დავლად. მათ სპალებს ცეცხლი წაუქიდეს და დასწვეს“³⁷.

შემდეგ ნეზამ ად-დინსა და სხვა ისტორიკოსებს მოთხოვნი-

³¹ შარათ ად-დინი, გვ. 154; ად-დინი, ფ. 202; ნეზამი, გვ. 338.

³² ნეზამ ად-დინი, გვ. 213.

³³ შარათ ად-დინი, ტ. II, გვ. 222.

³⁴ ნეზამ ად-დინი, გვ. 213.

³⁵ იქვე.

³⁶ იქვე.

³⁷ იქვე.

ლი აქვთ ბალ-ვენახების გაკაფვისა და ნაყოფიერი ხეების დაჭრისა და შემოტყავების ამბები, რაც საქართველოს ამ კუთხეში ლაშქრობის დროს განახორციელა თემურის ჯარმა. ყოველივე ამის შემდეგ შარაფ აღ-დინი დასძენს, რომ „დაახლოებით, ერთი თვის განმავლობაში იმ ქვეყნის მთა და ბარი (ჩალათაელებმა) დაბყრობა-დამორჩილების ბედაურთა ფლოქვებით რომ მოიარეს... მისმა უდიდებულესობა (თემურმა) დაბრუნების ცხენს აღვირი მოსწია... მდინარე მტკვარზე გადავიდა და ყარაბაღს დაბრუნდა“³⁸. მაშასადამე, როგორც მოტანილი ცნობიდან ჩანს, მთელი ეს ლაშქრობა გაგრძელებულა ერთ თვეს.

სამწუხაროდ სპარსულმა წყაროებმა არავითარი ცნობა არ შემოგვინახეს იმის შესახებ, თუ სახელდობრ საქართველოს რომელმა გეოგრაფიულმა პუნქტებმა განიცადეს მაშინ თემურის ჯარების შემოსევის სისასტიკე, ან რა მიმართულებით მოძრაობდა იგი, სად იყო „ხამშას ხეობა“ ან ვინ იყო თვითონ „ხამშა“. ყოველივე ამის დასადგენად უნდა მივმართოთ წყაროებში ერთი შეხედვით შეუმჩნეველ, მაგრამ მაინც არსებულ ირიბი ხასიათის ცნობებსა და მინიშნებებს და მოვახდინოთ მათი ყოველმხრივი განხილვა და ანალიზი, რიგ შემთხვევებშიაც მოვიშველიოთ ლოგიკურად გამართლებული ვარაუდი.

როგორც ვნახეთ, სპარსულ საისტორიო თხზულებებში საქართველოს წინააღმდეგ თემურის ამ გამოლაშქრების აღწერის დროს დასახელებულია სულ რამდენიმე გეოგრაფიული პუნქტი: ყარაბაღი, სადაც თემურის ლაშქარი დაბანაკდა ზამთრის გასატარებლად საქართველოში შემოსევის წინ, მდინარე მტკვარი, რომელიც თემურის ჯარმა გადალახა საქართველოსაკენ გალაშქრებისა და უკან დაბრუნების დროს და, შაქი, რომელიც მისმა ჯარმა გამოიარა საქართველოსაკენ წამოსვლის დროს. გარდა ამისა, იქვე ნახსენებია ხშირი ტყეებით დაფარული რაღაც მოზრდილი არე, რომლის გავლასაც ჭირდებოდა ათი დღე და, მის დასასრულში მდებარეობდა „ხამშას ხეობა“, ხოლო მისგან საკმაოდ შორს „აყსუს ხეობა“. ამათში პირველი მოხსენიებულია, როგორც ბრძოლების საწყისი პუნქტი, მეორე კი როგორც ქვეყნის ნგრევა-ოხრების დასასრული. ამათგან, თუ „აყსუს ხეობის“ შესახებ ერთგვარი წარმოდგენა გვაქვს, სამაგიეროდ სრულიად

უცნობია „ხამშას ხეობა“ და არ ვიცით სად მდებარეობდა იგი, ან ვინ იყო თვითონ „ხამშა“.

ერთადერთი, რაც შეიძლება სრული უეჭველობით ვთქვათ, ის არის, რომ ერთი-და მეორეც მდებარეობდა საქართველოს ერთსა და იგივე მხარეში, ხოლო რაკი ფარსადან გორგიჯანიძე სახელდებით მიგვითითებს საქართველოს ამ კუთხის შესახებ და თემურის შემოსევის ობიექტად კახეთს ასახელებს³⁹, რასაც ჩვენთან ერთად იზიარებენ სხვებიც, მაშასადამე, ჯერჯერობით მხოლოდ ის შეგვიძლია ვთქვათ დარწმუნებით, რომ ორივე ხეობა მდებარეობდა ჰერეთ-კახეთის ტერიტორიაზე.

სპარსულ წყაროებში მოხსენიებული „აღსუ“ იგივე „თეთრი წყალია“. ასეთი დასახელების მდინარე კი რამდენიმეა კახეთის ტერიტორიაზე⁴⁰. იგი შეიძლება გავაიგივოთ ქურმუხის წყალთანაც, როგორც იქცევა ვ. მინორსკი⁴¹, ასევე „ჩალან უსუნთანაც“, როგორც აიგივებს „აღსუს“ ივ. ჯავახიშვილი⁴², და რასაც ჩვენც სავსებით ვუჭერთ მხარს.

სპარსული წყაროების ცნობები კარგად მოწმობენ, რომ „ხამშას ხეობა“, საიდანაც დაიწყო საომარი მოქმედება თემურის ჯარმა, „აღსუს“ ხეობიდან მდებარეობდა საკმაოდ შორს და შაქიდან იქამდე მიღწევას კი სჭირდებოდა ათი დღის გზა. ამასთან იგი მდებარეობდა „აღსუს ხეობიდან“ დასავლეთით და არა აღმოსავლეთით. საქმე ისაა, რომ თემურის ჯარი საქართველოს საზღვარს მოადგა შაქის გამოვლით, ე. ი. აღმოსავლეთიდან, „აღსუს ხეობა“ კი, როგორც ითქვა, საქართველოს უკიდურესი აღმოსავლეთი საზღვარი იყო. ისიც რომ დავუშვათ, რომ ამ შემთხვევაში „აღსუ“ არის ქურმუხის წყალი, სულ ერთია, „ხამშას ხეობა“ მაინც მის დასავლეთით არის საძიებელი, რადგან მაშინ ეს მდინარე უნდა მივიჩნიოთ საქართველოს აღმოსავლეთ საზღვრად.

„ხამშას ხეობის“ მიგნებაში, ვფიქრობთ, დიდი მნიშვნელობა უნდა ჰქონდეს იმ საკითხის გარკვევასაც: — დახშული ხეობა უნდა ყოფილიყო იგი თუ გამჭოლი, ე. ი. თემურის ჯარი ამ ხეობაში შევიდა და გამობრუნდა უკან, თუ შევიდა და გაიარა გზად. საერთოდ კახეთში ხეობათა დიდ უმრავლესობას ძირითადად კავკასიონის ქედის კალთებიდან ჩამომდინარე წყლები და მდინა-

³⁸ გორგიჯანიძე, გვ. 301.

⁴⁰ ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, III, თბ., 1966, გვ. 414.

⁴¹ M. V. Minorsky, Transcaucasica, Paris. Geuthner, 1930. გვ. 102.

⁴² ივ. ჯავახიშვილი, იქვე.

³⁸ შარაფ აღ-დინი, ტ. II, გვ. 227.

რეები ქმნიან, რომლებსაც გამჭოლავი გამტარუნარიანობა არ აქვთ და წარმოადგენენ კარდახშულ ხეობებს. ამისდა კვალად, ისინი შედარებით მომცრონიც არიან, რაც გვაფიქრებინებს რომ არცერთი ასეთი ხეობა არ შეიძლება ყოფილიყო თემურის თავდასხმის ობიექტი მრავალ გარემოებათა გამო. თანაც თვითონ თემურსაც არ დასჭირდებოდა ასეთი დეტალური სამზადისი და ასე შორს წამოსვლა ერთი რაღაც მცირე ხეობის დასარბევად. ამისთვის არც რჩეული მხედრობა იყო საჭირო. გარდა ამისა, ყოვლად ბუნებრივია, ერთი პატარა ხეობა ვერ იქნებოდა თემურის მრავალრიცხოვანი ჯარის მოქმედების ასპარეზი სივრცის უქონლობის გამო. მას კი საკმაოდ დიდი 100-ათასიანი ჯარი მაინც ახლდა თან (მთელი თავისი ჯარის დაახლოებით ერთი მესამედი, პლუს შეიხ იბრაჰიმისა და სიიდი აჰმედის სამხედრო ძალა!).

ზემოთქმულთან ერთად გასათვალისწინებელია ერთი მნიშვნელოვანი მომენტიც, სახელდობრ ის, რომ ფრთხილი და სამხედრო საქმეში უაღრესად დაოსტატებული თემური არც სტრატეგიული თვალსაზრისით შეიყვანდა კარდახშულ ხეობაში ამოდენა ჯარს. დაბოლოს, ეს ხეობა რომ კარდახშული არ იყო იქიდანაც ჩანს, რომ დამარცხებულ „ხამშას“ თურმე „აღსუსტ ხეობამდე“ სდია მისმა ჯარმა. ხეობა რომ თავდახშული ყოფილიყო, ყოვლად ბუნებრივია „ხამშა“ ხელიდან ვეღარ გაუსხლტებოდა მტერს და ასე შორს აღარ იქნებოდა საჭირო მისი გადევნება. მაშასადამე, ყველა ნიშნის მიხედვით, „ხამშას ხეობა“ გამჭოლუნარიანი იყო და თემურის ჯარმაც გაიარა შიგ.

ამის შემდეგ უნდა დავუშვათ მეორე ვარაუდიც, რომ იგი ორ საკმაოდ ვრცელსა და გაშლილ, ოღონდ ერთმანეთისაგან დიდად დაშორებულ სივრცეს აკავშირებდა. ამის საშუალებას თამამად იძლევიან სპარსული წყაროები, რადგან ისინი მარტო ერთი რომელიმე ხეობის დარბევაზე კი არ მიუთითებენ თემურის ჯარის მიერ ამ შემოსევის დროს, არამედ ლაპარაკია იქ საკმაოდ დიდი სივრცის მოთარეშებაზე. ბოლოს და ბოლოს, ერთი ხეობის დარბევას, სხვა რომ არა იყოს რა, არ დასჭირდებოდა ერთი თვე, სპარსული წყაროები კი მკაფიოდ მიუთითებენ, რომ თემურის ჯარებმა „ამ ერთი თვის მანძილზე იმ მხარის მთელი მთა და ბარი მოიარესო“⁴³.

⁴³ შირაზი - დინი, ტ. II, გვ. 225.

„ხამშას ხეობის“ ძებნა-ძიების დროს, ვფიქრობთ, საკმაოდ დახმარების გაწევა შეუძლია იმის გარკვევასაც, თუ რა უნდა ყოფილიყო ჩალათელთა მთავარი მიზანი საქართველოს ამ კუთხეში შემოსევის დროს.

პირეთ-კახეთში თემურის ჯარების შემოსევის დრო და საომარი მოქმედების დაწყების ხასიათი აშკარად მიუთითებენ, რომ თემურს საქართველოს საკითხის საბოლოოდ გადაწყვეტა არ ჰქონია მიზნად დასახული ამ დროს, რადგან ასეთ შემთხვევაში ძირითადი დარტყმა უნდა წარემართა საქართველოს სამეფო კარის წინააღმდეგ და არა მისი განაპირა მხარის წინააღმდეგ. მისი მთავარი მიზანი, ამ ლაშქრობის დროს, როგორც ჩანს, ნადავლის, უპირველესად ყოვლისა, ჯოგებისა და საკვები პროდუქტების ხელთგდება იყო, რის ნაკლებობასაც მწვავედ განიცდიდა მისი ჯარი ამ დროს. საამისო ცნობა, სხვათა შორის, მოტანილია მოინ აღ-ლინ ნათანზის თხზულებაში, და, რაც მთავარია, სწორედ აღნიშნულ მომენტთან დაკავშირებით.

როგორც დასაწყისში ვნახეთ, თემური დიდხანს აღარ დარჩენილა შუა აზიაში ინდოეთის ლაშრობიდან დაბრუნების შემდეგ და საჩქაროდ წამოიწყო ახალი, .ე. წ. „შვიდწლიანი ლაშქრობა“. ლაშქრობისათვის სამზადისიც ჩატარდა მეტად შეზღუდულ ვადებში და, როგორც ჩანს, შეუძლებელი შეიქმნა ადამიანთა უზარმაზარი მასის ასე სწრაფად ყოველმხრივ აღჭურვა⁴⁴. სწორედ ამის გამო უნდა ყოფილიყო, რომ, როდესაც თემურის ჯარი აზერბაიჯანს მოადგა 1399 წლის ზამთარში, ნათანზის თქმით, ჯარში ისეთი ვითარება იყო, რომ „მეომართა უმრავლესობა იმ ლაშქრობის დროს პურს წინა კბილებით ჭამდა (სიტყვასიტყვით: ილლიიდან ჭამდა) და გარდა ცარიელი ქვაბისა, შეკამანდიან ქვაბზე ხელი არავის მიუწვდებოდაო“⁴⁵.

⁴⁴ ისტორიკოს ჰაფეზე აბრუს მოყვანება მეტად საყურადღებო ცნობა თუ რა უნდა წაედოთ თან თემურის მეომრებს ლაშქრობაში წისკლის დროს. მას ჩამოთვლილი აქვს ოთხი სახის საჭურველი: შშილდი, 30 ისარი, სმალი და ფარა. გარდა ამისა, ორ მეომარზე ერთი ცხენი მარტაფად, ყოველ 10 კაცს უნდა ჰქონოდა ერთი კარავი, აგრეთვე ხერხი, ნაჯახი, ცული, 100 ცალი ნემსი, თოქო, ქვაბი, აგრეთვე ფქვილი და ა. შ. (ჰაფეზე აბრუ, გვ. 93; ამას თითქმის უცვლელად იმეორებს აბდ არ-რაზაყ სამარყანდი, რომლის ცნობაც გამოყენებული აქვს იაკუბოვსკის (იხ. А. Якубовский, Тимур, გვ. 69).

⁴⁵ ნათანზი, ლენინგრადი, ფ. 586ბ: اکثر لشکر در آن سفر نان از بغل میخوردند و بجز دیگ دست هیچکس بدیگ آش نمیرسید

ზემოთქმულთან დაკავშირებით, სხვათა შორის, არ არის ინტერეს მოკლებული სპარსელი ისტორიკოსების მიერ ჰერეთ-კახეთში ნაშოვნ ნადავლის ჩამოთვლა. მაგალითად, ნეზამ ად-დინი დავლაში, უბირველეს ყოვლისა, ასახელებს ცხვრის ფარებსა და ძროხების ჯოგებს⁴⁶. რაც შეეხება შარათ ად-დინსა და სხვა ისტორიკოსებს დავლადჩაგდებული ფარებისა და ჯოგების გვერდით დასახელებული აქვთ, აგრეთვე, სხვადასხვა სახის საკვები და ქონება⁴⁷.

აღნიშნული გარემოებები კარგად მიგვითითებენ, რომ თემურის ჯარის მიერ ამ შემოსევის დროს დარბეული და აკლებული იქნა ჰერეთ-კახეთის ის კუთხე, სადაც განვითარებული მესაქონლეობის გვერდით არსებობდა დაწინაურებული მეწინდერეობა და მეზღვრობა-მევენახეობა. ასეთი კი ჰერეთ-კახეთში ივრისა და ალაზნის აუზები იყო.

მაგრამ ახლა ჩვენ, უბირველეს ყოვლისა, გვინტერესებს ივრის აუზი როგორც თავისი ხეობით, ისე თავისი ქვედაწელის დინებით, რომელიც უჯარმა-ხაშმიდან დაწყებული ფაქტიურად ველს წარმოადგენს და ძველთაგანვე გამოიყენებოდა ზამთრის საძოვრებად⁴⁸. ვახუშტის დახასიათებით, ეს მიდამო „გარნა არს ბაღიანი ზამთარც, და გამოიზრდებიან სიმრავლე არვეთა, მროწეულთა, ჯოგთა, რემათა იმიერ და ამიერ... ხოლო მდინარის იორის კიდე იმიერი და ამიერი არს ფრიად ნაყოფიერი... სცენდებიან ყოველნი მარცვალნი“⁴⁹. ვახუშტი ამ მიდამოთა დახასიათების დროს იქვე ამბობს, სხვათა შორის, რომ „გარნა იყო ალაზნის შესართავამდე და ვიდრე სამგორამდე შენობანი დიდი ფრიად, არამედ მოოქრდა გამოსვლასა ბერქასასა და შემდგომად ლანგთემურისაგან რომელნი ჩანან დღესაც“⁵⁰. (ხაზი ჩვენია. — კ. ტ.).

მაშასადამე, თემურს ივრის ხეობა იქ უნდა გადაეკეტა, საიდანაც მთებში შესასვლელი ვიწრო ყელი იწყებოდა, უჯარმას ქვემოთ, ხაშმის მიდამოებში, სადაც ალბათ, ხაშმის სამეზობლის ტაძარიც

⁴⁶ ნეზამ ად-დინი, გვ. 214.

⁴⁷ შარათ ად-დინი, ტ. II, გვ. 225.

⁴⁸ დ. მუსხელიშვილი, უჯარმა, თბ., 1966, გვ. 56.

⁴⁹ ვახუშტი, გვ. 528.

⁵⁰ იქვე.

ეგზეგეტიკადა გასაძარცვად. ჩვენი ვარაუდით, სპარსულ წყაროებში დასახელებული „ხაშმის ხეობა“ სწორედ ამ ადგილთან უნდა იყოს დაკავშირებული და, აქედანვე უნდა მომდინარეობდეს თვითონ „ხაშმაც“, ფ. გორგიჯანიძის „ხიშმია“, რომელიც იქაური მრევლის გამგებელი იყო⁵¹.

ხაშმის მიდამოებში მდინარე ივრის ხეობის გადაკეტვა ფრიად ხელსაყრელი იქნებოდა თემურისათვის, რადგან ამით ამ მდინარის ქვედა წელზე მოემწყვდებოდა ზამთრის საძოვრებზე გაშლილი საქართველოს ამ მხრისა და მთიანეთისა და ბარის მთელი ნაზირა. ამას გარდა, სხვა სახის სურსათსაც ბლომად ჩაიგდებდა ხელში ივრის ქვედა დინების აუზის დასახლებული ადგილების ძარცვარბევის დროს.

ამის შემდეგ, ივრის აუზის გაძარცვა-მოთარეშებას რომ მორჩებოდა, იგივე ივრის ხეობის აყობებით, აქ ძველთაგანვე არსებული სახელმწიფო მნიშვნელობის გზის გამოყენებით, ალაზნის სათავეებშიაც გადავიდოდა და მარჯვე პოზიციას დაიკავებდა ალაზნის ქვემო დინების აუზის დაყოლებით რბევა-თარეშისათვის.

ეს გზა ზამთრის პირობებში გაცილებით სჯობდა ცივ-გომბორის გზას, რომელიც ამ დროს ფაქტიურად გამოუყენებელი იყო. გარდა ამისა, იგი იმ დიდი სახელმწიფო გზის განშტოება იყო, რომელიც ივრის აუზიდან ალაზნის აუზში და პირუკუ გადადიოდა⁵². საინტერესოა, რომ 1614 წ. კახეთში შემოჭრილმა ყიზილბაშებმა, ადრე გაზაფხულზე, ალაზნის აუზიდან ივრის აუზში გადასასვლელად გვერდი აუქციეს ცივ-გომბორის გზას, ალბათ როგორც არამომქმედს, და სწორედ ეს მეორე გზა გამოიყენეს როგორც უფრო ხელსაყრელი და მარჯვე.

⁵¹ ნეზამ ად-დინის მიხედვით „ხაშმა ერთ-ერთი ურწმუნოთაგანი იყო“ (გვ. 213); იგივეს იმეორებს შარათ ად-დინიც (ტ. II, გვ. 222); ალ არ-რაზაყ საპარყანდის მიხედვით კი იგი „ერთ-ერთი ქართველი სარდალია“: **آنحضرت از ولایت شکی**

گذشته بزم رزم خمشاکیکی از سرداران گرجی بود عزیمت نمود „მისმა უდიდებულესობა (თემურმა) შაქის ვილაიეთი გადაირა და ხაშმასთან სამრად გაილაშქრა, რომელიც ერთ-ერთი ქართველი სარდალი იყო“ (ფ. 362ბ); ასეთადვე იხსენიებს მას მირზონდიც (გვ. 338, 339); ხონდემირის ცნობით კი „ხაშმა იმ ხეობის ურწმუნოთა ჰაქემი იყო“ (ხონდემირი, ჰაბიბ-ას-სიიარ, გვ. 484); აკად. ივ. ჯავახიშვილს იგი მიაჩნდა ჰერეთის მმართველად (ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, III, თბ., 1966, გვ. 414), აკად. ნ. ბერძენიშვილს კი ჰერეთის საერისთავოს ერისთავად (ნ. ბერძენიშვილი, აღმოსავლეთ კახეთის წარსულიდან, მოკლე პოლიტიკური ცნობა, საქართველოს ისტორიის საკითხები, III, თბ., 1966, გვ. 259).

⁵² დ. მუსხელიშვილი, უჯარმა, გვ. 51, 52.

ყოველივე ზემოთქმულის შემდეგ სავსებით გასაგები ხდება თემურის ლაშქრის მიერ ტყეებში გზების გაჭრა და უგზო-უკვლო ადგილებით სიარული „ხამშას ხეობამდე“ მისაღწევად. ამ ლაშქრობის მიზანი აუცილებლად მოითხოვდა დიდ კონსპირაციას, რადგან საქართველოს სამეფო კარს, ისევე როგორც პერეთ-კახეთის მოსახლეობას ვერ უნდა გაეგო თემურის ჯარის ამოძრავებისა და საქართველოს საზღვრებში შემოჭრის ამბები, რათა სათანადო სამზადისი არ გაეწია და არ გადაემალა ნახირი და ქონება. ასე რომ არ მომხდარიყო თემური განზრახ მოერიდა გამართული გზების გამოყენებას „ხამშას ხეობამდე“ მისასვლელად, სადაც საგუშაგოების მთელი სისტემა იყო გამართული მტრის შემოსევის შესახებ ცენტრში საუწყებლად.

აღნიშნული საკითხები, როგორც ირკვევა, თემურს წინასწარ ჰქონდა აწონილ-დაწონილი და კარგად მოფიქრებული ჯერ კიდევ ყარაბაღის ყიზილადინიდან დაძვრის წინ, ე. ი. მან წინასწარ კარგად იცოდა, რომ ტყეებითა და უკვლევ გზებით „ხამშას ხეობამდე“ მისაღწევად დასჭირდებოდა ათი დღე. ამიტომაც უნდა ყოფილიყო, რომ სწორედ ათი დღის საგზლის თან ხლება დაევალი თავის ჯარს. საინტერესოა, რომ სხვა შემთხვევაში ასეთი დავალება თითქმის არ მიუცია ჯარისათვის. ე. ი. ჯარი სხვა დროს გზაში შოულობდა სარჩოს, ადგილობრივი მოსახლეობის დარბევის დროს. მაგრამ, რაკი აქ თემურს ასეთი მოსახლეობა არ ეგულებოდა, ამიტომაც დაიჭირა საამისო თადარიგი.

სპარსულ წყაროებში, ისევე როგორც სხვა შემთხვევებშიაც, გარკვევით არც ახლა ჩანს მოხდა თუ არა ბრძოლა საქართველოს ჯარსა და თემურის ლაშქარს შორის. მაგრამ იქვე არსებული მიწის ნიშნები, აგრეთვე, ქართული წყაროების, პირველ რიგში ფ. გორგიჯანიძის ცნობები აშკარად მოწმობენ, რომ ასეთი ბრძოლა მართლაც მომხდარა. ფარსადანის ცნობით „ხიმშია კახეთისა და შაქისის ლაშქრით საომრად მიეგება თემურ ხემწიფესა“⁵³. მისივე მოწმობით, მათ შორის გამართულა გააფთრებული ბრძოლა, რომლის დროსაც „ორგნითვე თავგამომეტებით დაუშინეს ერთმანეთსა, ორგნითვე მრავალი დახოცეს“ და „ხიმშია“ მხო-

⁵³ აქ რა თქმა უნდა, შაქი არაფერ შუაშია. ფ. გორგიჯანიძე, ექვს გარეშეა, კახეთის მეზობელ ქართულ თემს გულისხმობს, რომელსაც პერეთი ეწოდებოდა და მდებარეობდა შაქსა და კახეთს შორის, თორემ თვითონ შაქისა და შირვანის ჯარი, როგორც ვიცით მაშინ თემურს ახლდა თან.

ლოდ მას შემდეგ გასცილდა ბრძოლის ველს, როცა „შეატყო რომ თურქნი გაიმარჯვებდნენ“⁵⁴. სწორედ ამას უნდა გულისხმობდეს შარაფ ად-დინ ალი იეზდის ცნობაც, რომ „არემარეს რომ ყანჩას ფრთებივით თოვლი გადაჰფარებოდა არღევანის ფერად შეიღება ურჯულოთა სისხლითა“⁵⁵. უნდა ვიფიქროთ, რომ იქ „რჯულიანთა“ სისხლიც ბლომად იქნებოდა დანთხეული.

ივრის აუზის მიდამოთა მოთარეშების შემდეგ, როგორც ირკვევა, თემურის ჯარმა დაიწყო გადასვლა ალაზნის სათავეებისაკენ ჩვენს მიერ დასახელებული გზით. და სწორედ აქ უნდა გასჭირვებოდა მის ჯარს ცხოველებისათვის საკვების შოვნა დიდი თოვლის გამო, რაზეც ხაზგასმით არის ნათქვამი სპარსულ წყაროებში⁵⁶. რაც შეეხება მისი ჯარის ყოფნას ალაზნის სათავეებში, ეს კარგად დასტურდება სხვა მონაცემებითაც. ფრიად საყურადღებოა ამ მხრივ, რომ ალავერდის დიდებული ტაძარი გუმბათმორღვეული და გაუქმებული ჩანს მე-15 საუკუნის 30-იან წლებში⁵⁷. ამ შუალედში კი, საქართველოს ისეთი ძლიერი მტერი აღარ შემოსევია, რომელსაც მსგავსი რამის ჩადენა შეძლებოდა.

ყოველივე ზემოთქმულის შემდეგ სავსებით გასაგები ხდება თემურის ჯარის მიერ „ხამშას“ დევნა-ძიება „აღსუს ხეობამდე“. საქმე ისაა, რომ თემურმა მთელი ალაზნის აუზიც მოითარეშა შაქის საზღვრამდე, საიდანაც უკვე მის ბანაკში მყოფი სიიდი აჰმედის სამფლობელო იწყებოდა და ლაშქრობაც დამთავრებულად ჩასთვალა.

აღსანიშნავია, რომ თემურის ჯარმა ტყვეები ვერ იშოვა ამ ლაშქრობის დროს. ესეც, ვფიქრობთ, განაპირობა მის მიერ არჩეული მარშრუტის ხასიათმა. საქმე ისაა, რომ — „ხამშას ხეო-

გორგიჯანიძე, გვ. 301.

⁵⁴ შარაფ ად-დინი, ტ. II, გვ. 216.

⁵⁶ უაღრესად საინტერესოა, რომ, მაშინაც, 1614 წელს, ალაზნის აუზიდან ივრის აუზში აღნიშნული გზით გადასვლის დროს ყიზილბაშებს აუარებული აქლემი და სახედარი დაედუპათ ტალახისა და საკვების ნაკლებობის გამო (ისტანბულ მუწის ცნობები საქართველოს შესახებ, თბ., 1969, გვ. 87).

⁵⁷ საყურადღებოა, რომ ნეზამ ად-დინ შამის, რატომღაც, არაფერი აქვს ნათქვამი ამ ლაშქრობის დროს ეკლესია-მონასტრების დარბევაზე. სამაგიეროდ, შარაფ ად-დინ ალი იეზდი აღნიშნავს, რომ შენობების დაწვასთან ერთად ეკლესიებიც დაანგრისო. იგივეს იმეორებს აბდ არ-რაზაყ სამარყანდიც (ფ. 383ა); მირზონდი კი პირდაპირ მიუთითებს, რომ „მათი ეკლესიები მიწასთან გაასწორესო“.

کلیسیا های ایشان را بر زمین هموار کردند (მირზონდი, გვ. 339).

ბისაქენ“ იგი დაუსახლებელი და უკაცრიელი ადგილების გამოვლით მოდიოდა და, ბუნებრივია, ვერც ტყვეებს ჩაიგდებდა ხელში. ადგილზე მისვლისა და დაბანაკების შემდეგ კი, რაკი მოსახლეობა მისი ჯარის მოსვლის ამბავს გაიგებდა გაიხიზნებოდა ციკგომბორისა და კავკასიონის მთის კალთებზე. რაც შეეხება, ჯოგებს, მათთვის კი გზები გადაკეტილი იყო, რადგან ივრის ქვედაწელზე გაშლილი ფარები და ნახირი ისევ ივრის ზემოდინების აუოლებით უნდა შეერეკათ მთებში. ამიტომაც მოხდა, რომ ცხვრის ფარები და საქონლის ჯოგები ბლომად ჩაიგდეს ხელთ⁵⁸.

მეორეს მხრივ, როგორც ჩანს თემური თვითონაც არ იყო დაინტერესებული ტყვეების შოვნით და მისი მეომრები ყველას განუკითხავად სპობდნენ ადგილზე ვინც კი ხელში ჩაუვარდებოდათ. სწორედ ამას უნდა ნიშნავდეს შარაფ ად-დინ ალი იეზიდის სიტყვები, რომ „ვინც კი გამოჩნდა უჩინრად აქციესო“⁵⁹.

რაკი საქართველოს ამ კუთხის მფლობელი და სარდალი თემურმა ხელში ვერ ჩაიგდო და, როგორც ჩანს, დიდი ზარალიც განიცადა მასთან ომში, უპატრონოდ მიტოვებულ შენობებსა და ბალ-ვენახებზე იყარა ჯავრი. მისი ბრძანებით სივრცე ლაშქარს დაუნაწილეს, მეომრები არემარეს მოედვნენ და დაიწყეს ვენახების კაფვა, თხრა და ცეცხლის წაკიდება. ამასთან ერთად ისინი ძირში ჭრიდნენ ან კანს აძრობდნენ ნაყოფიერ ხეებს. ფანსაკუთრებით ბევრი გაუნადგურებიათ კაკლის ხე⁶⁰.

⁵⁸ მტრის მიერ დავლად გარეკილ ჯოგებში ცხვრის ფარები უფრო მეტი უნდა ყოფილიყო, ვიდრე მსხვილი რქოსანი პირუტყვი, რადგან სპარსულ წყაროებში ჯერ ცხვრის ფარებია მოხსენიებული და მერე საქონლის ჯოგები. საინტერესოა, რომ ცხვარი თემურის ბანაკში უფრო ძვირად ფასობდა, ვიდრე ძროხა. სამისო მავალით მოტანილი აქვს შარაფ ად-დინ ალი იეზიდის ყიფილთა ველზე თემურის ლაშქრობასთან დაკავშირებით, როდესაც დამპყველ ლაშქარში გაჩაღდა გაცხოველებული აღებ-მიცემა. ამასთან დაკავშირებით ისტორიკოსი აღნიშნავს, რომ: **یک من آر دینار کبکی و یک کله گاو صد دینار و یک سر گوسفند صد دینار** „ერთი მანი ფქვილი ოთხმოც ქებუქის ღირსად, სული ძროხა ას ღირსად და თითო ცხვარი ორას ორმოცდაათ ღირსად“ კი არ იშოვნებოდაო“ (ტ. I, გვ. 776).

⁵⁹ შარაფ ად-დინი, ტ. II, გვ. 216.

⁶⁰ ჰაფეზე აბრუ, გვ. 154; აბდ არ-რაზაყი, ფ. 383ა; შდრ. ფ. გორგიჯანიძესთან: „კახეთს შეესივნეს და ვინც ნახეს, მოკლეს, საყდრები დააქციეს, ხევნარნი და ვენახები აუჩეხეს და ნიგვზის ხეებს ტყავები დააძვრეს“ (გვ. 301).

ამასთანავე ერთად მტერი ანგრევდა და წვავდა სოფლებსა და დაახლებულ პუნქტებს, ადგილზევე ხოცავდა ვისაც კი მოიგდებდა ხელთ.

შეიძლება სავსებით თამამად ითქვას, რომ ჰერეთ-კახეთს ასე-ი სასტიკი და ულმოხელი მტერი არ უნახავს და არც მსგავსი ნგრევა-გაჩანაგება განუცდია სხვა დროს.

§ 3. თემურის მე-6 შემოსევა საქართველოში 1400 წელს

ჰერეთ-კახეთის მოოხრების შემდეგ თემურმა ყარაბაღის ზამთრის საძოვრებზე გაატარა 1399--1400 წწ. ზამთრის დარჩენილი დრო. აქ იგი სამარყანდიდან ყარაბაღამდე მგზავრობითა და ჰერეთ-კახეთის ლაშქრობის შედეგად დაქანცულ ჯარს და ოთხფეხს ასვენებდა და ამზადებდა ახალი, უფრო მძიმე და ხანგრძლივი ლაშქრობისათვის. მიზანში თემურს ისევ და ისევ საქართველო ჰქონდა ამოღებული და აღარც დრო ეშურებოდა დიდად. ამ ქვეყანაში ახალი ლაშქრობის მიზანი კი იმ გეგმის განხორციელება იყო, რომელიც საქართველოს სამეფოს დამხობას, აქ ქრისტიანული რელიგიის აღმოფხვრას და მოსახლეობის ისლამის რჯულზე მოქცევას ითვალისწინებდა, რის შემდეგაც ეს ქვეყანა ბუნებრივად შეერწყმოდა მის უზარმაზარ სამწყსოს.

სპარსული წყაროები გარკვევით არ მიუთითებენ თუ რამდენ ხანს იდგა თემურის ბანაკი ყარაბაღის ყიშლაზე. ყოველ შემთხვევაში, ამ დროს შვილი შეეძინა ბატონიშვილ მირანშაჰის ძეს ხალილ-სულთანს⁶¹, აქვე შეუტყვია თემურს ეგვიპტეში სულთან ბარკუტისა და ჩინეთში თონლუზ-ხანის გარდაცვალების ამბავი⁶².

ყოველივე ამის შემდეგ ნეზამ ად-დინ შამის, შარაფ ად-დინ ალი იეზიდის და სხვა ისტორიკოსებს დასახელებული აქვთ ირანული მზის წლის თვეები: — დეი და ბაჰმანი⁶³, რომელთა გავლის შემდეგაც, „მდელის ნელსაცხებელთა სავანიდან გაზაფხულის სურნელოვანმა სიომ რომ დაჰბერა“ თემურმა თავისი სარდლების (امرا), ბატონიშვილების (امیرزادها), ნოინებისა (نویسان) და ქვეყ-

⁶¹ ნეზამ ად-დინი, გვ. 213; ჰაფეზე აბრუ, გვ. 154; აბდ არ-რაზაყი, ფ. 383ა.

⁶² შარაფ ად-დინი, ტ. II, გვ. 217.

⁶³ იქვე.

ნ. კ. ტაბატაძე

ნის თავკაცების (ارباب دوا) ყურთული შეპყარა⁶⁴, რომელზედაც კვლავაც საქართველოს წინააღმდეგ გალაშქრება იქნა დადგენილი დიდი „ბჭობისა და გამორჩევის“ შემდეგ⁶⁵.

ლაშქრობის დაწყების წინ თემურმა ქვეით მეომრებს ცხენები დაურიგა, ლაშქარში ულუფა და თალარი (علوفا و تغار) გაანაწილა და სხვადასხვა საჩუქრებიც (او كسا) გასცა⁶⁶. შემდეგ საქართველოსაკენ მიმავალი გზები კიდევ ერთხელ გამოიკითხა და დაადგინა, მარშრუტები მოინიშნა⁶⁷ და საომრად გამზადებული ლაშქარი საქართველოსაკენ დაძრა. ყარაბაღის ყიშლიდან წამოსული თემურის ჯარის მოძრაობის უკანასკნელ გეოგრაფიულ პუნქტად წყაროებში დასახელებულია ბარდავი⁶⁸. ყარაბაღის ყიშლიდან აქამდე მოღწევას მისმა ჯარმა მოანდომა 10 დღე⁶⁹.

ბარდავი, როგორც ჩანს, თემურის მთელი ბანაკის თავშეყრის ბოლო პუნქტი იყო და ამიტომაც დროებით შეყოვნებული იქ.

აქ თემურის ბანაკში მოვიდა ერზენჯანის მმართველი თაქერთანი, რომელმაც მდიდრული საჩუქრები მიართვა და მორჩილება გამოუცხადა მას. თემურმა თაქერთანს დაუყვავა, უზვად დასაჩუქრებული უკანვე გაისტუმრა და დაავალა ოსმალთა ხელყოფისაგან თავისივე სამფლობელოების დაცვა⁷⁰.

⁶⁴ ნეზამი ად-დინი, გვ. 214; აბდ არ-რაზაყი, ფ. 383ა.

⁶⁵ იქვე.

⁶⁶ იქვე; შდრ. „და გასცა საბოძვარი მრავალი სპათა თესა ზედა და დაიერთგულა“ (ახალი ქართლის ცხოვრება, პირველი ტექსტი, გვ. 331); აგრეთვე: „ხოლო განსცა საბოძვარი მრავალი სპათა თესთა ზედა და დასცალნა სალარონი და საჭურჭლენი თესნი ყოველნივე, და ესრეთ დაიერთგულნა სპანი თესნი“ (მეორე ტექსტი, გვ. 460).

⁶⁷ შარაფ ად-დინი, ტ. II, გვ. 236: طرق و منازل صوب كرجستان را تحقيق و نموده بتفصيل ثبت اقتاد و در ضمان حفظ مهين از قرا باغ توجه بولايت ملك گرگين نهاد „საქართველოსაკენ მიმავალი გზები და მანძილები საგანგებოდ გამოიძია და დაადგინა, (ყველაფერი) დაწვრილებით (დაეთარში) აღინუსხა, რის შემდეგაც უზენაესის მფარველობის ჩრდილმოსილი სახე (თემურმა) გიორგი მეფის ქვეყნისაკენ ქნა“

⁶⁸ იქვე, გვ. 237.

⁶⁹ იქვე.

⁷⁰ შარაფ ად-დინი, ტ. II, გვ. 237; აბდ არ-რაზაყი, ფ. 384ბ; მირზონდი, გვ. 346.

ამ დროისათვის ოსმალთა სახელმწიფოსა და თემურის სამფლობელოებს შორის მდებარე ქვეყნები უკვე გამხდარიყო მათში სერიოზული დავისა და ხელყოფის საგნად.

თაქერთანი რომ უკან გაისტუმრა თემურმა საქართველოს მეფეს მოციქული გამოუგზავნა და თვითონაც უკან გამოჰყვა ნადირობა-ნადირობით⁷¹.

საქართველოში გაგზავნილი მოციქულის პირით თემური მორჩილებისაკენ მოუწოდებდა გიორგი მეფეს და თან ჯალაირიანი უფლისწულის თაქერის მისთვის გადაცემას სთხოვდა⁷². ამ მოთხოვნის შესრულების შემთხვევაში თემური უსაფრთხოებასა და ხელშეუხებლობას პპირდებოდა საქართველოს⁷³, წინააღმდეგ შემთხვევაში კი იმუქრებოდა ქვეყნის საშინელი აოხრებით⁷⁴.

გიორგი მეფეს, ეჭვს გარეშეა, მშვენივრად ესმოდა, რომ საქართველოსაკენ თემურის ახალი გამოლაშქრების მიზეზი ბატონიშვილი თაქერის ხელში ჩაგდება არ იყო და, რომ მტერი გაცილებით უფრო დიდსა და მნიშვნელოვან რამეს ისახავდა მიზნად. გარდა ამისა, საქართველოსაკენ მისი გამოლაშქრების მიზეზი ჯალაირიანი-ბატონიშვილის ხელში ჩაგდებაც რომ ყოფილიყო, სულ ერთია, არც ამ პირობისა თუ მოთხოვნის ასრულება შეეძლო საქართველოს მეფეს; საქმე ისაა, რომ ერთგული მოკავშირის მტრისათვის გადაცემა გამოუსწორებელი პოლიტიკური მარცხი იქნებოდა ამიერკავკასიაში ხელმძღვანელის როლის პრეტენზიის მქონე საქართველოსათვის. მსგავსი პირისმტეხლობა სამუდამოდ ჩირქს მოსცხებდა მის პრესტიჟს და სახელს გაუტეხავდა მეზობლების თვალში. თუ არა და საქართველო ჩაყენებული იყო ყოველად გამოუვალ მდგომარეობაში: — კარს მომდგარი მტერი ერთი ათად სჭარბობდა მის ძალებს, მშველელი და მოკავშირე კი არსაიდან ჩანდა, რადგან თოღთამიშ-ხანი უკვე განადგურებული და წელში გატეხილი იყო, კავკასიის მთიანეთი კი არა ერთგულის დარბე-

⁷¹ შარაფ ად-დინი, იქვე.

⁷² იქვე; შდრ: „უწინ კაცი გაუგზავნა და სულთან აჰმად ჭემშიფის შვილი თქვენ შემოგვყვნიათო, ის ჩვენთან გამოგზავნეთო“ (ფ. გორგიჯანიძე, გვ. 302).

⁷³ იქვე.

⁷⁴ იქვე; შდრ: „მე ვარ მეფე შენი და მოვედ ჩემდა და შემოშიოვდი, და მოგცემ საბოძვარსა მრავალსა და დიდ პატივ გცემ; უაუთუ არა მორჩილ მექნები, უბრძანებ ლაშქართა ჩემთა და მოვაოვრებ სრულიად ქვეყანასა შენსა“ (ახალი ქართლის ცხოვრება, პირველი ტექსტი, გვ. 331); თითქმის იგივეს იმეორებს მეორე ტექსტიც (იხ. გვ. 460).

ული და აოხრებული საქართველოს მსგავსად. მაგრამ ყველაზე დიდი განსაცდელი ჰქონდა გამოცლილი თვითონ საქართველოს. აღრე რამდენჯერმე მისგანვე დარბეულ ქვეყანას წინა ზამთარს თემურმა თავს დაატეხა საშინელი რისხვა და ყოვლად უღვთოდ მოაოხრა პერეთ-კახეთი, ქვეყნის ყველაზე მდიდარი და მოშენებული მხარე, რითაც საქართველოს აღმოსავლეთიდან პირწმინდად მოურღვია სიმაგრე და ფარი.

ასე დარბეული და მოკავშირეებშემოცლილი საქართველო მტერს არასდროს დახვედრია წინათ; თან თემურიც არა ჰგავდა სხვა მტრებს!

საქართველოს მეფე შესანიშნავად გრძნობდა, რომ ორი და ორივე საბედისწერო გამოსავალი არსებობდა მხოლოდ: ან თემურს მორჩილად უნდა მიჰყვებოდნენ და დაჰყოლოდა მის ნებას, რაც მოასწავებდა ქრისტიანობაზე და, მაშასადამე, ქართველობაზე უარის თქმას, ან მამულისათვის თავი უნდა გაეწირა და უთანასწორო ბრძოლა გაემართა მოზღვავებულ მტერთან. ე. ი. ან გადაგვარება და ან სიკვდილი, აქედან არჩევანი მხოლოდ ერთი იყო.

საქართველოს ამისთანა კრიტიკული მომენტი არასოდეს ჰქონია სხვა დროს!

ამ მრისხანე ჟამს საქართველოს მეფე გიორგი VII-მ აირჩია ერთადერთი სწორი და ღირსეული გზა: — მამულისათვის თავდადება ყოვლად უთანასწორო ბრძოლაში. ამიტომაც იგი არც ლაჩრული მორჩილებით მიჰყვებოდა საქართველოს მოსისხარ მტერს და არც თავისი ერთგული მოკავშირე გასცა; თემურის მოციქული მან უარით გაისტუმრა უკან, არჩევანი ხმაღს მიანდო და ჭეშმარიტად რაინდული გულგრილობით შეხვდა ქვეყნისა და ერის სამკვდრო-სასიცოცხლო განსაცდელს!

ნეზამ ად-დინ შამი საგანგებოდ შენიშნავს ამის თაობაზე, რომ საქართველოს მეფემ თემურის მოციქული ხელცარიელი გამოისტუმრა და საქმის შედეგებზე კი არაფერი იფიქრა⁷⁵. შარაფ ად-დინ ალი იეზდი კი იმასაც უმატებს, რომ გიორგის პასუხები „უხეში და კეთილგონიერებას იყო მოკლებული“⁷⁶, ხოლო რაში მდგომარეობდა აღნიშნული პასუხების „უხეშობა“ ეს სპარსელი

⁷⁵ ნეზამ ად-დინი, გვ. 214.

⁷⁶ შარაფ ად-დინი, ტ. II, გვ. 238.

ისტორიკოსების ცნობებიდან მკაფიოდ არა ჩანს⁷⁷. სამაგიეროდ გიორგის პასუხი შემოგვინახა „ახალი ქართლის ცხოვრებამ“, სადაც ვკითხულობთ: „და ვითარცა მიიწია მოციქული მეფისა გიორგისა წინაშე, და ესრეთ უპასუხა მეფემან გიორგი მოციქულსა მას, ვითარმედ: „მე მეფისა შენისა უმცირესი არა ვარ, და არცა ძალუც მოოტრება ქუეყანისა ჩემისა და, ვინათგან უთქუამს, უკეთუ არა აღასრულოს საქმე ეგე, იყოსმცა ღიაცი და არა კაცი“⁷⁸. იგივეს, ოღონდ ოდნავ უფრო ვრცლად იმეორებს „ახალი ქართლის ცხოვრების“ მეორე ტექსტი და უმატებს: „დაღაცათუ სიმრავლითა ძალისა შენისათა მრავალი ბოროტი გიყოფიეს ჩუენდა მობართ, არამედ უვნებელად არცა ჩუენ მიერ წარსრულ ხარ“⁷⁹.

„ახალი ქართლის ცხოვრების“ ამ ცნობათა უტყუარობა კარგად დასტურდება საქართველოს მეფის პასუხით გამოწვეული თემურის რეაქციით, რომელიც მოტანილი აქვს თავის „ზაფარ ნამეში“ შარაფ ად-დინ ალი იეზდის. ამ ისტორიკოსის ცნობით, როცა საქართველოში გაგზავნილი მოციქული უკან დაბრუნდა და თემურს საქმის ვითარება მოახსენა „მისი უდიდებულესობა (თემურის) მძვინვარების ალი კიდევ უფრო აბრიალდა იმ ავისმქნელი ურწმუნო (გიორგის) უგუნური გულადობის გამო“⁸⁰. მისივე თქმით, ამის შემდეგ თემურმა „ძლევამოსილ ჯარს უბრძანა, რომ საქართველოს ვილაიეთს შესეოდნენ და ბოროტსა და ცდომილ ხალხს შედ მკლავი აღემართათ საღვთო ომად თაქბირისა და თაჰლილის ყიფინით, მათი სადგომ-საცხოვრებლები გაენადგურებინათ,

⁷⁷ აბდ არ-რაზაყ სამარყანდის ცნობით, „როდესაც მოციქული მივიდა და (თემურის) დანაბარები მოახსენა, გაჯავრებულმა გიორგიმ უხეში პასუხები გასცა და უთხრა: რაჟი ბატონიშვილს ჩვენთან თავი შეუფარებია მტერს როგორღა მივეცემოთ“:

چون قاصد با و رسیده اداء رسالت کرد گرگین در مقام خشونت جوابها درشت داده که پادشاه زاده که پناه بما آورده باشد چگونه اورا بدست دشمان (ფ. 383ა); შდრ: „მეფემ კემშიფის შვილის თხოვნა უწყინა და ელ... და დახვდა და თემურ კემშიფეს ასრე შემოუთალა: არ არის ჩვენთ ნათესავთ წესით, რომ შეხვეწილი კაცი ვისმეს მივეცეთ“ (ფ. გორგიჯანიძე, გვ. 302).

⁷⁸ ახალი ქართლის ცხოვრება, პირველი ტექსტი, გვ. 331.

⁷⁹ იქვე, მეორე ტექსტი, გვ. 461.

⁸⁰ შარაფ ად-დინი, ტ. II, გვ. 238: چون فرستاده باز آمد و صورت حال عرضه داشت از جسارت خسارت مال آن بی دین بد فعال نایره خشم حضرت صاحب قرانی افروخته تر گشت

ხეები და ყანები კი ძირიანად მოეთხარათ მოსული წაყოფითა და მოწეული თავთავით⁸¹.

აღნიშნული ამბების შემდეგ თემური საქართველოს შემოესია თავისი უზარმაზარი ლაშქრით⁸² და დაიწყო სამხედრო მოქმედება.

سپاه ظفر پناه را فرمان داد تا بولایت گرج در آمده دست 81
جلادت بغزو اهل شرک و ضلال برگشاده مواضع و مساکن ایشان ویران
ساختند و اشجار و غلات را بامیوه رسیده و خوشه کشیده از بیخ برکنند
لشکر را فرمود: (ფ. 384ბ): „გეგლი ერისთავთას“ მიხედვით, თემურის ჯარის რიცხვი ისე დიდი იყო, რომ
„დაფარნა ლაშქარმან მათმან ყოველი მინდორნი მთანი და ტყენი, კლდენი და ჭე-
ნი, და ვითარცა ზღუამან დაფარა ყოველი ესე ქვეყანაჲ“ (გვ. 359); იგივეს მოწმობს
„ახალი ქართლის ცხოვრებაც“, სადაც ჩაღათაელთა შესახებ ნათქვამია, რომ „წარ-
მოემართნეს საქართველოსა ზედა სპითა ურიცხვთა... და აღივსო ყარაბაღი სპითა
(პირველი ტექსტი, გვ. 331); მეორე ტექსტის ცნობით კი: „მაშინღა წარმოემართა და
მოაწია ყარაბაღს საშინელებითა და დიდძალითა ბანაკთა სიმრავლითა, რამეთუ ვერ
იტევდა ვერცა ქალაქნი და ვერცა დაბანი სპათა მისთა, არამედ სიმრავლისაგან სპა-
თასა არ იყო რიცხვი“ (გვ. 460); ამ ცნობებს საკვებით ადასტურებენ სპარსული წყა-
როები, სადაც საქართველოში შემოჭრილი თემურის ჯარის რიცხვი, სიმრავლის გა-
მოსახატავად ჭიანჭველებთან არის შედარებული (იხ. შარაფ ად-დინი, ტ. II, გვ.
244); რაც შეეხება თემურის ჯარის ტომობრივ შემადგენლობას, ამის შესახებ უაღ-
რესად საინტერესო ცნობა არის დაცული ლარგვისის მონასტრის პარაკლიტონის მი-
წერში, რომ: „მოვიდა თემურ-ბეგ სულტანი სამარყანელი და მოიტანა ყანი
სინიჩარისაჲ, ჩინეთისაჲ, ქომანეთისაჲ, ხვარაზმისაჲ, ქამანისაჲ, ნაპროეთისაჲ,
სიყალბისაჲ, ჩალანისაჲ, ალაბისაჲ, სინდიეთისაჲ, ხატაეთისაჲ, ერაყისაჲ, თურქის-
ტანისაჲ. და სიმრავლისა მათისა არა იყო რიცხვ“ (თ. ჟორდანი, „ქრონიკები“, გვ. 204.)

შდრ: იბნ არაბშაჰი: „There were men of Turan, warriors of Iran, leopards of Tur-
kistan, tigers of Balkhshan, hawks of Dasht and Khata, Mongol vultures, Iata eag-
les, vipers of Khajend, basilisks of Andakan, zeptiles of Khwarizm, wild beasts
of Gurjan, eagles of Zoghian and hounds of Hisar Shadman, horse-men of Fars,
lions of Khorasan, and gyenas of Jil, lions of Mazandaran, Wild beasts of the
mountains, crocodiles of Rustamdar and Talqan, asps of the tribes of Khur and
Kerman, wolves of Ispahan, wearing shawls, wolves of Rei and Ghazni and Ha-
madan, elephaghts of Hind and Sind and Multan, rems of the provicies of Lur,
bulls of the liagh mountains of Ghor, scorpions of Shahrizor and serpents of
Askar Makram and Jandisabur. (იბნ-არაბშაჰი, გვ. 118).

რაც ასე აქვს აღწერილი ნეზამ ად-დინ შამის: „ქართველებს
თავი მაღალ მთებსა და გამაგრებულ მღვიმე-ქვაბებისათვის შეე-
ფარებინათ და ძნელადმისადგომ ადგილებში თავშესაფრები და
სამაგრებები აეგოთ თავდაცვის მიზნით. ომში გამოცდილი მეომრე-
ბი და სახელოვანი ბაჰადორები სიმხნისა და მამაცობის ზღვარს
გადადიოდნენ, ზანღუკებში სხდებოდნენ, ზანღუკებს მთიდან თოკით
დაბლა უშვებდნენ და გამოქვებულებს რომ გაუსწორდებოდნენ
ისრით, ხმლითა და შუბებით ებრძოდნენ შიგ გამაგრებულ ურწ-
მუნოებს, ცეცხლმოკიდებულ ნავთის ქოთნებს ესროდნენ და უწ-
ვამდნენ ხის ნაგებობებს. ურწმუნოებიც თავგანწირვით იბრძოდ-
ნენ სიკვდილის შიშით. ბოლოს, გამარჯვების ვარდი ისლამის
კოკორისაგან გაიფეთქა ძლევის ქარით და მფარველობის შტო
აიღოთქა და აღივსო ბედნიერების ნაკადულით: მათი ციხე-სი-
მაგრებები დაიმორჩილეს, ვინც გამუსლიმანდა ცოცხალი დასტო-
ვეს, დანარჩენებს კი ტანიდან თავი გააგდებინეს მოსპობის ხმლით.
ასე დაიპყრეს თხუთმეტი ციხე. მეციხოვნეთა უმრავლესობა კი
დახოცეს. მერე ხორასნის სპა გამოჰყვეს და თბილისში დასტოვეს
გარშემო მიდამოების დასაცავად, მისი უდიდებულესობა საჰე-
ყრანი (თემური) კი მუხრანის ველზე დაბანაკდა უძლეველი ლაშ-
ქრით⁸³.

گرجیان پناه بکوههای بلند و غارها 83
استوار برده بودند و در مواضع سخت خانها و حصارها ساخته و بنا
مستظهر شده مردان کارزار و دلیران نامدار از سر جلادت و مردانگی
در آمدند و جمعی در ضدوقفا نشستند و آنرا بطنابها استوار
گردانیده از بالای کوه فرو گناشتند چون برابر مغارها می رسیدند با
گیbran که در مغارها بودند بتیر و شمشیر و نیزه حرب می کردند و
آتش و نقط می انداختند و گیbran نیز از هول جان بجان می کوشیدند
قبه الامر گل فتح از غنچه اسلام بیاد ظفر شکفته شد و شاخ امانی
بر جویبار کامرانی سبز و شاد آب گشت تابر حصار های ایشان غلبه
کرده هر که مسلمان شد بخشیدند و باقی را سر از تن بتبع قهر بریدند
برین منوال پانزده حصار مسخر گردانیدند و اکثر اهالی آنرا بقتل
آوردند و سپاه خراسان جدا کرده بجهت محافظت جوانب در تفلیس
بکد اشتند و حضرت صاحب قرانی بالشکر منصور در دشت مفران نژول فرمود

აღსანიშნავია, რომ ფ. გორგიჯანიძეს, ახლაც, ჰგონია, რომ ეს ამბები მოხდა
იმერეთში, თორემ სხვა მხრივ თითქმის სიტყვა-სიტყვით ეთმობება მისი ცნობა სპარ-

რა დროს მოხდა ყოველივე ეს, სად დაიპყრო თემურის ჯარმა „თხუთმეტი განთქმული ციხე“, ან სად „გაიფეთქა გამარჯვების ვარდი ისლამის კოკორისაგან“ და „ბედნიერების ნაკადულით აღივსო და აღიორთქა მფარველობის შტო“ — ყოველივე ამის შესახებ გარკვეულ პასუხს არ იძლევიან სპარსული საისტორიო წყაროები. მაგრამ, მიუხედავად ამისა, იქ მაინც მოიპოვება ისეთი ირიბი ცნობები და მინიშნებები, რომლებიც ქართულ და სხვა ენებზე არსებულ ცნობებთან ერთად საშუალებას იძლევიან ნათელი მოეფინოს ამ საკითხს.

როგორც ზემოთ ითქვა, თემურმა ყარაბაღის ზამთრის საძოვრებზე გაატარა დასახლებული ზამთრის დარჩენილ დრო და დეის (22 დეკემბერი — 20 იანვარი) და ბაჰმანის (21 იანვარი — 19 თებერვალი) გასვლის შემდეგ ყურულთაი მოიწვია, რომელმაც დაადგინა კვლავ საქართველოს წინააღმდეგ გალაშქრება. ამის შემდეგ თემურმა საქართველოსაკენ მიმავალი გზები გამოიძია და შარშრუტები დაადგინა და სათანადოდ დააზუსტა, ჯარი საომრად გაამზადა, სარჩო-საგზალი მისცა და საჩუქრები დაურიგა, ბანაკი აშალა და დაიძრა საქართველოსაკენ. ამას, რასაკვირველია, დასჭირდებოდა გარკვეული დრო. აღსანიშნავია ისიც, რომ ყარაბაღის ზამთრის საძოვრებიდან ბარდავამდე მოსვლას მისმა ჯარმა მოანდომა მთელი 10 დღე.

ამის შემდეგ სპარსულ წყაროებში აღნიშნულია თემურის მიერ ელჩის გაგზავნა საქართველოს მეფის კარზე გარკვეული მოთხოვნებით და მისი უკან დაბრუნება უარყოფითი პასუხით. ყოველივე ამასაც, რა თქმა უნდა, დასჭირდებოდა გარკვეული დრო. ასე რომ, თემური საქართველოში ვერ შემოიჭრებოდა 1400 წ. მარტის მეორე ნახევარზე უფრო ადრე. მაშასადამე სრულიად შეუძლებელია

ულ წყაროს შტო: „იმერეთი აიყარა და ქვაბთა და ციხეთა და მაგარს მთებში აიყარა და თურქთ მეომარი კილობნებში ჩასხეს და საცა ქვაბებში ზიზანი იყო, იმის კარებზედ საბლით ჩაჰკიდეს და შიგნიდან ქართველნი და გარედამ თურქნი დაუწყეს ერთმანეთს სროლა და ცემა. ზოგს საბელი გაუწყვიტეს და კილობნიანთ ჩაიმტვინეს, დაიხოცნეს და ზოგან ძველ ძული შეაყარეს ნავთით დასველებული და ცეცხლს შეუკეთეს და რომელსაც ქვაბს საკონბლის გასასვლელი გზა არ ჰქონდა, დაირჩინეს და რომელსაც კონბლის გასასვლელი გზა ჰქონდა, ვერა აწყინეს ან ზოგან შიგნიდან ძალი მოიტანეს და ძველ ძული წაართვეს, ვერცა რა ამით აწყინეს და რომელსაც საკონბლე არა ჰქონდათ და ვერც ძველძული წაართვეს, ისინი კონბლმან დაარჩო და ქვაბი აიღეს და თუ რამ შიგ იყო, წაიღეს და იმ ერთის გზობით თხუთმეტი ციხე და ქვაბი აიღეს და ვინც დაიჭირეს, თუ გათათრდეს გაუშვეს და თუ არ გათათრდნენ დახოცეს. იქიდან გარდმოვიდნენ, მუხრანში იზამთრეს და“... (გვ. 302).

ვერწმუნოთ იბნ არაბშაჰის ცნობას, რომლის მიხედვითაც, თითქმის, 1400 წლის 30 იანვარს თემურს თბილისიც აღებული ჰქონდა⁸⁴.

ხოლო რაც შეეხება იმას, თუ საქართველოს რომელი კუთხე აღმოჩნდა თემურის ჯარის თავდასხმის უპირველესი ობიექტი ამ შემოსევის დროს, სად დაიპყრო მისმა ჯარმა „თხუთმეტი განთქმული ციხე“, ან სად დაერივნენ მღვიმე-ქვაბებში დახიზნულ ხალხს, არც ამ კითხვის პირდაპირ პასუხს იძლევიან სპარსული საისტორიო წყაროები.

ივ. ჯავახიშვილი თემურის ჯარის თავდასხმის უპირველეს ობიექტად ამ დროს მიიჩნევს არაგვის ხეობას, რასაც იზიარებენ სხვა მკვლევრებიც⁸⁵. ხოლო მღვიმე-ქვაბებში შეხიზნული ხალხის გაჟლეტას იგივე მკვლევრები ვარაუდობენ შიო მღვიმის მონასტრის მიდამოებში⁸⁶.

მაგრამ თემურის ჯარის ისტორიკოსთა თხზულებებში არსებული მინიშნებები და ირიბი ხასიათის ცნობები საეჭვოდ ხდის საქართველოს აოხრების დაწყებას არაგვის ხეობიდან მრავალ სხვადასხვა გარემოებათა გამო. საქმე ისაა, რომ როგორც ვნახეთ, საქართველოს იმ კუთხეში საიდანაც თემურის ჯარი შემოსია ჩვენს ქვეყანას, ჩალათაელებს აუღიათ და გაუნადგურებიათ „15 განთქმული ციხე“. არაგვის ხეობაში კი იმდენი „განთქმული“ ციხის არსებობა წარმოუდგენელია იმ დროს. გარდა ამისა, სპარსულსავე წყაროებში ხაზგასმით არის აღნიშნული პურის ყანებისა და ხეხილის ბაღების განადგურება დიდ მასივებზე, რაც აგრეთვე დამოირიცხებულია მომხდარიყო არაგვის ხეობაში.

გარდა ზემოთქმულისა, საინტერესოა, რომ მუხრანის ველზე დაბადების შემდეგ თემურმა გააგრძელა საომარი მოქმედება ვიორგი მეფის წინააღმდეგ, რომლის დროსაც მოითარეშა ქსნისა და ლეხურის ხეობები, შუა და ზემო ქართლი, სამცხე-საათაბაგო და

⁸⁴ იბნ არაბშაჰი, გვ. 143.

⁸⁵ ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, III, თბ., 1966, გვ. 415; ივ. ჯავახიშვილი, თათართა შემოსევები საქართველოში, გვ. 26; დ. ჯვრიტიშვილი, ნარკვევები საქართველოს ისტორიიდან, თბ., 1962, გვ. 351.

⁸⁶ იქვე.

ამის შემდეგ სპეციალურად გამობრუნდა არაგვის ხეობის დასა-
ლაშქრავად. თუ კი ეს ხეობა უკვე მოთარეშებული და აოხრე-
ბული ჰქონდა თემური სპეციალურად რატომღა მობრუნებოდა აქ
ხელმეორედ? და ბოლოს, არაგვის ხეობაში როგორ მოხვდებო-
და თემურის ჯარი გზად თუ საქართველოს რომელიმე სხვა კუთ-
ხეს არ გამოივლიდა?

ყოველივე ზემოთქმულის გამო, სავსებით ბუნებრივია, არა-
გვის ხეობა ვერ იქნებოდა თემურის ჯარის თავდასხმის უპირველ-
ესი ობიექტი საქართველოში 1400 წ. თემურის მე-6 შემოსევის
დროს.

თემურის მიერ დარბეული და აოხრებული საქართველოს
კუთხის მისაგნებად ზედმეტი არ იქნება კიდევ ერთხელ გავაღვე-
ნოთ თვალი დაკვირვებით მის მოძრაობას ყარაბაღის ზამთრის სა-
ძოვრებიდან მუხრანის ველამდე, სადაც იგი დროებით დაბანაკდა
საქართველოს რომელიღაც კუთხის დარბევის შემდეგ.

როგორც ზემოთ ითქვა, ყარაბაღის ზამთრის საძოვრებიდან
საქართველოსაკენ რომ მოემართებოდა, თემურის ჯარის მოძრა-
ობის უკანასკნელ გეოგრაფიულ პუნქტად საქართველოს ფარგ-
ლებს გარეთ ბარდავია დასახლებული. ამის შემდეგ თემურის
ჯარი შემოდის საქართველოს საზღვრებში და იწყებს პურის ყა-
ნებისა და ხეხილის ბაღების განადგურებასა და ციხეების წინააღ-
მდეგ ბრძოლას, რასაც თან სდევს მღვიმე-ქვაბებში თავშეფარე-
ბული ხალხის ხოცვა-ჟლეტა. ამის შემდეგ დასახლებულია თბი-
ლისი და შემდეგ კი მუხრანის ველი. მოვლენათა ასეთ განვითა-
რებას იძლევა ნეზამ ად-დინ შამი⁸⁷, რასაც უცვლელად იმეორე-
ბენ სხვა ისტორიკოსებიც⁸⁸. ამის საფუძველზე კი სავსებით შე-
იძლება ვივარაუდოთ, რომ თემურის მიერ მუხრანის ველზე და-
ბანაკებამდე დარბეული ტერიტორია ბარდავსა და თბილისს შორის
იღო მდინარე მტკვრის სამხრეთით⁸⁹.

თემურის მიერ დარბეული საქართველოს საძიებელი კუთხის
მისაგნებად ერთგვარ გასაღებს იძლევა ნეზამ ად-დინ შამის ის

ცნობა, რომელიც მუხრანის ველზე თემურის დაბანაკებასთან და-
კავშირებით მოტანილია მის თხზულებაში, რასაც შემდეგ იმეორე-
ბენ სხვა ავტორებიც. ნეზამ ად-დინ შამი კიდევ ერთხელ ჩამოთვლის
საქართველოში დატრიალებულ ამბებს და თემურის ამ გამარჯვებას
აღარებს წინა წელს მისგანვე ინდოეთში მოპოვებულ გა-
მარჯვებებს და დაასკვნის: „მოვლენათა საოცრებანი იმაში მდგო-
მარეობს, რომ მისმა უდიდებულესობა საპეყერანმა (თემურმა)
კურდღლის წელიწადს (1399) ინდოეთში რომ გაილაშქრა, მისი
კურთხეული ასაკი, დაე საუკუნეებით გრძელდებოდა იგი,
სამოცდა სამი წელი იყო, ახლა კი, ნიანგის წელიწადს (1400)
კი სამოცდა ოთხი წლისა გახდა. ამ მცირე დროის მანძილზე
ინდოსთანის ქვეყანაში ციხეების, სიმაგრეების და ქალაქების და-
პყრობა უკვე დამთავრებული ჰქონდა და, ახლა არშენია და
გორჯესთანაც დაიპყრო თავგანწირული ბრძოლით. თვით
ისტანდერიც რომ ყოფილიყო მის ადგილზე, მისი ბედის ქურანი
ათას ადგილას მაინც წაიბოროძიებდა და, თუნდაც ქენებითაც ეტა-
რებინა, მარტო გზის დაფარვასაც კი ვერ აუვიდოდა“, თემურმა
ეს რეგები მოიმოქმედაო, — კვეხნით ამბობს მისი მეზობლე ის-
ტორიკოსი⁹⁰.

მოტანილი ცნობა ჩვენთვის მრავალმხრივ არის საყურადღე-
ბო და მნიშვნელოვანი. მარტო ის რაღა ღირს, მაგალითად, რომ
მატარა საქართველოს ერთ-ერთი კიდევ უფრო პატარა კუთხის და-
პყრობა შედარებულია უზარმაზარი ინდოეთის დაპყრობასა და იქ
წარმოებულ ბრძოლებთან. მაგრამ ჩვენთვის ახლა ამ ცნობაში
სრულიად სხვა მომენტი საინტერესო და საყურადღებო. სახელ-
დობრ, ამ ერთი წლის მანძილზე თემურის მიერ დაპყრობილ-დარ-
ბეულ ქვეყნებში „არშენიისა და გორჯესთანის“ (ارمن و گرجستان)

از غرایب قضایا آنست که بندگان حضرت 215: 215
امیر صاحب قران در تاوشقان بیل که بطرف هندوستان توجه فرمود
سن مبارک که بهرینای دراز رساد در شصت و سه بود و درین وقت
که سال او بیل بود شصت و چهار رسید در بن مدت اندک از تسخیر
ولایت هندوستان و قلعا و حصنها و شهرهای آن فارغ شده ولایت
ارمن و گرجستان را سر بازی مسخر گردانید حتا که اگر اسکندر
بودی در این طول و عرضی هزار جاسب دولتش سکندر خورق
و اگر اودو آن روان تازیدی از عهده بریدن راه تنها بیرون نیای
(თემურის ოდნავ უფრო ვრცელად ამბობენ ად-დინ შამი, იმ. გ. 384).

⁸⁷ ნეზამ ად-დინი, გვ. 215.

⁸⁸ შარაფ ად-დინი, ტ. II, გვ. 238; აბდ არ-რაზაფი, ფ. 384 ბ. შირ-
ხონდი, გვ. 346—347.

⁸⁹ წყაროებში არა ჩანს თემურის ჯარის გადასვლა მდ. მტკვარზე. ეს რომ მომხ-
დარიყო სავანგებოდ იქნებოდა აღნიშნული მისი ისტორიკოსების მიერ.

მოხსენიება. მაგრამ რომელ „არმენიაზე“ უნდა იყოს აქ ლაპარაკი, თემური ხომ ყარაბაღიდან მოიწევდა საქართველოსაკენ და ისე მოადგა მის საზღვრებს, რომ გზაში არსად გადაუხვევია და არც სადმე საომარი მოქმედება უწარმოებია გარდა საქართველოს წინააღმდეგ დაწყებული ზემოთ აღწერილი ომისა? მაშასადამე „არმენია“ აქ არაფერ შუაშია და, ამ ტერმინით საქართველოს ის კუთხე აღინიშნება, რომელიც მტკვრის სამხრეთით თბილისსა და ბარდავს შორის მდებარეობდა, ე. ი. ქვემო ქართლი, ანუ იგივე სომხეთი, როგორც იგი იხსენიება ქართულს საისტორიო წყაროებში⁹¹.

აღნიშნულის სისწორე კარგად დასტურდება სხვა მონაცემებითაც.

როგორც ვნახეთ, თემურმა 1400 წ. საქართველოს წინააღმდეგ საომარი მოქმედება დაიწყო ქვემო ქართლიდან და ქვეყნის ნგრევა-ოხრებით მივიდა მუხრანის ველამდე. აქედან იგი აღმა შეჰყვა მტკვრის დინებას და მივიდა ქართლის ველამდე, მერე მდინარის მარჯვენა ნაპირზე გადავიდა და მოარბია დასავლეთ საქართველოს საზღვრამდე. მეფე გიორგიმ დასავლეთ საქართველოში დაიხია უკან. თემურმა ვერ გაბედა ლიხს იქით მისი დაღევნება და გადავიდა სამცხეში. საქართველოს ამ კუთხის მორბევის შემდეგ თემური უკან დაბრუნდა და დაარბია არაგვის ხეობა და, ამრიგად მთლიანად მოითარეშა მთელი აღმოსავლეთი საქართველო. როგორც ვიცით, წინა წელს მის მიერვე სასტიკად იქნა აოხრებული ჰერეთ-კახეთი. აღნიშნული მოვლენები ერთად აქვს გაერთიანებული მოინ აღ-დინ ნათანზის და ამბობს ამის შესახებ, რომ თემურმა „ყარაყანლუს (არაგვის ხეობის) ციხემდე, ხამშას ხეობამდე, გორამდე და ლორემდე მორბევა რომ ინება... მთელს გორჯესთანსა და არმენიაში (گرجستان و ارمن) ერთი დასახლებული ადგილი და მოსხმული ანა რომ არ დასტოვა ყველაფერი ისე გაანადგურა. მეფე გიორგიმ კი თავი დასავლეთ საქართველოს შეაფარაო“⁹².

⁹¹ იხ. „ახალი ქართლის ცხოვრება“, გვ. 11, 18, 183, 310, 479 და ა. შ.

⁹² ნათანზი, გვ. 385: قراقلخانلو ودره خمشا و كورى ولورى. „ყარაყანლუს“, ან „ყარაყანლუს“ სახელით სპარსულ საისტორიო წყაროებში აღინიშნება არაგვის ხეობა, ხოლო მისი ციხით არაგვის ხეობის ციხე, რაც „ახალი ქართლის ცხოვრების“ მიხედვით უნდა იყოს არშის ციხე, „რომელის არს ციხე გევისა“ (პირველი ტექსტი, გვ. 409).

ნათანზის ცნობიდან, გარდა იმისა რომ თემურს 1400 წ. შემოსევის დროს ქვემო ქართლი დაურბევია, ისიც კარგად ჩანს, რომ მის მიერ დაპყრობილ „განთქმულ ციხეთა“ შორის ყოფილა ლორეც, რომელიც მაშინ საქართველოს ეპყრა. მაშასადამე სავსებით თამამად შეგვიძლია ვენდოთ პარიზის ქრონიკის ცნობას, რომ „ქესა პბ თემურ სამარყანელმან სომხეთი და ქართლი წარტყუნა და დაარბიენა ყოველნი ციხენიო“⁹³.

ზემოთქმულთან დაკავშირებით ძალიან საინტერესოა კიდევ ერთი მომენტი, სახელდობრ, თემურის ისტორიკოსებს ნათქვამი აქვთ, რომ აღნიშნული შემოსევის დროს ჩალათაელები საქართველოს ამ კუთხეში ყველას უმოწყალოდ ზოცავდნენ, ვინც უარს იტყოდა ისლამის მიღებაზე. მოსახლეობის უმეტესობა კი, ვინც მათ უვარდებოდა ხელში, სიკვდილს ამჯობინებდა რჯულის გამოცლას. სწორედ ამაზე უნდა მიუთითებდეს ნეზამ აღ-დინ შამის ცნობა, რომ „იქაურ ხალხთა უმეტესობა დახოცესო“. ამას უფრო კონკრეტულად განმარტავს აბდ არ-რაზაყი და მიუთითებს, რომ „ვინც გამუსლიმანდა ცოცხალი დასტოვეს და ურწმუნოთა უმრავლესობა კი დახოცესო“⁹⁴. ამ ცნობიდან აშკარად ჩანს, რომ ქრისტეს რჯულის დამგმობი შედარებით ნაკლები ყოფილა, მაშასადამე ჩალათაელებს აქ მასობრივად უცლევტნიათ მოსახლეობა ეს მომენტი კარგად დასტურდება არქეოლოგიური გათხრების შედეგად მოპოვებული მონაცემებითაც, რომელსაც ქვემო ქართლში განსვენებული ი. გიქელიშვილი აწარმოებდა. აქ, სოფ. ნაჭივჭავეში კვიანფეოდალური ხანის დროინდელი ნასახლარების გაწმენ-

⁹³ მ. ბროსე, Chronique Géorgienne, ქართული ტექსტი, გვ. 1; შიშო: ევროპიანა, ქრონიკები, 11. გვ. 201; ეახუშტის კი ნათქვამი აქვს: „შემუსრეს მტკეთა და ყოველნი გელესიანი, ციხენი და სიმაგრენა ქართლისა და სომხეთისა“ (ეახუშტი, გვ. 267); მისივე ცნობით თემურის მიერ დაპყრობილ ციხეთა შორის უნდა ყოფილიყო ორბელის ციხეც. ქეთს ზრამის აღწერის დროს მას ნათქვამი აქვს: „მის ქვემოთ არს ციხე ორბელთი, აქ წოდებული სამშოლდა აღაშენა ქართლოს, და პირველმან მეფემან ფარნაოზ ჰყო საფრისთაო და ქალაქი არაჲდ იყო პ'გ მეფის სჯიმონისამდე ქალაქი. არს ფრად მაგარი, საშროთ უღოს ქალაქი ჩრდილოთ უღის ქიკიკივა; საშორასსა ზედა არს ყარაყანლულის ქომაგი, სახელად ზღუდე განიერი და მაღალი. ევლად გარე მის ქალაქსა ზღუდე გარდაეღებული, აგრეთვე დიდროვანითა ლოდითა. ციხესა შინა აღაშენა გელესი გუმბათიანი ლ'ბ მეფემან მირდატ. შემუსრა ლ'ბ ვთ ვ მ უ რ, მერმე იხმალდა“ (ეახუშტი, გვ. 323.)

⁹⁴ აბდ არ-რაზაყი, გვ. 384ბ. هر که مسلمان شد بجان امان یافت و اکثر بی دینان قتل آمدند

დის დროს აღმოჩნდა მოსახლეობის ადგილზევე მასობრივად გაუ-
ლეტის კვალი. მკვლევარის ვარაუდით, რასაც ჩვენც სავსებით
ვუპერტ მხარს, ეს ამბავი უნდა მომხდარიყო საქართველოში თე-
მურის ურდოების აღნიშნული შემოსევის დროს⁹⁵.

ყოველივე ზემოთქმულის შემდეგ, უაღრესად საინტერესოა იმ
საკითხის გარკვევა, მოხდა თუ არა გადამწყვეტი ბრძოლა თე-
მურის ლაშქარსა და საქართველოს ჯარს შორის საქართველოში
ჩალათაელთა ამ შემოსევის დროს?

ის გარემოება, რომ ასეთი ბრძოლის კვალი სპარსულ საის-
ტორიო წყაროებში გარკვევით არა ჩანს, კიდევ ერთხელ ბადებს
ეჭვს მათს პირუთვნელობაში. წინააღმდეგ შემთხვევაში, რო-
გორ უნდა მომხდარიყო, რომ საქართველოს მეფე, რომელმაც
თემურის ყველა მოთხოვნაზე უარი თქვა და „უხეში პასუხებიც“
კი აკადრა კარზე მომდგარ მტერს, ლაჩრულად გასცლოდა მას
და ასაოხრებლად დაენებებინა თავისი სამწყსო? მეორეს მხრივ,
რატომ უნდა ყოფილიყო ის „სახელოვანი გამარჯვება“, რომელიც
თემურის ჯარმა მოიპოვა საქართველოს საზღვრებში შემოსვლის
დროს და ის „საგმირო საქმე“, რომლის შედეგადაც „გამარჯვე-
ბის ვარდი გაიფეთქა ისლამის კოკორისაგან“ და „ბედნიერების
ნაკადულით აღივსო და აიღორთქა მფარველობის შტო“? ნუთუ
მხოლოდ რამდენიმე ციხის დაპყრობა და მღვიმე-ქვაბებში შეხიზ-
ნულ ხალხზე მძლავრობა იყო იმისი საფუძველი, რომ თავისი კა-
რის ისტორიკოსებს ასეთი მაღალფარდოვანი სიტყვებით შეემკოთ
აზიის დიდი დამპყრობელი. ხომ არ იგულისხმება შიგ უფრო
დიდი და მნიშვნელოვანი რამ? ჩვენ გვგონია რომ კი. და ეს
რომ ასეა, ამას კარგად ადასტურებს „ახალი ქართლის ცხოვრე-
ბის“ და სხვა არასპარსული წყაროთა ცნობები, რომლებიც საფ-
სებით ბუნებრივად ჩანან სპარსულ წყაროებში არსებული მინიშნე-
ბების ფონზე. ასეთი ბრძოლა მართლაც გამართულა თემურის
ლაშქარსა და საქართველოს ჯარს შორის და თანაც იგი ყოფილა
მეტად სასტიკი და სისხლისმღვრელი.

„ახალი ქართლის ცხოვრების“ მიხედვით, საქართველოში
გამოგზავნილი მოციქული რომ უკან დაბრუნდა და გიორგი მეფის
უხეში პასუხები თემურს მოახსენა, იგი „განძვნდა დიდად და
აღიყარა და წარმოვიდა ლაშქრითა ურიცხვითა“ საქართველოს ასა-

ოხრებლად. ხოლო „რა ესმა მეფესა გიორგის, მაშინ თანა ახლდენ
იმერნი და ამერნი და მესხნი და ყოველივე საქართველო⁹⁶, აღი-
ყარა იგიცა და წარმოვიდა: და ეწყუნენ ურთიერთას, და იქმნა
ბრძოლა ძლიერი. და იყო ქარი ძლიერი და აყრიდა მტურსა
პირსა ლაშქარსა ლანგ-თემურისასა, და გამკნდეს ძლიერად ქართ-
ველნი და მიეტევნეს, ვითარცა ცეცხლი თივასა, და მოსრნეს და
ამოსწყვტეს სპანი მრავალნი ლანგ-თემურისანი ესრეთ, რომე ამის-
თანა მარცხი და ზიანი არაოდეს შემთხუვებია სპათა ლანგ-თემუ-
რისათა“⁹⁷.

თხრობაში კიდევ უფრო მეტი დეტალები შემოაქვს „ახალი
ქართლის ცხოვრების“ მეორე ტექსტი: „რამეთუ ესეოდენი სიმკნე
აჩუენეს სპათა საქართველოსათა, ვითარმედ შეჰქდინა კისკასად
შუასა შინა რაზმთა მათთასა, და ეგრეთ მახვლ-წვდილნი სრვიდეს,
და განვიდიან თავითგან ვიდრე ბოლომდე, და კულად მათგან უვ-
ნებელად უკუმოიქცეოდინა შორის ბანაკისა მის ისმაიტელთასა.
და ესრეთ სახელოვნად გამარჯუებულნი მოვიდიან ღვთივ-გვირგ-
ვინოსნისა მეფისა გიორგის წინაშე და მოულოცევდიან განმარ-
ჯუებასა“⁹⁸. მაგრამ, მიუხედავად ყოველივე ამისა, რომ „შეაძრ-
წუნეს დიდად ლანგ-თემურ და ლაშქარნი მისნი, არამედ სიმ-
რავლისაგან ლაშქართასა ვერლარა დაიძრნენ, და დგნენ მუნვე“⁹⁹.

მაშასადამე, როგორც ვხედავთ, საქართველოს მეფეს არა
თუ ბრძოლა გაუმართავს თემურის მრავალრიცხოვან ლაშქართან,
არამედ მტრისთვის დიდი ზიანიც მიუყენებია და, ამასთან, გამო-
უჩენია დიდი სამხედრო ოსტატობა, რაკი ჯარი ისე განულაგებია,
რომ ქარი ქართველებს ზურგიდან უბერავდა, ხოლო მოწინააღმ-
დეგეს კი სახეში აყრიდა მტერს.

ბრძოლა თემურის ლაშქარსა და საქართველოს ჯარს შორის
ასე გაგრძელებულა საღამომდე, მაგრამ მიუხედავად დიდი ზარა-
ლისა თემური ბრძოლის ველიდან ფეხს არ იცვლიდა და მოთმინე-

⁹⁵ ვახუშტი, მართალია, ამ ბრძოლას ათარიღებს 1396 წლით, მაგრამ სხვა მხრივ
მისი ცნობები თითქმის მთლიანად ემთხვევა „ახალი ქართლის ცხოვრების“ მოტანილ
ცნობებს. აღსანიშნავია, რომ იგი გიორგი მეფის გვერდით ამ ბრძოლის დროს ასახე-
ლებს ოსებსა და ჩრდილოეთ კავკასიის სხვა ხალხებს („ხოლო გიორგი მეფემან პირ-
ველვე გამოიყვანა დარიელიდამ ოვსნი დიდ-ძალნი და კავკასნი, და დახვდა თემურს
შეკრებულნი სპითა თვისითა“, ვახუშტი, გვ. 269).

⁹⁶ ახალი ქართლის ცხოვრება, პირველი ტექსტი, გვ. 332.

⁹⁸ იქვე, მეორე ტექსტი, გვ. 462.

⁹⁹ იქვე.

⁹⁵ ი. გ. ძეგლიშვილი, რუსთაველის ეპოქის ქართული სოფელი, „სა-
ქართველო რუსთაველის ხანაში“, თბ., 1966, გვ. 190.

ბით შეპყრებდა მარცხს. საქმე ის არის, რომ თემურს უზარმა-
ზარი ლაშქარი ახლდა თან და ყოველთვის შეეძლო ახალ-ახალი
ძალები ჩაება ბრძოლაში. გარდა ამისა, მან კარგად უწყობდა
ქართველთა ომსა სიფიცხლე და ადრე სიმაშურაღე. ამისთვისცა
დაილათმინა, ვიდრემდის დიდად დაშურეს ომისაგან ქართველ-
ნი¹⁰⁰. სალამოს კი, როცა მზე ჩასვლაზე იყო და თემურმა შეი-
ტყო „ფრიალი სიმაშურაღე, და დაღალვა მკლავთა, და დაღე-
წა აბჯართა საომართა სპათა ქართველთასა, მაშინლა განიწირა
თავი თვსი მოსიკუდიდ და აღუზახა კმითა დიდითა სპათა თვსთა.
და განმკნდეს იგინიცა, და ესრეთ მიეტევნეს სპათა ქართველთასა
და, რაც ოდენ ძალ-ედვათ, კუალად შებმა უყვეს, არამედ ვერ-
ლარა ძალ-ედვათ წინადადგრომად ფრიალისა სიმაშურაღისა და
მოჭირვებისაგან. და მაშინლა სძლეს ბანაკმან ისმაიტელთაჲმან,
ლანგ-თემურ და აგარიანთა, და მიდრკეს ქართველნი, და ივლ-
ტოდეს მათათა მიმართ და სიმაგრეთა“¹⁰¹.

აი, სწორედ ეს უნდა ყოფილიყო ჩაღათაელთა „სახელოვა-
ნი გაამარჯვება“, რომლის შედეგადაც „გამარჯვების ვარდი გაი-
ფეთქა ისლამის კოკორისაგან“ და „ბედნიერების ნაკადულით
აღივსო მფარველობის შტო“!

ჩაღათაელებმა სწორედ ამის შემდეგ დაიწყეს ბრძოლა ციხე-
სიმაგრეების წინააღმდეგ, რომლის დროსაც დაიპყრეს „15 განთ-
თქმული ციხე“ და დაარბიეს მღვიმე-ქვაბებში თავშეფარებული
ხალხი.

¹⁰⁰ ი. ქ. ვ. ე.

¹⁰¹ ი. ქ. ვ. ე.; ზემოთქმულის სისწორეს კარგად ადასტურებს თომა მეწოფელის
ცნობაც, რომელშიაც დაუთარილებლად არის აღწერილი იგივე ბრძოლა თემურის
ლაშქარსა და საქართველოს ჯარს შორის. ამ ბრძოლაში, მისი ცნობით ვიორგი მე-
ფეს თან ახლდნენ თავისი ძმები კონსტანტინე და დავითი, რომლებმაც „შეიტყვეს
რა მისი (თემურის. — ე. ტ.) სიბოროტე, სწრაფად ჯარი შეკრიბეს, და ქართლისა და
სომხეთის ყველა ტომი (აქაც სომხეთზე უნდა იყოს ლაპარაკი. — ე. ტ.)
სიმაგრეებში მოათავსეს; ხოლო თვითონ ვიწრო და გაუვალი ადგილები დაიკავეს“
(თ. მეწოფელი, გვ. 21). შემდეგ ისტორიკოსი ასახელებს სამ მოღალატეს, რომლე-
ბიც „ქურდულად გაეყარნენ მეფეს და წავიდნენ ბოროტ მფლობელთან, რომელსაც
ტყეში მიმავალი გზები უჩვენეს“ (იქვე). თ. მეწოფელი სწორედ ამითა ხსნის სა-
ქართველოს ჯარის დამარცხებას თემურის ლაშქართან პირისპირ ბრძოლაში. მას,
ამასთან, საგანგებოდ აქვს გახაზული ვიორგი მეფის პირადი გმირობა და სიმაჰაცე.
რომელმაც თურმე „აიყოლია 100 კაცი და შეიჭრა ჯარში, მოიხსენია სახელი იესო
ქრისტესი; (მათ) პრავალი (მტერი) გაუწყვიტეს და განთავისუფლებულნი მივიდნენ
გამაგრებულ ადგილს. (ჩაღათაელებმა კი) მახვილითა და ცეცხლით შემუსრეს ქარ-
თლის და მთელი ქვეყანა“ (თ. მეწოფელი, გვ. 21, 22).

ამ მოვლენების აღწერის დროს კიდევ ერთხელ იჩენს თავს
სპარსელი ისტორიკოსების ტენდენციურობა და არაობიექტურო-
ბა, როდესაც ქართველების მიერ მათთვის მიყენებული ზარალი
არა ჩანს. მაგრამ, რას უნდა ნიშნავდეს მათი უნებლიე აღი-
არება, რომ „ურწმუნოები სიკვდილის შიშით გულადად იბრძოდ-
ნენო“. ეს უნდა იყოს ფ. გორგიჯანიძის იმ ცნობის დადასტურება,
რომ გამოქვაბულებსა და მღვიმეებში შეხიზნული ხალხი უომრად
კი არ ნებდებოდნენ ჩაღათაელებს, არამედ უწევდნენ სასტიკ
წინააღმდეგობას და ზარალსაც დიდს აყენებდნენ მტერს. ისტო-
რიკოსის თქმით, მღვიმე-ქვაბებისათვის გამართული ბრძოლების
დროს, როცა „თურქთ მეომარი კილობნებში ჩასხეს და საცა ქვა-
ბებში ხიზანი იყო, იმის კარებს ზედ საბლით ჩაჰკიდეს და შიგნი-
დამ ქართველნი და გარედამ თურქნი“ სასტიკად ებრძოდნენ
ერთმანეთს; მართალია ჩაღათაელები გამარჯვებული გამოვიდნენ
სიმრავლის წყალობით, მაგრამ არც მათ დადგომიანთ კარგი დღე,
რადგან ქართველებმა „ზოგს საბელი გაუწყვიტეს“ და ჩაღათაე-
ლები ხეობებში „კილობნიანთ ჩაიბტვივნეს, დაიბოცნეს“.

აღნიშნულ მღვიმე-ქვაბებში ქალები, ბავშვები და მოხუცები
უნდა ყოფილიყვნენ შეხიზნულნი, თორემ, წინააღმდეგ შემთხ-
ვევაში, ყოვლად წარმოუდგენელია, რომ საბელით მთიდან გად-
მოკიდებულ ერთსა და ორ ჩაღათაელს დაეძალა გამოქვაბულში
გამაგრებული მეომრების წინააღმდეგობა. ეს გარემოება განსა-
კუთრებით კარგად ჩანს მსგავსი მოვლენების აღწერიდან დასავლეთ
საქართველოში გამართული ბრძოლების დროს, რაზეც თავის
ადგილას გვექნება მსჯელობა.

ასეთი ნგრევა-ობრებით მოაწია ამის შემდეგ თემურს ლაშ-
ქარმა თბილისამდე.

სპარსულ წყაროებში, სხვათა შორის, არც ისა ჩანს თბი-
ლისი მტერმა უომრად დაიკავა თუ დაიპყრო ბრძოლით. უფრო
სწორად რომ ვთქვათ, იქ თბილისისათვის გამართული ომის კვალი
არა ჩანს, არამედ უბრალოდ არის მოხსენიებული, რომ აქ თე-
მურმა გარეშემო მიდამოების დასაცავად ზორასნის სპა დასტოვა
და თვითონ კი მუხრანის ველზე დაბანაკდაო¹⁰².

¹⁰² 5 ე ზ ა მ ა დ - დ ი ნ ი, გვ. 215: سپاه خراسان جدا کرده بجہت
محافظت جوانب در قلیس بگذاشتند و حضرت صاحب قران بالشکر
مراقبت جوانب در قلیس برداشت. მორასნის სპა გამოქვეყნდა და თბილისში და-
სტოვდა გარეშემო მიდამოების დასაცავად. მისი უდიდებულესობა საქმეზერანი
(თემური) კი მუხრანის ველზე დაბანაკდა უძლეველი ლაშქრით.

9. ე. ტაბატაძე

ყოველად შეუძლებელია, რომ თბილისი საქართველოს მეფეს გამაგრებული არა ჰქონოდა და უომრად დაენებებია მტრისათვის, რადგან, გიორგი სასტიკ წინააღმდეგობას უწევდა მოწინააღმდეგეს, სადაც კი ამისი ოდნავი საშუალება იყო. მით უმეტეს, იგი უომრად არ დაუთმოდა მტერს ისეთ ციხე-სიმაგრეს როგორიც თბილისი იყო. „ახალი ქართლის ცხოვრების“ მოწმობით ეს სწორედ ასეც მომხდარა და თემურის ჯარს დიდი ჯაფა და გარჯა დასჭირებია ქალაქისათვის გამართული ბრძოლების დროს: „ხოლო ლანგ-თემურ მიაღმა ციხესა ტფილისისასა. და განამაგრეს ციხე, რამეთუ იდგნენ რაოდენნიმე ქართველნი შინაგან ციხესა. და მოადგნენ გარე, აღიღო ციხე და გაღვენები ციხისა გარშემო სიმაგრენი ყოველნივე ქართლისანი, და შეაყენა შიგან სპანი თვსნი და თვსად იპყრა. შეაყენა შიგან კაცნი ხორასნელნი და თვით აღიყარა, და წარვიდა და დადგა მუხრანს“¹⁰³.

მუხრანის ველზე რომ იდგა, აქ თემურის ბანაკში მოსულა მოღალატეთა ერთი ჯგუფი, რომელთა შორის ნეზამ ად-დინ შამის დასახელებული ჰყავს „ქართველი აზნაურები და იმ მიდამოთა დიდებულები“ და მორჩილება გამოუცხადებიათ მტრისათვის¹⁰⁴. ამის შემდეგ კი, სპარსულ წყაროებში მოთხრობილია თემურის გალაშქრების შესახებ ჯანბეგ ქართველის წინააღმდეგ, მტრის მხარეზე გადასული „დიდებულები“ კი არ იხსენებიან სახელდებით. ეს გარემოება გვაფიქრებინებს, რომ მათი, „დიდებულობა“ განკებ არის გაზვიადებული სპარსელი ისტორიკოსების მიერ. ყოველ შემთხვევაში, ისინი ჯანბეგზე ნაკლები ღირსების პაროვნებები უნდა ყოფილიყვნენ, რადგან, თუ კი მის წინააღმდეგ თემურის გალაშქრების ამბავი ზოგი ისტორიკოსისათვის ცალკე თხრობის საგანიც კი გამხდარა, ეჭვს გარეშეა, თემურის მხარეზე თავისი ნებით გადასული მისი რანგისა და ღირსების მქონე ქართველი დიდებულის სახელდებით მოხსენიებას არ დააყოვნებდნენ იგივე ავტორები.

¹⁰³ ახალი ქართლის ცხოვრება, პირველი ტექსტი, გვ. 332; მეორე ტექსტი, გვ. 462; ვახუშტი, გვ. 270.

¹⁰⁴ ნეზამ ად-დინი, გვ. 215; შარაფ ად-დინი, ტ. II, გვ. 242; აბდ-არ-რაზაყ სამარყანდი ასახელებს „ქართველ აზნაურებსა და იმ ვილაიეთის დიდებულებს“ (از ناوران گرج و بزرگان آن ولایت), რომლებიც თემურთან მივიდნენ და შენდობა ითხოვეს (ფ. 384 ბ); შდრ: „მაშინ რომელნიმე ქართველთაგანნიცა მოუვიდეს“ (პირველი ტექსტი, გვ. 332); „და მაშინდა მოუვიდეს რომელიმე ქართველთაგანიცა, რომელთა არა აქუნდათ ძალი სიმაგრისა“ (მეორე ტექსტი, გვ. 463).

აღნიშნული გარემოებები გვაფიქრებინებენ, რომ ამ შემთხვევაში სპარსულ საისტორიო ძეგლებში იმ პირების შესახებ უნდა იყოს ლაპარაკი, რომლებიც ქართული წყაროების მოწმობით მართლაც მივიდნენ იმ დროს თემურის ბანაკში ბურდიას შვილის წინამძღოლობით და ქსნის ხეობაში შეიყვანეს მტერი ერისთავ ვირშელის წინააღმდეგ საომრად¹⁰⁵.

„ძეგლი ერისთავთა“ მოწმობით, ქსნის ხეობაში თემურს მართლაც დიდი ჯარი გაუგზავნია ერისთავ ვირშელის წინააღმდეგ. მიუხედავად ამისა, ჩალათაელებისათვის მედგარი წინააღმდეგობა გაუწევიათ აქაურ ქართველებს ერისთავ ვირშელის მეოთხეობით, რომელსაც „ხიზანი და დედაწული“ ქნოლოს ციხისათვის შეუფარებია და თვითონ კი ბეხუშეს ციხეში გამაგრებულია. აქედან მის მშვილდოსნებს ადვილად დაუფრენიათ თემურის მოწინავე მარბიელი ჯარის რაზმები, მაგრამ უმაღლეს უფრო მოავალრიცხოვანი მტერი მიძალებია მის ციხეს. ერისთავ ვირშელს და მის მეომრებს უკეთეს თავდაცვად მტერზე თავდასხმა მოეწინებიათ და წინ მიჰგებებიან თემურის ჯარს აზნაურისშვილ კაჟან ერთან, რომლებმაც „იწყეს სროლად ისრითა და დაუტოვეს ცხენები და დაკოდეს მრავალი ისრითა და გამოასხნეს პო-მითა“¹⁰⁶.

მაგრამ ახლა თემურს კიდევ უფრო დიდი ჯარი გაუგზავნია ერისთავ ვირშელის წინააღმდეგ და ჩალათაელებმაც „ჰკრეს ქოსსა და შეკრბეს სიმრავლითა დიდითა და წარმოემართნეს ქევთა, ტყეთა, კლდეთა და მოჰმართეს ციხესა ბეხუშისასა“¹⁰⁷. მაგრამ ერისთავი ვირშელი ხმალდახმალ მიეგება მოზღვავებულ მტერს თავის მეომრებთან ერთად. თემურის ჯარმა თავისი რაცხობრივი უპირატესობა ვერ გამოიყენა ხეობის ყელის სივიწროვის გამო, რადგან იქ „ვერ მოეტეოდა ლაშქარი მრავალი“. ამიტომაც „მიბრუნდეს წინანი მებრძოლნი, რამეთუ მრავალი მოკულა მათგანი და წამოვიდა ყოველი სპა“¹⁰⁸.

ერისთავი ვირშელი კი გამარჯვებული მივიდა ქნოლოს ხილვად „დედა-წულთა“¹⁰⁹.

¹⁰⁵ ძეგლი ერისთავთა, გვ. 359.

¹⁰⁶ იქვე.

¹⁰⁷ იქვე.

¹⁰⁸ იქვე.

¹⁰⁹ იქვე.

მართალია, თემურის ლაშქარი ლარგვისამდეც კი მისულა ქსნის ხეობის აღმა და შენობა-ნაგებობებიც ბევრი დაუნგრევია, მაგრამ ერისთავ ვირშელის ჯარზე გადამწყვეტი გამარჯვებისათვის მაინც ვერ მოუღწევია და ხელმოცარული დაბრუნებულა უკან. ეს ამბავი ლარგვისის მონასტრის პარაკლიტონის მინაწერის თა-ჩახმად მომხდარა 1400 წ. მაისის შუა რიცხვებში¹¹⁰.

ერისთავ ვირშელის ჯარს რომ მაინცდამაინც დიდი ზარალი არ მოსვლია თემურის ლაშქართან ბრძოლის შედეგად იქიდანაც ჩანს, რომ იმავე „ძეგლი ერისთავთას“ მოწმობით. ერისთავს მაშინ მო-ლაღატე ხარებას მიერ წაქეზებული დვალებიც დაუპარცხებია, მა-თი ციხეები დაუმორჩილებია და გამარჯვებული დაბრუნებულა უკან¹¹¹.

სწორედ აღნიშნული გარემოებები უნდა იყოს იმისი მიზეზი, რომ თემურის ჯარის ისტორიკოსებს ეს ამბები თავიანთ თხზუ-ლებებში არ შეუტანიათ. სამაგიეროდ ისინი საკმაოდ ვრცლად მოგვითხრობენ ჯანიბეგ ქართველის წინააღმდეგ თავიანთი მბრძა-ნების გალაშქრების ამბავს.

ჯანიბეგის საგამგეოს თემურის ისტორიკოსები უწოდებენ „ჯანიბეგ ქართველის ხეობას“ (دره جانی بیگ گرجی)¹¹², რომელიც აღწერილობის მიხედვით მუხრანის ველიდან დასავლეთით მდებარეობდა. ივ. ჯავახიშვილის ვარაუდით ეს ტერიტორია საამილახვრო იყო, ხოლო მისი პატრონი — ქართულ დოკუმენტურ და ნარატი-ულ წყაროებში არაერთგზის მოხსენიებული ჯანიბეგ ზევდგე-ნიძე¹¹³.

¹¹⁰ „შეფობისა შინა მეფეთ-მეფისა ვიორგი ბაგრატიის ძისა და ერისთავთასა შინა ერისთავთრისთავისა ქუნიფნეველისა ვირშელისასა... მოქცევისა იღ, ქორონი-კონს, 30, მაისსა იმ მოვიდა თემურ-ბეგ სულტანი სამარყანელი“ და ა. შ. (იქვე, გვ. 315).

¹¹¹ იქვე, გვ. 360.

¹¹² შარაფ ად-დინი, ტ. II, გვ. 242.

¹¹³ ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, III, თბ., 1966, გვ. 416; იგი სხვადასხვა დროს იხსენიება როგორც ქართულ საბუთებში, ისე ნარატიულ ძეგ-ლებში (იხ. თ. ვორდანი, ქრონიკები, II, გვ. 218; ნ. ბერძენიშვილი, ფეოდალური ურთიერთობიდან XV საუკუნეში, გვ. 113); ფ. გორგიჯანიძე მას უწოდებს „ჯა-ნოს“, ხოლო მის საგამგეოს „ჯანოს მამულს“ (გვ. 302); „ახალი ქართლის ცხოვრე-ბის“ პირველ ტექსტში ჯანიბეგი მოხსენიებულია ქართლის მთავრად (გვ. 332); მე-ორე ტექსტში კი მის შესახებ ნათქვამია რომ „ხოლო იყო ვინმე მთავარი და დიდად წარჩინებული ქართლის შინა სახელით ჯანიბეგ (ახალი ქართლის ცხოვრება, მეო-რე ტექსტი, გვ. 463); ვახუშტი ბაგრატიონი კი მას ჯანდიერს უწოდებს და თემურის მხარეზე გადასულ ერთ-ერთ ქართველ წარჩინებულად თელის (ვახუშტი, გვ. 270).

ჯანიბეგის სამფლობელოს, როგორც ჩანს, ჩალათაელები და-მოსახლმან თავს, რადგან თემურის ისტორიკოსებს მოხსენიე-ბული აქვთ — „დიდი დათვის თანაფასრკვლავედის“ ამოსვლა ხეობის პირის შეკვრის დროს, რომელიც, მათივე ცნობებით, თე-მურის მეომრებმა შეძრეს „ბუკის, ნალარისა და დაუდაფის ცე-მით“¹¹⁴.

ჯანიბეგმა სასტიკი წინააღმდეგობა გაუწია თემურის ჯარს და მხოლოდ მაშინ დანებდა ტყვედ, როცა „უკიდურესად გაუქარდა და ღონე მიუწყდა“¹¹⁵. ფასიპი ხაფის ცნობით იგი ნებაყოფლო-ბით კი არა დანებებია ტყვედ, არამედ ძალით შეუპყრია მტერს¹¹⁶.

მოუხედავად იმისა, რომ დატყვევებულმა ჯანიბეგმა, აბდ არ-რაზაყის ცნობით, ციხე და გამოქვაბულები გადასცა ჩალათაელებს, მათ მაინც სასტიკად დაურბევიათ ეს მხარე. იმავე ისტორიკო-სის თქმით, „უძლეველი ლაშქრის მეომრებმა ურწმუნოები დახო-ცეს, მათი სახლები დაწვეს, შენობები დააქციეს და ისე დაბ-რუნდნენ უკან“¹¹⁷.

ის ფაქტი რომ თემურს პირადად ულაშქრნია „ჯანიბეგის ხეო-ბაში“ უნდა მიუთითებდეს, რომ მას აქ ეგულვებოდა რაღაც მნი-შვნელოვანი რამ. ყოველ შემთხვევაში, გარდა სხვა ისტორიკოსე-ბის მიერ დასახელებული ნადავლისა ფასიპი ხაფის აღნიშნული აქვს აქედან „მუსლიმანი ჯამაათის განთავისუფლება, რომლებიც ტყვედ იყვნენ ქართველების ხელში“¹¹⁸. როგორც ირკვევა, ჯა-ნიბეგ ზევდგენიძე, სხვებთან ერთად თან ხლებია ვიორგი მეფეს აღინჯის ციხეზე ლაშქრობის დროს და ტყვეებიც იქიდანვე უნ-და პყლოდა მოყვანილი.

ივ. ჯავახიშვილის ვარაუდს საყრდენით იზიარებენ ნ. ბერძენიშვილი და (იხ. ფეო-დალური ურთიერთობიდან XV საუკუნეში, გვ. 113, 114) დ. კაციაძე (იხ. აბდ არ-რაზაყ სამარყანდის „მთლა ას-სადიან ეა მაჟმა აღ-ბაქრინის ცნობები საქათ-ველ შესახებ“, „მაცნე“, № 2, 1968, გვ. 200).

¹¹⁴ შარაფ ად-დინი, ტ. II, გვ. 242.

¹¹⁵ იქვე; აბდ არ-რაზაყი ფ. 385ა.

¹¹⁶ ფასიპი ხაფი, გვ. 143.

¹¹⁷ აბდ არ-რაზაყი, ფ. 384ბ: لشكار منصور - كافرانرا بقتل آوردند و عمارت ويران ساختہ و خانهای ایشان سوخته معاودت نمودند

¹¹⁸ ფასიპი ხაფი, გვ. 143.

საამილახვროს დარბევა-მოთარაშებისა და ქანიბეგის ზელში ჩაგდების შემდეგ თემურმა გააგრძელა წინსვლა ზემო ქართლისა-
კენ გორის მიმართულებით. მან იმავე დროს, მარბიელი ლაშქარიც
გაუსია გარეშემო მიდამოებს დასაბრეველ და ასაქლებელ. წყარო-
ებში დასახელებული არიან სეიდ ზოჯა და ამირ ჯაჰანშაჰი, რომლებ-
საც ქართლი მოუთარეშებიათ და ნადავლად ბევრი ჯოგი და
ფარა მოუსხავთ თან¹¹⁹.

შემდეგ წინგაგზავნილ სარდლებს თემურიც უკან გაჰყვოლია
დანარჩენი ჯარით სამთავისის გზით (از راه ساسا)¹²⁰.

თემურის ჯარი ყველაფერს პირწმინდად სპობდა და ანადგუ-
რებდა: იაჯია გზაზე, ნეზამ ად-დინ შაჰის, შავალითად, ნათქვამა
აქვს, რომ სანამ გორს მიაღწევდნენ თემურის „ლაშქარმა ური-
ცხვი ქონება იშოვნა დაელაღ, ურწმუნოთა შენობები დასწვეს, ეა-
ნები გაანადგურეს და ეკლესიები კი დააქციესო“¹²¹.

ასეთი ყოფით მიაღწია თემურის ჯარმა გორამდე, რომელსაც
ნეზამ ად-დინი ახასიათებს, როგორც „უაღრესად მკვიდრსა და
საგულდაგულოდ გამაგრებულ ციხე-სიმაგრეს“¹²², რასაც შარათ
ად-დინი უმატებს, რომ იგი მიუვალად ითვლებოდა და შეუყვარე-
ბულთა პირობაზე მტკიცე იყო¹²³.

ასეთი დახასიათების შემდეგ ძნელი დასაჯერებელია იმავე აუ-
ტორების მიერ მოტანილი ცნობა, რომ თემურმა იგი, გორის ცი-
ხე, იმავე დღეს, ერთის მიდგომით დაიპყრო. მათივე ცნობით,
თითქოს ციხე მიწასთან გაუსწორებიათ დაპყრობის შემდეგ¹²⁴,
რაც, აგრეთვე ძალიან გაზვიადებული უნდა იყოს.

სამწუხაროდ წყაროების ცნობებიდან არა ჩანს იყო თუ არა
გორის ციხეში გამაგრებული გიორგი მეფე, მაგრამ, ძალიან სა-
უურადღებოა ერთი მომენტი: სპარსელ ისტორიკოსებს სწორედ

¹¹⁹ ნეზამ ად-დინი, გვ. 216.

¹²⁰ იქვე.

¹²¹ იქვე.

¹²² ციხის სწორ სახელს იღვწა ჰაფეზე აბრე (იხ. გვ. 154); ნეზამ ად-დინი

მას აღწერს „ორდი-ბეგს“ (اردی بیگ) გვ. 216; შარათ ად-დინი კი
„ბილს“ (بیل) გვ. 244; მას „ორდი-ბეგად“ იხსენიებს აბდ არ-რაზაყ სამარყან-
დი, მაგრამ იგი მისთვის ციხე კი არა, არამედ ციხის მფლობელია (გვ. 385).

¹²³ შარათ ად-დინი, გვ. 244: جو عهد عاشقان محکم حصاری

معاذالکله ز خیر یاد گاری

¹²⁴ იქვე.

მისი დაპყრობის შემდეგ აქვთ ნათქვამი, რომ თემურმა გი-
ორგის საძებნად წინ გაგზავნა ამირ ჯაჰანშაჰი¹²⁵, გიორგის შესა-
ბებ კი ნათქვამი აქვთ, რომ იგი ისარჩევრავი ვეფხვივით ტყეებსა
და ღოვებში დაეხეტებოდა¹²⁶.

როგორც ჩანს, გორის ციხის დაპყრობის შემდეგ გიორგი მეფე
ტყეებსა და ვიწრობებში უსაფრდებოდა ჩალათაელებს და თავს ეს-
ხმოდა მოულოდნელად.

ყველაფერი ეს კარგად გვიჩვენებს, რომ გიორგი პანიკურად
კი არ გაურბოდა მრავალრიცხოვან მტერს, არამედ ბრძოლებით
იხვედა უკან და სასტიკ წინააღმდეგობას უწევდა ჩალათაელებს,
სადაც კი ამისი ოდნავი შესაძლებლობა იყო.

გარდა ჯაჰანშაჰის ლაშქრისა, რომელიც თემურმა გიორგის
საძებნელად გაისტუმრა წინ, წყაროებში დასახელებულია უფრო
მცირე შენაერთებიც (فوج), რომლებიც თემურმა ყველა მიმარ-
თულებით დაგზავნა იმავე მიზნით. თვითონ თემური კი ქარ-
თლის ველზე გავიდა და დაბანაკდა.

ქართლის სიღრმეში წინ წასულ ჩალათაელებს თვითონ გი-
ორგი მეფის ამალის წევრებიც კი შეუპყრიათ, მაგრამ მისი ასა-
ვალ-დასავალი მაინც ვერაფრით შეუტყვიათ¹²⁷. გაბოროტებულ
მტერს ისღა დარჩენოდა მოსახლეობის ძარცვა-რბევით და ქვეყნის
აოხრებით ეყარა გულისჩაყრი. მართლაც, ჩალათაელებს სასტი-
კად დაურბევიათ მთელი ის მიდამო და ურიცხვი დევლით დაბ-
რუნებულან მთავარბანაკში¹²⁸.

¹²⁵ შარათ ად-დინი, გვ. II, გვ. 244.

¹²⁶ იქვე: گرگین از سر کین چون پلنگ تیر خورده در پیش پنهان شد

¹²⁷ იქვე; შარათ ად-დინი: „და რომელნიმე შეიპყრნეს ყმანი მეფის ვიორგისანი და
პოიხვიდნენ, თუ სადა არს გიორგი მეფე. ზოლო მათ არაა იცოდნენ, და ვერა ვა-
რდნენ მეფის ვიორგისა, შემოიქცნენ და მოვიდნენ ლანჯ-თემურისა თანა და მოაქცუ-
ნენ ეკო-შეპყრობა მეფისა“ (იხ. ქართლის ცხოვრება, პირველი ტექსტი, გვ. 333);
„მაშინ შეიპყრნეს რომელნიმე შინაყმანი მეფისა ვიორგისანი, და ეკოთხვიდნენ სადა
ყოფასა მისსა, და მათ არა-რა უწყოდნენ, და ვერცაღა შემძლებელ იქმნენ მათგან
ცნობასა საქმისა. ზოლო მაშინ ლაშქარი მოვიდნენ, და მოვიდნენ წინაშე ლანჯ-თემური-
სა, და აღწვეს ვერ-შეპყრობა მეფისა ვიორგისა“ (მეორე ტექსტი, გვ. 463).

¹²⁸ ნეზამ ად-დინი გიორგის საძებნელად გაგზავნილი სარდლების შესახებ მოუ-
თხვებს, რომ „დიდი რბევა განახორციელეს, ურიცხვი ნადავლით დაბრუნდნენ და
მთავარბანაკს შეუერთდნენ“:

غارت بسیار کرده با غنای بی شمار بازگشته
سعیگر همایون یو ستند

შარათ ად-დინი: „და ამისის შემდგომად წარუდგეს და მოაწი-
ნეს მისსა და დაიბანაკეს მუნ, მოიქცნენ სრულიად შიდა ქართლს, და წვეს და აღი-
მოსეს“ (გვ. 333).

ეტყობა თემურის ბანაკი საკმაო ხანს იდგა ქართლის ველზე. ყოველ შემთხვევაში მანამ, ვიდრე საკმაოდ დიდ სივრცეს დაარბევდა და მოითარეშებდა სარდალი ჯაჰანშაჰი და ტყეებსა და ღრეებს მოივლიდნენ მისი რაზმები.

ყოველივე ამის შემდეგ თემურის ბანაკი აიშალა და გავიდა მტკვარგალმა. მისი ისტორიკოსები არც იმ აღგილს მიუთითებენ სად გადაკვეთა მდინარე მისმა ჯარმა და არც იმ საშუალებებს, რომელიც გამოიყენეს წყლის ზღუდეზე გადასასვლელად. ისინი უბრალოდ მხოლოდ იმას მიუთითებენ, რომ თემური მტკვარზე გადავიდა, რაც გვაფიქრებინებს, რომ ფონით უნდა გასულიყვნენ მდინარეში. რაც შეეხება აღგილს, იგი ისევ ქართლის ველის მიდამოებში უნდა ყოფილიყო და სავსებით დამაჯერებლად გამოიყურება ფ. გორგიჯანიძის ცნობა, რომელსაც საამისოდ სამწერისი აქვს დასახელებული¹²⁹.

ეს აღგილი, როგორც ქვემოთ ვნახავთ, სავსებით შეესატყვისება თემურის ჯარის მოძრაობის სავარაუდებელ მარშრუტს.

აღსანიშნავია, რომ თემური მთელი თავისი ბანაკით გასულა მტკვარგალმა, სადაც, როგორც შემდეგ ირკვევა, ახლომახლო მიდამოებში ეგულებოდა გიორგი მეფე, რომლის შეპყრობაც მისი აუხდენელი ოცნება იყო.

მდინარე მტკვარის გადალახვის ამბავს, ნეზამ ად-დინ შამისთან მძოვრეთის, იგივე ძამის ციხისათვის გამართული ბრძოლის აღწერა მოსდევს¹³⁰, რაც შარაფ ად-დინს გამოუყვია ცალკე თავად¹³¹. ორივე ისტორიკოსი ამ ციხისაკენ თემურის გალაშქრების მიზეზად იმას ასახელებენ, რომ იქ ქართველი აზნაურები იყვნენ გამაგრებული¹³². ფ. გორგიჯანიძე კი პირდაპირ მიუთითებს, რომ თემურმა ამ ციხისაკენ იმიტომ გაილაშქრა, რომ გაიგო „გიორგი მეფეო თავად აზნაურ შვილებითაო კაზრეთის ციხეში

ვრეს, და მოვლნეს ყოველნი არენი და სანახებნი შიდა ქართლისანი, და აღიღეს ციხენი, გოდოლნი და სიმაგრენი ყოველნივე თჳსნიერ მთისა კაცასიისა. მაშინ ძირითურთ აღმოფხურეს დიდი ეკლესია იგი რუისისა, რომელ არს საყდარი ღვთაებოსა, ვიდრე საფუძვლითურთ დარღვიეს, და არა-სადა დაშთა დაბანი და შენობანი მათ მიერ წარუტყუენველად“ (ახალი ქართლის ცხოვრება, მეორე ტექსტი, გვ. 453).

¹²⁹ ფ. გორგიჯანიძე, გვ. 303.

¹³⁰ ნეზამ ად-დინი, გვ. 216; ისტორიკოსი მას უწოდებს „ზარიას“, ფ. გორგიჯანიძე იხსენიებს „კაზრეთად“, რასაც დ. აკიტიძე განმარტავს ძამის ციხედ.

¹³¹ შარაფ ად-დინი, ტ. II, გვ. 245.

¹³² იქვე.

დგასო. იმავე ღამეს ცხენ კეთილის კაცით ილღარი ქნა, ვორდის გზით კაზრეთს მიუხდა“¹³³. გიორგი რომ მართლაც იყო ამ ციხეში გამაგრებული კარგად ჩანს აბდ არ-რაზაყ სამარყანდის ცნობიდანაც, რომელიც ციხის დაპყრობის შემდეგ აღნიშნავს, რომ „გიორგი კი სავანეთისაკენ გაიქცა და უკან ლაშქარი დაუდგნაო“¹³⁴.

ამ ციხის სიმტკიცე-მიუვალობა სავანეებოდ აქვთ დახატული სპარსელ ისტორიკოსებს. ნეზამ ად-დინი, მაგალითად აღნიშნავს, რომ ძორეთის ციხე ისეთი მაღალი და მიუვალი იყო, რომ ჯერ არვის სმენია ვინმეს ოდესმე ძალით აეღოსო¹³⁵. ამას შარაფ ად-დინ იმასაც უმატებს, რომ „ღრუბელი რომ ფუტქს მიადწევდა ციხეს შუბლზე ოფლი სდიოდა და ქვეყნად მხოლოდ ქარბორბალა მისი სუნთქვისაგან წარმოიშობოდაო“¹³⁶.

ეს ციხე რომ მართლაც საუცხოოდ გამაგრებული და ძველდასაღები იყო, ეს კარგად ჩანს მის დასაპყრობად გამართული ბრძოლების აღწერიდან და გამოყენებული საშუალებების ჩამოვლიდან. მხედველობაშია მისაღები, აგრეთვე, მის ასაღებად დახატული დროც. ასე მაგალითად, როგორც ზემოთ ითქვა, ისეთი გამაგრებული და ბუნებრივი პირობების გამო ძველდამისაღები ციხის დაპყრობას, როგორც ვორის ციხე იყო თემურმა მოანდომა მხოლოდ ერთი დღე. აქ კი, ძამის ციხისათვის ბრძოლები, ნეზამ ად-დინ შამის ცნობით, ხუთსა¹³⁷ და შარაფ ად-დინისა და სხვა ისტორიკოსების ცნობათა მიხედვით, გაგრძელბულა შვიდ დღეს¹³⁸. ამდენი დრო, თუ არ ჩავთვლით ბრძოლის ციხეს, თემურის ჯარს არ დაუხარჯავს საქართველოს არცერთი ციხის აღებაზე. ფ. გორგიჯანიძის მოწმობით, მეცხოვრებები „ბეღლსა და ქვეების გორვებით იბრძოდესო“¹³⁹. რაც შეეხება თემურის მეომრებს, მათ კი „სიცოცხლის წელზე გარჯამონდომების

¹³³ ფ. გორგიჯანიძე, გვ. 303.

¹³⁴ აბდ არ-რაზაყ სამარყანდი, გვ. 385; گرجین موضع

سوانت گرجسته لشکر در عقب او رفت

¹³⁵ ნეზამ ად-დინი, გვ. 216.

¹³⁶ შარაფ ად-დინი, ტ. II, გვ. 245; ایر تا پای او رسیدی

عرقش روان گشتی و نادجان گرد از فراز آن نفس در افتاده گشتی

¹³⁷ ნეზამ ად-დინი, გვ. 216.

¹³⁸ შარაფ ად-დინი, ტ. II, გვ. 264; მოხონდი, გვ. 348.

¹³⁹ ფ. გორგიჯანიძე, გვ. 303.

მის მიერ უკვე მოთარეშებულ ტერიტორიაზე ვერ იქნებოდა. უფრო საფიქრებელია, რომ იგი ამერეთ-იმერეთის საზღვარზე იყო, იმერეთში მიმავალ გზასთან, სადაც ძლიერი ციხის არსებობა აუცილებელი იყო გზის დასაცავად. ამას გარდა, თემურის მიერ ამ ციხის დაპყრობის შემდეგ გიორგი გადადის დასავლეთ საქართველოში, რაც აგრეთვე იმაზე მიუთითებს, რომ სავანეთის ციხე აღმოსავლეთ და დასავლეთ საქართველოს საზღვარზე იყო. სავსებით შესაძლებლად მიგვაჩნია შიგ იგულისხმებოდეს ლიხის მთის ფერდობზე არსებული ის ადგილი, რომელსაც დღეს „სავანისუბანი“ ჰქვია.

ერთი სიტყვით, გიორგი მეფის ახალი ადგილსამყოფელი რომ შეიტყო, თემურმა თავისი ჯარის ერთი ნაწილი ქაშის ციხის მიდამოებში დასტოვა და მეორე ნაწილს პირადად გაუძღვა სავანეთისაკენ.

სავანეთის ციხე შედარებით ადვილად დაიპყრო თემურის ჯარმა. გიორგი მეფემ კი თავისი მხედრობით კვლავ გაარღვია ალყა და ბრძოლით გაეცალა მტერს. მაგრამ რაკი მთელი აღმოსავლეთი საქართველო თითქმის უკვე მოწინააღმდეგეს ეპყრა, დასავლეთ საქართველოში გადასვლის გარდა სხვა ღონე და საშუალება აღარ იყო და გიორგი მეფეც იძულებული შეიქმნა ასე მოქცეულიყო¹⁴⁷.

თემურმა პირადად ვერ გაბედა გიორგის გასდევნებოდა და დასავლეთ საქართველოში და დაკმაყოფილდა მისთვის მდევართა გაყოფებით, რომლებიც გიორგის ლაშქარს დასწევინ, ზოგი დაუხოციათ კიდევაც, მაგრამ გიორგი მაინც უვნებელი გაცლია მტერს, მდევრები კი ხელცარიელი დაუბრუნდნენ თავიანთ სარდალს¹⁴⁸.

ის გარემოება, რომ თემურმა დასავლეთ საქართველოში დადევნება ვერ გაბედა გვაფიქრებინებს, რომ გიორგის კვლავაც მნიშვნელოვანი სამხედრო ძალა ახლდა თან, რომელიც თემურის დიდი ჯარისათვის გაშლილ ველზე ნაკლებ საშიში იყო, მაგრამ საკმაოდ სახიფათო იქნებოდა ვიწრო ხეობებსა და დაბურულ ტყეებში, რითაც გამოირჩეოდა ლიხის მთის გადაღმა მხარე.

¹⁴⁷ ნეზამ ად-დინი, გვ. 217; შდრ: „ხოლო მაშინ და წარმოვიდნენ, და მოვიდნენ წინაშე ლანგ-თემურისა, და აუწყეს ვერ შეუპოვბა მეფისა გიორგისა. და მაშინ დაჰმუნდა და დიდად მწუხარე იქმნა“ (ახალი ქართლის ცხოვრება, მეორე ტექსტი, გვ. 463).

ამის შემდეგ სპარსულ წყაროებში ნათქვამია, რომ თითქმის საქართველოს მეფემ თავისი დანაშაული შეიგნო, თაქრა თავიდან მოიშორა და ისმალეთს გაისტუმრა, თემურს კი ვინმე იშვიათი ააბლა, რომელიც ტყვედ აყოლია შემპყრობილი და ზაურს შეუპოვბა¹⁴⁹. ზაურის დაღების შემთხვევაში თითქმის გიორგი თემურს ჰპირდებოდა, რომ გარდა იმისა რომ მორჩილი იქნებოდა მისი, ზიანს არ მოაყენებდა მუსლიმანებს და გადაიხდიდა ხარკს¹⁵⁰. იგივე წყაროების ცნობით, თითქმის თემურს მიუღია ეს პირობები და ნეზამ ად-დინი დაასკვნის „ზაური შეიქრა და თემურმა გიორგის დანაშაული აპატიო“¹⁵¹. მაგრამ, როგორც მისივე თხრობიდან ჩანს, ამის შემდეგ თემურმა ჯერ სამცხე მოაპოვბა, მერე არაგვის ხეობა და ტაო ერთი მეორეზე მოყოლებით. მაგრამ ეს რაღა სავია, ან რა პატიებაა, თუკი თემური კვლავაც სასტიკად არბევდა საქართველოს სხვადასხვა კუთხეს?

თუ ასეთი რამ მართლაც მოხდა და ზაური დაიღო, მაშინ იგი მას შემდეგ უნდა მომხდარიყო, რაც თემურმა მოათავა აღმოსავლეთ საქართველოს მოთარეშება. აქ კი, ეს ამბავი, გიორგი მეფის დასავლეთ საქართველოში გადასვლასთან დაკავშირებით, ეტყობა სპარსელ ისტორიკოსებს თხრობაში იმიტომ ჩაურთავთ უადგილოდ, რომ ლიხს იქით თემურის გაუდევნებლობა გამართლონ. სხვათა შორის, იგივე ამბის გამართლებას, ოღონდ სხვა მოტყუებით ცდილობს მოინ ად-დინ ნათანზიტი. რომელიც დასავლეთ საქართველოში თემურის გადაუსვლელობას ამ ქვეყნისათვის დამახასიათებელი დიდი სიცილით ხსნის¹⁵².

ძალიან საინტერესოდ გამოიყურება გიორგის მიერ თემურთან მოლაპარაკების დროს შეამავლად გამოყენებული ვინმე ისმალის პიროვნება. იგი, როგორც ჩანს, თემურის ერთ-ერთი კარის მოხელე, ან, რაც უფრო სავარაუდოებელია, მისი ერთ-ერთი სარდალი იყო, რომელიც გიორგი მეფეს შეუპოვბა ტყვედ. ფ. გორგიჯანიძის ცნობით იგი ბატონიშვილადაც კი ჩანს¹⁵³. ნეზამ ად-დინი.

سر از جاده طاعت و فرمان برداری نگرداند و مسلمانان را ازت نرساند و مال برخود گرفته بخزانة عامره رساند

მოორჩილები და ბრძანების შესრულები ვხან თავს არ ააოიდებს. მუსლიმანებს წუხილს არ მოაყენებს და ხელმწიფის ხაზინას ჩააბარებს ნაჯარდებულად ხარკს.

¹⁴⁹ ნეზამ ად-დინი, ლენინგრადი გვ. 592.

¹⁵⁰ ფ. გორგიჯანიძეს ამასთან დაკავშირებით გიორგის შესახებ ნათქვამი აქვს, რომ „ერთი სხვა ბატონის შვილი შხ ისმელი საცლად ერქვა და ის თემურს გამოუყ-

ნის მიხედვით ეს ისმაილი გიორგის შეუპყრია ტყვედ არც თუ დიდი ხნის წინ. ერთი ცნობაც და მეორეც კარგად მიუთითებს იმაზე, რომ გიორგი მეფე პანიკურად კი არ იხევდა უკან მრისხანე მტერთან უთანასწორო ბრძოლის დროს, როგორც ეს შეიძლება იფიქროს კაცმა თემურის მეხობზე ისტორიკოსების ტენდენციური ცნობების მიხედვით, არამედ მედგარ წინააღმდეგობას უწევდა მას და აყენებდა დიდ ზარალს, თან ტყვეებსაც ივდებდა ხელთ. ამის საილუსტრაციოდ შეიძლება მოვიყვანოთ ისეთი მაღალი თანამდებობის პირის ტყვედ ჩაგდების მაგალითი, როგორიც ისმაილი იყო.

ერთი სიტყვით, თემურმა ვერ გაბედა ტყიანსა და უგზო ქვეყანაში უკან გასდევნებოდა გიორგი მეფეს და მთელი რისხვა დაატეხა აღმოსავლეთ საქართველოს.

აღმოსავლეთ საქართველოს ის ნაწილი, რომელიც მტკვრის მარცხენა მხარეს მდებარეობდა, გარდა არაგვის ხეობისა, თემურს უკვე მოთარეშებული და დარბეული ჰქონდა. ამიტომაც, გიორგი მეფის იმერეთში გადასვლის შემდეგ, ამერეთ-იმერეთის საზღვრამდე მისული თემური, იქვე, სამცხეს მიუბრუნდა და შეუდგა ქვეყნის ნგრევა-აოხრებას.

სამცხისაკენ თემურის აღნიშნული გალაშქრება ნეზამ ად-დინ შამის ჩართული აქვს საერთო თხრობაში, შარაფ ად-დინ ალი იეზდის კი გამოუყვია ცალკე თავად¹⁵³. ამისდაკვალად, აქაური ამბებიც ერთს უფრო მოკლედ, მეორეს კი უფრო ვრცლად აქვს მოთხრობილი. ასე მაგალითად, ნეზამ ად-დინ შამის ორიოდ სიტყვით აქვს გადმოცემული, რომ თემური „ივანესაკენ გაემართა, იქაური მიდამოები და მხარეები მოითარეშა და მოარბია, შენობები დაანგრია და მიდამო გააუჟაცრიელაო“¹⁵⁴. შარაფ ად-დინის თხრობაში კი უფრო მეტი კონკრეტული ცნობა ჩანს როგორც თვი-

ზაენა და სიკვეწარი წინგნი მოსწერა და კარის კაცებს ფუშქაში გამოუგზავნა“ (გვ. 303); ნეზამ ად-დინი კი უბრალოდ მიუთითებს, რომ „მაშინ ისმაილი რომ შეიპყრო, მის უდიდებულესობას გამოუგზავნა და უმწიფობა და უილაჯობა აუწყაო“ —

آنکه اسمعیل را گرفتہ بہ حضرت فرستاد و عجز و نیاز مندی ظاہر کرد
 იგივეს იმეორებს აბდ არ-რაზაყი, ოღონდ ბოლოს ამბობს, რომ კიორგიმ თემურს დანაშაულის პატიებაც სთხოვაო (ფ. 385 ა); შდრ: „წარაქლინა კაცი... რჯულითა მაჰმადიანი, სახელით ისმაილ, ესე განავო მოციქულად ლანგ-თემურისა თანა“ (ახალი ქართლის ცხოვრება, პირველი ტექსტი, გვ. 333).

¹⁵³ შარაფ ად-დინი, ტ. II, გვ. 248.

¹⁵⁴ ნეზამ ად-დინი, გვ. 217.

თონ ივანეს, ისე მისი ქვეყნის შესახებ. გარდა ამისა, თემური საუბრობს დიდ ხანს დარჩენილა აქ და, თანაც მარტო ზალის დარბევით, მათი საღვთმსახრეობების ნგრევა-განადგომით კი არ დაკმაყოფილებულა, არამედ ბოლომდე მიუყვანია ცხოვრების დაპყრობის საქმეც¹⁵⁵.

სპარსული წყაროების ცნობებს საუცხოოდ ემატება „ახალი ქართლის ცხოვრების“ ცნობებიც, რომელიც ივანე ათაბაგის წინააღმდეგ თემურის გალაშქრების მიზეზად იმას მატებდა, რომ ივანე „მორჩილობდა მეფესა გიორგის მორჩილებითა დიდითა და რაყამს ეწყო ლანგ-თემურს მეფე გიორგი, მაშინ ივანე ათაბაგი თან ახლდა, და ამისთვის დიდად მტერ იყო მისთვის“¹⁵⁶. რაც შეეხება საქართველოს ამ კუთხეში დატრიალებულ ამბებს, „ახალი ქართლის ცხოვრების“ მიხედვით, რაც აგრეთვე, ძირითად ზეგნებში სავსებით ემთხვევა სპარსელი ისტორიკოსების ცნობებს, თემური „ჩაუდგა შივან ზემო ქართლსა, რომელ არს საათაბაგო, და ვერლარა წინააღმდეგ ათაბაგი და იელტოდა სიმაგრეთა შინა. მაშინ მრავალი ბოროტი მოაწია, და მოსრა პირითა მატელსათა სულნი მრავალნი, მრავალი ტყვე ჰყო, და დაქცინა წმინდანი ეკლესიანი, და დაწვნა ცეცხლითა ყოველნივე შენობანი, თემნი და დაბანი. და სრულიად იავარ ჰყვეს ზემო ქართლი, და წარმოტყუენა და წარიღო მრავალნი საქმარნი წმიდათა ეკლესიათანი, სატნი და ნაწილნი ყოველნივე შერიეს და უქმარ ჰყვეს და რაოდენნიცა შეიპყრნეს კაცი ქრისტიანენი, რომელნიცე მოკლეს და, რომელთაცა დაუტევს სჯული თვისი, ივინი თანაწარმოიყვანნეს“¹⁵⁷.

ათაბაგის ქვეყნის აოხრების შემდეგ თემური არაგვის ხეობისაკენ გაუდგა გზას.

რომელი გზა უნდა გამოეყენებინა თემურს სამცხიდან არაგვის ხეობაში მისასვლელად, საამისო პირდაპირი მითითება წყაროებში არა ჩანს. ნეზამ ად-დინს მხოლოდ ის აქვს ნათქვამი, რომ არაგვის ხეობაში მისასვლელად მთის კალთას გაჰყვნენო¹⁵⁸. სხვა ისტორიკოსებს კალთა ორჯერ აქვთ გამოვლილი, ე. ი. მთის კალთების გასწვრივ იარესო¹⁵⁹. ამის შემდეგ კი ძალიან მოკლედ არის

¹⁵⁵ შარაფ ად-დინი, ტ. II, გვ. 249.

¹⁵⁶ ახალი ქართლის ცხოვრება, პირველი ტექსტი, გვ. 333.

¹⁵⁷ ახალი ქართლის ცხოვრება, მეორე ტექსტი, გვ. 485.

¹⁵⁸ ნეზამ ად-დინი, გვ. 217.

¹⁵⁹ შარაფ ად-დინი, ტ. II, გვ. 22.

იმ ამბების შესახებ მოთხრობილი, რომელიც არაგვის ხეობაში მოხდა. ეს არის და ეს.

მაშასადამე, ამ ცნობიდან, ჯერჯერობით მხოლოდ იმ აზრის გამოტანა შეგვიძლია, რომ სამცხიდან არაგვის ხეობისაკენ მიმავალი გზა, რომელიც გამოიყენა თემურის ჯარმა, იყო მთიანი და ოკრობოკრო. მეორეს მხრივ, ქართული წყაროებიდან ვიცით, რომ თემური აღნიშნული წლის ზაფხულში, ე. ი. სწორედ იმ დროს, როცა ეს ამბები ხდებოდა, იყო თემის ხეობაში და გაძარცვა რკონის მონასტერი, რაზეც მეტყველებს ამ მონასტრის პატარა ეკლესიის წარწერა: „აქა მოვიდა ღვგდემორ და დააქცივნა ეკლესიანი და მონასტერი რკონი დააქცია ქკნი იყო მც“¹⁶⁰.

ამ ცნობის მიხედვით, აგრეთვე სამცხიდან არაგვის ხეობამდე გზის სიმოკლისა და სიძარცვის თვალსაზრისით და სპარსულ წყაროებში დამოწმებული ცნობის გათვალისწინებით, რომ გზა ძირითადად მთის ფერდობების გასწვრივ გადიოდა, ვფიქრობთ, შეიძლება დავასკვნათ, რომ თემურს თრიალეთით კლდეკარზე გადმოუვლია და გადმოსულა თემის ხეობაში, საიდანაც შემდეგ აღვიღად მოხვდებოდა არაგვის ხეობაშიაც.

სხვათა შორის, რკონის მონასტრის პატარა ეკლესიის წარწერა იმიტაც არის საინტერესო, რომ შიგ მარტო რკონის მონასტრის დაქცევაზე კი არ არის ლაპარაკი, არამედ სხვა ეკლესიამონასტრების დანგრევაზეც: „დააქცივნა ეკლესიანი და რკონი დააქციაო“. მაშასადამე სრული უფლება გვაქვს ვენდოთ „ახალი ქართლის ცხოვრების“ იმ ცნობებს, სადაც ლაპარაკია მცხეთაში სვეტიცხოვლის, აგრეთვე, ქვაბთახევის და სხვა ეკლესიამონასტრების დანგრევა-აქლებაზე¹⁶¹.

¹⁶⁰ ეს წარწერა თავის დროზე გადმოუწერია აკად. იხ. ჯავახიშვილს (იხ. მისი ქართული ერის ისტორია, III. 1966, გვ. 299).

¹⁶¹ ახალი ქართლის ცხოვრება. პირველი ტექსტი, გვ. 333; იხ. იქვე: „მაშინ მივიდეს უსკულონი იგი წმიდასა კათოლიკე ეკლესიასა მცხეთას, უფროსდა და უმეტესსავესენი შურითა მისითა... წარიღო სრულიად პატიოსანი სამკაული და შემკობილნი ქურქელნი წმიდისა კათოლიკე ეკლესიისანი, და იგი არა ჯერ უჩნდა კმაყოფად, არამედ თკთა შეკადრა და ბილწითა გელითა წარმდებად ქელ-პყო დარღუევად და მოოგრებად სუეტისა ცხოველისა შინაგან. და გარეთ ზღუდენი და პალატნი, და ყოველნივე შენობანი სრულიად იაფარ ქვეს სპათა ლანგ-თემურისთა“ (მეორე ტექსტი, გვ. 452); აგრეთვე: „და მიიწივნეს მუნით ქუაბთა-ხევის, და შეიპყრეს მუნ მყოფნი კაცნი, მამანი და დედანი. მღვდელნი და დიაკონნი და მონაზონნი, და შემწყუდრეს ტაძრისა წმ-დისა ქუაბთა-გვეისა ღვთისმშობელისასა, და შეუგზნეს ცეცხლი შინაგან ეკლესიისა და დაწვეს, რომელიცა იყო ფეხოდეს ეკლესიისა“.

სპარსული წყაროების ცნობები თვალნათლივ მოწმობენ, რომ თემურის ჯარისათვის მედგარი წინააღმდეგობა გაუწევიათ არაგვის ხეობის დამცველებს. წინააღმდეგ შემთხვევაში, ქართველთა სიკეთეზე უაღრესად სიტყვაძუნწი შარათ აღ-დინ ალი იეზდი „ბეკირცხლ და გულად მეომრებად“ არ მოიხსენიებდა აქაურ მთიელებს¹⁶². იგივეს უნდა ნიშნავდეს ვახუშტი ბაგრატიონის სიტყვებიც, რომ „ავნებდნენ დიდსა მთიულნი და სპანი მეფისანი მუნ მყოფნი სპათა თემურისათაო“¹⁶³.

ნეზამ აღ-დინ შამის მოწმობით თემურის ჯარს აქაური ციხესიმაგრეები მაინც დაუმორჩილებია, ხალხი დაურბევია და გაუძარცვავს, იქაური სარდლები შეუვიწროებია და დაუძაბუნებია¹⁶⁴. ყოველივე ამას, შარათ აღ-დინ ალი იეზდი უმატებს, რომ ხალხიც ბევრი იქნა გაწყვეტილი¹⁶⁵.

სპარსულ წყაროებში არა ჩანს, რომ თემურის ჯარს ტყვეები წამოეყვანოს არაგვის ხეობიდან. ამიტომ, ვფიქრობთ, სარწმუნო უნდა იყოს ვახუშტის სიტყვები, რომ ჩალათაელებმა ამ ხეობაში „ვერა რა ტყვე-პყვეს და უკუმოიქცენო“¹⁶⁶.

სიისა მას შინა, და ვიდრე დღემდე დღემდე იხილებს სახენი მათნი დღესაცვე ზედან სხენან“ (იქვე, გვ. 329).

¹⁶² შარათ აღ-დინი, ტ. II, გვ. 249.

ვახუშტი, ი. გვ. 271.

¹⁶⁴ ნეზამ აღ-დინი, გვ. 217: و گزشتند را حصارهای ایشان را مجموع گرجیان آن طرف را غارت و تاراج کرده سرداران ایشان را عاجز و زبون ساختند

¹⁶⁵ შარათ აღ-დინი, ტ. II, გვ. 250: بسی از ایشان را بتیغ جهاد بگذاشتند

¹⁶⁶ ვახუშტი, გვ. 271, შტ. „და წარვიდა (თემური — ე. ტ.) გვესა არაგვისასა, შევიდა მას შინა, და მსხვრია და მოაოჭრა და აღიღო სიმაგრენი ყოველივე არაგვსა, და ეაციერამოიკელა, დაწვა და წარმოვიდა“ (ახალი ქართლის ცხოვრება, პირველი ტექსტი, გვ. 334); აგრეთვე, „... და წარვიდა და მივიდა იგი გვესა არაგვისასა, და დაპყრა იგი და დაამტურია და აღიღო ციხენი და სიმაგრენი, და ყოველნივე ადგილნი იავარპყო, და მოაოჭრა, და ხიზანი ეერა იპყრა, რამეთუ ყოველნივე შელტოლვილ იყვნეს სიმაგრეთა შინა მათათსა. და ამისა შემდგომად წარმოვიდა მუნითგან“ (მეორე ტექსტი, გვ. 466).

იგივეს უნდა ნიშნავდეს აბდ-არ-რაზაკ სამარყანდის ნათქვამიც, რომ „იქაური ხალხი“ (ე. ი. არაგვის ხეობის. — ე. ტ.) უაღრესად გულადები იყვნენ. (თემურმა) ის ვილაიეთები მოარბია, სარდლები შეავიწროვა და ძლევა-გამარჯვებით დაბრუნდა მანგულს: مردم آنجا بغایت دلاور بودند آن ولایات ساخته سرداران را

زبون ساخته بفتح و ظفر بمنکول رسید

ძალიან საინტერესოა იმისი გარკვევა, თუ რა უნდა ყოფილიყო არაგვის ხეობაში თემურის ამ გამოლაშქრების მთავარი მიზანი. ძნელი დასაჯერებელია, რომ თემური სპეციალურად მობრუნებულიყო აქ სამცხე-საათაბაგოდან ნადავლისა და ალაფის ხელთგდების მიზნით. მით უმეტეს, აქ რაიმე დიდი მნიშვნელობის ქალაქები არ არსებობდა, არც ფართოდ გაშლილი საძოვრები და ნათესების დიდი მასივები იყო, ბუნებრივი პირობების გამო. ყოველივე ეს გვაფიქრებინებს, რომ ამ ლაშქრობას უფრო პოლიტიკური მიზანი უნდა ჰქონოდა, ვიდრე ნადავლისა და ალაფის ხელთგდება. მაგრამ, ეჭვს გარეშეა, თემური ახლა აქ აღარ მოვიდოდა საქართველოს სამეფო კარსა და თოღთამიშ-ხანს შორის არსებული კავშირის გამო, რადგან ასეთი რამ პრაქტიკულად უკვე გამორიცხული იყო თემურის მიერ ოქროს ურდოს გამგებლისათვის მიყენებული სასტიკი მარცხის გამო. სამაგიეროდ, არაგვის ხეობა იმ კარად მაინც რჩებოდა, რომლის მეშვეობითაც საქართველოს მჭიდრო პოლიტიკური და, ალბათ, სხვა სახის ურთიერთობა ჰქონდა ჩრდილოეთ კავკასიაში მცხოვრებ სხვადასხვა ტომებთან, რომლებიც ერთსულოვნად ირწმუნებოდნენ საქართველოს მეფის დროშის ქვეშ ამიერკავკასიაში საერთო მტრის გამოჩენის უამს. წყაროებში არა ერთხელაა მითითებული, მაგალითად, გიორგის მიერ ჩრდილოეთიდან „სრულიად კავკასია“ გამოყვანა თემურისა და მისი მემკვიდრეების წინააღმდეგ წარმოებული ბრძოლების დროს. „კავკასი“ თან ახლდნენ, აგრეთვე, მაგალითად, გიორგი მეფეს ალინჯის ციხეზე ნახჭევანის ლაშქრობის დროს¹⁶⁷. ამიტომაც სარწმუნო უნდა იყოს არაგვის ხეობაში თემურის ამ გამოლაშქრების ვახუშტისეული ახსნა, რომ „რამეთუ გამოჰყავს გიორგი მეფესა მუნიდამ შემწენიო“¹⁶⁸ და ა. შ.

ნათქვამს უნდა დაემატოს ფასიპი ხაფის ცნობაც ამ ლაშქრობის დროს თემურის მიერ საქართველოში არსებული „მუსლიმანი ტყვეების“ განთავისუფლების შესახებ, რომლებიც, ეჭვს გარეშეა, ეყოლებოდათ არაგვის ხეობაშიც.

არაგვის ხეობის მიდამოთა დარბევა-აოხრების შემდეგ თემურის ბანაკი დიდ ხანს აღარ უნდა მდგარიყო იქ. წყაროებში საქართველოს ამ მხრისა და მიმდგომი ადგილების წინააღმდეგ საომარი მოქმედების გაგრძელებაც აღარ ჩანს. შარაფ ად-დინ

¹⁶⁷ ვახუშტი, გვ. 270.

¹⁶⁸ იქვე, გვ. 271.

შარაფ ად-დინ სიტყვით: „მას შემდეგ რაც მთელი ის ქვეყნები და მხარეები გარყვნილი და ცდომილი ხალხის არსებობის ბოროტებისაგან იქნა განბანული ღაზავათის ხმლით“ თემური აჩქარებული მარშით გაემართა კოლის მინდორისაკენ, სადაც მიაღწია კიდევაც რამდენიმე ხანში მანზილთა და საგანეთი (منزل و مراجل) გამოვლის შემდეგ¹⁶⁹. სწორედ ეს ცნობა და აღნიშნული გარემოება გვაფიქრებინებს, რომ თემური დიდხანს აღარსად შეყოვნებულა გზაში და, მაშასადამე, აღარც უბრძოლია. მაგრამ იგი არც კოლის მინდორზე დარჩენილა ამის შემდეგ დიდხანს და კვლავ ახალი ლაშქრობისთვის აღიკაზმა რამდენიმე დღეში.

სპარსული წყაროების მოწმობით, კოლის მინდორზე მისვლის დროს თემურთან მისულან იმ მიდამოებში მცხოვრები მუსლიმანები და უთხოვიათ დახმარება. ისინი განსაკუთრებით უჩიოდნენ თურმე ფანასკერტის მიდამოების, ე. ი. ტაოს ქრისტიანულ მოსახლეობას, რომლებიც, როგორც ჩანს, მედგრად უმკლავდებოდნენ მცირე აზიიდან და მიმდგომი მხარეებიდან მუსლიმანი მომთაბარეების მოძალეობას¹⁷⁰.

თემურმა სარდალი ნურ ად-დინი გაგზავნა ტაოელი ქართველებს წინააღმდეგ, მათი ციხეების დასაპყრობად და ქვეყნის ახოხრებლად და რამდენიმე დღის შემდეგ თვითონაც იქითკენ გაემართა „სარწმუნოებისა და ერის უმნიშვნელოვანეს საქმეებში პირადი მონაწილეობის“ მიღების საჭიროების გამო¹⁷¹. ეს გარემოება კი გვაფიქრებინებს, რომ მის მიერ წინდაწინ გაგზავნილმა სარდალმა ნურ ად-დინმა ვერაფერი გაარიგა იქაური ქართველების წინააღმდეგ. გარდა ამისა, იგივე გარემოება გვაფიქრებინებს აგრეთვე, რომ იქ მარტო, ფანასკერტის ციხის დაპყრობის საკითხი არ უნდა მდგარიყო. არამედ სხვა ციხეებიც უნდა მოდილიყო დასაპყრობი, რაც სავსებით დასტურდება წყაროთა მონაცემებით.

¹⁶⁹ შარაფ ად-დინ, ტ. II, გვ. 250.

¹⁷⁰ სპარსული წყაროების ცნობებს, აქ, თითქმის სიტყვასიტყვით იმეორებს „ახალი ქართლის ცხოვრება“: „მოვიდნენ კაცნი სჯულითა მაჰმადიანნი, რომელი ესახლნენ საზღვართა ქართლისათა, რამეთუ, რაჟამს მოიცლიდნენ ქართველნი ლანგ-თემურისაგან, ჩაუდგინ თათართა, რომელნი ესახლნენ საზღვართა ქართლისა მაჰმადიანნი, და მოაოჯრებდნენ“ (პირველი ტექსტი, გვ. 398) იგივეს მოწმობს ვახუშტი ბაგრატიონიც (იხ. ვახუშტი, გვ. 271).

¹⁷¹ შარაფ ად-დინი, ტ. II, გვ. 251.

თემური რამდენიმე დღეს მონღოლებია ფანასკერტის მიდამო-
ებში მისვლას, რის შემდეგაც შესდგომია ბრძოლას აქაური ცი-
ხეების წინააღმდეგ და ხუთიოდე დღეში დაუპყრია 7 ციხე. სამ-
წუხაროდ, გარდა ფანასკერტისა, სხვა დანარჩენი ციხეები წყარო-
ებში სახელდებით არ არის მოხსენიებული და ისლა დაგვრჩენია
ვივარაუდოთ, რომ ისინი ამ უკანასკნელის ახლომახლო მიდა-
მოებში იყო. ფ. გორგიჯანიძის მოწმობით, თემურის ჯარისათვის სას-
ტიკი წინააღმდეგობა გაუწევიათ და დიდი ზარალიც მიუყენებიათ
აქაური ციხეების დამცველებს¹⁷².

შარაფ ად-დინ ალი იეზდის მოწმობით, დაპყრობილი ციხე-
ები თითქოს მიწასთან გაუსწორებია თემურის ჯარს, რაც, რო-
გორც ყოველთვის, აქაც გაზვიადებული ჩანს¹⁷³. მისივე ცნობით,
ჩალათაელებს „ურჯულო ხალხიც“ ზომაზე მეტი დაუხოცნიათ
აქ¹⁷⁴.

ყოველივე ამის შემდეგ თემური თავისი ჯარით ისევ კოლის
მინდორს მოუბრუნდა და მთელი ორი თვე გაატარა იქ.

თემურის გალაშქრება სამცხეში, არაგვის ხეობასა და ფანას-
კერტისაკენ, გორგი მეფის დასავლეთ საქართველოში გადასვ-
ლის შემდეგ, აკად. ივ. ჯავახიშვილს მიჩნეული აქვს საქართველო-
ში თემურის ერთ-ერთ ცალკე შემოსევად¹⁷⁵.

ფანასკერტის ციხის დაპყრობითა და მიმდგომი მხარეების მო-
თარეშება-მოოხრებით დაამთავრა თემურმა 1400 წ. საქართველოს
წინააღმდეგ მოწყობილი კამპანია, რაც გრძელდებოდა ამ წლის
მთელ გაზაფხულ-ზაფხულს. ამ ხნის განმავლობაში მან დაარბია
და ააოხრა მთელი აღმოსავლეთი და სამხრეთი საქართველო მცირე
გამონაკლისით. ქვემო ქართლიდან დაწყებული მტერი სასტიკი
ნგრევა-ოხრებით მივიდა დასავლეთ საქართველოს საზღვრამდე,
საიდანაც გადავიდა სამცხეში და თრიალეთის გადავლით მიუბ-
რუნდა არაგვის ხეობას, იქიდან დაბრუნდა კოლის მინდორზე,

კოლიდან ტაოში და ისევ კოლის მინდორზე. ამავე პერიოდში
იქნა დარბეული, აგრეთვე, ქსნის, ლეხურის, ძამის, თეძმისა და
სხვა მდინარეთა ხეობები.

დარბეულ ტერიტორიაზე თემურის ჯარი არ ტოვებდა კეთილ-
ნაშენის ნიშანწყალს. ჩალათაელები ველური სისასტიკით ანგრე-
დნენ საკულტო ნაგებობებსა და ციხე-კოშკებს, წვამდნენ და ანად-
გურებდნენ საცხოვრებელ სახლებსა და დამხმარე შენობებს, ჰკა-
ფავდნენ და ძირიანად თხრიდნენ ნაყოფიერ ხეებსა და ზვარ-ვენა-
ხებს, ოთხფეხს ამოვებდნენ და ანადგურებდნენ მოწეულ ყანებს,
უმოწყალოდ ელეტდნენ მოსახლეობას და მთელს ამ სივრცეზე
ნანგრევთა შორის უპატრონოდ დაჰყარეს „მძორი მკუდრისაჲ, ვი-
თარცა მჭელი თივისაჲ“¹⁷⁶.

ჩალათაელებმა, ამასთან, აუარებელი დავლა იგდეს ხელთ სა-
ქართველოში ამ შემოსევის დროს.

ცოცხლად გადარჩენილი მოსახლეობის ერთი ნაწილი ჩალა-
თაელებს ძალით გაუმაჰმადიანებიათ და ისე წაუყვანიათ ტყვედ-
ახალი ქართლის ცხოვრების მოწმობით თემურმა „რაოდენნიცა შე-
იპყრნა კაცნი ქრისტიანენი, დაჰპატიჟნა სჯული მაჰმადისა და, რო-
მელიცა მოჩილ ექმნა, თანა წარიყვანა, და რომელიცა არა მოჩი-
ლ ექმნეს, მოსრნა პირითა მახვლისათა“¹⁷⁷. თომა მეწოფელის
მოწმობით მათი რიცხვი 60 ათასზე მეტი ყოფილა¹⁷⁸, რომლებიც
დავლასთან ერთად სამარყანდისაკენ გაუსტუმრებიათ ჩალათაე-
ლებს¹⁷⁹. გზად ქართველი ტყვეები ჩაუტარებიათ სომხეთის ტერი-
ტორიაზე. თურმე „ყოველ ხუთ ჩალათაელს 20 ტყვე მიჰყავდა.
მრავალი მათგანი გზაზე კვდებოდა, ხოლო ისინი (ჩალათაელები) ქვით
უჭეჭყავდნენ მათ თავს, რათა ცოცხალი არ დარჩენილიყვნენ“¹⁸⁰. და
რაც მთავარია, ყოველივე ეს საკუთარი თვალთ უნახავს თომა მეწო-
ფელს, რომელიც გულისტკივილით დაასკვნია: „ვაი-ვაგლახი ვა-

¹⁷⁶ ძეგლი ერისთავთა, გვ. 359.

¹⁷⁷ ახალი ქართლის ცხოვრება, პირველი ტექსტი, გვ. 333.

¹⁷⁸ თ. მეწოფელი, გვ. 21.

¹⁷⁹ „მაშინ თემურ ვითარცა მოათვრა ყოველი და და ტყვენი, წარიღა შამს, ხოლო ტყვე და ალაფი ყოველი გაგზავნა სამარყანდის“ (ძეგ-
ლი ერისთავთა, გვ. 360); იგივეს იმეორებს თემურის შესახებ ახალი ქართლის
ცხოვრების მეორე ტექსტი: „თვთ წარიღა შამს, ხოლო ტყვე და ალაფი
ყოველი გაგზავნა სამარყანდის“ (გვ. 471).

¹⁸⁰ თ. მეწოფელი, გვ. 22.

¹⁷² ფარსადანი თემურის შესახებ შენიშნავს, რომ კოლის მინდორზე დგომის
დროს „იქ ანბავი მოუვიდა—ნუშპიერთიშიათ ქართველნი შეიყარნესო. შხ ნურე-
დინ დიდის ლაშქრით გაუძახა და ვერა გაარიგა რა. მერმე თვითან თემურ მიუხდა
და ხუთი დღე და ღამე ომი იქნა და იბრძოლეს. ორგნითვე მრავალი კაცნი ამოსწყდ-
ნეს, ხუთი ციხე აიღეს, მრავალი ნაშორი ქნეს და ბევრი ტყვე წაასხეს“ (გვ. 302).

¹⁷³ შარაფ ად-დინი, ტ. II, გვ. 251.

¹⁷⁴ იქვე.

¹⁷⁵ ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, III, თბ., 1941.

ესმოდა ქრისტიანეთა ტომთა ზედა. ვხედავდით ტყვევას და შველ-
კი ვერ შეგვეძლო¹⁸¹.

შეიძლება სრულიად თამამად ითქვას, რომ აქამდე საქარ-
თველოს ასეთი უღმრთესი მტრის შემოსევა და მსგავსი ნგრევა-
გაჩანაგება არასდროს განუცდია!

§ 4. გიორგი მეფის დაბრუნება აფხაზეთიდან, 1401 წ. შამქორის ზავი
და თემურის ახალი შემოსევა საქართველოში მომდევნო წელს

როგორც კი თემური საქართველოს გაეცალა, გიორგი მეფე
დაბრუნდა აფხაზეთიდან და შეუდგა აოხრებული ქვეყნის მოწეს-
რიგებას. მან ორგულთა დასჯის მიზნით დვალეების წინააღმდეგ
გაილაშქრა ერისთავ ვირშელთან და ერისთავ სურამელთან ერ-
თად.

ქსნის ხეობაში ლაშქრობის დროს, თემურის ჯარი რომ „გა-
მოასხნეს“ და ერისთავი ვირშელი „გამარჯვებული მოვიდა ქნო-
ლოს ხილვად დედა-წულთა“¹⁸², მაშინ ქნოლოელმა კაცმა ზარებამ
„აუწყა ყოველთა დვალთა, ვითარმედ მტერი თქუენ ყოველთაჲ
სახლსა შინა ჩემსა არს, აწ მოვიდით და მოგვკლათ ესე, რამეთუ
ქელთა შინა ჩუენთა არს“¹⁸³.

დვალეებმა არ დააყოვნეს მასზე თავდასხმა, მაგრამ ერისთავ-
მა ადრევე უშველა თავს, რადგან „აუწყა კაცმან კეთილმან გან-
ზრახვამ მათი და წარმოვიდა ვირშელი ყოვლითურთ“¹⁸⁴.

დვალეები რომ გაბრუნდნენ, ერისთავმა ვირშელმა შეკრიბა თე-
მურის შემოსევის შემდეგ გადარჩენილი ჯარი და გაილაშქრა ქნო-
ლოსაკენ და „ხარება და მიმდგომნი მისნი შეაწყუდივნა ციხესა ში-
ნადა დაჰკოცნა ყოველნივე და დაჰქცივნა ციხენი მათნი, დაწუა
ქუეყანაჲ მათი და აღავსნა ლაშქარნი ალაფითა და განუტევა შვილი
ხარებაჲსი სამისა წლისა ყრმაჲ და მისცა დედასა მისსა და ერთი
ძმამ ხარებაჲსი და დიდად შური იგო მათ ზედა“¹⁸⁵.

ეს რომ შეიტყვეს „მოუქდეს დვალნი ბრძოლადა არამედ ვერ
შეუძლეს“ და ერისთავი ვირშელი „წარმოვიდა შინა უვნებ-
ლად“¹⁸⁶. ხოლო გიორგი მეფეს რომ „ესმა დვალთაგან ლალატი

ერისთავისაჲ, განრისხნა და განილაშქრა მათ ზედა და შემოვიდა
გზასა აჩაბეთისასა და იწყო ტყუენაჲ და ოკრებაჲ მათი“¹⁸⁷.

ამის პარალელურად ერისთავმა ვირშელმაც „განილაშქრა ზე-
მოსა მჭარესა და ჩავიდა სოსხოს და აიღო მას დღესა რვაჲ ციხე
და სოფელი და ყოველი მოწუა და მოაოკრა თვინიერ კაცთა მათ,
რომელთა აუწყეს ლალატი დვალთაგან მათი ყოველი უვნებლად
და სცა“¹⁸⁸.

ერისთავი ვირშელი რომ „ზემო მხარეს“ არბევდა, „მაშინ
მთიულნი არაგვსა ზედაზნით დარიალამდისინი ყოველნი ერთად
შეკრებით იყუნეს და უძლოდა მათ ერისთავი მათი სურამელი“¹⁸⁹.

შეერთებულმა მხედრობამ დაამარცხა დვალეები და ხელთ იგ-
დო დიდი დავლა, მათ შორის „დაფლული მრავალი განძი“, რი-
თაც „მეფემან განიხარა“ და გამობრუნდნენ უკან.

გიორგი მეფისა და ერისთავების, ვირშელისა და სურამელის
ასეთი მოქმედება, აშკარად მოწმობს, რომ მათ მნიშვნელოვანი სამ-
ხედრო ძალა შეუნარჩუნებიათ თემურის მიერ მათი სამფლობელო-
ების სასტიკად მოოხრების შემდეგაც კი. ეს კარგად ჩანს, აგრეთვე,
ნეზამ ად-დინის ცნობიდანაც, რომელსაც თემურის მიერ მომდევ-
ნო წელს საქართველოში სარდლების გამოგზავნის მიზეზად და-
სახელებული აქვს საქართველოს ჯარის მიერ „მზღვარს გადასვლა“
და „ურჩობისა და მოუწონარი მოქმედების კარის გაღება“¹⁹⁰.

მეორე მხრივ, ძალიან საინტერესოა, რა უნდა ყოფილიყო ის
„მზღვარს გადასვლა“ და „მოუწონარი მოქმედება“, რომელიც
საქართველოს ჯარს, ე. ი. მეფე გიორგის ჩაუდენია?

მართალია, ჩვენ ამ კითხვის პირდაპირი პასუხი არა გვაქვს,
მაგრამ ყოველად აშკარაა, რომ მომხდარა რაღაც ისეთი მნიშვნე-
ლოვანი, თემურის საწინააღმდეგო რამ, რომელშიაც მონაწილეო-
ბა მიუღია საქართველოს ჯარს. მაგრამ, ძალიან საეჭვოა ამაში
იგულისხმებოდეს საქართველოს საზღვრებს გარეთ მომხდარი რამ
და, ვფიქრობთ, ეს „მოუწონარი საქციელი“ ისევ მის საშინაო
საქმეებთან უნდა ყოფილიყო დაკავშირებული.

¹⁸¹ თ. მეწიფელი, გვ. 22.

¹⁸² „ძველი ერისთავთა“, გვ. 359.

¹⁸³ იქვე.

¹⁸⁴ იქვე, გვ. 360.

¹⁸⁵ იქვე.

¹⁸⁶ იქვე.

¹⁸⁸ იქვე.

¹⁸⁹ იქვე, გვ. 361.

¹⁹⁰ ნეზამ ად-დინი, გვ. 243: عباكر گرج در مدت غيبت اين

حضرت پاى از حد خود بيرون نپاده بودند و ابواب مخالفت و بد فعالى
گشاده

აფხაზეთიდან დაბრუნებული გიორგი მეფის საზრუნავი, გარდა მოლაღატეების დასჯისა, ბუნებრივია, ქვეყნის გაწმენდაც უნდა ყოფილიყო მტრის ნაშთებისაგან, თუ კი ასეთი რამ სადმე იყო დარჩენილი.

თემური, გარდა იშვიათი გამონაკლისისა, დაპყრობილ ციხეებში არ ტოვებდა თავის ჯარს. როგორც წესი, იგი მათ ან ანგრევდა და გამოსაყენებლად უვარგისს ხდიდა, ან გარკვეული პირობით უტოვებდა ძველ მმართველებს. რაც შეეხება საქართველოს ციხეებს, გარდა თბილისის ციხისა, რომლის დანგრევის კვალი წყაროებში არა ჩანს, თემურმა თითქმის ყველა დაანგრია და „გაასწორა მიწასთან“. აღსანიშნავია ისიც, რომ წყაროებში არც თბილისში თავის დროზე დატოვებული „ხორასნის სპის“ წაყვანის კვალი ჩანს, რომელიც თემურმა აქ განაწესა 1400 წლის ლაშქრობის დროს „გარეშემო მიდამოების დასაცავად“. ყოვლად ბუნებრივია, რომ ამ მიდამოების დაცვის საჭიროება უფრო მეტი იქნებოდა საქართველოდან თემურის ჯარის წასვლის შემდეგ, რაც გვაფიქრებინებს, რომ თემურმა თბილისში მეციხოვნე ჯარი დასტოვა. და თუ ეს ასეც იყო, მაშინ აფხაზეთიდან დაბრუნებული გიორგის ერთ-ერთი მთავარი საზრუნავი მოლაღატეთა დასჯასთან ერთად მტრის მეციხოვნე ჯარისაგან დედაქალაქის გაწმენდაც იქნებოდა. როგორც ჩანს იგი ასეც მოიქცა და სწორედ ეს უნდა იყოს იმდროინდელი საქართველოს ჯარის „მზღვარსგადასულობასა“ და დასაგმობ „საქციელ-მოქმედებაში“, რის აღსაკვეთადაც თემურმა 1401 წ. საქართველოში გამოგზავნა თავისი სარდლები საკმაოდ დიდი ჯარით.

საქართველოში დატრიალებული ნგრევა-ოხრებისა და ხოცვა-ჟლეტის შემდეგ, როგორც ითქვა, თემური ორ თვეს იდგა კოლის მინდორზე ჯარის წესრიგში მოსაყვანად და ოთხფეხის მოსაღონიერებლად, რის შემდეგაც ახალი ლაშქრობისათვის წარუძღვა თავის ჯარს. მისი თავდასხმის ობიექტი კი ახლა სივასის ქვეყანა იყო¹⁹¹, სადაც თავისი სიმტკიცით განთქმულ ციხეს შეერთებული ძალით იცავდნენ მუსლიმანი ოსმალები და ქრისტიანი სომხები.

სივასში დიდი წინააღმდეგობა გაუწიეს თემურს და ჯარიც საკმაოდ ბლომად დაუხოცეს მას. მაგრამ თემურმა სამხედრო ოსტატობას ცბიერებაც შეუწონა და განხეთქილება ჩამოაგდო ციხის

¹⁹¹ შდრ: „და დაიპყრა ქუეყანა სიასი და სხუანი ქუეყანანი მრავალნი“ (ახალი ქართლის ცხოვრება, პირველი ტექსტი, გვ. 334; მეორე ტექსტი, გვ. 466).

დამცველთა შორის, რის შემდეგაც მოახერხა მისი აღება. თემურმა ერთიანად გააჟლეტინა მეციხოვნე ოსმალები, ხოლო 4 ათასი სომეხი კი დაამარხვინა ცოცხლად¹⁹².

აღსანიშნავი ამბების შემდეგ თემური დაიძრა ეგვიპტის წინააღმდეგ. „მივიდა იელსაუმს, სოლომონის ტაზარი ილოცა, რაც დაქცეული მეჩიტები იყო, აშენა და მრავალი შესაწირავი მისცა... მასუკან იელუსარემით მისრეთისაყენ გაილაშქრა... კარაჯა დადვა და იქილამ აიყარა და აბრამის ტაზრის დღეობასა რომ ჰაქს ეძახიან მექას მივიდა... იქილამენ მჰმდ ფეილანბარის საფლავის სალოცვად მაღინის ქალაქში მივიდა... იქილამენ ბაბილოვანის ქვეყანაში ქალაქსა ბაღდადისს მოვიდა“¹⁹³.

ბაღდადისაყენ რომ მიემართებოდა თემურმა თავისი ჯარი ორად გაჰყო, ერთი ნაწილი თვითონ იახლა თან, მეორე კი საქართველოსაყენ გამოგზავნა და გზად ალინჯის ციხის დაპყრობაც დაავალა.

საქართველოში ჯარის გამოგზავნის მიზეზად ისტორიკოსი ჰაფეზე აბრუ იმას ასახელებს, რომ უკიდურესობამდე მისულ გაჰირვებულ ალინჯის ციხის დამცველებს საქართველოს მეფისათვის კვლავ დახმარება უთხოვიათ და გიორგიც შეჰპირებოდა, რომ იგი პირადად გაილაშქრებდა იქ და განდევნიდა ციხის სააღყოლ დატოვებულ ჩაღათაელთა ჯარს¹⁹⁴. მისივე მოწმობით, თემურის ჯარის მოსვლა რომ გაიგო, გიორგი მეფე თითქოს აფხაზეთში გადასულა, თემურის სარდლები კი, რომელთა შორის ისტორიკოსი ასახელებს ბატონიშვილ სოლთან ჰოსეინ ბაჰადორს, ბატონიშვილ ფირ მოჰამედ ბენ ომარ შეიხ ბაჰადორს, ბატონიშვილ აბუბექრ ბენ მირანშაჰ ქურაქანის და ამირ ჯაჰანშაჰ ბენ ჩაქურსა და ამირ სიიდ ხოჯა ბენ შეიხ ალი ბაჰადორს, თავიანთი ჯარებით ჩამომხდარან ალინჯის ციხის გარეშემო¹⁹⁵. უნდა ვივარაუდოთ, რომ მათ 50 ათასამდე მეომარი მაინც ახლდათ თან¹⁹⁶.

¹⁹² ნეზამ ად-დინი, გვ. 239.

¹⁹³ შ. გორგიჯანიძე, გვ. 306—307.

აფეზე აბრუ, გვ. 163.

¹⁹⁴ იქვე; შდრ: „(თემურმა) წარმოაგლინა ქუეყანა სულტან უსეინ, ფიო მაჰმად ამირ შეიხი, აბუბექრ და თავადთა მისთავანი ჯანშა და თემურ ხაჯა აღბულა, სეიდ ხაჯა, შეიხ ალის შვილი, და სხუანი მრავალნი თავადნი და სპანი ურიცხვნი. და წარმოვიდნენ, მოვიდნენ და მოადგენენ ერინჯავსა, რომელარს ციხე, რამეთუ მას ეამსა ეპყრა იგი მეფესა ქართლისასა. და დადგნენ ხანსა მრავალსა“ (ახალი ქართლის ცხოვრება, პირველი ტექსტი, გვ. 334; მეორე ტექსტი, გვ. 466).

¹⁹⁶ ჩამოთვლილი სარდლები რომ ციხის გარეშემო დაბანაკდნენ, ჰაფეზე აბრუ

უკვე თითქმის თერთმეტი წელიწადი იყო გასული რაც ალინჯის ციხის ერთიმუშა გარნიზონი მამაცურად უმკლავდებოდა მტრის მრავალრიცხოვან ჯარს. ამ ხნის განმავლობაში, გარდა იმისა რომ თხელდებოდა ციხის დამცველთა რიგები, მეციხოვნეები დიდ სიძნელეებს განიცდიდნენ ზორაგის ნაკლებობის გამოც. ციხეში განსაკუთრებით მძიმე მდგომარეობა შეიქმნა ამ მხრივ ალინჯის მიდამოებში თემურის ახალი ჯარის მოსვლის დროს. გაძვალტყავებული, მშვიერი მეციხოვნეები სულს ძლივს ღაფავდნენ, ისინი ძველ ქურქებს, ღვედებსა და წაღებს ღრღნიდნენ, მაგრამ ისიც კი აღარ ეშოვებოდათ¹⁹⁷. ერთადერთ იმედს საქართველოზე ამყარებდნენ, მაგრამ ეს იმედიც წაერთვათ ციხესთან ჩალათაელთა დიდი ჯარის მოსვლის გამო და, ბოლოს და ბოლოს, იძულებული შეიქმნენ დანებებოდნენ მტერს¹⁹⁸.

ალინჯის ციხის დაპყრობის შემდეგ ჩალათაელთა შეერთებული მხედრობა საქართველოს მოადგა აღმოსავლეთიდან. გიორგი მეფემ თემურის სარდლებს მოციქულები შეაგება დაზავების წინადადებით და აღუთქვა, რომ პირადად გამოცხადდებოდა თემურის კარზე ამ მხარეში მისი გამოჩენისთანავე¹⁹⁹.

თემურის სარდლებმა გიორგი მეფის დაპირება ირწმუნეს, საქართველოს გვერდი აუარეს და კოლას მინდორს მიაშურეს გამოსაზამთრებლად²⁰⁰.

თემურმა კი ბალდადის საქმეებს რომ ხელი უთავა თავრიზისკენ წამოვიდა დანარჩენი ჯარით, მდინარე არეზზე გადმოვიდა და ნახჭევნის მიდამოებში დადგა, საიდანაც პირადად გაეშურა ალინ-

ჯის მიხედვით, იმ ღამით მეციხოვნეებს ერთი ქრისტიანი და ერთი მუსლიმანი მეციხოვნე მზევრავებად ჩამოუგზავნიათ ძირს. მათ თურმე გაუღლიათ ციხის დასავლეთის კიშკრის პირდაპირ, სადაც ბატონიშვილ ფირ მოჰამედის დუმენი მდგარა და შეუპყრიათ ჩალათაელებს (ქაფეზე, აბრუ, გვ. 163).

ეს ცნობა ჩვენთვის იმითაა საინტერესო, რომ თემურის მიერ ალინჯის ციხისაკენ გამოგზავნილი სარდლები დუმენ-ნოიანები ყოფილან და, მაშასადამე, 5 დუმენ-ნოინს 50 ათასი კაცი მაინც უნდა ხლებოდა თან.

¹⁹⁷ იქვე.

¹⁹⁸ იქვე, გვ. 165.

¹⁹⁹ შარაფ ად-დინი, ტ. II, გვ. 255; აბდ არ-რაზაყი ფ. 408ბ.

²⁰⁰ იქვე; შდრ: „და რა სცნა ესე მეფემან გიორგი, წარმოუგზავნა მოციქული შემოუთვალა ხუეწნა და მშვილობის ყოფნა და ითხოვა შერიგება და შუამავლობა მამისა მათისაგან. ზოლო ძეთა ლანგ-თემურისათა უსმინეს და შემოუთვალეს ლანგ-თემურს ხუეწნა ესე მეფისა გიორგისი, ზოლო ლანგ-თემურ უსმინა და ყო მშვიდობა და შემოუთვალა ძეთა მისთა და იკმნა ძენი მისნი“ (ახალი ქართლის ცხოვრება, პირველი ტექსტი, გვ. 335; მეორე ტექსტი, გვ. 466).

ჯის ციხის დასათვალიერებლად კარისკაცებისა და მახლობელთა თანხლებით²⁰¹.

ციხისა და მისი მიდამოების დათვალიერების შემდეგ თემური ბანა დაბრუნდა და რამდენიმე დღით დარჩა. გიორგი მეფესთან კი მოციქული გამოგზავნა და სავერი, ხარაჯა, ჯიზია და ბაჟი მოსთხოვა²⁰².

თემური კვლავაც ნახჭევნის მიდამოებში იდგა, როდესაც მას შეუერთდა ბატონიშვილი შაჰროხი საყმაოდ დიდი ჯარით. ამის შემდეგ მისი ბანაკი აიშალა და გოგჩის ტბასთან მივიდა, სადაც დიდი ნადირობა გამართეს ჯერჯიით. ნადირობის შემდეგ თემური შამქორში მოვიდა და დაბანაკდა. აქვე დაბრუნდნენ საქართველოში გაგზავნილი ელჩები და საქართველოს მეფის დესპანებიც მოიყვანეს თან, რომელთა მრავალრიცხოვანებას საგანგებოდ უსვამს საზს ნეზამ ად-დინ შამი²⁰³.

საქართველოს ელჩებმა მდიდრული საჩუქრები მიართვეს თემურს, რომელთა შორის წყაროები ასახელებენ სხედასხვა სახის ხელოსნურ ნაწარმს (تسوقات و تسلا), აგრეთვე ცხენებსა და სანადიროდ გაწვრთნილ ცხოველებს²⁰⁴. საქართველოს მეფის ელჩობას სათავეში გიორგი მეფის ძმა კონსტანტინე ბატონიშვილი ედგა²⁰⁵.

კონსტანტინე პირადად შეხვედრია თემურს და საქართველოს მეფის მიერ გამოტანებული სიგელიც გადაუცია (پیغام) მისთვის.

²⁰¹ შარაფ ად-დინი, თეირანი, ტ. II, გვ. 271; შდრ: „ინება ლანგ-თემურ თავრიზის მოდგომა და წარმოვიდა სანახევად ციხისა მის. რომელი პირველადი იქნა ალინჯა. და წარმოემართა სპითა ურცხვთა და არცემითა მრავალდროითა, მოვიდა და ნახა ციხე ალინჯა. და წარიდა და მივიდა ტბასა ჯეღაქენსა“ (ახალი ქართლის ცხოვრება, პირველი ტექსტი, გვ. 335; მეორე ტექსტი, გვ. 467).

²⁰² იქვე: **ایچی بگرستان پیش ملک گرگین فرستاد و ساور و خراج و جزیه و باج طلب داشت**

²⁰³ ნეზამ ად-დინი, გვ. 243.

²⁰⁴ ნეზამ ად-დინი, იქვე; შარაფ ად-დინი, ტ. II, გვ. 379; აბდ არ-რაზაყი, ფ. 418ბ.

²⁰⁵ ნეზამ ად-დინი მხოლოდ საქართველოს მეფის მრავალრიცხოვანი ელჩობის მოსვლას ასახელებს შამქორში თემურის კარზე (გვ. 243); შარაფ ად-დინი იმედოვნებს, რომ საქართველოს ელჩობას სათავეში გიორგი მეფის ძმა ედგათ (გვ. 379); იგივეს იმეორებს აბდ არ-რაზაყი სამარყანდიც (ფ. 418ბ); „ახალი ქართლის ცხოვრება“ კი მიუთითებს, რომ იგი სწორედ კონსტანტინე იყო: „და რა სცნა ესე მეფემან გიორგი, წარმოუვლინა ძმა თჳსი კონსტანტინე ძღუნითა მრავლითა და მიუ-

შარაფ-ად-დინ ალი იეზდის მოცემული აქვს მისი შინაარსიც: „ჩვენი უვიცობის გამო აღრე თუ რაიმე დანაშაული ჩაგვიდენია, ახლა ამას ჩვენცა ვნანობთ და, თუ ამას თემური გვაპატიებს, ამიერიდან ჩვენგან ხელშეკრულებათა პირობების შეუსრულებლობა აღარ მოხდებაო“²⁰⁶. ისტორიკოსს იქვე აქვს ჩამოთვლილი ის პირობებიც, რომელსაც საქართველოს მეფე სთავაზობდა თემურს დაზავების შემთხვევაში: საქართველო ხარკს ჩააბარებდა ყოველწლიურად ხელმწიფის ხაზინას და პირველი მოთხოვნისთანავე გამოიყვანდა დადგენილი რაოდენობის ჯარს. ამის სანაცვლოდ საქართველოს მეფე თემურისაგან მოითხოვდა საქართველოს ხელშეუხებლობას და მისთვის ისეთი პირობების შექმნას, როდესაც ქართველები უშიშრად და მოსვენებით იცხოვრებდნენ მუსლიმანებთან მეზობლობაში, როგორც მათ წინაპრებს უცხოვრიათ სხვა მუსლიმანი გამგებლების დროს²⁰⁷.

ნეზამ ად-დინის ცნობით, თემურს მიუღია საქართველოს მეფის წინადადებები, მაგრამ თავის მხრივაც დაუმატებია ზოგიერთი რამ. სახელდობრ, გარდა ზემოთქმულისა, ქართველებს არ უნდა ჩაეკეტათ „მოციქულობისა და მიმოსვლის კარი“, უსაფრთხოებასა და პატივში ჰყოლოდათ მუსლიმანები თავიანთ ქვეყანაში და აშკარად არ შეესრულებინათ ურწმუნოთა, ე. ი. ქრისტიანთა რელიგიური წესები „მართლმორწმუნეთა“, ე. ი. მუსლიმანთა ქვეყნებში²⁰⁸. საბოლოო ჯამში, ზავის პირობები ასე ყოფილა ჩამო-

მცნო სიტყუა მდაბალი მორჩილებისა. და იამა დიდად ლანგ-თემურს და შეიწყალა“ (გვ. 336).

²⁰⁶ შარაფ-ად-დინი, ტ. II, გვ. 379.

²⁰⁷ იქვე; ნეზამ ად-დინი, გვ. 243: مال خراج و باج بخزانة معموره
رسانیم و در یورشها بمقدری که مقرر شود لشکر برنشانیم و چون
جزیه رسانیده باشیم و دانیم که در امانیم. بلکه دینکم و لی دین برخوانیم
„ხელმწიფის ხაზინას ხარკს ჩავაბარებთ, ლაშქრობაში მონაწილეობის მისაღებად გამოვიყვანთ დადგენილი ოდენობის ლაშქარს და, რა კი გვეცოდინება ხარკი ვასტუმრებული გვაქვს და უსაფრთხოებაში ვართ. ვალობას თავისუფლად ვიტყვიო“.
შდრ: „მეფემან გიორგი... მოუმცნო ესრეთ, ვითარმედ: „სადაცა გვბრძანებთ, გილაშქრებთ და ვიქმნებით მორჩილნი თქვენნი. და ამიერითგან დააცხრე გულისწყრომა შენი ჩუენ ზედა“ (ახალი ქართლის ცხოვრება, პირველი ტექსტი, გვ. 335; მეორე ტექსტი, გვ. 467).

²⁰⁸ იქვე: امیر صاحب قران مقرر گردانید که بعد از این مقام
عبودیت دخل بوده بوظایف نیک بند گیها و خدمات پسندیده قیام نمایند
و در مراسلات و آمد و شد برگشایند و مسلمانانرا در مقام خود

ყალიბებული: I. საქართველო ყოველწლიურად თემურის სასარგებლოდ გადაიხდიდა ხარკს, II. გამოიყვანდა დადგენილი რაოდენობის ჯარს ლაშქრობებში მონაწილეობის მისაღებად პირველი მოთხოვნისთანავე, III. საქართველო არ ჩაჰკეტავდა სამიმოსვლო გზებს, რაშიც, როგორც ჩანს, იგულისხმებოდა, რომ არ დააბრკოლებდნენ ელჩებისა თუ სავაჭრო ქარავნების მიმოსვლას, IV. ქართველები თავიანთ ქვეყნებში არ შეავიწროებდნენ მუსლიმანებს, V. ქართველები ქრისტიანული რელიგიის ადათ-წესებს აშკარად არ შეასრულებდნენ მუსლიმანთა ქვეყნებში და VI. თემური ხელშეუხებლობასა და უსაფრთხოებას აღუთქვამდა საქართველოს მრევლს.

საინტერესოა, რომ ნეზამ ად-დინ შამი, მხარეთა მიერ ნაკისრ ვალდებულებებს რომ ჩამოთვლის, საგანგებოდ შენიშნავს, რომ „ამაზე პირობა და ხელშეკრულება დადესო“²⁰⁹. მაშასადამე, ეს საზავო ხელშეკრულება უბრალო ზეპირი გარიგება კი არ ყოფილა, არამედ წერილობით გაფორმებული და სათანადოდ დადასტურებული დოკუმენტი.

ჩანს, თემური თვითონაც კმაყოფილი იყო საქართველოსთან დადებული ასეთი ზავისა ოსმალეთის ძლიერ სახელმწიფოსთან გადამწყვეტი შეტაკების წინ. ნეზამ ად-დინის მოწმობით, მან საქართველოს ელჩებს დაუყვავა ზავის დადების შემდეგ, ხალათები უბოძა და გახარებულები გაისტუმრა შინ. თვითონ კი კმაყოფილი, რომ „საქართველოს ამბავი სასურველად დასრულდა და ურჩებმა თავი მორჩილების უღელში შედეს“, ყარაბაღში დაბრუნდა ზამთრის გასატარებლად²¹⁰.

آمن و عزیز دارند و قواعد بی دینان در بلاد مومنان اشکار نکند
„ამიერიდან ჩვენსა (თემურმა) დაადგინა, რომ ამიერიდან მორჩილების სავანეში შესული (ქართველები) მოვალეობათა ერთგულად შესრულებისა და მოსაწონარი სამსახურისათვის მზადყოფნის ელჩობისა და მისვლა-მოსვლის კარს ვააღებენ, უსაფრთხოებასა და პატივში იყოლიებენ თავიანთ ქვეყანაში მუსლიმანებს და მართლმორწმუნეთა (ე. ი. მაჰმადიანთა) ქვეყნებში აშკარად არ შეასრულებენ ურწმუნოთა (ე. ი. ქრისტიანთა) რელიგიის წესებს“. შდრ: „და შეეწყალა ლანგ-თემურს, აღიღო ძღუენი მისი და მიუმცნო ესრეთ, ვითარმედ: „მიპატიებია დანაშაულები შენი და ამიერითგან, რომელნიცა არიან მაჰმადიანნი საზღვარსა საქართველოსასა, ნულარა იკადრებთ რბევად და წყინებად მათდა და იყოს მშვიდობა ჩუენსა და თქუენს შუა“. და მიუნითგან აიყარნენ და მივიდნენ ბარდასა და დაღვა მუნ“ (ახალი ქართლის ცხოვრება, პირველი ტექსტი, გვ. 335; მეორე ტექსტი, გვ. 467).

²⁰⁹ ნეზამ ად-დინი, გვ. 243.

²¹⁰ იქვე, გვ. 246.

რაც შეეხება ზავის დადების თარიღს, წყაროებში არც საამისო პირდაპირი მითითება გვაქვს, მაგრამ ზავი რომ დაიდო, რამდენიმე დღის შემდეგ თემურის ბანაკი შამქორიდან აიშალა და მოვიდა ყარაულთაფეში, სადაც იდგა მთელ ერთ თვეს. ამის შემდეგ თემური აქედანაც დაიძრა ჰიჯრის წელთაღრიცხვის 804 წლის რაბი ოლ-უხრა 12-ს (1401 წლის ნოემბერ-დეკემბრის მიჯნა), ყარაბაღში მივიდა განჯა-ბარდავის გავლით. მაშასადამე, შამქორის ზავის დადების თარიღის დასადგენად 1401 წლის ნოემბერ-დეკემბრის მიჯნიდან უკან უნდა დავიხიოთ, რამდენიმე დღით, რომელიც იქვე, შამქორში გაატარა თემურმა ზავის დადების შემდეგ (ვოჭვათ, ხუთი დღე), ერთი თვით, რომელიც დაჰყო ყარაულთაფეში და, იმ დროით, რასაც მისი ბანაკი ყარაბაღში მისვლას მოანდომებდა განჯა-ბარდავის გავლით. თუ გავიხსენებთ, რომ წინა წელს საქართველოში რომ მოემართებოდა, თემურის ბანაკმა ყარაბაღიდან ბარდავამდე მოსვლას მოანდომა ათი დღე და ახლაც, თუ იგივეს ვივარაუდებთ, მაშინ გამოდის, რომ თვენახევრით უნდა დავიხიოთ უკან ყარაბაღში თემურის ბანაკის მოსვლის მომენტიდან, რაც მოგვცემს 1401 წლის სექტემბრის მეორე ნახევარს. მაშასადამე, შამქორის ზავი დადებულია სწორედ ამ დროს.

საქართველოსთან ზავის დადების შემდეგ თემურმა ზამთარი გაატარა ყარაბაღში. ამ დროის განმავლობაში მის კარზე მოდიოდნენ ელჩები და ქვეყანათა გამგებლები სხვადასხვა მხრიდან. მათ შორის პირველ რიგში უნდა მოვიხსენიოთ ერზინჯანის გამგებელი თაჰერთანი, რომელიც კარგახანი იყო რაც ეკედლებოდა მას. თემურის კარზე მოდიოდნენ თვით სულთან ბაიაზეთის ელჩებიც, რომელთანაც თემურს ჰქონდა გაცხოველებული დიპლომატიური მიმოწერა. დავა მათ შორისამ დროს სერიოზულ ფაზაში იყო შესული. თემური დიდი ხანია მოითხოვდა მათ სამფლობელოთა შორის მდებარე ქამახის ციხეს და ოსმალეთის სულთნის კარზე თავშეფარებული ყარა იუსუფ თურქმენის გადაცემას.

ოსმალეთის სულთანს ბაიაზეთ ილდიმირს საკმაო წარმატებები ჰქონდა მოპოვებული ევროპის სახელმწიფოებთან ომებში, სულაც არ აპირებდა თემურის უზენაესობის ცნობას მუსლიმანურ სამყაროში და ემზადებოდა გარდაუვლად მოსალოდნელი შეტაკებისათვის.

ყარაბაღშივე დგომის დროს თემურმა თავისი ჯარის ერთი ნაწილი მტკვარგალმა განაწესა და კავკასიის მთის სამხრეთ კალთებზე

მდებარე უბნები ლეკების დარბევა დაავალა²¹¹. აქედან სხვა მხარესაც ყოფილა წასული მისი მარბიელი ჯარი. გაზაფხულზე ლაშქარი ყარაბაღის ბანაკში შეიყარა და თემურმა იგი ოსმალთა სამფლობელოებისაკენ დაძრა.

გზაში თემურს მოახსენეს იმ მიდამოებში არსებული მიუდგომელი ციხის, თორთუმის არსებობა. ამ ციხისა და მისი მიდამოების გამგებელად დასახელებულია ვინმე თაყა (طغای), რომელიც სადღაც წასულიყო და ციხის უფროსად თავისი მოადგილე (نایب) დაეტოვებინა სახელად გორჯიბეგი (گرجیگ).

მიუხედავად იმისა, რომ თემური საქართველოს მეფესთან დაზავებული იყო, მას მაინც გაუგზავნია ჯარი ამ ციხის წინააღმდეგ, რადგან, სპარსული წყაროების ცნობებით, მეციხოვნეები ხარკის გადახდას თავს არიდებდნენ და თან მუსლიმანებსაც ესხმოდნენ თავს²¹². შარათ აღ-დინ ალი იეზდის თქმით, მეციხოვნეები გზაზე გამვლელ-გამომვლელთა შეწუხებასაც არ აკლებდნენ ჩელს²¹³. ექვს გარეშეა, ამ მიმსვლელ-მომსვლელებში იგულისხმება სავაჭრო ქარავნები და სხვა მსგავსი რამ²¹⁴.

თემურმა რამდენიმე სარდალი გაგზავნა თავიანთი ჯარით ამ ციხის დასაპყრობად. წყაროებში დასახელებული არიან: ამირ შეიხ ნურ აღ-დინი და ამირ შაჰ მალექი, აგრეთვე ყოშუნის უფროსები მუსა ყაფი ბულა, საადათ თემურ თაში, თემურ მალექი და სხვები. თუ გავითვალისწინებთ, რომ გაგზავნილი სარდლებიდან ორი ღუმენიონი და რამდენიმე ყოშუნის თავი იყო, მაშინ უნდა ვივარაუდოთ, რომ თემურს თორთუმის ციხეში გამაგრებული ორასი ქართველის წინააღმდეგ გაუგზავნია არანაკლებ 25 ათასი კაცისა.

²¹¹ ი. ზ. ა. მ. აღ-დინი, გვ. 250; აზდ არ-რაზაჰი, ფ. 424ბ; პირხოზდი, გვ. 401.

²¹² ი. ქ. ვე.

²¹³ შარათ აღ-დინი, ტ. 11, გვ. 398.

²¹⁴ აღსანიშნავია, რომ თემურის კარზე ყოფნის შემდეგ სამშობლოში უკან დაბრუნების დროს თორთუმის ციხესთან გზად გაუვლია კლავიხოს. მაშინ ეს გზა მოქმედი ყოფილა და ტრაპიზონს თავრიზთან აკავშირებდა ნახიჭევანისა და სხვა პუნქტების გავლით. აღსანიშნავია ისიც, რომ კლავიხოს იგი უფრო უსაფრთხოდ მიუზღო, ვიდრე არმენიის ოლქებზე გამავალი გზა, რომლითაც იგი თავრიზში მოვიდა ტრაპიზონიდან. მას დადასტურებული აქვს თემურის მიერ ამ ციხის დაპყრობის ამბავი. იგი ვადმოგვცემს მის თანამედროვე ვითარებასაც და ხაზს უსვამს იმ მხარეში ხორცის სიმრავლესა და სიიფეს.

თემურის სარდლები თორთუმის ციხეს მიაღწენ და მეციხოვნეებს შეუთვალეს: თუ დაგვმორჩილებით და ჯიზიათს გადაიხდით, არაფერს გერჩით²¹⁵.

მეციხოვნეებმა პირობა არ მიიღეს და ხელი მიჰყვეს ციხის დაცვას. ორასიოდ მეციხოვნე ხუთ დღეს უმკლავდებოდა მოწინააღმდეგის მრავალრიცხოვან ჯარს. მტერმა მხოლოდ მეექვსე დღეს მოახერხა მათი წინააღმდეგობის დაძლევა და ციხის დაშორჩილება²¹⁶. ცოცხლად გადარჩენილები ჩაღათაელებმა იქვე აკლწეს ხმლით, ციხე კი დანგრეული და მიწასთან გასწორებული იქნა²¹⁷. ნეზამ ად-დინ შამის ცნობით, რაც ცოტა გაზვიადებული ჩანს, რადგან ორი წლის შემდეგ, როდესაც კლავიხომ იმ მიდამოებში გაიარა, იგი ისევ მოქმედი იყო.

აღნიშნული ამბების შემდეგ თემურის წინაშე გამოცხადებულა თორთუმის ციხის პატრონ-გამგებელი თაყა, რომელსაც თავი სხვაგან ყოფნით უმართლებია. თემურს მისთვის დანაშაული უბატყებია და სიცოცხლეც უბოძებია²¹⁸.

ასე დაარბია თემურის ჯარმა თორთუმის ციხე და, ალბათ, მისი მიდამოებიც, მიუხედავად 1401 წ. გიორგი მეფესთან დადებული შამქორის ზავისა.

ხომ არ იყო ამის მიზეზი საქართველოს მეფის მიერ თემურთან დადებული აღნიშნული ზავის პირობების შეუსრულებლობა, საამისო ცნობა ჯერჯერობით წყაროებში არა ჩანს, მაგრამ ორი წლის შემდეგ თემური რომ კვლავ საქართველოს შემოესია, მიზეზად სწორედ ეს აქვთ დასახელებული მისი კარის ისტორიკოსებს.

§ 5. თემურთან ხელახალი დაჯავიგის უშედეგო ცდა

თორთუმის ციხის დაპყრობის შემდეგ თემური ოსმალეთის სამფლობელოებს მიუახლოვდა და დასაპყრობად შემოადგა მათ შორის საცილობლად გამხდარ ქამახის ციხეს²¹⁹.

²¹⁵ ნეზამ ად-დინი, გვ. 250; შარაფ ად-დინი, ტ. II, გვ. 399;

აბდ არ-რაზაყი, ფ. 424-ბ.ი

²¹⁶ იქვე; მირზონდ, გვ. 402.

²¹⁷ იქვე.

²¹⁸ ნეზამ ად-დინი, გვ. 250; აბდ არ-რაზაყი, ფ. 424ბ; დ. ბერძენიშვილის ვარაუდით, თორთუმისა და მისი მიდამოების მფლობელი თაყა, იგივე თაყა ფანასკერტელი უნდა ყოფილიყო, რაც საკმაოდ სარწმუნოდ გამოიყურება (იხ. დ. ბერძენიშვილი, ფანასკერტელთა ფეოდალური საგვარეულოს ისტორიიდან (წერაქვის უცნობ წარწერასთან დაკავშირებით), საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის კრებული, ტ. I, თბ., 1960, გვ. 104).

²¹⁹ ნეზამ ად-დინი, გვ. 250; შარაფ ად-დინი, თეირანი, ტ. II, გვ. 290.

ოსმალეთი საკმაოდ ძლიერ სახელმწიფოს წარმოადგენდა ამ დროს. მართალია, კონსტანტინეპოლი ჯერაც არ დაეცემოდა, მაგრამ ოსმალები უკვე შეჭრილი იყვნენ ბალკანეთის ნახევარკუნძულზე და აწარმოებდნენ დაპყრობით ომს. სულთანმა ბაიაზეთ ილდირიმმა (1389—1402) ნიკოპოლთან 1396 წ. სასტიკად დაამარცხა ჯვაროსანთა შეერთებული ლაშქარი და დიდი საფრთხე შეუქმნა ევროპის ქვეყნებს²²⁰.

ოსმალთა მოძალებისაგან ხსნას ევროპის მონარქები ზედადნენ თემურთან კავშირში, რომელთანაც აწარმოებდნენ გაცხოველებულ მიმოწერას და ელჩებსაც მალმალ უგზავნიდნენ²²¹.

კონფლიქტი თემურსა და ბაიაზეთ ილდირიმს შორის უკვე მომწიფებული იყო. თემურს არაფრად ეგაშნიკებოდა ოსმალთა ძლიერი სახელმწიფოს არსებობა თავისი სამფლობელოების ახლოს. მეორეს მხრივ, თემურის ასეთი გაძლიერება არც ოსმალეთს აძლევდა ხელს.

გადამწყვეტი ბრძოლა ოსმალეთის სულთნისა და თემურის ჯარებს შორის მოხდა 1402 წ. 28 ივლისს ანკორასთან. ფ. გორგიჯანიძის თქმით მოწინააღმდეგეებმა „წაუშინეს ერთმანეთსა, აწვიმეს ფინდიხი და ისარი ვითაც სწრაფი სეტყვანი, ამაღლდა ქმა მალთ ცემისა და მუზარადთ ხეტქინებისა შორიდანაჲს მოჴდა, ლახტით ცემა და შუბთა ძგერება და ფარებს ზედან ქაბი ქუხი. ორგნითვე ძახილი ლაშქართა ცის ქუხილს ემგზავსებოდა და ორთვეთ საომართ შვა მოკლულის კაცით ასე აიესო, რომ მხოვრისაგან მეომარნი ცხენებს ვერ დაუძრევდენ. ასეთი სისხლის ღვარი ადგა, რომ მკვდართ აღგილს უცვლიდა“²²².

ამ ომში თემურმა სასტიკად დაამარცხა ოსმალთა ლაშქარი, ხოლო სულთანი ბაიაზეთ ილდირიმი ტყვედ იგდო ხელთ. დატყვევებული ბაიაზეთი რომ მიჰგვარეს „უნებურათ თემურს სიცილი მოუვიდა. ხონთქარს ეწყინა და ასრე მოახსენა — დღე უღამოთ არავის უნახავსო, ყოველი იძვრისი მიწათ იქცევისო. თემურ ასრე მოახსენა ხონთქარსა: ამაში ღმერთს ვიმოწმებო, რომ ვაბარებითა და ჩემად სამებლად არ გამიცინიაო. ამაზე სიცილი უნებურად მომივიდაო, რომ მლთის წინაშე ქვეყანანი როგორ უფა-

²²⁰ А. Д. Новичев. История Турции, I. Л., 1963, гл. 35.

²²¹ И. Умняков. Из истории международных отношений Средней Азии, Ташкент, 1971, гл. 101.

²²² ფ. გორგიჯანიძე, გვ. 304.

სონი არიანო, რომ ჩემისთანა კოჭლმანო და თქვენისთანა ელამმა-
ნო ცუდს საქმეზედანო ორასი ათასი კაცი შევახოცეთო“²²³.

ამის შემდეგ თემურმა ბაიაზეთი „ჩასუა რკინის ყაფაზაში და
რკინის ყაფაზით ატარებდა“²²⁴, ვიდრე ტყვეობაში არ გარდაიცვა-
ლა.

ანგორის ბრძოლაში გამარჯვების შემდეგ თემურმა მოარბია
მოელი მცირე აზია, დაიპყრო ბურსა, იზმირი და სხვა ქალაქები,
ოსმალეთის ერთიანი სამეფო დაუნაწილა ბაიაზეთის ოთხ შვილს,
რათა ჩქარა ვერ გაერთიანებულყო და მოეკრიბა ძალა. შემდეგ
კი 1403 წლის ზაფხულზე, თემური მერვედ და უკანასკნელად მო-
ადგა საქართველოს.

საქართველოში თემურის ახალი შემოსევის მიზეზად ნეზამ
ად-დინს დასახელებული აქვს გიორგი მეფის მიერ წინაწელს და-
დებული პირობის შეუსრულებლობა: „გასულ წელს საქართვე-
ლოს მეფე გიორგი შეგვპირდა, რომ, როგორც კი ოსმალეთის
მხრიდან კურთხეულად დაბრუნდებოდა, მაშინათვე (თემურის)
ფერხთა საკოცნელად მოვიდოდა და უზენაეს ბრძანებასა და გან-
კარგულებას დაემორჩილებოდა, მაგრამ პირობა არ შეასრუ-
ლათ“²²⁵.

საქართველოსაკენ რომ მოემართებოდა, თემურმა ყარსის მი-
დამოები დაუთქვა თავის სარდლებს ჯარების თავმოყრის საბო-
ლო პუნქტად და თვითონაც იქით გაეშურა გზადაგზა შესვენე-
ბითა და ნადირობა-ნადირობით²²⁶. აქედან თემურმა შირვანელი
შეიხ იბრაჰიმი დააწინაურა თავისი ჯარით საქართველოს მისაველ-
გასავალი გზების შესაკრავად²²⁷.

²²³ ფ. გორგიჯანიძე, გვ. 304—305.

²²⁴ ახალი ქართლის ცხოვრება, პირველი ტექსტი, გვ. 339.

²²⁵ ნეზამ ად-დინი, გვ. 277: **در سال گذشته گرگین که**

ملک‌ی‌شانست مهلت خواسته بود که چون بمبارکی از صوب روم مراجعت افتد
بساطبوس رسد و فرمان جهانمطلع را مطیع و منقیاد باشد و بدان وفا ننمود
იგივეს, ოღონდ ოღნავ ვრცლად იმეორებენ სხვა ისტორიკოსებიც; შდრ: „და რა გი-
მოჰქდა წელიწადი ერთი, მოივარგა ყოველივე საქმე თვის ლანგ-თემურ და განიზრა-
ხა გულსა შინა თჳსა და თქუა: „შარშან რომ მეფე გიორგი დამპირდა ვნახოთ აღ-
მისრულებს თუ არაო. და თუ აღმისრულებს, ვსცნა ახლა“ (ახალი ქართლის ცხოვ-
რება, პირველი ტექსტი, გვ. 335); როგორც იქვე ირკვევა, ამ პირობაში თემური
გულისხმობდა მის კარზე გიორგი მეფის პირადად გამოცხადებას (იქვე).

²²⁶ იქვე, გვ. 279.

²²⁷ **شیخ ابراهیم و الی شروانات را که بنده صادق الاخلاص**

საქართველოს მეფე, როგორც ჩანს, გაფაციცებით აღევნებ-
და თვალყურს თემურის მოძრაობას და მისი ყარსისაკენ წამოს-
ვლა არ გამოჰპარვია მხედველობიდან. საქართველოსაკენ მომა-
ვალ თემურს გიორგიმ უმაღლეს ელჩი მიაგება დაზავების თხოვნით.
ელჩობას სათავეში ახლავს გიორგის ძმა კონსტანტინე ელგა²²⁸.

კონსტანტინემ მდიდრული საჩუქრები მიაართვა თემურს და
წააგვინა გიორგი მეფის არზა, რომელშიაც, ნეზამ ად-დინ შა-
მის მოწმობით, ეწერა, რომ „(თქვენი) სურვილი თუ ამ მონის
მორჩილება და სამსახურია, გარჯა-სარგებლისთვის შზად მყო-
ფი ხარკს გამოვაგზავნით და შევასრულებთ, რაც კი მიგვეთითება,
ოღონდ ახლა იმის გამბედაობა არა მყოფნის, რომ ფერხთა სამ-
თხვევად გეახლოთო“²²⁹.

است و در مقامات جان سپاری مراسم عبودیات بتقدیم رسانیده و
همیشه بر جادۀ وفاداری و هوا خواهی ثابت و راسخ بود
(اشارت فرموده بود تا پیش رفته مداخل و مخارج را ضبط کند
„შეიხ იბრაჰიმ შირვანის ვალის მიეთითა, რომელიც ერთგული და გულწრფელი მო-
ნაა, თავდადების საგანეში მორჩილების წესებს რომ ზედმიწევით ასრულებდა და
მყარადა და მტკიცედ იდგა ერთგულებისა და მხარდაჭერის ფართო გზაზე, რომ და-
წინაურებულიყო და შესასულელ-გასასულელი (გზები) დაეკეტა“. ფ. გორგიჯანიძე
აშკარად შეცდომას უშვებს, როდესაც შეიხ იბრაჰიმის დაწინაურებისა და საქართვე-
ლოში გამოგზავნის მიზეზად იმას ასახელებს, რომ „კაოვადაც იცოდა საქართველოს
გამოსაღები რა იქნებოდაო“; შდრ: „შეიხ იბრაჰიმ შირვანის ბატონი თავისი ლაშქ-
რით თან ახლდა. ერთგული და მისანდო იყო ხემწიფისა, მას ჰკითხვედა საქართველოს
ანბავსა, კიდევ უჯერებდა და კარგათაც იცოდა საქართველოს გამოსაღები თუ რა იქ-
ნებოდა (გვ. 307); სხვათა შორის, იგივე შეცდომა გამოთრებულია „ახალი ქარ-
თლის ცხოვრების“ ტექსტებშიც: „ხოლო წაომოგზავნა პირველად პატრონი შირ-
ვანი ზელად შეიხ ბარაიმ. ესე წარმოაგზავნა, რათა შეიტყოს გამოსავალი საქარ-
თველოსი გლეხისა და ბეგარა და სარგო გიორგისა. და თუთჳს წარმოვიდა და მოვი-
და კარს“ (პირველი ტექსტი, გვ. 336; მეორე ტექსტი, გვ. 468). ასევე სწერა ალენსაი
«Shaikh Ibrahim of Shirvan was sent to estimate the revenues and Charges of
the Georgian kingdom» (ალენი, გვ. 125.)

²²⁸ ახალი ქართლის ცხოვრება, პირველი ტექსტი, გვ. 335.—336; მეორე ტექ-
სტი, გვ. 468.

عرجه داشت که... مقصد اکر عبودیت و
جاگرئی این بنده است فرمان بردار و مطیع مال بفرستم و بهرچه
اشارت رود انقیاد نمایم اما دلیری آنکه در این وقت بساطبوس رسم ندارم
შდრ: „რომელიცა პირობა მოგკცემია, ყველა აღგვსრულებია და ურჩობა არ
გვქმნია რა, და რომელსაც ამიერითგან გვბრძანებთ, არა ღრჩ გვქმნებით“ (ახალი
ქართლის ცხოვრება, პირველი ტექსტი, გვ. 336). (მეორე ტექსტი, გვ. 468).
შდრ: გიორგი იმერეთში მეფობდა და თემურისაგან მაზედ ვალაშქრება ნა-
მეტნავად ეწყინა და ელჩი და ფეშქაში წინ მოაგება და სახვეწარო წინგნი მოსწერა,

გიორგის არზა პასუხსა ჰგავს და მისი შინაარსიდან აშკარად ჩანს, რომ ელჩი ჯერ თვითონ თემურს გაუგზავნია გიორგის კარზე გარკვეული მოთხოვნებით, რომელთა შორის ერთ-ერთი კატეგორიული მოთხოვნა ყოფილა საქართველოს მეფის გამოცხადება მის კარზე. მაგრამ გიორგის მშვენივრად ესმოდა, რომ თემურის კარზე პირადი გამოცხადებით ვერც საქმეს უშველიდა და საქართველოსაც წინააღმდეგობის გაწევის უნარს მოუშლიდა.

საქართველოს მეფე, რა თქმა უნდა, თემურთან მიმსვლელი არ იყო, მაგრამ, როგორც ჩანს, გიორგის თემურის არც სულ უიმედოდ დატოვება სურდა. ამიტომაც უნდა ყოფილიყო, რომ გარკვეული სამსახურის შესრულებას კისრულობდა და, გაურკვეველ დროს, არც თემურის კარზე გამოცხადების წინააღმდეგი იყო! ამით საქართველოს მეფე ცდილობდა როგორმე გაეჭიანუებინა მოლაპარაკება და მოეგო დრო. საქმე ისაა, რომ საქართველოში უკვე მოსავლის აღების ალო იყო და თუ მომკა-გალეწვას ვერ მოასწრებდნენ, მტერი გაანადგურებდა მოწეულ ყანებს. მაგრამ თემურმა, ეტყობა, ადვილად გამოიცნო გიორგი მეფის განზრახვა და ამიტომაც შარიფ ად-დინ ალი იეზიდის თქმით, „მისმა უდიდებულესობა საჭეპყერანმა მისი (გიორგის) ფლიდი სიტყვები აღარ დაიჯერა, რომლებიც ელჩებმა მოახსენეს და ძღვენი და საბოძარი რომ გამოეგზავნა არც იმათზე მიღების რაყამი გასცაო“²³⁰. რაც შეეხება საქართველოს ელჩებს, ისინი თემურმა

ასრე რომ თუ ყმობა და მორჩილება არისო, ჩვენც მაგათი ყმანნი ვართო და რასაც გვიბრძანებენო, ვემსახურებითო. თუ ძღვენი და ბეგარა ეპრიანებისო, შეძლების ღონით ყოვლს წელიწადს ვახლებთო და თუ ჩვენი გვერც ხლება უნდათ, ვითაც ამას წინათ ჩვენს ქვეყანაში, მტრის ლაშქარი არ შემოსულიყო და მაგათ ლაშქარი შემოგვისიეს, ქართველთ ცოლშვილის წახდენის შიშით შემოებენ და ორგანიტვე მრავალნი დაიხოცნეს. ამისის მორიდებით კარზედ მოსვლა არ შეგვიძლია“ (გვ. 307).

230 შ ა რ ა ფ ა დ - დ ი ნ ი, ტ. II, გვ. 371.: **حضرت صاحب قران بمنز**
حرفات كلمات او كه يلعجيان عرضه داشتند التفات نمود و رقم
قبول برتحف و هدایا كه فرستاده بود نكشید
შდრ: „და რა მიართვა ფეშ-ნკშიდ —
ქაში, არა ალილო ლანგ-თემურ, რამეთუ სწყრებოდა ფრიად“ (ახალი ქართლის ცხოვრება, პირველი ტექსტი, გვ. 336); „ხოლო ლანგ-თემურ არა უსმინა და არცა მიირთუა ძღუენი და ფეშქაში, რამეთუ ფრიად განრისხებული იყო“ (მეორე ტექსტი, გვ. 468). ნეზამ ად-დინ შამის მიხედვით თემურმა გიორგი მეფის ძღვენი ელჩებს უკან კი არ გამოატანა, არამედ მოლაპარაკების დამსწრე თავის კარისკაცებს დაურივა. რაც შეეხება „მიუღებლობას“, იგი იმაში გამოიხატებოდა, რომ მათზე „მიღების რაყამი არ გასცა“; გიორგის რომ „ძღვენი გამოეგზავნა, მისდამი არაყე-

უკან გაისტუმრა კატეგორიული მოთხოვნით: — გიორგი ახლავე ჩემთან გამოცხადდეს პირადადო²³¹. ამის სამაგიეროდ თემური უსაფრთხოებასა და დიდ წყალობას პირდებოდა მას. წინააღმდეგ შემთხვევაში უთვლიდა, რაც მოგივა შენ თავს დააბრალეო და არც არავითარი თავისმართლება აღარ იქნება შესმენილიო²³².

გიორგის ელჩები რომ გაისტუმრეს, თემური სწორედ იმ მოტივით, რომ „ახლა საქართველოში მოსავლის აღების დროა და, თუ მომკა-გალეწვა მოგვასწრეს, თავს მოილონოებენ და აღარ დაგვენებდებიანო“, შემოიჭრა საქართველოს საზღვრებში²³³.

თემურს აქაური მოსავლის აღება დაუვალეზია ბატონიშვილ შეიხ ნურ ად-დინისათვის და ამ საქმის შესასრულებლად მისთვისვე გაუტანებია დიდი ჯარი. ნეზამ ად-დინის ცნობით, „ბატონიშვილი შეიხ ნურ ად-დინი მამაცურად და ვაჟკაცურად იტანდა სიბრძნესა და სხვა სიძნელეებს და იმდენ ხანს დარჩა იქ, ვიდრე უძლეველი ლაშქრის მეომრებმა, მისი მფარველობით, მშვი-

თილგანწყობილების გამო სულ მეჭლისში მყოფებს დაუნაწილა და არცერთ მათგანზე მიღების რაყამი არ გასცა“ — **هدایای که فرستاده از سر بی التفاتی**
همه را برحاضران مجلس تفرقه فرمود و رقم قبول برهیچ یک از آنها نكشید
შდრ: „გიორგი მეფის ფეშქაში იალმა ქნეს და დაიფორიაქეს და გიორგი მეფის კაცს უბრძანეს: შენი საქმე სხვა მეფეთ არა გავსო“ და ა. შ. (ფ. გორგიჯანიძე, გვ. 307).

სხვა დროს, მაგალითად, 1401 წ. შამქორის ზავის დადების წინ, როდესაც კონსტანტინე II თემურს გიორგი მეფისაგან გატანებული საჩუქრები წარუდგინა, ნეზამ ად-დინს ნათქვამი აქვს, რომ **هدایای ایشان قبول فرمود**, ე. ი. „მათი ძღვენი მიიღო“ (ნეზამ ად-დინი, გვ. 243).

231 ნ ე ზ ა მ ა დ - დ ი ნ ი, გვ. 279; აბდ არ-რაზაყი, ფ. 456ბ.

232 ი ქ ვ ე; შდრ: „უკეთუ გინდა წაუტღუნოდა ქუეყანისა ამის, მოდი ჩემ თანა. .. და უკეთუ მოხვიდე, მიფიცავს თავსა მაჰმადისასა... მშველბით განვიტევო, და უკეთუ ხრა, მიეცნენ ძენი და ასულნი შენი ტყუეობად“ (ახალი ქართლის ცხოვრება, პირველი ტექსტი, გვ. 336).

233 შ ა რ ა ფ ა დ - დ ი ნ ი, ტ. II, გვ. 363; შდრ: „მეფის ელჩნი რომ წაიღნენ, კემშიფეს, ასრე მოახსენეს: იმერეთის მოსავალი ფეხზედ დგასო. თუ დავაცლით მოსავლის აღებასო, საქმე ვაკვირდებისო. სჯობსო მოსავალი ჩვენ წაერთვათო“ (ფ. გორგიჯანიძე, გვ. 307); „და რა წაიღა მოციქული, ლანგ-თემურ განიზრახა თვისაგან: „ესე უწყი, ალილებენ მოსავალსა, და ვანივლენ სიმაგრეთა, და არღარა მოვლენ ჩემ თანა“. და ამისთვის არა უსმინა ზუეწნა მეფისა გიორგის და წარუშარათა სპითა მრავლითა, რამეთუ სწადოდა მიზეზით შეპყრობა მეფისა გიორგის“ (ახალი ქართლის ცხოვრება, პირველი ტექსტი, გვ. 337; მეორე ტექსტი, გვ. 469).

დად და წყნარად ყანები არ მომკეს, გალეწეს, წამოიღეს და კურთხეულ ბანაკში დაბრუნდნენ სალ-სალამათად²³⁴.

აღნიშნული ამბების მიყოლებით შარაფ აღ-დინ ალი იეზდის მოთხოვნილი აქვს თემურის მხარეზე ათაბაგ ივანესა და კონსტანტინე უფლისწულის გადასვლის ამბავი, რაც როგორც ქვემოთ ვნახავთ, არ დასტურდება სხვა წყაროთა მონაცემებით.

ამის შემდეგ თემურის ბანაკი ბირთვისის ციხის მიდამოებში ჩანს.

§ 6. ბრძოლა ბირთვისის ციხისათვის

ბირთვისის ციხისა და მისი მფლობელის ვინაობის შესახებ საკმაოდ განსხვავებული ცნობები გვაქვს წყაროებში. ამისდა კვალად, განსხვავებული აზრებია გამოთქმული სამეცნიერო ლიტერატურაშიც. ასე მაგალითად, ნეზამ აღ-დინ შამის მიხედვით, ციხეს ბირთვისი (برتس) ეწოდება, ხოლო მის პატრონს კი „თორალ“-ი (تورال) ჰქვია²³⁵. შარაფ აღ-დინი კი ციხეს უწოდებს „გართინ“-ს (گرتین), ხოლო მის მფლობელს — ნაზვალს (نزال)²³⁶. აბდ არ-რაზაყ სამარყანდი კი საერთოდ არ იძლევა ციხის სახელს²³⁷. სხვათა შორის, ციხის სახელს არ იძლევა არც ფ. გორგიჯანიძე. რაც შეეხება ციხის მფლობელს, მას ჰქვია „თარა“²³⁸.

234 ნეზამ აღ-დინი, გვ. 280: *امیرزاده شیخ نورالدین در مقام جلالت و مردانگی تحمل گرما و مشقت فرموده چندان بنشست که لشکر منصور باستظفار او از سر امن و فراغت غلها حصاد کرده کوتند و برداشتند و سالماً و عانماً باردوی مبارک مراجعت نمودند* შდრ: „ამირ შხ ნურადინ დიდის ლაშქრით იმერეთს გაუძახეს და იმერელნი მთებში და სიმაგრეებში დაიხიზნეს და მოსავალი თურქ აიღეს (ფ. გორგიჯანიძე, გვ. 307); „ახალი ქართლის ცხოვრებაში“ კი ნათქვამია საწინააღმდეგო: „და რა სცნა საქმე ესე მეფემან გიორგი, დახიზნა ყოველივე ქართველი და მომკეს მოსავალი და წარიღეს თესთა თანა“ (ახალი ქართლის ცხოვრება. პირველი ტექსტი, გვ. 337; მეორე ტექსტი, გვ. 469).

235 ნეზამ აღ-დინი, გვ. 280; იბნ არაბშაჰი ციხეს უწოდებს „მოდის ნახეს“ (come, sec, return, იბნ არაბშაჰი, გვ. 204); მირზონდი ციხეს არ იხსენიებს.

236 შარაფ აღ-დინი, თეირანი, ტ. II, გვ. 373.

237 აბდ არ-რაზაყი, ფ. 456ა.

238 ფ. გორგიჯანიძე, გვ. 308.

„ახალი ქართლის ცხოვრება“ ციხეს უწოდებს ბირთვისს. ციხისთავს კი „ნაზალს“²³⁹, რაც ვახუშტის გადაუკეთებია „ნაზარად“²⁴⁰. მ. ბროსემ თავის Additions-ში ვარაუდობს, რომ ციხისთავის სახელი შეიძლება „ზაალი“ იყოს²⁴¹, რასაც ალენმა გვაოიც მიუმატა და აქცია ორბელიანად²⁴². ივ. ჯავახიშვილი, ვ. გაბაშვილი და დ. გვრიტიშვილი არც ციხეს მიუთითებენ და არც მისი პატრონის სახელს²⁴³.

ბირთვისის ციხის პატრონის ვინაობის დადგენის ცდა მოცემული აქვს დ. კაციტაძეს. მას სპარსულ წყაროებში დამოწმებული სახელი „თორალ“-ი დამახინჯებულად მიაჩნია და ცდილობს გაასწოროს ტერიტორიული ნიშნის მიხედვით. ბირთვისის ციხე ალგეთის ხეობაში მდებარეობდა, მაშასადამე, ციხის პატრონის სამფლობელოც ამავე ტერიტორიაზე იყო, ხოლო რაკი XV ს-ის I ნახევარში ალგეთის ხეობა ეკუთვნოდა ქაჩიბაძე-ბარათაშვილებს, ამიტომაც, მისი აზრით, „თორალ“ სახელის მქონე ფეოდალიც ქაჩიბაძე-ბარათაშვილებში უნდა ვეძიოთ²⁴⁴. შემდეგ მკვლევარი ჩერდება საბარათიანოს დამაარსებელ ბარათა ქაჩიბაძეზე, რომლის არსებობაც ქართული დოკუმენტური წყაროების მიხედვით დასტურდება XV ს-ის 20-იან წლებში და სვამს იგივეობის ნიშანს *تورال*-სა, *ترال* და ბარათას შორის და მიაჩნია, რომ მეორე უნდა მომდინარეობდეს სპარსელი გადამწერის მიერ *برات* დამახინჯებისაგან²⁴⁵. მისივე ვარაუდით, იგივე სახის დამახინჯების შედეგია ამ სახელის *تورال* სახით არსებობა ნეზამ აღ-დინ შამის თხზულებაშიც²⁴⁶. თუმცა, დ. კაციტაძისავე სიტყვებით რომ ვთქვათ, „სპარსული წყაროების „თორალის“ და XV საუკუნის ქართული დოკუმენტების ბარათას ურთიერთთან გაიგივებას, ერთი შეხედ-

239 ახალი ქართლის ცხოვრება. პირველი ტექსტი, გვ. 307; მეორე ტექსტი გვ. 269.

240 ვახუშტი, გვ. 274.

241 Additions, გვ. 395.

242 ალენი, გვ. 126.

243 ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, III, გვ. 420; დ. გვრიტიშვილი, ნარკვევები საქართველოს ისტორიიდან, გვ. 101; ვ. გაბაშვილი, თათართა შემოსევები საქართველოში, გვ. 25.

244 დ. კაციტაძე, სოციალური ურთიერთობის ისტორიიდან XIV საუკუნის საქართველოში, მახლობელი აღმოსავლეთის სოციალურ-ეკონომიური ისტორიის ნარკვევები, თბ., 1968, გვ. 134.

245 იქვე.

246 იქვე, გვ. 135.

ვით, წინ ელობება ის გარემოება, რომ ზოგიერთ სპარსულ წყაროს მიხედვით (და ამ ცნობას იმეორებენ მათზე დამოკიდებული XVII—XVIII სს. ქართული საისტორიო თხზულებები), ბირთვისის ციხის აღების შემდეგ მისი მფლობელი სიკვდილით დაუსჯიათ, ხოლო ბარათა კი 1426—1428 წწ. საბუთში ცოცხლად იხსენიება. მაგრამ იკვლევარი არც ამ გარემოებას უშინდება, რადგან, როგორც მას სჯერა, „თორალის“, ბირთვისის ციხის მფლობელის სიკვდილით დასჯაზე არაფერს გვამცნობს პირველწყარო — ნიზამ ად-დინ შამის „ზაფარ-ნამე“ (ამგვარი ცნობა შერეფ ად-დინ ალი იეზდის შეუტანია თავის თხზულებაში). ცხადია, უპირატესობა უნდა ნიზამ ად-დინ შამის ცნობებს მიენიჭოსო²⁴⁷.

რომ ნიზამ ად-დინ შამის „ზაფარ-ნამე“ აღნიშნული ამბებისათვის მართლაც ძალზე ძვირფასი პირველწყაროა, ამაზე, რა თქმა უნდა, არ შეიძლება ორი აზრი იყოს, მაგრამ ბირთვისის ციხისათვის სიკვდილით დასჯაზე შიგ არაფერი სწერიაო, ამისი გაზიარება ძალიან ჭირს. ჩვენი აზრით, ავტორი სავსებით გასაგებად მიუთითებს, რომ ციხის დამორჩილების შემდეგ „ის უზნეო ურწმუნოები ერთი კაციც რომ არ დარჩენილა, ყველა თემურს მიჰგვარეს ხელკისერ შეკრულები და ვერცერთმა მათგანმა თავს ვერ უშველაო“²⁴⁸. ამ ცნობიდან აშკარად ჩანს, რომ ყველა მათგანი სიკვდილით დაუსჯიათ ჩაღათაელებს. ყოველ შემთხვევაში თემურმა ციხისთავი ცოცხალი დასტოვაო ისტორიკოსს ეს ნათქვამი არსად აქვს. შარაფ ად-დინ ალი იეზდის კი ამასთან დაკავშირებით ნათქვამი აქვს, რომ: „უძლეველი ლაშქრის მეომრებმა რამდენიმე აზნაური მთის წვეროდან გადმოაგდეს, ხოლო მათი მეთაური, ნაზალი (نزال), გაბაწრული დიდებულ თემურს წარუდგინეს სხვა ბოროტ ურჯულოსთან ერთად და ვერცერთმა მათგანმა ვერ უშველა თავს... ნაზალი და მათი ყველა მამაკაცი შარიათის ხმლით აკუწეს, ხოლო ქალები და ბავშვები კი ტყვედ წაიყვანესო“²⁴⁹.

²⁴⁷ დ. კაციტაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 135.

²⁴⁸ ნიზამ ად-დინი, გვ. 284: و آن کفار فجار را مجموع دست گردن بسته بحضورت امیر صاحب قران آوردند چنانکه یک کس از ایشان خلاص نیافت

²⁴⁹ შარაფ ად-დინი, თეირანი, ტ. 11, გვ. 365.

იგივეს მოწმობს მოინ ად-დინ ნათანზის ცნობაც, რომელიც დამოკიდებული არ არის ნიზამ ად-დინ შამზე და ატარებს სრულიად ორიგინალურ სახეს. მისი თხზულების მიხედვით, „როცა თორალი შეიპყრეს და ხელმწიფეს მიჰგვარეს სხვა დანარჩენ მეციხოვნეებთან ერთად თემურმა მათ შესთავაზა ისლამის მიღება, მაგრამ მტკიცე უარი რომ თქვეს, ბრძანა მათი დახოცვა, რაც მყისვე აღასრულეს“²⁵⁰. ბირთვისის ციხისთავის იგივე ხვედრზე მიუთითებენ სხვა წყაროებიც²⁵¹. ისე რომ, ყოველად შეუძლებელია მისი მოხსენიება 1426—1428 წწ. საბუთში და, მით უმეტეს, საეჭვოა რომ მას რამე საერთო ჰქონდეს ბარათა ქაჩიბაძესთან.

სპარსულ წყაროებში, და აქედან ქართულშიც, ბირთვისის ციხისთავის სახელის სხვადასხვაობას, სხვათა შორის, ყურადღება მიაქცია ს. კაკაბაძემ და გამოთქვა ასეთი მოსაზრება: „ამ სახელების სხვაობა შეიძლება აიხსნას მხოლოდ სპარსული დამწერლობის ხილადგზე ანბანის დამახასიათებელი პუნქტირების არევიტ (نزل, نزل)²⁵², რაც ჩვენ მიგვაჩნია სავსებით სწორ დასკვნად. აქვე უნდა დავძინოთ, რომ ამ სახელის თავდაპირველი სწორი ფორმა ნიზამ ად-დინ შამისა და მოინ ად-დინ ნათანზის მიერ უნდა ყოფილიყო მოცემული და სწორედ პუნქტირების გადაადგილებით გაჩნდა შარაფ ად-დინ ალისა და სხვათა თხზულებებში نزوال და მსგავსი ფორმები. ამისი საწინდარია, სხვათა შორის, ისიც, რომ თვით შარაფ ად-დინ ილი იეზდის თხზულების ზოგ ნუსხაში نزال-ის მაგიერ სწორედ نال ფორმა ყოფილა მოცემული²⁵³. نزوال კი სხვა არაფერი შეიძლება იყოს, თუ არა „თორელი“. ამ სახელის სხვანაირად დაწერა სპარსულად არც კი მოხერხდებოდა. მაშასადამე, ბირთვისის ციხისთავი ქაჩიბაძე-ბარათაშვილი კი არა, არამედ თორელთა ფეოდალური სახლის ერთ-ერთი წარმომადგენელი იყო.

ბირთვისის მიდამოებში, როგორც ჩანს, ახლა პირველად არ იყო მისული თემურის ჯარი. მისი კარის ისტორიკოსები შენიშნა-

²⁵⁰ ნათანზი, გვ. 393.

²⁵¹ აბდარაზაყი, ფ. 457ა; მირზონდი, გვ. 449; ზონდე-მირი, გვ. 518.

²⁵² ს. კაკაბაძე, ფარსადან გორგიჯანიძის ისტორია, გვ. 207.

²⁵³ შარაფ ად-დინი, თეირანი, ტ. 11, გვ. 378.

ვენ, რომ ამ ციხესთან თემურმა სხვა დროსაც გაიარა, მაგრამ მოუცლევლობის გამო ასაღებად არ შემოადგაო²⁵⁴. ალბათ ეს მოხდა საქართველოში 1400 წლის შემოსევის დროს, როდესაც ჩალათაელებმა ქვემო ქართლში დაიპყრეს 15 ციხე.

თემურის ისტორიკოსებს ამ ციხის დაპყრობის ამბავი თითქმის ყველას ცალკე თავად გამოუყვიათ და მიუციათ ზღაპრული იერი. ამასთან, ნათანზი საგანგებოდ შენიშნავს, რომ მისი სიმტიკიცის აღწერა შესაძლებლობას აღემატებაო²⁵⁵.

ნეზამ ად-დინის მიხედვით, ბირთვისის ციხე ისეთი მყარი და მიუვალი იყო, რომ ქვეყნიერების მომცლელ მოგზაურებს უფრო ძლიერი ციხე არსად ენახათ²⁵⁶, ხოლო თემურის მეომრები, რომლებსაც ათასობით სიმაგრე აეღოთ ქვეყნის სხვადასხვა კუთხეში, ერთხმად აღიარებდნენ, რომ ამაზე მიუვალი ციხე არსად შეგვხვედრიდაო²⁵⁷.

სპარსელი ისტორიკოსების აღწერით, ორ უძირო ხეობას შორის 150 წყრთაზე აღმართულიყო მთა, რომელსაც ყოველი მხრიდან სიბი ციცაბო კლდე ერტყა. ამ მთას სამხრეთის მხრიდან ერთი პატარა ნაწილი გამოჰყოფოდა და კიდეც უფრო მაღლა აეზიდა თავი, რომელზედაც საბელის, კიბისა და სხვა სამარჯვთა გარეშე ასვლა შეუძლებელი იყო. ბირთვისის ციხეც სწორედ იმ მაღალ მწვერვალზე ყოფილა აგებული.

ციხეს ბუნებრივად შემოზღუდული კლდეების ვიწრო გასავალში მყარი ჭიშკარი ჰქონია დატანებული, რომელიც, შარაფ ად-დინის თქმით, ციხის თავზე მეორე ციხეს წარმოადგენდა²⁵⁸. ამ

²⁵⁴ ნეზამ ად-დინი, გვ. 280; აბდ არ-რაზაყი, ფ. 456ბ.

²⁵⁵ ნათანზი, გვ. 392.

²⁵⁶ იქვე, გვ. 280.

²⁵⁷ იქვე.

²⁵⁸ შარაფ ად-დინი, თეირანი, ტ. II, გვ. 373; ჰაფეზე აბრუ საგანგებოდ შენიშნავს, რომ „უძლეველ ლაშქარს, რომელსაც ქვეყნიერების უამრავი ციხე დაეპყრო, არსად ამაზე ძლიერი ციხე არ ენახა, დაპყრობის შემდეგაც კი, ვინც კი მოიწადინებდა ციხეზე მაღლა ასულიყო, სანამ მაღლიდან საბელს არ ჩამოჰკიდებდნენ და არ მიეშველებოდნენ, მანამ ზედვერაყინ აღიოდა“

لشکر منصور که قلاع عالم گوشوده اند در هیچ موضع قلعه از آن صعبتتر ندیده اند چنانچه بعد از فتح اگر کسی خواستی که بر آن بالا رود تا از بالا طناب فرو نگذاشتی و مدد نکردی هیچکس را امکان بالا رفتن نبود
ჰაფეზე აბრუ გვ. 183.

მოასა და ციხეს ერთი ძალიან ვიწრო და დაკლანძილი ბილიკის გარდა სხვა არა უდგებოდა რა. გარშემო მიდამოები კი დასერილი იყო ურიცხვი უსწორმასწორო ხევებით, ლეღეებითა და ძნელადსავალი მთის კალთებით. ნათანზის თქმით, ციხის გარშემო ერთი მტკაველი სწორი ადგილიც კი არსად იყო კარგების გასაშლელად და დასადგომად²⁵⁹. ამასთან, ციხის გარშემო წყალი არსად იშოვებოდა, არც საძოვრები იყო და თან ისეთი ხვატი იდგა, რომ ნეზამ ად-დინ შამი იქაურობას გახურებულ თონეს ადარებს²⁶⁰.

მეციხოვნეები კი საუცხოოდ ყოფილან მომზადებული თავდაცვისათვის: კლდეში ამოკვეთილი ვეება აუხები წვიმის წყლით ჰქონდათ სავსე. ჰყავდათ ცხვრის ფარა და ღორების კოლტი, დილა როდენობით ხორბალი და ბევრი ჭურიც ღვინით სავსე.

ნეზამ ად-დინ შამი, პირადად დასწრები ამ ამბებს და სარდალთა შორის გამართულ ბჭობაშიაც მიუღია მონაწილეობა²⁶¹. მისი თქმით, ციხის დაცვა-აღებაში დახელოვნებული სარდლები ერთხმად აცხადებენ, რომ ამ ციხის დაპყრობა ხანგრძლივი გარემოცვის გარეშე შეუძლებელი არისო. მაგრამ ესეც არ ხერხდება, რადგან მცირე ლაშქარი აქ ვერას გააწყობს მტრის ქვეყნის შუაგულში, აუცილებლად დამარცხდებიან, დიდ ლაშქარს კი ვერ დაეტოვებთ წყლისა და საძოვრების უქონლობის გამო²⁶². ისე რომ, ბირთვისის ციხესთან თემურზე ადრე მისულ სარდლებს მისი დაპყრობა შეუძლებლად მიუჩნევიათ²⁶³. იგივეს ადასტურებს შარაფ ად-დინიც და უმატებს, რომ „ვეზირებმა ერთხმად დაასკვნეს, რომ მისი უდიდებულესობა (თემური) თავისი კურთხეული არსებით მოეყვანათ ციხესთან, რომ იქნებ მეციხოვნეებს შეშინებოდათ, და ციხე ჩაებარებინათ, თორემ, თუ ასე არ მოიქცევიან, აქედან გაცლისა და წასვლის გარდა სხვა ღონე არ არისო²⁶⁴.

²⁵⁹ ნათანზი, გვ. 392; იბნ არაბშაჰი ციხის გარშემო მიდამოების უსწორმასწორობის მეტი გამოხატვისათვის იქაურობას ადარებს ღელაბრის დანაოქვსა და მირისახეს (იბნ არაბშაჰი, გვ. 204).

²⁶⁰ ნეზამ ად-დინი, გვ. 280.

²⁶¹ იქვე, გვ. 281. შდრ: „და იყო მაშინ ციხისთავად საბელით ნაზლ და იცოდაათნი თავადნი ჩინებულნი და სხუანი მრავალნი აზნაურნი და მსახურნი ქართლისანი“ (ახალი ქართლის ცხოვრება, პირველი ტექსტი, გვ. 337; მეორე ტექსტი, გვ. 469).

²⁶² იქვე.

²⁶³ იქვე.

²⁶⁴ შარაფ ად-დინი, თეირანი, ტ. II, გვ. 373.

ასეთი იყო სარდლების განწყობილება, როდესაც თემური პირადად მივიდა ბირთვისის ციხესთან ჰიჯრის წელთაღრიცხვის 806 წლის მოჰარემის 14, პარასკევ დღეს (1403 წ. 3 აგვისტო).

ნათანზის ცნობით, მოლაშქრეებმა ათასი წვალებითა და დავი-დარაბით, ქვეების შეყენებითა და ზის ტოტების კონებით, კარვე-ბის დასადგმელი ადგილი მოასწორეს და დაბანაკდნენ²⁶⁵.

ციხეში 30 დიდებული აზნაური ყოფილა გამაგრებული თო-რელთან ერთად ცოლშვილიანად და 150 მეომარიც ხლებიათ თან. ისინი, ნათანზის თქმით, მტრის თავდასხმას ალაყაფის მხრიდან მო-ელოდნენ და ფხიზლადაც იცავდნენ მას. ამასთან, დროდადრო თურმე მთაზე გადმოდგებოდნენ ხოლმე და ჩაღათაელების დასა-ნახავად ღვინის სმითა და სიმღერით ექცევდნენ თავს.

ბრძოლის დაწყების წინ თორელმა რამდენიმე კაცი გაგზავნა თემურთან საჩუქრებით²⁶⁶. შარაფ ად-დინის თქმით, მოციქულებმა „ხვეწნა-ვედრების ენა გაშალეს მორჩილებისა და სამსახურის შესა-პირებლად, მაგრამ რომ დაატყვეს მათი ფლიდი ცბიერება ვერ გას-ქრიდა და ზეციერი სახლის მონას (თემურს) მათზე იერიშის მი-ტანის გადაწყვეტილებიდან ხელს ვერ ააღებინებდა, იმედის ზურ-გი ციხის სიმტკიცეს მიანდევს, ურჩობა-წინააღმდეგობა დაიწყეს და შეუდგნენ ისრებისა და ლოდების სროლას²⁶⁷.

თემური ციხესთან მოსვლისთანავე პირადად ჩაუდგა სათავე-ში მის დასაპყრობად საჭირო ღონისძიებათა განხორციელებას. ციხის ალაყაფს მან სარდალი შაჰმალექი მიუჩინა და უბრძანა მის პირდაპირ ისეთი სიმაგრის აგება, რომ შიგ მოზრდილი ჯარი ჩა-ტეულიყო. სარდალს, მართლაც, სამ დღეში აუგია დიდი ციხე, რომელშიც სამი ათასი კაცი ეტეოდა²⁶⁸. თემური აქ მოაღყეების დატოვებას აპირებდა ციხის აღება თუ დროზე ვერ მოხერხდე-ბოდა.

ამის შემდეგ თემურმა ციხის ზურგისაკენ გადაინაცვლა და სააღყო მანქანების და ლოდების სატყორცნი ბალისტების გამართ-ვა ბრძანა. გარდა ამისა, ორი მხრიდან დამატებით ორი პატა-რა ციხის აგებაც დაავალა თავის ჯარს. ნათანზის თქმით, თე-

მურმა ამ საქმეებით თავისი სარდლები ისე დატვირთა, რომ დღე-სით მოსვენება და ღამე ძილი აღარ ჰქონდათ²⁶⁹. თემურმა იქ-ვე ააშენებინა უზარმაზარი კოშკი ხის მორებისა, ქვის ლოდებისა და ალიზისაგან. იგი ისეთი მაღალი ყოფილა, რომ თურმე იქი-დან ციხეშიაც კი იჭვრიტებოდნენ. გარდა ამისა, გაამართვინა უამრავი ბალისტ-მანქანიც და სხვა სააღყო ჭახრაკ-მანქანები, რომელთა მეშვეობით დღე და ღამე უშენდნენ ციხეს ოც-მანიან ლოდებს²⁷⁰. მაგრამ, მიუხედავად ამისა, ნათანზის თქმით, იმ მთადაზიდულ კლდეს არაფერი ზიანი არ მოსდიოდა. მის თავზე გადმოდგარი მეციხოვნეები კი, შარაფ ად-დინ ალი იეზდის ცნო-ბით, არხეინად იყვნენ და გუნებაში ფიქრობდნენ: — აქ ამოფრენა ჩიტსაც კი უჭირს და კაცი ჩვენზე როგორ იმძლავრებსო²⁷¹. მარ-თლაც, გადიოდა ხანი, ციხის დაპყრობის საქმე კი ერთი ბეწვითაც არ წაწეულა წინ და ყველაფერი ამაო იყო. მაგრამ თემური ჯიუტად ავრძელებდა ალყას და არ ჰკარგავდა მისი დაპყრობის იმედს.

თემურს ლაშქარში უამრავი სხვადასხვა დარგის ოსტატ-ხელო-სანი ჰყავდა, რომლებსაც წარმატებით იყენებდა ომების დროს. მათ შორის იყვნენ სააღყო და ქვის სატყორცნი ჭახრაკ-მანქანების ოსტატები, ხუროები, მჭედლები, ქარქანები, რომლებიც უწყლო ველებსა და უდაბნოებში ხელდახელ ამოიღებდნენ ჭას, და სხვა მრავალი დარგის სპეციალისტი. ჰყავდა კლდეზე ოცვაში გაწაფუ-ლი მეომრებიც მექრიითა ტომიდან, რომლებსაც, შარაფ ად-დინ ალი იეზდის მოწმობით, ქვეყანაზე ბადალი არ ჰყავდათ ამ საქმე-ში²⁷². თემურს თურმე სწორედ მათთვის დაუვალებია ბირთვისის ციხეზე ასასვლელი საშუალებების გამოძებნა.

ნეზამ ად-დინ შამი მოგვითხრობს, რომ ბირთვისის ციხეს სამხრეთიდან ერტყა ერთი უაღრესად მაღალი, გლუვი და ციცა-ბო კლდე, რომელზეც ასვლა გონებისათვისაც კი წარმოუდგენე-ლი იყო. ქართველებს იმ კლდისათვის შიგნიდან კიბე გაეკეთე-ბინათ და საბელი გადმოეგდოთ, რომ მისი დახმარებით ასულიყ-ვნენ ზედა²⁷³. ერთ-ერთმა მექრითმა, რომელსაც სახელად ბეგიჯა-

²⁶⁹ ნ ა თ ა ნ ზ ი, გვ. 392.

²⁷⁰ ი ქ ვ ე.

²⁷¹ ი ქ ვ ე.

²⁷² ნეზამ ად-დინი მათ შესახებ ამბობს, რომ „მექრითმა ღოღებუ-ლი ხალხი მუდამ მის უდიდებულესობა (თემურს) ახლდნენ და ნიადავ მთებსა და ხეობებში ნადირობდნენ“ (გვ. 281).

²⁷³ ი ქ ვ ე.

²⁶⁵ ნ ა თ ა ნ ზ ი, გვ. 392.

²⁶⁶ ი ქ ვ ე.

²⁶⁷ შ ა რ ა ფ ა დ - დ ი ნ ი, თეირანი, ტ. 11, გვ. 373; ხანდემირს კი ნათქვამი აქვს, რომ მეციხოვნეებმა თემურის ჯარს იმ მთიდან ისარი და ქვები სეტყვასავით დააყარესო (ხანდემირი, გვ. 517).

²⁶⁸ ნ ე ზ ა მ ა დ - დ ი ნ ი, გვ. 281.

გი ერქვა, იმ ციცაბო კლდეზე ასვლა მოახერხა და ციხეში ჩაი-
აარა. შიგ ერთი თხა დაიჭირა, დაჰკლა და მისი თავი თემურს
ნიშნად ჩამოუტანა; მეციხოვნეებმა კი ამის შესახებ ვერაფერი
გაიგესო.

ამის შემდეგ თემურისათვის ციხის დაპყრობის საქმე დიდად
გაადვილებული იყო და ისიც შეუდგა ენერგიული ღონისძიებების
განხორციელებას. მისი ბრძანებით მოლაშქრეებმა ხამი აბრეშუ-
მისა და ბამბის თოკებისაგან დაგრიხეს უზარმაზარი მოძრავი კი-
ბე, რომელსაც ნათანზის მოწმობით 400 საფეხური ჰქონდა²⁷⁴.
ამისდა პარალელურად თემურმა მთელს ლაშქარში გამოარჩია ყვე-
ლაზე გულადი და თავგამებებული მეომრები და ურიცხვ წყალო-
ბას შეჰპირდა ციხისათვის წარმოებული ბრძოლების წარმატებით
დაგვირგვინების შემთხვევაში²⁷⁵.

²⁷⁴ იქვე; ფ. გორგიჯანიძე ბეგიჯაგის შესახებ ამბობს: „ის კაცი ჩაეპარა და
ლამით ერთი თხა გარდმოიყვანა, თხას თავი მოჰკვეთა, ნიშნად წეშოფეს მოუტანა.
თხის ტანი იჭივ ციხეში გაუშვაო“ (გვ. 308); შდრ: „მაშინ იყო სპათა ლანგ-
თემურისათა კაცი ერთი, სახელად ბეგიჯაგ, მისრელი. და მან მოაქვლოვნა და
აღვიდა ლამე მალვით შინაგან ციხისად, და აღიყვანა თხა ერთი და დაკლა მუნ
ამისთვის, რომე ესე შეეტყო ქართველთა ციხოვანთა, რომე შემოპარულან ციხესა
ამას ლაშქარნი ლანგ-თემურისანი. და მაშინ იყვნეს ქართველნი უშიშრად“
(ახალი ქართლის ცხოვრება, პირველი ტექსტი, გვ. 338; მეორე ტექსტი, გვ. 470);
ავტორები აშკარა შეცდომას უშვებენ, როცა ასეთ ახსნას აძლევენ ციხეზე თემურის
მიერ გაგზავნილი მექრიტის ასვლას. ამ მხრივ, მაინცდამაინც არც ვახუშტისეული
ახსნაა მართებული: „მაშინ გამოჩნდა კაცი ვინმე მისრელი სახელით ბეგი-ჯან,
რომელ იტყოდა აღებასა ციხისასა. განიხარა თემურ და აღუთქვა ნიჭი დიდი. ხოლო
კაცმან მან შექმნან კიბე საბლისა და ჰპოვა კდესა მას ზედა აღსავალი, აღვიდა ლამე
კლდესა მას ზედა და აღიყვანა თხა ერთი და მოაბა წვერნი კიბისანი კლდესა ზედა და
დააზახა თხა სამ-გზის; მერე დაკლა თხა იგი. მაშინ კიკინის მსმენელნი სპანი თემუ-
რისანი აღვიდნენ კიბესა მას ზედა; ხოლო სისხლის მხილეველნი, ჰკონებდნენ მოსე-
რასა მუნ მყოფთა მეციხოვნეთასა და იწყებდნენ თვისთა მაგრებათა“ (გვ. 274).

²⁷⁵ ეს ხალხი რომ მთელ ლაშქარში იყო გამორჩეული კარგად ჩანს სახელდებით
მათი მოხსენიების დროს, რომელთა შორის დასახელებული არიან საბზავარელები,
თურქმანები, ხორასნელები, მექრიტები და სხვ. ე. ი. სხვადასხვა ოლქისა და ეროვნე-
ბების ხალხია დასახელებული ერთმანეთის გვერდით. თემურის ლაშქარი, ისევე რო-
გორც აღმოსავლეთის სხვა დამპყრობელთა ლაშქარიც, ტერიტორიულ პრინციპებ-
ზე იყო აგებული, როდესაც გარკვეული ოლქი იძლეოდა მოლაშქრეთა გარკვეულ
რაოდენობას. ისე რომ, ერთ ღუმენსა თუ ფოჯჯში (რაზმში) ვერ მოხვდებოდნენ,
ტერიტორიულად ერთმანეთისაგან დაცილებული ოლქების წარმომადგენლები და
სხვადასხვა ეროვნების ხალხი. აქ კი სხვადასხვა კუთხისა და ეროვნების ხალხი არის

ბირთვის ციხისათვის გამართული ბრძოლების აღწერიდან აშ-
კარად ჩანს, რომ თემურს ციხეზე ამავალი მეომრებისათვის
ასეთი ამოცანა ჰქონდა დასახული: მექრიტები ციხის სამხრე-
თით მდებარე კლდეზე ავიდოდნენ და აიტანდნენ მოძრავ კიბეს,
რომლითაც მალე ავიდოდნენ ლაშქარში გამორჩეული მეომრები.
აქ ისინი გაიყოფოდნენ ორ ჯგუფად. ერთი ჯგუფი როგორმე ალა-
ყაფამდე მიაღწევდა და დაიწყებდა მის გაღება-დაღწევას, მეორე
ჯგუფი კი მათ დაიცავდა მეციხოვნეთა ხელყოფისაგან. ამის და
პარალელურად, ალაყაფზე გარედანაც მიიტანდნენ იერიშს თემუ-
რის ჯარები და ციხეში შეღწევის შემდეგ საკითხს გადასწყვეტდა
რიცხობრივი უპირატესობა.

ამ გეგმის განხორციელება თემურმა პირადად მიანდო სარ-
დალ შაჰმალექს.

მართლაც, ცოტა ხნის შემდეგ, ერთ პარასკევ სალამოს, ბნე-
ლი ღამე რომ ჩამოწვა, ოთხი მექრიტი ციხეზე ასვლას შეუდგა
სამხოვეთით მდებარე კლდის ციცაბო კედლით. შემდეგ მალეიდან
გადმოჰკიდეს გრძელი აბრეშუმის საბელი, რომლითაც მოძრავი კი-
ბე აიტანეს და გამოაბეს იმ კლდის თავზე ბედად ამოსულ ერ-
თადერთ ხეს. ამის შემდეგ კიბით მალე ასვლა დაიწყეს სამე-
ფო კანცელარიაში აღნუსხულმა მეომრებმა, რომლებიც შარავ ად-
დინ ალი იაზდის თქმით: „ომში თავს ვაყუაცობის ასპარეზის ბურ-
თად აქცევდნენ და ბრძოლა-ჭიდილში მძვინვარე ლომისა და გააფ-
თრებული ვეფხის მსგავსად გულადად და მამაცურად მიისწრაფვოდ-
ნენ“²⁷⁶. მათ სათითაოდ სარდალი შაჰმალექი ისტუმრებდა მალე.

ბრძოლა კლდეზე ასულ ჩაღათაელებსა და ბირთვისის ციხის
დამცველებს შორის დაწყებულია დილაადრიან. ამ დროისათვის
თემურის მეჯლისში თავდაწერილი 50 მეომრიდან მოძრავი კიბით
მალე კლდეზე ასვლა მოუხერხებია მხოლოდ 33 კაცს²⁷⁷.

ჩამოთვლილი, რაც იმაზე მიუთითებს, რომ ისინი გამოკრებილი იყვნენ მთელი ლაშქ-
რიდან. ამასთან, თვითებული მათგანი საგანგებოდ ყოფილა აღნუსხულ-ჩაწერილი თე-
მურის მდივანმწიგნობრების მიერ. ხოლო თემური რომ მათ დიდ წყალობას შეჰპი-
რებია ეს ჩანს ციხის აღების შემდეგ მათი დასაჩუქრების ხასიათით, როდესაც თემუ-
რის ჯარს უხედა დააჩილდოვა ფულთ, ტანსაცმლით, კარავ-ფანჩატურებით, ქაღალ-
დით, კარავებით, აქლემებითა და მათი აღკაზმულობით, სოფლებით, წიხილუ-
ბითა და ა. შ. (შარავ ად-დინი, ტ. II, გვ. 365).

²⁷⁶ გეზამად-დინი, გვ. 282.

²⁷⁷ ნათანზი, გვ. 394; ხონდემირის ცნობით ციხეზე ასასვლელად სულ ჩა-
წერილა 52 კაცი (ხონდემირი, გვ. 518).

ზოგი წყაროს მიხედვით მეციხოვნეები თითქოს ვიღაც თაჯიქს შეცოდებია და გაუღვიძებია ბუჯის ხმით. ნეზამ ად-დინის მიხედვით, ქართველები უკვე გაღვიძებული ყოფილან, როცა ერთმა თაჯიქმა ბრძოლის ყიჟინა დასცა²⁷⁸. ნათანზის მოწმობით კი, მთაზე ჩაღათაელთა ასვლის ამბავი ბირთვისის ციხის დამცველებს თვითონ უგრძნიათ და გულდაგულ მიჰგებებიან ხმალდახმალ²⁷⁹. ისტორიკოსი თან მეციხოვნეების შესახებ შენიშნავს, რომ მათ ცა ქუდათ არ მიაჩნდათ და დედამიწა ქალამნად²⁸⁰.

ასასვლელად არჩეული კლდიდან ციხეში ჩაღწევას დიდი სიძნელე აღეძრა თან, რადგან უაღრესად დამრეცსა და ვიწრო ბილიკზე ძლივს ეტეოდა ერთი კაციც კი, რომლის ისრით მოგერიება ძნელი არ იქნებოდა მეციხოვნეებისათვის. ეტყობა, თემურმა ეს გარემოებაც გაითვალისწინა და თავისი მეომრები საგანგებოდ აღჭურვა ისეთი ფარებით, რომელიც დაიცავდა მეომრის მთელ ტანს. ეს კარგად ჩანს ბრძოლის აღწერიდან, როდესაც ჩაღათაელებმა ასეთი ფარაფარებული მეომარი წინ გაიძლოლეს და მის უკან ამოფარებით სცადეს აღნიშნული ბილიკით ციხეში ჩაღწევა. ბირთვისის ციხის დამცველებმა ფარაფარებულ ჩაღათაელს მანამ ვერაფერი დააკლეს, სანამ ისარი შიგ ხახაში არ ჰკრეს.

გარდა აღნიშნული ფარებისა, ჩაღათაელებს თან აეტანათ მძიმე გორზები და სხვა სახის იარაღი.

მაღლა ასულ ჩაღათაელებს, მიუხედავად მეციხოვნეთა გააფთრებული წინააღმდეგობისა, მაინც მოუხერხებიათ ციხეში ჩაღწევა და ალაყაფისავენ გაჭრა. აქ ისინი ორად გაყოფილან და, ერთი ჯგუფი რომ ალაყაფის გასაღებად მეცადინეობდა, მეორე ჯგუფი ჩაღათაელებისა მეციხოვნეთა თავდასხმისაგან იცავდა მათ.

შიგნით რომ გააფთრებული ბრძოლა მიმდინარეობდა ალაყაფს გარედან მოადგა შაჰმალექი თავის მხედრობით და ლამობდა მის შეღწევას.

დანარჩენი ლაშქარი თემურმა ბირთვისის ციხის გარშემო მთების ფერდობებზე მოჰფინა და აგუგუხებდნენ საბრძოლო ყიჟინას, რასაც, შარაფ ად-დინის თქმით მეციხოვნეთა „სხეულისათვის, ძალა, ხოლო სულისათვის მოთბინება“ უნდა წარეხოცა²⁸¹.

²⁷⁸ ნეზამ ად-დინი, გვ. 282.

²⁷⁹ იქვე.

²⁸⁰ იქვე.

²⁸¹ შარაფ ად-დინი, თეირანი, ტ. II, გვ. 378.

თვითონ თემური, თავისი სარდლებითა და კარის წარჩინებულებით ციხის მოპირდაპირე მთის კალთაზე იდგა და იქიდან აღევნებდა თვალყურს ჯარის მოქმედებას²⁸².

ამ უთანასწორო ბრძოლის დროს „სადამდისინ ღონე და ძალი შესწავლა და ან მკლავში ძალა აქონდა, ქართველნი ნამეტნავად კარგად იყვნენ. მრავალი თურქნი მოაკვდინეს, ასრე რომ თარა ციხის პატრონს ას ორმოცდა ათი კაცი ჰყვანდა და თითოს ხუთი და ექვსი მოეკლათ და თავიანთ ასორმოცდა ათის კაცისაგან სამოცი ცოცხალი იყო, ისინიცა დაჰრილნი და დაკოდილნი. არც ძალი და ღონე შერჩომოდა და არცა სით მშველი გაუჩნდა. უიმედონი შეიქნეს და უვნებლობის შანას შემოეხვეწნენ. ხელმწიფემ აღარ შეიხვეწია და სხვა ლაშქარიც შეუძახა. რა ქართველთ სცნეს თავიანთ ამოწყვეტა, ვისაც შეძვრის ღონე ჰქონდა, წაიკრეს ხელი ხმალთა, ცემით თურქთ ლაშქარს შიგ გამოერივნეს და კიდევ მრავალი კაცი მოკლეს და თვითონაც ზედ შეაკვდნენ“²⁸³.

ციხისათვის გამართული ბრძოლის უაღრესად დიდ სიმძაფრეს საცხებიტ ადასტურებენ სხვა ისტორიკოსებიც²⁸⁴.

ბოლოს, ალაყაფიდან ციხეში შეჭრილმა ჩაღათაელებმა გასტეხეს ქართველთა წინააღმდეგობა და მიაღწიეს გამარჯვებას. ცოც-

²⁸² თემურის ჯარი საუცხოოდ იყო გაწყობილი ციხეთა აღებაში ხანგრძლივი ლაშქრობების დროს. თითოეულმა მეომარმა თუ ჯარის ნაწილმა მშვენიერად იცოდა თავისი უნარი და მოვალეობა ციხეზე იერიშის მიტანის დროს და ყველაფერს ასრულებდა ზუსტად და უშეცდომოდ. თვითონ თემური გადამწყვეტი იერიშის დროს ციხის ახლოს შემადლებულ ადგილზე დადგებოდა ხოლმე და იქიდან აღევნებდა თვალყურს თავისი ჯარის მოქმედებას, თან წარამარა კითხულობდა რა დამატებითი ღონისძიება იყო განხორციელებული ციხის დასაპყრობად და რომელ სარდალს როგორ მისდიოდა საქმე. ვისაც წარმატებები ჰქონდა, იმათ უყვავებდა და აჯილდოებდა, ჩამორჩენილებს კი თავის მოკვეთით სჯიდა (აბდ არ-რაზაყი, ფ. 312ბ).

²⁸³ ფ. გორგიჯანიძე, გვ. 309; შდრ.: „და რა სცნეს ქართველთა საქმე ესე, მაშინ შეებნენ გულ-მესისხლედ და ბრძოდეს თავ-გამომეტებით. და იყო ბრძოლა ძლიერი და მოსწყვეტეს ჯარი ლანგ-თემურისანი მრავალნი, და ბოლოს დარჩა ვამარჯუება ლანგ-თემურს სიმრავლისაგან ლაშქართასა და ალილო ციხე იგი“ (ახალი ქართლის ცხოვრება, პირველი ტექსტი, გვ. 338; მეორე ტექსტი, გვ. 471); აგრეთვე: „გარნა აღავსო ციხე სპითა თემურისათა, დაიწყეს ბრძოლა ქვემო-მეციხოვნეთა: არამედ მოსრჯიდნენ მათ მეციხოვნენი: მერმე სიმრავლითა მძლე-ექმნენ და განუხვენეს კარნი ქვემორე ციხისანიცა და შემოვიდნენ სპანი ურიცხენი“ (ვახუშტი, გვ. 274).

²⁸⁴ ხონდემირი, მაგალითად, აპზობს, რომ ციხეში „უაღრესად გააფთრებულ ბრძოლა გაჩაღდა“ (გვ. 518).

ხლად გადარჩენილი მეციხოვნეები კი ზოგი კლდიდან უფსკრულში გადასჩეხეს, ზოგიც მხარგაკრული მიპგვარეს თავიანთ სარდალს. თორელიც მათ შორის იყო²⁸⁵.

დატყვევებული მამაკაცები ყველა თემურის წინაშე დახოცეს თორელთან ერთად, მათი ცოლ-შვილი კი თემურმა საჩუქრად დაურიგა თავის სარდლებს. ციხის პატრონის, თორელის ცოლი, თემურმა შირვანის მპყრობელ შეიხ იბრაჰიმს მისცა. ეს მოხდა 846 წლის მოჰარემის 23-ს, ე. ი. 1403 წ. 12 აგვისტოს.

ასე დაიპყრეს ჩალათაელებმა ბირთვისის ციხე სამცვირაზე მეტი ხნის წინააღმდეგობის შემდეგ²⁸⁶.

²⁸⁵ ნეზამ ად-დინი, გვ. 283; შარაფ ად-დინი, თეირანი, ტ. II, გვ. 378; აბდ არ-რაზაყი, ფ. 453ა; მირზონდი, გვ. 450; შდრ: „თარა ციხის პატრონი და სხვანი ვინც ცოცხალი დაირჩინეს მხარ წაკრულნი კელმწიფესთან მოასხეს. ვითაც მრავალი კაცი დაეხოცათ და ნამეტნავად გასარჩეს და საქმე გაუჭირეს, ამისთვის აღარ შეიბრალა, მათი კაცები დახოცეს და ცოლშვილნი ტყვეთ წაასხეს“ (ფ. გორგიჯანიძე, გვ. 309); შდრ: აგრეთვე: „და მოართუნეს მრავალნი დიდებულნი აზნაურნი დარჩენილნი ლახგ-თემურს და წარკუთვნეს ყოველთავე თავნი; და ციხისთავსა მას, რომელსა ერქუა ნაზალ, მასცა წარკუთნა თავი, და ცოლი მისი მისცა, ციხისთავსა შირვანისასა“ (ახალი ქართლის ცხოვრება, პირველი ტექსტი, გვ. 338; აგრეთვე: „მოსრნეს და მოსტყვევნეს ციხოვანნი და მოართვნეს ციხის-თავი ნაზარ დედაწულით თემურს და სხვანიცა მრავალნი მთავარნი და აზნაურნი. ხოლო თემურ-მან ყველა მათ წარკუთვნა თავნი და ცოლი ნაზარისა მისცა შირვანის მპყრობელსა“ (ვახუშტი, გვ. 274).

²⁸⁶ ბირთვისის ციხის დაპყრობის ვადების შესახებ მნიშვნელოვან განსხვავებას ვხვდებით სპარსულ საისტორიო თხზულებებში. ნეზამ ად-დინი, შარაფ ად-დინი და სხვა ისტორიკოსები ციხის დაპყრობის ვადად მიუთითებენ 9 დღეს. ამ მხრივ გრ-თგვარ წინააღმდეგობას ვხვდებით მოინ ად-დინ ნათანზის თხზულებაში, რომელიც ციხის გარემოცვის ვადად ასახელებს ოც დღეს. ეს ცნობა უფრო სარწმუნოდ ჩანს თუ გავითვალისწინებთ ციხის სიმტკიცესა და მიუვალობას, აგრეთვე მის დასაპყრობად განხორციელებულ ღონისძიებათა სირთულეს. მაგრამ როგორც ჩანს, ნეზამ ედ-დინი და სხვა ისტორიკოსები 9 დღეს ანგარიშობენ ციხესთან პირადად თემურის მოსვლის დღიდან, რაც იგი პირადად ჩაუდგა სათავეში ციხის დაპყრობასთან დაკავშირებულ ღონისძიებათა განხორციელებას. ეს რომ ასეა ჩანს იგივე ისტორიკოსების თხზულებებში დაცული მონაცემებიდან. ასე მაგალითად, ნეზამ ად-დინის თხზულების მიხედვით ირკვევა, რომ სარდლები გაცილებით ადრე მისულან ბირთვისის ციხე-სთან და გაუმართავს მსჯელობა ციხის აღების შესაძლებლობათა შესახებ და ყველას ერთხმად უთქვამს, რომ ამ ციხის აღება შეუძლებელი არისო. მათვე, თურმე მოუთხოვნიერბიათ, რომ თავიანთი მბრძანებელი მოეყვანათ ციხესთან და დაენახებინათ მეციხოვნეებისათვის, რომ აქნებ შეშინებულეს ციხე ჩაებარებინათ. თუ ასე არ მოხდებოდა დაასკვნიდნენ ისინი, აქედან აყრისა და გაცლას გარდა სხვა ღონე არ არისო. (ნეზამ ად-დინი, გვ. 281); ციხის დაპყრობის თარიღი კი ყველას ერთნაირად აქვს მოცემული 1403 წლის 12 აგვისტო.

ამის შემდეგ ჩალათაელებმა თემურის ბრძანებით ციხის გარშემო აღმართული ბალისტ-მანჯანიყები და საალყო ჭახრაკ-მანქანები დასწვეს, იქაური ეკლესია კი გადააკეთეს მეჩეთად. ბირთვისის ციხე და მისი შემოგარენი თემურმა იქტად მისცა თახჩეპურანად წოდებულ ერთ-ერთ ხორასნელ სარდალს²⁸⁷. ეს პირველი შემთხვევაა, როდესაც თემურმა საქართველოში მიწა გასცა აღმოსავლეთისათვის დამახასიათებელი მიწათმფლობელობის წესით. იგივე სარდალს თემურმა ჯარიც ბლომად დაუტოვა და იქაური მიდამოების „ურწმუნოთა არსებობის ბოროტებისაგან განწმენდა“ და „ისლამის არეში მოქცევა“ დაავალა²⁸⁸.

§ 7. ივანე ათაბაგი და კონსტანტინე უფლისწული თემურის კარში

საქართველოში თემურის უკანასკნელ შემოსევასთან დაკავშირებულ ამბავთა შორის სპარსულენოვან საისტორიო თხზულებებში მოთხრობილია მტრის მხარეზე ივანე ათაბაგისა და კონსტანტინე უფლისწულის გადასვლის შესახებ, რომლებიც, ზოგიერთი ავტორის მოწმობით, გიორგიმეფისადმი მტრულ განწყობილებაში არწმუნებდნენ აზიის დიდ დამპყრობელს და აღუთქვამდნენ მის წინააღმდეგ ომში მხარდაჭერას. ასეთი ცნობები თავიანთ თხზულებებში შეუტანიათ შარაფ ად-დინ ალი იეზიდის²⁸⁹, ჰაფეზე აბრუს²⁹⁰, აბდ არ-რაზაყი სამარყანდისა²⁹¹ და სხვებს.

სპარსული წყაროების გავლენით²⁹² ანალოგიურმა ცნობებმა ასაცა ჰპოვეს „ახალი ქართლის ცხოვრებაში“²⁹³, ფარსადან გორ-

²⁸⁷ იქტა ამ დროს მხოლოდ წიგნური ტერმინია და შიგ იგულისხმება მიწათმფლობელობის ის წესი, რომელიც მაშინ უკვე არსებობდა და იწოდებოდა თიულად. მისი მიღება კი დაკავშირებული იყო გარკვეული სახელმწიფო და სამხედრო სამსახურის გაწევასთან.

²⁸⁸ შარაფ ად-დინი, თეირანი, ტ. II, გვ. 378; შდრ: „და შეაყენა ჯარი თვსი ციხესა მას შინა, და დაუყენა ციხისა მის თავად სახელად მაჰმად, დაუყენა მცველნი მრავალნი“ (ახალი ქართლის ცხოვრება, პირველი ტექსტი, გვ. 338; მეორე ტექსტი, გვ. 471).

²⁸⁹ შარაფ ად-დინი, ტ. II, გვ. 366.

²⁹⁰ ჰაფეზე აბრუს, გვ. 183.

²⁹¹ აბდ არ-რაზაყი, ფ. 461 ა.

²⁹² კ. ტაბატაძე, „ახალი ქართლის ცხოვრების“ ზოგი ცნობის წარმოშობისა და სანდოობის შესახებ, ქართული წყაროთმცოდნეობა, III, თბ., 1971, გვ. 206—225.

²⁹³ ახალი ქართლის ცხოვრება, პირველი ტექსტი, გვ. 328.

გიჯანიძის²⁹⁴, ვახუშტი ბაგრატიონისა²⁹⁵ და სხვათა თხზულებებში.

აღსანიშნავია, რომ მსგავსი ხასიათის ცნობა საერთოდ არ გვხვდება შედგენის დროის თვალსაზრისით აღწერილ მოვლენებთან ყველაზე ახლოს მდგომ ნეზამ აღ-დინ შამის „ზაფარ ნამეში“. ამ თხზულებაში თავმოყრილი ფაქტობრივი ხასიათის მასალა კი, როგორც ცნობილია, მომდევნო თაობის ისტორიკოსებმა საფუძვლად დაუდეს თემურის დაპყრობითი ომების აღწერას.

იგივე თხზულება გამოიყენეს შარაფ აღ-დინ ალი იეზდის და ჰაფეზე აბრუმ ძირითად წყაროდ თემურის ცხოვრებისა და მოღვაწეობის, მისი დაპყრობითი ომების აღსაწერად, ოღონდ გზადაგზა გაამდიდრეს იგი საყურადღებო დეტალებით, რომელთა უმუშალო მოწმენიც ხშირ შემთხვევაში ისტორიკოსები თვითონ იყვნენ. სწორედ ასეთ ცნობათა რიგს განეკუთვნება მათი მონაცემები ივანე ათაბაგისა და კონსტანტინე უფლისწულის შესახებ, რომელიც ამ ავტორებს შეუტანიათ თავიანთ თხზულებებში ნეზამ აღ-დინ შამისაგან სავსებით დამოუკიდებლად.

მაგრამ მათი ცნობები ივანე ათაბაგისა და კონსტანტინე უფლისწულის შესახებ ერთმანეთისაგან მნიშვნელოვნად განსხვავდება როგორც დროის, ისე შინაარსის თვალსაზრისით. ასე მაგალითად, შარაფ აღ-დინ ალი იეზდის ეს ცნობა ჩართული აქვს თავის თხზულებაში თემურის მიერ ბირთვისის ციხის აღებამდე, როცა იგი ჯერ კიდევ კოლის ველზე იდგა²⁹⁶. ჰაფეზე აბრუმ კი ეს ამბები მოთხრობილი აქვს ბირთვისის ციხის დაპყრობის შემდეგ, როცა თემური ემზადებოდა დასავლეთ საქართველოში სალაშქროდ²⁹⁷. ეს გარემოება, შინაარსობრივ განსხვავებასთან ერთად, ბუნებრივად გვკარნახობს გავაკეთოთ დასკვნა, რომ შარაფ აღ-დინ ალი იეზდის და ჰაფეზე აბრუმ ცნობები ივანე ათაბაგისა და კონსტანტინე უფლისწულის შესახებ შეუტანიათ თავიანთ თხზულებებში ერთმანეთისაგანაც სავსებით დამოუკიდებლად.

შემდეგ ანალოგიური ხასიათის ცნობები ივანე ათაბაგისა და კონსტანტინე უფლისწულის შესახებ გვხვდება მომდევნო თაობის ისტორიკოსთა თხზულებებშიც, ოღონდ განსხვავებული დეტალებით.

²⁹⁴ ფ. გორგიჯანიძე, გვ. 302.

²⁹⁵ ვახუშტი, გვ. 270.

²⁹⁶ შარაფ აღ-დინი, ტ. II, გვ. 366.

²⁹⁷ ჰაფეზე აბრუმ, გვ. 183.

ბით, იმის და მიხედვით შარაფ აღ-დინ ალი იეზდის „ზაფარ ნამეს“ იყენებდნენ მათი ავტორები ძირითად წყაროდ თუ ჰაფეზე აბრუმ „ზოხდათ ათ-თავარიხს“ თემურთან დაკავშირებული ამბების აღწერის დროს. ასე მაგალითად, მირზონდსა და ხონდემირს ეს ამბები მოთხრობილი აქვთ შარაფ აღ-დინ ალი იეზდის, ხოლო აბდ არ-რაზაყ სამარყანდის კი ჰაფეზე აბრუმ მიხედვით.

მაშასადამე, ამ შემთხვევაში, ივანე ათაბაგისა და კონსტანტინე უფლისწულის, ისევე როგორც საქართველოს შესახებ დაცული სხვა მრავალი ცნობისათვის, რომელთა მსგავსიც არ გვხვდება ნეზამ აღ-დინ შამის „ზაფარ ნამეში“, ამოსავლად უნდა მივიჩნიოთ შარაფ აღ-დინ ალი იეზდისა და ჰაფეზე აბრუმ თხზულებებში, როგორც ამ ცნობათა თავანკარი პირველწყაროები.

მაგრამ თემურიანთა ხანის ისტორიოგრაფიაში ამ ამბებისათვის არსებობს ცნობათა სხვა პირველწყაროც მოინ აღ-დინ ნათან-ზის თხზულების სახით.

გარკვეულ დრომდე სამეცნიერო ლიტერატურაში შემოტანილი იყო მხოლოდ შარაფ აღ-დინ ალი იეზდის ცნობა, რომელსაც იყენებდნენ აკად. მ. ბროსე და აკად. ივ. ჯავახიშვილი საქართველოში თემურის ლაშქრობებთან დაკავშირებული საკითხების კვლევის დროს. იგი სარწმუნოდ მიიჩნია მ. ბროსემ და უკრიტიკოდ შეიტანა თავის თხზულებაში²⁹⁸. თანაც ისიც დასძინა, რომ გიორგი მეფის ძმებმა დავითმა და კონსტანტინემ თემურს შუა ქართლში შესასვლელი გზები უჩვენესო²⁹⁹, თუმცა ასეთი ცნობა წყაროებში არსად ჩანს. ივ. ჯავახიშვილი კი მშვენივრად გრძნობდა ავტორის ტენდენციურობას, მაგრამ სხვა წყაროთა მონაცემებით მისი შემოწმების საშუალება არა ჰქონდა და იძულებული იყო გარკვეული ხარკი გადაეხადა. მან ასეთი ახსნა მოუძებნა აღნიშნულ ფაქტს: — „რაკი 1403 წელს გიორგი მეფემ დადებული ხელშეკრულების ასრულება აღარ მოისურვა, თემურ-ლენგმა გადაწყვიტა, ისევ საქართველოს შემოსეოდა. ამ დროს ის პირველად კოლის მთიანეთს მოადგა. გიორგი მეფის პოლიტიკურმა მოქმედებამ თვით საქართველოშიც განხეთქილება ჩამოაგდო: მესხეთის მთავარი იოანე აბულას ძე და თვით მეფე გიორგის ღვიძლი ძმა,

²⁹⁸ მ. ბროსე, გვ. 224.

იქვე.

კონსტანტინე ბატონიშვილი, განუდგნენ, როგორც ჩანს, ზავის დადებული პირობის აუსრულებლობის გამო³⁰⁰.

შემდეგ, ივ. ჯავახიშვილი წერს: „გიორგი მეფისათვის ამ გარემოებას, რა თქმა უნდა, ძალიან დიდი ზიანი უნდა მოეტანა: შინაური უთანხმოება და განხეთქილება უკვე ცხადად იყო გამომჟღავნებული. შეიძლება ადამიანს ეფიქრა, რომ თემურლენგი ამ შემთხვევით ისარგებლებდა და კონსტანტინე ბატონიშვილს მისი ძმის გიორგი მეფის წინააღმდეგ იარაღად გამოიყენებდა, მაგრამ კონსტანტინე ბატონიშვილს თავისი თავი მტრის იარაღად არ უქცევია და არავითარი ცნობები არ მოგვეპოვება იმის შესახებ, რომ მას, ან გიორგი მეფის, ანდა საქართველოს საწინააღმდეგოდ რაიმე ჩაედინოს“³⁰¹.

აღნიშნულ მოვლენას ყურადღება მიაქცია პროფ. დ. გვრიტიშვილმაც, რომელმაც ირწმუნა შარაფ ად-დინ ალი იეზდის ცნობის სისწორე³⁰² და ეს ამბები მიიჩნია იმდროინდელ საქართველოში შინაკლასობრივი ბრძოლის გამოვლინების ფაქტად³⁰³. მოგვიანებით, იმასთან დაკავშირებით, რომ გამოვლინდა და გამოქვეყნდა ადრე მ. ბროსეს, ივ. ჯავახიშვილისა და სხვა მეცნიერთათვის თემურის მოღვაწეობასთან დაკავშირებული უცნობი პირველწყაროები, მეტი შესაძლებლობები დაისახა აღნიშნული საკითხების მეცნიერული კვლევისათვის. ასეთი წყაროები გამოიყენა სწორედ პროფ. დ. კაციტაძემ საქართველოში თემურის ლაშქრობებთან დაკავშირებულ საკითხებზე მუშაობისას და ყურადღება მიაქცია ჩვენთვის საინტერესო ფაქტსაც. მაგრამ იმის ნაცვლად, რომ ახალი მონაცემების მეშვეობით ცდილიყო შარაფ ად-დინ ალი იეზდის საექვო ცნობის გაბათილებას, მან იგი უყოყმანოდ გაიზიარა ყოველგვარი კრიტიკის გარეშე და თან ახალი მძიმე ბრალდებებიც წაუყენა ივანესა და კონსტანტინეს. დ. კაციტაძის მტკიცებით, ივანე ათაბაგი და კონსტანტინე უფლისწული, გარდა იმისა რომ თავიანთი ნება-სურვილით გადავიდნენ მტრის მხარეზე, ისინი „თავიანთი თანამოძმეების წინააღმდეგაც იბრძოდნენ, რადგან — ივანე ათაბაგი ცდილობდა სრული დამოუკიდებლობის მოპოვებას

³⁰⁰ ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, III, გვ. 419.

³⁰¹ იქვე.

³⁰² დ. გვრიტიშვილი, ნარკვევები საქართველოს ისტორიიდან, თბ., 1962, გვ. 353.

³⁰³ დ. გვრიტიშვილი, ნარკვევები საქართველოს ისტორიიდან, II, თბ., 1965, გვ. 140.

თემურის დახმარებით, კონსტანტინე უფლისწული კი მეფობაში ეცილებოდა თავის გვირგვინოსან ძმას, წაართვა იმერეთი და თემურისავე დახმარებით სურდა დაჰპატრონებოდა მთელი საქართველოს სამეფო ტახტს“³⁰⁴.

რას ეყრდნობა დ. კაციტაძე ამ მძიმე ბრალდებების დასადასტურებლად?

უპირველესად ყოვლისა ისევ და ისევ შარაფ ად-დინ ალი იეზდის აღნიშნულ ცნობას, აგრეთვე მოინ ად-დინ ნათანზისა, ჰაფს აბრუს, მირზონდისა და სხვათა მონაცემებს, საიდანაც, როგორც ქვემოთ ვნახავთ, სულაც არ გამოსჰყვის ასეთი რამ.

სხვა დროს უკვე ითქვა და, ამას ყველა იზიარებს, რომ ივანე ათაბაგი და კონსტანტინე უფლისწული ერთგულად ემსახურებოდნენ გიორგი მეფეს 1403 წლამდე და რომ მხოლოდ ამის შემდეგ ისმება საკითხი მათი მტრის მხარეზე საკუთარი ნება-სურვილით გადასვლასა თუ ტყვედ ჩავარდნის თაობაზე.

აღნიშნულ წელს, როგორც ვნახეთ, თემური რომ საქართველოს მოადგა სამცხის მხრიდან გიორგი მეფემ მას ელჩები მიაგება და ზავების წინადადებით. მათ ხელმძღვანელობდა უფლისწული კონსტანტინე. სპარსული წყაროების ცნობებით, საქართველოს მეფის ელჩები მორჩილებას ჰპირდებოდნენ აზიის დიდ დამპყრობელს და გიორგის სახელით არწმუნებდნენ რომ: — რასაც დაგვაგალებთ ყველაფერს ზედმიწევნით შევასრულებთ, ხარკი იქნება თუ ჯარის გამოყვანა, ხოლო რაც შეეხება თქვენს კარზე პირადად გამოცხადებას, საამისოდ ჯერ გამბედაობა არა მყოფნის, მადროვეთ დავმშვიდდები, დავწყნარდები და მერე უშიშრად მოვალ შარანდის სულთნისა და სხვათა მსგავსადაო³⁰⁵.

მაგრამ თემური არ ენდო გიორგი მეფის დაპირებებს და მისთვის მოსავლის ასაღებად და მოსაღონიერებლად დრო რომ არ მიეცა — შემოესია ჩვენს ქვეყანას. სწორედ ამ ამბების მოყოლებით არის ჩართული შარაფ ად-დინ ალი იეზდის „ზაფარ ნამეში“ ცნობა თემურის მხარეზე ივანე ათაბაგისა და კონსტანტინე უფლისწულის გადასვლის შესახებ, რომელიც ძალიან დიდ ეჭვს იწვევს მრავალ გარემოებათა გამო.

³⁰⁴ დ. კაციტაძე, სოციალური ურთიერთობის ისტორიიდან XIV საუკუნის საქართველოში, მახლობელი აღმოსავლეთის სოციალურ-ეკონომიური ისტორიის ნარკვევები, თბ., 1968, გვ. 142.

³⁰⁵ შარაფ ად-დინი, ტ. II, გვ. 372.

შარაფ ად-დინ ალი იეზდის ამ ცნობაში ეჭვს იწვევს არა მარტო კონსტანტინეს მტრის მხარეზე გადასვლა, არამედ მის მიერ გიორგი მეფისადმი მტრობის მტკიცებაც, რადგან ეს ძალიან ულოგიკოდ გამოიყურება მსგავს სიტუაციაში. საქმე ისაა, რომ თუ კი კონსტანტინე უფლისწული გუშინ თავგამოდებით იცავდა საქართველოს მეფის ინტერესებს თემურთან დიპლომატიური მოლაპარაკების დროს, ორიოდ დღის შემდეგ როგორღა დაარწმუნებდა ცბიერსა და ეჭვიან მბრძანებელს საწინააღმდეგოში? ეჭვს გარეშეა, რომ აქ შარაფ ად-დინ ალი იეზდი რაღაცას მალავს და განზრახ ამახინჯებს სინამდვილეს. ივ. ჯავახიშვილი, სხვათა შორის, არაერთხელ აღნიშნავდა მისი მისამართით, რომ „ეს სპარსელი ისტორიკოსი თემურის მაქებარ-მადიდებელია და სხვაგანაც არაერთხელ ყველაფერი ისე არ აქვს აღწერილ-გაშუქებული, როგორც ნამდვილად მომხდარა, ზოგი რამ სრულებით მოხსენებულიც არ არის“³⁰⁶. სხვა შემთხვევაში ივ. ჯავახიშვილს შარაფ ად-დინ ალი იეზდი მოხსენიებული ჰყავს როგორც „უსიამოვნო ამბებისა და ცნობების მიჩქმალვას მიჩვეული სპარსელი პანეგირისტი ისტორიკოსი“³⁰⁷.

შარაფ ად-დინ ალი იეზდი რომ რაღაცას მალავს და მისი მონათხრობი არ ასახავს საქმის ჭეშმარიტ არსს, ეს კარგად ჩანს საქართველოს მეფის დესპანებსა და თემურს შორის გამართული დიპლომატიური მოლაპარაკების აღწერიდანაც. ძალიან საინტერესოა ამ მხრივ გიორგი მეფის უარი თემურის კატეგორიულ მოთხოვნაზე დაუყოვნებლივ გამოცხადებულიყო მის ბანაკში. ამ მოვლენას სხვა ამბები თუ არ უსწრებდა წინ, რომელთა შესახებაც შარაფ ად-დინ ალი იეზდიმ არა გვითხრა რა, მაშ საიდან იცოდა საქართველოს მეფემ თემურის ასეთი პირობა, უარი რომ შეუთვალა კონსტანტინეს პირით?

აღნიშნული საზავო მოლაპარაკების დროს თემურის ბანაკში დატრიალებული რაღაც არანორმალური მოვლენის შესახებ კარგად მიგვანიშნებს, სხვათა შორის, კონსტანტინეს მიერ მისთვის მიერთმეული საჩუქრების ბედიც. შარაფ ად-დინ ალი იეზდისავე ცნობით, თემურმა გიორგი მეფის საჩუქრებზე „მიღების რაყამი არ გასცა“, მისადმი არაკეთილგანწყობის გამო³⁰⁸, რაც თავისთავად

ვად ნიშნავდა ელჩობისა თუ მოლაპარაკების ჩაშლას. მაგრამ კიდევ უფრო საინტერესოა ამ მხრივ ფარსადან გორგიჯანიძის ცნობა, რომლის მიხედვითაც თემურის კარისკაცებმა „გიორგი მეფის ფეშქაში იალმა ქნეს და დაიფორიაქესო“³⁰⁹. მაშასადამე, საჩუქრები დაუტაცნიათ და, როგორც ჩანს, მათი მიმტანები დაუფორიაქებიათ. რა მოუვიდა ამ დროს პირადად კონსტანტინეს ამისი პირდაპირი პასუხი სამწუხაროდ არა ჩანს, მაგრამ ის კი ცნობილია, რომ ამ ამბების შემდეგ ჩალათაელები შემოესივნენ საქართველოს. ზომ არ დააკავეს საქართველოს მეფის დესპანები, მათ შორის კონსტანტინეც, თემურის ბანაკში როგორც ტყვეები ან მძევლები? შესაძლოა თემურის მაქებარი ისტორიკოსი, რომელსაც არ უნდა ჩრდილი მიაყენოს თავის მხრისხანე მბრძანებელს, განგებ აცხადებს მათ მტრის მხარეზე ნებით გადასულად? მაგრამ რაც არ უნდა შენიღბოს შარაფ ად-დინ ალი იეზდიმ ეს ამბები, მისივე ცნობებიდანვე კარგად ჩანს, რომ კონსტანტინე უფლისწული, სხვა ქართველ წარჩინებულ პირებთან ერთად ამიერიდან გვევლინება თემურის ტყვედ. ამაზე საუკეთესოდ მეტყველებს მისსავე თხზულებაში გიორგი მეფისა და თემურს შორის დაზავებასთან დაკავშირებული მოვლენების აღწერა.

საქართველოში თემურის უკანასკნელი ლაშქრობა გაგრძელდა გვიან შემოდგომამდე, მაგრამ ქვეყნის დაპყრობას დასასრული მაინც არ უჩანდა. ზამთარი კი ახლოვდებოდა და ლიხის მთის გადასასვლელების შეკვრა კარგს არაფერს უქადდა ტყიანსა და მთაგორიან ქვეყანაში მომწყვდეულ ჩალათაელებს. მაგრამ მოწინააღმდეგესთან ზავის დაუდებლად უკან გამობრუნება იქნებოდა საკუთარი მარცხის აღიარება, გიორგი მეფის მოციქული კი არსად ჩანდა. ასეთ ვითარებაში თემური იძულებული გახდა თვითონ გამოეჩინა ინიციატივა, მაგრამ ამისი ჩვენება განზრახ არა სურთ ხელმწიფის მაქებარ კარის ისტორიკოსებს და ცდილობენ ზავის ინიციატორად გამოიყვანონ საქართველოს მეფე. ამასთან დაკავშირებით შარაფ ად-დინ ალი იეზდის მონათხრობილი აქვს, რომ თემურის „ტყვეობაში მყოფმა წარჩინებულმა ქართველმა სარდლებმა“ გიორგი მეფეს საიდუმლოდ შეატყობინეს თემურის განზრახვა, რომ იგი აფხაზეთის საზღვრებამდე თუ მოვიდა „სომხთისა და სომხითართაგან“ ქვას ქვაზე აღარ დასტოვებსო³¹⁰. ამის

³⁰⁶ ივ. ჯავახიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 291.

³⁰⁷ იქვე, გვ. 293.

³⁰⁸ შარაფ ად-დინი, ტ. II, გვ. 293.

³⁰⁹ ფ. გორგიჯანიძე, გვ. 307.

³¹⁰ შარაფ ად-დინი, ტ. II, გვ. 303.

ქარისფეხა ბედაური თემურს მიჰგვარა და თვითონაც ზარითა და ვედრებით წარუდგა წინ. ხოლო რაკი თემურის სურვილი მისი ციხის გარემოცვის დროს იყო ამ ქურანის ხელში ჩაგდება, ამიტომ აღბუღას სისხლი აპატია და არა ავნო რა³¹⁸.

როგორც ვხედავთ, ნათანზის ცნობაში სახეზე გვაქვს ათაბაგის დატყვევების ფაქტი, ოღონდ ვაწყდებით იმ წინააღმდეგობას, რომ მას ჰქვია აღბუღა და არა ივანე, როგორც ეს ამ დროისათვის მოსალოდნელი იყო. მაგრამ აქ ჩვენი ყურადღება მიიპყრო იმ გარემოებამ, რომ სამცხე სპარსულენოვან და საისტორიო ძეგლებში ჯერ იხსენიება როგორც „აღბუღას ქვეყანა“ და მხოლოდ შემდეგ ჩნდება ივანეს ვინაობა³¹⁹. ამან საშუალება მოგვცა გამოგვეთქვა ვარაუდი, რომ ამ შემთხვევაშიაც, რაკი დროის მიხედვით ცნობა ემთხვევა ივანეს მოღვაწეობის ხანას, ლაპარაკი უნდა ყოფილიყო ივანე ათაბაგის შესახებ, რომელიც, როგორც მოტანილი ცნობიდან ირკვევა, ტყვედ ჩაუგდია მტერს. მაგრამ დ. კაციტაძემ, გარდა იმისა, რომ არ გაიზიარა ეს მოსაზრება, იმასაც გვსაყვედურობს: „სადაა აქ ათაბაგის დატყვევებაზე საუბარიო“³²⁰.

არ ვიცით სხვა რა ვუწოდოთ ასეთ ფაქტს: თემური დასაპყრობად შემოადგება ციხეში გამაგრებულ ათაბაგს. უკანასკნელს ილაჯი რომ გაუწყდება, გამოდის ციხიდან და შენდობის თხოვნით წარუდგება მტერს. თემური კმაყოფილდება მისი საქვეყნოდ განთქმული ბედაურის ხელში ჩაგდებით და უნარჩუნებს სიცოცხლეს. მაშ რაზეა აქ ლაპარაკი, თუ არა ათაბაგის დატყვევებაზე? იქნებ დ. კაციტაძეს სურს ამ ფაქტში დაინახოს ათაბაგის გადასვლა მტრის მხარეზე საკუთარი ნება-სურვილით? როგორც ქვემოთ ვნახავთ, საქმე სწორედ ასეა, მაგრამ ამაზე შევჩერდებით პაფეზე აბრუს ცნობების გარჩევის დროს.

ახლა რაც შეეხება დ. კაციტაძის მორიგ ბრალდებას, რომ კონსტანტინე ტახტს ეცილებოდა თავის ძმას. მოვუსმინოთ მის მსჯელობას: „გიორგი მეფე თემურ-ლენგთან ომში დამარცხდა. ამით ისარგებლა კონსტანტინემ და იმერეთი დაიჭირა („დაიპყრო იმერეთი და იწოდა მეფედ“).

³¹⁸ ნათანზი, გვ. 376.

³¹⁹ ნეზამად-დინი, გვ. 201, 217; შარაფ ად-დინი, ტ. I, გვ. 401; ტ. II, გვ. 487.

³²⁰ დ. კაციტაძე, ეპიზოდი XV საუკუნის დასაწყისის საქართველოს ისტორიიდან; „ცისკარი“, № 12, 1972, გვ. 124 (ქვემოთ: „ცისკარი“).

გიორგი მეფეს არ ძალუძდა კონსტანტინეს ძალით დამორჩილება: მან იგი ელჩადაც კი გაგზავნა თემურ-ლენგთან (I).

შემდეგ ივანემ და კონსტანტინემ ისარგებლეს თემურ-ლენგის ახალი შემოსევით (1403 წ.) და უცხო ძალის დახმარებით შეეცადეს თავიანთი მიზნების მიღწევას („საფიქრებელია, ათაბაგი სრული დამოუკიდებლობის მოპოვებას ცდილობს, ხოლო კონსტანტინე კი გიორგის ტახტს ეცილება“)³²¹.

ვიდრე ზემოთქმულის დასადასტურებლად დ. კაციტაძის მიერ მოხმობილი „საბუთების“ გარჩევის შევედგებოდეთ, მანამდე არ შეიძლება არ აღინიშნოს მსგავსი მსჯელობის უსაფუძვლობა!

გიორგი მეფე მართლაც დამარცხდა თემურთან ომში 1400 წელს და იძულებული შეიქნა გადასულიყო დასავლეთ საქართველოში, მაგრამ იგი ვანადგურებული კი არ იყო ამ დროს, არამედ შენარჩუნებული ჰქონდა სერიოზული სამხედრო ძალა, რაზეც კარგად მეტყველებს მომდევნო ხანებში დატრიალებული მოვლენები. დასავლეთ საქართველოში კი ამ დროს მისი მოწინააღმდეგე არავინა ჩანს, მით უმეტეს ადგილობრივი მეფის სახით, როგორადაც ამ დროს დ. კაციტაძე სახავს კონსტანტინეს.

კონსტანტინეს რომ მსგავსი განზრახვა ჰქონოდა, იგი მუხისვე ისარგებლებდა შექმნილი ხელსაყრელი ვითარებით, გამოცხადდებოდა თემურის ბანაკში და შეეცდებოდა მისი დახმარებით დაუფლებოდა აღმოსავლეთ საქართველოს ტახტს, მაგრამ მსგავსი არაფერი მომხდარა. დ. კაციტაძის მსჯელობით კი რა გამოდის: დამარცხებული გიორგი გარბის დასავლეთ საქართველოში, სადაც იმერეთის ტახტს დაუფლებია კონსტანტინე. გიორგი მას ძალით ელარ იმორჩილებს, ელჩად გზავნის თავის მოსისხარ მტერთან და თვითონ რჩება მის სამფლობელოში. კონსტანტინეც ასე გულუბრყვილოდ ტოვებს მიტაცებულ ქვეყანას და მიდის გიორგის საქმეების გასარიგებლად. ეს ხომ წარმოუდგენელია!

გარდა ამისა, კონსტანტინე რომ იმერეთის მეფე ყოფილიყო, ხომ უნდა ასახულიყო თემურის დამოკიდებულება იმერეთის სამეფოსთან 1401 წ. შამქორში დადებულ ზავში? იქ კი მსგავსი არაფერი ჩანს. და არც შეიძლებოდა ყოფილიყო, რადგან გიორგი და მხოლოდ გიორგი იყო ერთიანი საქართველოს მეფე და კონსტანტინე უფლისწული ერთგულად ემსახურებოდა მას.

³²¹ დ. კაციტაძე, სოციალური ურთიერთობის ისტორიიდან XIV საუკუნის საქართველოში, გვ. 141.

სხვათა შორის, არც ისაა სწორი, თითქოს თემურთან ომში დამარცხებულ გიორგის „აღარ ძალუძდა“ ურჩთა და განდგომილთა დასჯა. ჯერ ერთი, ასეთები პრაქტიკულად არ არსებობდნენ, რადგან გიორგი მეფეს მთელი საქართველო უჭერდა მხარს თემურის ურდოების წინააღმდეგ ქართველი ხალხის ამ ქეშმარიტად დიდი სამამულო ომის დროს. მიუხედავად ამისა, მართალია, როგორც სპარსულ, ისე ქართულ წყაროებში ჩანან ცალკეული მოღალატენი, მაგრამ ისინი გიორგი მეფეს კი არ მტრობენ, არამედ ერისთავ ვირშელს. მერე და რა ბედი ეწიათ ამ მოღალატეებს? სამწუხაროდ არ ვიცით რა მოუვიდა ბურღიას შვალს, რომელიც ქსნის ხეობისაკენ წარუძღვა თემურის მარბიელ ჯარს, მაგრამ ის კი კარგადაა ცნობილი, რომ ეს ჯარი ხელცარიელი „გამოასხნეს“ იქიდან ერისთავმა ვირშელმა და მისმა ხალხმა³²². რაც შეეხებათ დვალეებს, რომლებიც ამ დროს თავს დაესხნენ ვირშელის სახლობას, მათ წინააღმდეგ სპეციალურად ილაშქრეს ერისთავებმა ვირშელმა და სურამელმა, აგრეთვე პირადად გიორგი მეფემ და სასტიკად დასაჯეს ღალატისათვის³²³. ხოლო თუ კი გიორგიმ ქსნის ერისთავისადმი ღალატიც კი არ დატოვა უყურადღებოდ, განა ასეთ რამეს მოითმენდა სამეფო კარის მიმართ და უმაღლეს არ შეეცდებოდა ორგულთა დასჯასა და ურჩთა მოდრეკას?

ახლა დავუბრუნდეთ იმერეთში კონსტანტინეს გამეფებისა და გიორგი მეფის სიცოცხლეში მისი მეფედ მოხსენიების საკითხს. ასეთი საბუთი მართლაც რომ არსებულიყო, ეს კიდევ არ ნიშნავს, რომ კონსტანტინემ იმერეთის ტახტი მიიტაცა ან მძას ეცილებოდა მეფობაში. ხომ არსებობს იმისი საბუთიც, რომ გიორგი მეფედ იხსენიებოდა მამის, ბაგრატ V-ის სიცოცხლეში, მაგრამ განა ჯერ ვინმეს უმტკიცებია, რომ იგი მამას ეცილებოდა სამეფო ტახტს, თუმცა საამისოდ ჰქონდა გაცილებით უფრო დიდი შესაძლებლობა. მართალია ერთი ქართული ქრონიკის მიხედვით, რომელიც ვახუშტი ბაგრატიონსაც შეუტანია თავის თხზულებაში, კონსტანტინე იმერეთში გამეფებულა 1396 წელს³²⁴, მაგრამ ამ ქრონიკის სისწორე იწვევს ძალიან დიდ ეჭვს. საქმე ისაა, რომ იქვე დამოწმებულია თემურის ყოფნაც საქართველოში 1396 წელს,

რაც არ დასტურდება წყაროთა მონაცემებით. სხვათა შორის, დ. კაციტაძეც გამორიცხავს საქართველოში თემურის გამოჩენას აღნიშნულ წელს³²⁵. რაც შეეხება ვახუშტი ბაგრატიონს, მის თხზულებაში თუმცა მართლაც იხსენიება კონსტანტინე ბაგრატის ძის შიერ იმერეთის ტახტის დაკავება, მაგრამ იქვე აშკარად ჩანს, რომ ამ შემთხვევაში სხვა კონსტანტინეზეა ლაპარაკი და მას გიორგი მეფის ძმა კონსტანტინესთან საერთო არაფერი აქვს³²⁶.

კონსტანტინეს მეფობა საქართველოს რომელიმე კუთხეში არ ჩანს არც სპარსული წყაროების მონაცემებით. არც ნეზამ ად-დინ შამისა და არც შარაფ ად-დინ ალი იეზდის თხზულებებში არ გვხვდება კონსტანტინეს მოხსენიება „მეფეობით“ („მალუქ“). რაც შეეხება გიორგის სწორედ მის სახელს ახლავს ეს ტერმინი, რაც საეცებით ბუნებრივად ჩანს³²⁷.

კონსტანტინეს მეფობის კვალი არა ჩანს არც მირზონდისა და პატიშვი აბრუს ცნობებში, რომლებსაც საამისოდ იმოწმებს დ. კაციტაძე.

ჰაფეზე აბრუს ცნობა შეეხება დროის მონაცემს 1397 წლიდან 1399 წლამდე. იგი ასახავს საქართველოს ურთიერთობას დასავლეთ ირანის ტერიტორიაზე. შექმნილ თემურიანთა სახელმწიფოსთან, რომლის გამგებელი თემურის ვაჟი მირანშაჰი იყო. მის საგამგეოში, გარდა ირანის დასავლეთი ნაწილისა, შედიოდა ქურთისტანი, არმენია და სხვა ქვეყნები. თემურმა მასვე დაუქვემდებარა საქართველოც. ჰაფეზე აბრუს სურს ხაზი გაუსვას თემურიანი სულთნის ყოვლისშემძლეობას და მირანშაჰის შესახებ გვაუწყებს, რომ „გარეშემო მიდამოთა სარდლები, რომლებსაც მანამდე ქედი არავისთვის მოუხრიათ და სამსახური არ გაუწევიათ, როგორებიც იყვნენ ამირ შეიხ იბრაჰიმ დერბენდი, კონსტანტინე ქართველი, ყარა ოსმან თურქმენი და სხვები ფირმანის განაწესს დამორჩილდნენ და თავიანთი ნებითა და სურვილით მისი უდიდებულესობის (მირანშაჰის) კარზე მოდიოდნენ და მისი მოწვევა-ბა-საბოძვართ იხვეჭდნენ ბედნიერებასა და სიხარულს“³²⁸.

³²² დ. კაციტაძე, საქართველოში თემურ-ლენგის შემოსევების სრონოლოგია, გვ. 33.

³²³ კ. ტაბატაძე, „ახალი ქართლის ცხოვრების“ ზოგი ცნობის წარმოშობისა და სანდოობის შესახებ, გვ. 213.

³²⁴ ნეზამ ად-დინი, გვ. 277, 279 და ა. შ.; შარაფ ად-დინი, ტ. I, გვ. 403; ტ. II, გვ. 366.

³²⁵ ჰაფეზე აბრუს, გვ. 147.

³²² ძველი ერისთავთა, გვ. 359.

³²³ იქვე.

³²⁴ დ. კაციტაძე, სოციალური ურთიერთობის ისტორიიდან XIV საუკუნის საქართველოში, გვ. 138.

მოტანილ ცნობაში ყველას მიმართ ზოგადადაა ნახმარი სიტყვა- „სარდარ“ (სარდალი) და კონსტანტინეს მეფობის არავითარი კვალი არ ჩანს. მაგრამ აქ დ. კაციტაძე იშველიებს მ. იაგელოს „სპარსულ-არაბულ-რუსულ ლექსიკონს“, სადაც ეს სიტყვა ნიშნავს თითქმის „როგორც საკუთრივ სარდალს, ასევე ხელმწიფესა და უფლისწულსაც“ და გვარწმუნებს, რომ ზემოხსენებულ ცნობაში იგი „სწორედ ხელმწიფის, მბრძანებლის მნიშვნელობით არის ნახმარიო“³²⁹.

სიტყვა „სარდარ“ ნებისმიერ ლექსიკონში ახსნილია მნიშვნელობებით: მთავარსარდალი, სარდალი, მეთაური, მხედართმთავარი. იშვიათად გვხვდება დამატებითი მნიშვნელობებიც, როგორც მაგალითად მ. იაგელოსთან. მაგრამ აქაც არ ვიცით რა მიზნით, დ. კაციტაძეს თვითნებურად შეუტყვია მნიშვნელობათა თანამიმდევრობა, თორემ წინააღმდეგ მისი მტკიცებისა რომ სიტყვა „სარდარ“ ნიშნავს „როგორც საკუთრივ სარდალს, ისე „ხელმწიფესა და უფლისწულსაც“, სინამდვილეში ნიშნავს „უფლისწულსა და ხელმწიფესაც“.

და რაკი ასეა, მაშ ახლა ჩვენ ვამტკიცებთ, რომ ჰაფეზე აბრუს სიტყვა „სარდარ“ ამ შემთხვევაში ნახმარი აქვს „უფლისწულის“ მნიშვნელობით, რაც ზედგამოჭრით უდგება კონსტანტინეს მდგომარეობას. რითი გვიმტკიცებენ საწინააღმდეგოს?

მაგრამ ჩვენ გვგონია, მთავარი მაინც ის კი არ არის, რომელ ლექსიკონში რა ოდნავი განსხვავებული ნიუანსი გვხვდება ამა თუ იმ ტერმინის ასახსნელად, არამედ როგორ შინაარსს ატარებდა იგი ჩვენთვის საინტერესო ეპოქაში ან თვითონ თხზულების ავტორი რა შინაარსს ღებდა შიგ.

ჰაფეზე აბრუს კი ეს ტერმინი ნახმარი აქვს საკმაოდ ხშირად. მაგრამ არცერთ შემთხვევაში შიგ არ იგულისხმება „ხელმწიფე“ ან „უფლისწული“. აი სათანადო მაგალითებიც: ისტორიკოსს დასახელებული ჰყავს ვინმე თოდლუყ სულდუზი, რომელიც ერთ-ერთი ტომის „სარდარი“ იყო³³⁰. ე. ი. აღნიშნული პიროვნება, რასაკვირველია, არც მეფეა და არც უფლისწული, არამედ ტომის სარდალი, უკეთეს შემთხვევაში — ბელადი. სხვა ადგილას მოხსენიებულია ვინმე მოლუქი, რომელიც „საბზევარის ერთ-ერთი სარდარი იყო“³³¹. იქვე, თემურის ვაჟის ომარ შეიხის შესახებ ჰა-

ფეზე აბრუს ნათქვამი აქვს, რომ მან მავანსა და მავან წელს „სარდრები“ მოჰამედ ყუმი, მოზაფარ ვერანი და ესფენდიარ ქარაზ-რუდი თან წამოასხა და თემურს მიჰგვარაო³³². ჩრდილოეთ კავკასიაში გამართული ბრძოლების დროს თემურმა გაილაშქრა ქოლას და თავუსზე, რომლებიც „ელბორზის მთავართა სარდლები იყვნენ“³³³. სხვა შემთხვევაში თემური ეომებოდა ყაზი-ყუმუხებს, ბევრი მათგანი ზარითა და მოთქმით ჩაბარდა ტყვედ. თემურმა ისინი შეიწყნარა და „ყაზი-ყუმუხის სარდლები ასეთი სიკეთის მოწმენი რომ გახდნენ, მთებიდან, ხეობებიდან გამოვიდნენ და ერთად მიაშურეს თემურს“³³⁴.

სიტყვა „სარდარის“ ჰაფეზე აბრუსეულ გაგებას კიდევ უფრო უკეთ გამოხატავს ასეთი მაგალითი მისი თხზულებიდან: თემურმა და ამირ ჰოსეინმა, ე. წ. ტალახის ომში დამარცხების შემდეგ ვალავანშორღვეული სამარყანდი მიატოვეს ბედის ანაბარა და მონღოლებს გაექცნენ ამუ-დარიას გაღმა. უპატრონოდ დარჩენილი ქალაქის დაცვა თავს იდევს მოქალაქეებმა, რომლებსაც ზღმძღვანელობდნენ სარბადარები და წარმატებით მოიგერიეს მონღოლთა შემოტევა. ამ ამბებთან დაკავშირებით ისტორიკოსს ნათქვამი აქვს, რომ: „ბარასკევ დღეს მთელი ქალაქის მოსახლეობა, დიდებულნი და მღაბიონი („ამ ო ხას“) შეიკრიბნენ საკრებულო მეჩეთში და ბჭობდნენ როგორ მოეგერიებინათ მონღოლთა შემოტევა. მაგრამ არავისი რჩევა არ იქნა მიღებული. ასეთ ვითარებაში ხალხს გამოეყო ერთ-ერთი ბუხარელი დიდებულის შთამომავალი, ფრიად განსწავლული, გულადი და შემმართებელი, უცდური მოისარი და უბადლო ვაჟკაცი, სახელად მოვლანაზადე, ხმალი კისერზე დაიკიდა გარდიგარდმო, დინჯად ავიდა კათედრაზე და მგზნებარედ მიმართა ხალხს: — „ნუთუ დღეს მუსლიმანთა ქონებასა და პატივს, ავლასა და დიდებას, ცოლსა და შვილს უნდა შეეხოს ურწმუნოთა ბილწი ხელი?! ქალაქში ისეთი არავინ ჩანს, რომლის მითითებითაც ვიმოქმედებდით. ის კი ვინაც აქამდე გვმართავდა, ხარკს გვახდევინებდა და ფლანგავდა თავის ნებაზე, ახლა ძლიერი მტერი რომ გამოჩნდა, მუსლიმანები ბედის ანაბარად დაგვყარა მტრის პირისპირ და გაქცევით უშველა თავს“.

ამის შემდეგ მოვლანაზადემ მოუწოდა სამარყანდის დიდებუ-

³²⁹ „ცისარი“, გვ. 125.

³³⁰ ჰაფეზე აბრუს, გვ. 13.

³³¹ იქვე.

³³² ჰაფეზე აბრუს, გვ. 103.

³³³ იქვე, გვ. 120.

³³⁴ იქვე, გვ. 124.

ლებს ხელში აეღოთ ქალაქის დაცვის საქმე, მაგრამ ყველა სდუმდა. მაშინ მანვე თქვა: — მე რომ ავიღო ჩემს თავზე ქალაქის დაცვის საქმე მხარს დამიჭერთ თუ არაო? ხალხმა ერთსულოვანი შეძახილებით აღიარა მოვლანაზადე „მთავარსარდლად და მეთაურად“ („სარდარი ვა სალარი ქარდანდ“)³³⁵.

და ბოლოს, ჰერეთ-კახეთში თემურის ლაშქრობასთან დაკავშირებით ჰაფეზე აბრუს ნახსენები ჰყავს „სარდარან ვა ბაჰადორანე გორჯ“, ე. ი. „ქართველი სარდლები და ბაჰადორები“³³⁶. ვინ არიან ყველა ესენი, მეფეები? უფლისწულები? რა თქმა უნდა, არც ერთი და არც მეორე, არამედ უბრალო სარდლები, რაც დ. კაციტაძისავე განმარტებით „საქვეყნოდ გამრიგე მოხელეც“ შეიძლება ყოფილიყო. მაგ., ხიმშია საქართველოს განაპირა ოლქის (კახეთის თუ ჰერეთის) მმართველია, ამავე დროს კი იგი იხსენიება როგორც ერთ-ერთი ქართველი სარდალთაგანი³³⁷.

ახლა რაც შეეხება ჰაფეზე აბრუს იმ ცნობას, საიდანაც თითქოს გამოსჰყვის, რომ ივანე და კონსტანტინე თავიანთი ნებით გადავიდნენ თემურის მხარეზე 1403 წელს საქართველოში მისი ბოლო შემოსევის დროს. ისტორიკოსს ამის თაობაზე ნათქვამი აქვს: „როდესაც თემური დიდებითა და ბრწყინვალეობით იმ მხარეში მივიდა, ერთ-ერთი ქართველი ამირთაგანი სახელად ივანე „ხმლითა და სუდარით“ („ბა თილ ო ქიაფან“) თემურთან მივიდა და საჩუქრები მიართვა. მას შემდეგ გიორგი მეფის ძმა კონსტანტინეც ეახლა თემურს. მათ გიორგისადმი მტრობა გამოამჟღავნეს და თემურს მოახსენეს, თუ ამ მხარეში გამოილაშქრებ, ჩვენ ამ ხალხით, რომელიც თან გვყავს, და სხვა ლაშქრითაც, რომელსაც ჩვენი ვილაიათებიდან გამოვიყვანთ, ძლევამოსილი ასკერების მეგზურები ვიქნებითო. თემურმა მათ ისლამის მიღება შესთავაზა. ივანემ მუხლი მოიყარა და მუხლმოდრეკით მოახსენა, რომ ჩემი ვილაიეთის ქვეშევრდომები ბევრი ხალხია და წლები კი არა, მთელი ცხოვრება ამ რჯულზე მტკიცედ არიან. თუ მათთვის ცნობილი გახდება, რომ მე ისლამის რჯულზე მოქცევას დავთანხმდი, მათ შორის ცხოვრებას ველარ შევძლებ, რაღა ვილაპარაკო მმართველობაზეო!“

³³⁵ ჰაფეზე აბრუს, გვ. 20.

³³⁶ იქვე, გვ. 154.

³³⁷ დ. კაციტაძე, აბდ არ-რეზაყ სამარყანდის „მათლა ას-საყდინ ვა მაჰმა ალ-ბაჰრინის“ ცნობები საქართველოს შესახებ, გვ. 204.

თველობაზეო. თემურმა უღემები და მუფთიები მოიწვია და ამის შესახებ ბევრი იკამათეს. ბოლოს თემური უღემების ფეთვისა გამო დათანხმდა. მან კონსტანტინეს და ივანეს მზრუნველობა და პატრონობა გაუწია, კეთილგანწყობილებითა და წყალობით გამოარჩია და ისინი თავსაბურავისა და სარტყლის ბოძებით აღამალა“³³⁸.

ამ ცნობას ღრმად თუ ჩავუკვირდებით, აშკარად შევამჩნევთ, რომ ივანე და კონსტანტინე თავიანთი ნებით არ არიან მისული თემურის კარზე. ამ მხრივ განსაკუთრებით საინტერესოა მათი უარი თემურის წინადადებაზე — მიეღოთ ისლამის სარწმუნოება. საქმე ისაა, რომ როგორც ივანეს, ისე კონსტანტინეს, თუ კი ისინი თავიანთი ნებით მტრის მხარეზე გადადიოდნენ და მისი დახმარებით უნდოდან მიეღოთ სამფლობელოები და გიორგი მეფისაგან მოეპოვებინათ სრული დამოუკიდებლობა, როგორც ამას ამტკიცებს დ. კაციტაძე, არ შეიძლებოდა არ სცოდნოდან, რომ სწორედ ისლამის მიღება იქნებოდა ყველაზე საუკეთესო საშუალება განზრახვის სისრულეში მოსაყვანად. ივანეს პასუხებიდან კი ჩანს, რომ თემური თვითონ სთავაზობდა მათ სამფლობელოებს ისლამის მიღების სანაცვლოდ. სწორედ ამას უნდა ნიშნავდეს ივანეს პასუხი, რომ — ჩემი ვილაიეთის ქვეშევრდომები ბევრი ხალხია და წლები კი არა, მთელი ცხოვრება ამ რჯულზე მტკიცედ არიან, თუ მათთვის ცნობილი გახდება, რომ მე ისლამის რჯულზე მოქცევას დავთანხმდი, მათ შორის ცხოვრებას ველარ შევძლებ, რაღა ვილაპარაკო მმართველობაზეო!

სხვათა შორის, იგივე წინადადება მისცა თემურმა ბაგრატ მეფესაც დატყვევებისთანავე 1386 წელს საქართველოში პირველი შემოსევის დროს ტახტის დაბრუნების საწინდრად.

მაშასადამე, ივანემ და კონსტანტინემ უარჰყვეს თემურის წინადადება, რითაც საფრთხეში ჩააგდეს საკუთარი სიცოცხლეც. შეეძლოთ ასე მოქცეულიყვნენ მტრის მხარეზე ნებით გადასვლის შემთხვევაში? რა თქმა უნდა, არა.

რაც შეეხება ჰაფეზე აბრუს ნათქვამს, თითქოს ივანე და კონსტანტინე ირწმუნებოდნენ, რომ ჩვენ გიორგი მეფის მტრები ვართ და ასე და ისეო, ჩვენ ამას არ ვანიჭებთ გადამწყვეტ მნიშვნელობას, რადგან, ბოლოს და ბოლოს, მთავარი ის კი არ არის, თუ რა თქვეს, არამედ ის, რაც მოიმოქმედეს. წყაროებში კი, მათ

³³⁸ „ცისკარი“, გვ. 124.

შორის არც ჰაფეზე აბრუსთან, მათი მტრული მოქმედების კვალი არ ჩანს. სამაგიეროდ ჰაფეზე აბრუს ცნობაში ის კარგად ჩანს, რომ ივანე და კონსტანტინე თავიანთი ნებით კი არ გადასულან იემურის მხარეზე, არამედ ტყვედ დანებებიან მტერს, რაზეც მიუთითებს იქვე მოხსენიებული „ხმლი და სუდარი“.

აღსანიშნავია, რომ დ. კაციტაძეც ცალკე გამოჰყოფს ამ დეტალს და ჩვენი არ იყოს, ისიც იმას ირწმუნება, რომ „ხმლი და სუდარი“ მტერთან მისვლა მხოლოდ და მხოლოდ დამორჩილებას ნიშნავს³³⁹. მაგრამ იქვე ირკვევა, რომ იგი განსხვავებას ვერ ხედავს დამორჩილებასა და მტრის მხარეზე ნებით გადასვლაში. სხვანაირად შეუძლებელია კაცმა გაიგოს მისი სიტყვები, როდესაც წერს: — „ივანე ათაბაგი თემურთან „ხმლი და სუდარი“ მივიდა, რაც მხოლოდ და მხოლოდ დამორჩილებას ნიშნავს... ე. ი. ივანე და კონსტანტინე ჰაფეზე აბრუს ცნობის თანახმად, თავისი სურვილით არიან მისულნი თემურ-ლენგთან და არა დატყვევებულნი“. შემდეგ ამის მიყოლებით, იმის საჩვენებლად, თითქოს „ხმლი და სუდარი“ მოწინააღმდეგესთან მისვლა ნიშნავს მტრის მხარეზე ნებით გადასვლას, დ. კაციტაძის მითითებული აქვს ჰაფეზე აბრუს თხზულების 49-ე და 164-ე გვერდები, რომლებიც, როგორც ქვემოთ ვნახავთ, ლაღადებენ სრულიად საწინააღმდეგოს.

„ხმლი და სუდარი“ მოწინააღმდეგესთან მისვლა რომ ნიშნავს ტყვედ დანებებას და არა მტრის მხარეზე ნებით გადასვლას, საამისოდ უამრავი მაგალითი შეიძლება დაიძებნოს თემურიანთა ხანის ისტორიოგრაფიაში და მათ შორის ჰაფეზე აბრუს თხზულებაშიც. მაგრამ ვიდრე დ. კაციტაძის მიერ მითითებულ მაგალითებს განვიხილავდეთ, მანამ ნიმუშად მოვიტანთ ერთ მაგალითს ნეზამ ად-დინ შამის „ზაფარ ნამედან“.

ნეზამ ად-დინ შამის ცნობით, 1394 წ. საქართველოსაკენ რომ მოემართებოდა, თემური შეჩერდა ავნაქის ციხესთან. ამ ციხეში გამაგრებული იყო მესრი, ყარა მოჰამედ თურქმენის ვაჟი, რომელსაც თემურმა შესთავაზა უომრად დანებება. მესრიმ არ მიიღო თემურის წინადადება და ციხისათვის გაჩაღდა სასტიკი ბრძოლა. მაგრამ ბოლოს, მესრის რომ ძალიან გაუჭირდა, თემურს მოციქულები მიუგზავნა დანდობის თხოვნით. მოციქულებს მესრიმ თან გააყოლა თავისი ექვსი წლის ენატიკტიკა კოხტა ბიჭუნა, რომე-

ლიც თემურს შეჰპირდა, რომ სისხლს თუ აპატიებ მაშაზეშ, „ხმლი და სუდარით“ შე თვითონ მოგვეცეო³⁴⁰. თემურს ბიჭუნა მოეწონა და შეჰპირდა თხოვნის ასრულებას. მაგრამ მესრი არ ენდო თემურის შეპირებას და ბრძოლა გაგრძელდა. თემურმა ქალაქს მიუყენა სააღყო მანქანები და უშენდა მძიმე ლოდებს, რის შედეგადაც სახლები დაიღწეა და გოდება აღმოხდა ხალხს. მესრიმ თემურს კვლავ მიუგზავნა მოციქულები, რომელთა შორისაც ახლა იყო მისი მოხუცი დედაც, რომელიც ქვითინით ემუდარა თემურს შვილის უვნებლობას. თემური დედასაც შეჰპირდა მესრისათვის დანაშაულის პატიებას, მაგრამ ეს უკანასკნელი ვერც ახლა ენდო თემურის შეპირებას და გაგრძელდა ბრძოლა. ასე განმეორდა რამდენიმეჯერ და ბოლოს, როცა აშკარად შეიქნა, რომ ციხეს ვეღარ დაიკავდა და დანებება გარდუვალი იყო, მესრიმ ისევ მიუგზავნა თემურს თავისი კოხტა ბიჭუნა დანდობის თხოვნით. თემურიც ისევ შეჰპირდა მამის უვნებლობას, უკეთუ იგი დაუყოვნებლივ ჩაბარდებოდა ტყვედ. „მეორე დღეს, — წერს ნეზამ ად-დინ შამი, — მესრი „ხმლი და სუდარით“ ეახლა თემურს და დამორჩილდა. თემურმა მას სისხლი აპატია³⁴¹.

ახლა ვნახოთ რაზე მოგვითხრობს ჰაფეზე აბრუ დ. კაციტაძის მიერ მითითებულ გვერდებზე.

ბიოკელი მაგალითი შეეხება 1380 წლის ამბებს. თემურმა შეიტყო ალიბეგ ჯავუნის განდგომა და ზორასანში გაილაშქრა მის წინააღმდეგ. ალიბეგი გამაგრდა ქალათის ციხეში. თემურმა იერიშით ციხის აღება ვერ მოახერხა და მოალყე ჯარი მიუჩინა მას. მოალყეთა შორის იყო სარდალი შეიბ ალი, რომელიც შეეცადა ციხეში მალულად ღამით შეღწევას, მაგრამ მეგზურს კვალი აერიდა და მისი ღუმენი მომწყვდეული აღმოჩნდა ვიწროსა და გაუვალ ხეობაში. დილით ისინი მეციხოვნეებმა წაასხეს ტყვედ. ალიბეგი დიდი პატივით მოეპყრა დატყვევებულ შეიბ ალის: — კარავი დაუდგა კუთარი კარავის გვერდით და გაუჩინა მსუყვე ულუფა. თანაც ალიბეგმა თემურთან გამოსარჩლება სთხოვა საპატიო ტყვეს. შეიბ ალი ასე იყო ქალათის ციხეში, ვიდრე თემური იმ მიდამოებში დაბრუნდებოდა მაზანდარანიდან.

იმ ზაფხულს ქალათის მცხოვრებლებსა და მეციხოვნეებს მესრი გაავლო შავი ქირის ეპიდემიამ. ხალხის უმეტესობა დაიბო-

³³⁹ „ცისქარი“, გვ. 124.

³⁴⁰ ნეზამ ად-დინი, გვ. 154.

³⁴¹ იქვე.

ცა, ზოლო ცოცხლად გადარჩენილებს ციხის დაცვის თავი აღარ ჰქონდათ. ალიბეგმა შეიხ ალი თემურთან გაგზავნა და უვნებლობა სთხოვა. თემურმა დანაშაულის პატიება აღუთქვა უკეთუ ალიბეგი დაუყოვნებლივ გამოცხადდებოდა მის წინაშე სხვა წარჩინებულ ამირებთან ერთად. ჰაფეზე აბრუს სიტყვებით, „ალიბეგი „ხმლითა და სუდარით“ გაეშურა თემურის წინაშე და მანაც სისხლი აპატია“³⁴².

აი პირველი მაგალითი, რომელსაც დ. კაციტაძე გვთავაზობს ჰაფეზე აბრუს თხზულებიდან იმის საილუსტრაციოდ, რომ მოწინააღმდეგესთან „ხმლითა და სუდარით“ მისვლა თითქოს ნიშნავს მტრის მხარეზე საკუთარი ნება-სურვილით გადასვლას.

კიდევ უფრო საინტერესოა იგივე მიზნითვე მითითებული მეორე მაგალითი ჰაფეზე აბრუს თხზულებიდან, რომელიც შეეხება ალინჯის ციხის დაპყრობას.

როგორც უკვე ითქვა, თემურმა ამ ციხის დაპყრობა სცადა ჯერ კიდევ 1386 წ. ამიერკავკასიის ქვეყნებში პირველი გამოჩენის დროს, მაგრამ ვერა გააწყო რა. თემურმა ალინჯის ციხის დაპყრობა ვერ მოახერხა ამიერკავკასიაში ვერც მეორედ გამოჩენის დროს, ამიტომ მოალყე ჯარი გააძლიერა და მათდამი ზრუნვა სპეციალურად დააკისრა აქაური ქვეყნების გამგებელს, თავის ვაჟს მირანშაჰს. 12 წლის ალყამ კი ილაჯი გაუწყვიტა მეციხოვნეებს და შიმშილისაგან ღონემიხდილები ძლივს ლაფავდნენ სულს. მაგრამ გასაჭირისაგან ისინი იხსნა საქართველოს მეფემ გიორგიმ, რომელმაც სპეციალურად ილაშქრა ნახჭევანში, დაამარცხა თემურის მოალყე ჯარი და დაიფრინა ალინჯის მიდამოებიდან, მეციხოვნეები მოამარაგა სურსათ-სანოვავით, განაახლა და გააძლიერა ციხის გარნიზონი და გამარჯვებული დიდი ალაფითა და დავლით დაბრუნდა შინ. მართალია, მირანშაჰმა ისევ შემოარტყა ალყა ალინჯის ციხეს, მაგრამ მოღონიერებული გარნიზონი უკვე ენერგიულად უმკლავდებოდა მტერს.

ალინჯის ციხისათვის ბრძოლა ახალი ძალით გაჩაღდა ამიერკავკასიაში თემურის ურდოთა მორიგი შემოსევის დროს მე-15 ს-ის დამდეგს. ჰაფეზე აბრუ მოგვითხრობს, რომ თემური მარანდის ციხესთან რომ იბრძოდა, მასთან ბატონიშვილი ომარი მივიდა და მოახსენა: — როგორც ცნობილი გახდა ალინჯის ციხის დამცველებს კვლავ მიუმართავთ გიორგი მეფისათვის დახმარების თხოვნით და

ის შეჰპირებია, რომ ნახჭევანში ილაშქრებს და გარეკავს მოალყე ჯარს. თემურმა რომ ეს ამბავი შეიტყო, ოთხი დღემწინონი გაგზავნა ალინჯის ციხის მოალყეთა დასახმარებლად, რომლებიც ციხესთან ჩამოხდნენ და დაბანაკდნენ. მეციხოვნეებს კი საჭმელი აღარა ჰქონდათ რა და გული უღონდებოდათ შიმშილისაგან.

თემურის სარდლები რომ ციხესთან დაბანაკდნენ, იმ ღამეს ციხის მეთაურებად განწესებულ ქართველ აზნაურებს ციხიდან ერთი ქართველი და ერთი მუსლიმანი მეციხოვნე ჩამოეგზავნათ ამბის შესატყობად. ციხის დასავლეთ მხარეს დაბანაკებული იყო უფლისწული ფირ მოჰამედის ღუმენი და მზვერავებსაც სწორედ იქ მოუხდათ გავლა. ჩალათაელმა ორივე შეიპყრეს და მიჰგვარეს ფირ მოჰამედს. უფლისწულმა ისინი გვერდით მოისვა, დააწყნარა, დაამშვიდა და თან უხვად გაუმასპინძლა ხორაგითა და შარბათით. მერე ორივე დაასაჩუქრა, გამოაწყო ახალ ტანსაცმელში, რამდენსაც მოერეოდნენ იმდენი ფქვილი და ერბო გაატანა და უკან გაისტუმრა ალინჯის ციხეში. ამის შესახებ კი დანარჩენ სარდლებსა და უფლისწულებს არა უთხრა რა.

მზვერავები ციხეში რომ დაბრუნდნენ, მისმა ქუთვალემა სიდი აჰმადმა და სარგის გორჯიმ თქვეს: — ფირ მოჰამედის მსგავსი აღამიანური გრძნობის ჩალათაელი უფლისწული ჯერ არავის მოსწრებია. ჩვენ აქამდე მრავალი გაჭირვება გამოვიარეთ და მაშინაც ვუმკლავდებოდით მტერს, მაგრამ ახლა ყოველგვარი სახსარით რომ მიგვიწყდა, ვისარგებლოთ ხელსაყრელი შემთხვევით და ფირ მოჰამედს დავნებდეთ ტყვედ. ეს აზრი ყველამ ერთსულოვნად მოიწონა.

მეორე დღით ჩალათაელმა სარდლებმა ღამის ამბები რომ შეიტყვეს ბატონიშვილი ფირ მოჰამედი აავსეს საყვედურებით, რომ ჩვენ იმისათვის ვიბრძვით როგორმე მეციხოვნეებს საზრდო და სახსარი მოვუსპოთ, შენ კი ორიოდ უმწეო ქართველი მადლიერი რომ გყავდეს, ეს რა უგნურება ჩაიდინე!

ბატონიშვილი ფირ მოჰამედი კი ამაზე პასუხობდა: თემურმა ჩვენ ყველა ამ ციხის დასაპყრობად გამოგვგზავნა, ამიტომ ერთსულოვანი უნდა ვიყოთ და თან ყველა ღონე და საშუალება გამოვიყენოთ დავალების შესასრულებლად. ახლა მე ერთი ხერხი ვიხმარე და ღმერთმა ქნას წარმატებით დასრულდეს, ზოლო თუ შეცდომა მომივიდა, თემურთან მე ვაგებ პასუხსაო. ისინი ამ საუბარში იყვნენ, რომ ალინჯის ციხის ქუთვალეები სიიდი აჰმადი და

³⁴² ჰაფეზე აბრუ, გვ. 49.

სარგის გორჯი ციხიდან გამოვიდნენ სხვა მეციხოვნეებთან ერთად და ხმლითა და სუდარით მიაშურეს ბატონიშვილ ფირ მოჰამედს. მთელმა ბატონიშვილებმა და ამირებმა ფირ მოჰამედს მოხერხება მოუწონეს.

ამის შემდეგ ციხის მთელი ავლა-დიდება თან წამოიღეს, ციხეს შესაფერისი ქუთვალის დაუნიშნეს და ბატონიშვილები და სარდლები უკან გამობრუნდნენ³⁴³.

როგორც მოტანილი ნიშნებიდან აშკარად ჩანს და ასეთი მაგალითების მოტანა კიდევ შეიძლებოდა, მოწინააღმდეგესთან „ხმლითა და სუდარით“ მისვლა ნებით მტრის მხარეზე გადასვლა კი არ ყოფილა, არამედ მოწინააღმდეგისადმი ტყვედ დანებება. ასევე დანებდნენ თემურს ტყვედ ივანე და კონსტანტინეც, ჰაფეზე აბრუს ცნობის მიხედვით და, მაშასადამე, გამორიცხულია მტრის მხარეზე საკუთარი ნება-სურვილით მათი გადასვლა. ამისდაკვალად სავსებით გაბათილებულად უნდა ჩაითვალოს დ. კაციტაძის მიერ მათთვის წაყენებული ყველა ბრალდება!

ივანე ათაბაგის შემდგომი ბედი სპარსულ წყაროებში აღარ ჩანს, სამაგიეროდ ქართული წყაროების მეშვეობით ვიცით, რომ იგი მერვე კვლავინდებურად აგრძელებდა მმართველობას სამცხე-საათაბაგოში 1441 წლამდე. რაც შეეხება კონსტანტინეს, მას სპარსული წყაროების მიხედვით, თემურიანი უფლისწულის ომარის კარზე ვხედავთ შეიხ იბრაჰიმისა და ისა მარდინის გამგებლის გვერდით, სადაც, როგორც ჩანს იგი დაუტოვებია თემურს მავერანნაჰრში გაბრუნების წინ.

ეტყობა კონსტანტინე დიდხანს არ უნდა დარჩენილიყო ომართან და ჯერ კიდევ გიორგის სიცოცხლეში, ე. ი. 1407 წლამდე დაბრუნებულა საქართველოში, რისი მაუწყებელიც უნდა იყოს მის მიერ დავით მორჩილაძისადმი მიცემული გუჯარის შინაარსი³⁴⁴.

³⁴³ ჰაფეზე აბრუ, გვ. 164.

³⁴⁴ თ. გორდანიძე, ქრონიკები, II. გვ. 216; კ. ტაბატაძე, „ახალი ქართლის ცხოვრების“ ზოგი ცნობის წარმომავლობისა და სანდოობის შესახებ, გვ. 224.

დ. კაციტაძის ვარაუდით, ამ საბუთში ლაბარაქია გიორგი მეფისაგან კონსტანტინე უფლისწულისა და ივანე ათაბაგის განდგომასა და თემურის მხარეზე გადასვლის შესახებ (დ. კაციტაძე, სოციალური ურთიერთობის ისტორიიდან XIV ს. საქართველოში, გვ. 139).

§ 8. სამხედრო მომხმდებლის გადატანა დასავლეთ საქართველოში, ზიორგი მეფისთან დაჯავშნა და თემურის წასვლა საქართველოდან

ბირთვისის ციხის დაპყრობის შემდეგ თემურის ბანაკში მოწვეულ იქნა დიდი ყურულთაი, რომელზედაც ესწრებოდნენ უფლისწულები, დუმენებისა და ყოშუნების მეთაურები, სახელმწიფოს წარჩინებული პირნი. ყურულთაიმ დასავლეთ საქართველოში გალაშქრების დადგენილება გამოიტანა, რაც, როგორც ჩანს, დიდად არ ექაშნიკებოდა ხანგრძლივი ბრძოლებით მოქანცულ თემურის მხედრობას. თემური პირადად იჩენდა დიდ აქტივობას და ირწმუნებოდა ამ ლაშქრობის აუცილებლობაში — რაკი აქ მოვსულვართ, საჭიროა ამ ურჯულოების საქმე ერთხელ და სამუდამოდ გადავწყვიტოთ და მთელი ეს ქვეყნები ისლამის არეში მოვაქციოთ.

სად ზდებოდა ყოველივე ეს, სად იდგა თემურის ბანაკი დასავლეთ საქართველოში გადასვლის წინ, საამისო ცნობა წყაროებში არა ჩანს. მაგრამ, ცხადია, რომ ეს ვერ მოხერხდებოდა ბირთვისის მიდამოებში, სადაც თემურის ისტორიკოსები ასე უჩიოდნენ წყლისა და საძოვრების ნაკლებობას და აუტანელ სიცხეს. თემურის ჯარს კი ჭირდებოდა საფუძვლიანი დასვენება სამი კვირის მძიმე ბრძოლების შემდეგ, აგრეთვე აუცილებელი იყო დაჭრილ-დასახიჩრებულთა მოვლა, რაც შეუძლებელი იქნებოდა ბირთვისის მიდამოებში. გარდა ამისა, ყოვლად ბუნებრივია ბანაკი ახლოს ყოფილიყო დასავლეთ საქართველოში მიმავალ გზასთან.

უ. გორგიჯანიძის ცნობის მიხედვით, ბირთვისის ციხის დაპყრობის შემდეგ ჩალათაელები „ციხიდან აიყარნეს და დაბლა ჩავიდნენ და ოცი დღე იქ დადგნენ და ცხენი და კაცი მოასვენეს, დაკოდილნი და დაჭრილნი გაამრთელეს“³⁴⁵. მაგრამ ამ ცნობიდან მხოლოდ ის ირკვევა, რომ თემურის ბანაკი ბირთვისის მიდამოებში აღარ მდგარა, რასაც ჩვენც ასე ვვარაუდობდით, ხოლო რა უნდა იგულისხმებოდეს ფარსადანის „დაბლა ჩავიდნენში“, ამას იქნებ პასუხი გასცეს „ახალი ქართლის ცხოვრების“ ცნობამ, სადაც ნათქვამია: „წარვიდა ლანგ-თემურ და ჩადგა შიდა ქართლსა და იდგა ხანსა რაოდენსამე, და ველარა მოაქელეს რა, მისჴირდა და წარმოვიდა“³⁴⁶. ამის შემდეგ იქ მოთხრობილია ბირთვისის ცი-

³⁴⁵ უ. გორგიჯანიძე, გვ. 309.

³⁴⁶ ახალი ქართლის ცხოვრება, პირველი ტექსტი, გვ. 337; მეორე ტექსტი, გვ. 469; საინტერესოა, რომ მეორე ტექსტის ავტორი „შიდა ქართლს“ განმარტავს

ხის დაპყრობის ამბავი, რითაც ამ ძეგლებში საერთოდ თავდება თხრობა საქართველოში თემურის ლაშქრობათა შესახებ.

ეს ცნობა, ჩვენი ვარაუდით, უნდა გულისხმობდეს ბირთვისის ციხის დაპყრობის შემდეგ მომხდარ ამბავს. მსგავსი გადაადგილებანი ზომ ყოველ ნაბიჯზე გვხვდება ამ ძეგლში³⁴⁷, ე. ი. თემურის ბანაკი აწინდელ ზემო ქართლში დამდგარა დასავლეთ საქართველოში გალაშქრების წინ.

თემურის ბანაკი რომ მართლაც ქართლის იმ ნაწილში იდგა, რომელიც მდ. მტკვრის მარცხენა ნაპირზე იდო, ეს იქიდან ჩანს, რომ სპარსულ წყაროებში დასახელებული არიან ირანის სხვადასხვა ოლქების გამგებლები, რომლებიც თემურის ბანაკში მოდიოდნენ ბირთვისის ციხის დაპყრობის შემდეგ და მოჰქონდათ ხარკი და საჩუქრები. თემურის კარზე მიმავალი ერთ-ერთი ასეთი პირი თბილისში ხიდიდან გადავარდნილა და დამხრჩვალა მტკვარში³⁴⁸. მაშასადამე, თემურის ბანაკში მისაღწევად საჭირო იყო მტკვარზე გადასვლა.

ყველა ნიშნის მიხედვით თემურის ბანაკი ზემო ქართლის იმ ნაწილში უნდა მდგარიყო, საიდანაც დასავლეთ საქართველოში გადასასვლელი გზების სათავეები იწყებოდა.

ქართლიდან დასავლეთ საქართველოში გადასასვლელად ძველთაგანვე არსებობდა რამდენიმე გზა³⁴⁹. ერთი მათგანი ქვიშხეთ-ციხისძირით გადადიოდა, მეორე სურამიდან იწყებოდა და განშტოვდებოდა ორი მიმართულებით: ფონა-წიფა და დაჰყვებოდა ჩხერიმელას ხეობას; მეორე განშტოება კი მიემართებოდა რიკოთის გადასასვლელით და ძირულას ხეობის დაყოფებით. სამივე მიმართულება, საბოლოოდ შორაპანში ერთად იყრიდა თავს. აღნიშნული გზები, გარდა იმისა, რომ ციხეებით იყო გამაგრებული (ჩხერის, ხარაგაულის, შორაპნის) თემურისათვის ხელსაყრელი

„ზემო ქართლად“: „დაუტევეს ქვემო-კერძონი იგი სანახები ქართლისანი და წარვიდეს ზემო, კერძოდ, შიდა ქართლად, რომელსა აწ ზემო-ქართლად უწოდენ“ (იქვე).

³⁴⁷ იგივე შეცდომას დამოუკიდებლად თუ „ახალი ქართლის ცხოვრებაზე“ დაყრდნობით იმეორებს ვახუშტიც (იხ. გვ. 273).

³⁴⁸ ა ბ დ ა რ - რ ა ზ ა ყ ი, გვ. 459ბ.

³⁴⁹ ამის შესახებ იხ. ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები. 1, თბ., 1964, გვ. 19—24; მისივე: გზები რუსთაველის ეპოქის საქართველოში, თბ., 1966, გვ. 28—37; აგრეთვე ვ. ცქიტიშვილი, სვერის ციხე, „ძეგლის მეგობარი“, კრებული ოცდამეერთე, თბ., 1970, გვ. 36—37.

ვერ იქნებოდა სხვა გარემოებათა გამოც. საქმე ისაა, რომ თემურის ლაშქარს ყოველ ნაბიჯზე ჰქონდა საძოვრები საჯაბადრო ცხოველთა დიდი მასის გამო. ასეთი საძოვრები კი გზათა აღნიშნული მარშრუტების გასწვრივ არსად არსებობდა. პირიქით, ეს გზები გადიოდა ტყეებით დაბურულ ვიწროსა და ძნელადსავალ ადგილებზე და ოდნავი შეყოვნების შემთხვევაში დიდი სიძნელეები შეექმნებოდა თემურის ჯარს. გარდა ამისა, თემური სტრატეგიული მოსაზრებებითაც ვერ შეიყვანდა თავის ჯარს ვიწროებში.

ქართლიდან იმერეთში არსებობდა სხვა გადასასვლელიც. ერთი ფრონეს ხეობის აყოლებით პერანგას მთის გადავლით ჩავიდოდა ყვირილას ხეობაში, მეორე გადადიოდა ჯვრითა და კორტოხით და ორი განშტოებით მიემართებოდა საჩხერისა და სვერი-საფნის, საიდანაც მივიდოდა ქუთაისს.

დედაბერას გადასასვლელის გზა კი მონასტერ ულუმბას ჩაუვლიდა და შორაპანში მიდიოდა ლოდორა-ლიჩ-ამაშუკეთზე ჩავლით.

აღსანიშნავია, რომ ამ ორ უკანასკნელ გადასასვლელზე მიმავალი გზა იწყებოდა ალიდან და თვალსაჩინოდ გამოირჩეოდა სხვა დანარჩენი გზებისაგან სამხედრო თვალსაზრისით. გარდა იმისა, რომ ეს გზა ნაკლებ მთაგორიან ადგილებზე გადადიოდა, მას საძოვრებად გამოსადეგი გაშლილი სერები და ხოდაბუნებიც ახლდა, შემთხვევითი არ უნდა ყოფილიყო, რომ სელჩუკებმაც სწორედ ეს გზა გამოიყენეს 1068 წ. დას. საქართველოში გადასასვლელად³⁵⁰. თემურსაც სწორედ ეს მიმართულება აუჩრევია დასავლეთ საქართველოში გადასასვლელად. ყოველ შემთხვევაში აშკარად დასტურდება ულუმბის მონასტრის მიდამოებში ყოფნის ფაქტი ამ დროს. ამისი მოწმობაა გიორგი VII-ის სიმამრის ქუთნა ამირეჯიბის სიგელი, რომელსაც „დემურისაგან მიწის სწორად გასწორებული ულუმბის ღვთისმშობლის მონასტერი“ აღუდგენია. ამ დოკუმენტიდან, როგორც არ უნდა იყოს მოსაზრება მისი რაობის შესახებ, აშკარად ჩანს ულუმბის მონასტრის მიდამოებში თემურის ჯარის გავლა³⁵¹.

³⁵⁰ „მატიანე ქართლისაჲში“ სელჩუკთა შეერთებული მხედრობის შესახებ ნათქვამია, რომ „გარდავიდა მარბიელი მისი არგუელს. მიუწიეს და არბიულს ელდრე სუერის ციხემდე“ („მატიანე ქართლისაჲს“ ქართლის ცხოვრება, ტექსტი და დოკუმენტები, თბ., 1955, გვ. 309).

³⁵¹ თ. უოტსონი, ქრონიკები, II, გვ. 208; ნ. ბერძენიშვილი, გზები რუსთაველის ეპოქის საქართველოში, გვ. 35—36.

იგივე თვალსაზრისით საინტერესოა კიდევ ერთი მომენტიც, სახელდობრ, დასავლეთ საქართველოში გადასვლის დროს, გარდა ამისა, რომ ყველაფერს სპობდა და აჩანაგებდა, თემურის ჯარი, მსგავსად ქვემო ქართლისა, აქაც დაერია გამოქვაბულებში შეხიზნულ ხალხს, თანაც ასეთი გამოქვაბულები აქ უფრო მეტი ყოფილა, ვიდრე ქვემო ქართლში. შარაფ ად-დინი, მაგალითად, საგანგებოდ მიუთითებს, რომ „ამისთანა გამოქვაბულები იმ ვილაიეთში ბევრი იყო და სათითაოდ მათი ჩამოთვლა შორს წავიყვანსო“³⁵². გამოქვაბულთა დიდი სიმრავლითაც ისევ და ისევ ყვირილისა და ძირულის ხეობები გამოირჩევიან, რაც კიდევ ერთხელ ადასტურებს, რომ სწორედ ზემოთ დასახელებული გზები გამოუყენებია თემურს ქართლიდან იმერეთში გადასასვლელად³⁵³.

თემურის ისტორიკოსები საგანგებოდ უჩივიან იმ სიძნელეებს, რომელთაც მათ ხშირი ტყეები უქმნიდათ დასავლეთ საქართველოსაკენ მოძრაობის დროს. ისინი აქაც, ისევე როგორც პერეთ-კახეთში, ტყეებს კაფავდნენ, შიგ გზა გაჰყავდათ და ასე მიიწევდნენ წინ³⁵⁴, თან ყველაფერს ანადგურებდნენ თავიანთ გზაზე და არ ტოვებდნენ კეთილნაშენის კვალს.

დასავლეთ საქართველოში თემურის ჯარს ეკონომიური ომის იგივე მეთოდები გამოუყენებია, როგორც პერეთ-კახეთში თავის დროზე. ისინი აქაც კაფავდნენ, ძირიანად თხრიდნენ და ცეცხლს უკიდებდნენ ბალ-ვენახებსა და ბოსტან-ბაღებს, კრიდნენ და ქერქს აცლიდნენ ნაყოფიერ ხეებს, რომელთა შორის სპარსელი ისტო-

რიკოსები საგანგებოდ გამოჰყოფენ თუთის ხეებს³⁵⁵. ამასთან ერთად ჩალათაელები პირწმინდად ანადგურებდნენ სოფლებსა და დაბებს. ისინი განსაკუთრებული გაბოროტებით არღვევდნენ ეკლესია-მონასტრებს, რომელთა დიდი სიმრავლე კარგად დასტურდება წყაროთა მონაცემებით³⁵⁶. ყოველივე ამასთან ერთად, თემურის ჯარი განუკითხავად ხოცავდა დიდსა და პატარას, ვისაც გახიზვნა ვერ მოესწრო, და ეპატრონებოდა მათ ავლა-დიდებას.

ისევე როგორც ქვემო ქართლში, ჩალათაელები აქაც დაერივნენ მღვიმე-გამოქვაბულებში შეხიზნულ ხალხს. შარაფ ად-დინ ალი იეზდის მოწმობით, ჩალათაელები კილობნებში თითო-თითო ან ორ-ორ კაცს სვამდნენ, კილობნებს მთიდან ჩაჭვითა და თოქე-ბით გამოქვაბულების პირისპირ ჰკიდებდნენ, მეომრები გამოქვაბულებში ხტებოდნენ და ებრძოდნენ შიგ შეხიზნულ ხალხს³⁵⁷. აშკარად ჩანს, რომ ამ გამოქვაბულებში ბავშვები, ქალები და მოხუცები ყოფილან შეხიზნული, რადგან იგივე შარაფ ად-დინის ცნობით, გამოქვაბულში შეხიზნულ 50—100 ქართველს თითქოს აღვილად ამარცხებდა ორი ჩალათაელი მეომარი.

ყოვლად დაუჯერებელია, რომ მთიდან კილობნით გადმოკიდებულ ორ კაცს მართლაც დაემარცხებინა გამოქვაბულში გამაგრებული 50 და 100 ქართველი. სწორედ ეს გარემოება გვაფიქრებინებს, რომ ისინი ბავშვები, ქალები და მოხუცები იყვნენ. მაგრამ, როგორც ჩანს, ისინიც კი სასტიკ წინააღმდეგობას უწევდნენ მტერს და უომრად არ ნებდებოდნენ მათ, რადგან, იგივე შარაფ ად-დინ ალი იეზდის მოწმობით, ჩალათაელებს თურმე „გულადი ლომებივით ბრძოლა“ სჭირდებოდათ მათ დასამარცხებლად.

მღვიმე-ქვაბულების დაპყრობის შემდეგ ჩალათაელები პირწმინდად ხოცავდნენ შიგ შეხიზნულ ხალხს და დავლად მიჰქონდათ მათი ქონება. ასეთი მღვიმე-ქვაბულები კი ძალიან ბევრი ყოფილა.

ساتين و اشجار و كرم و رز ایشان را بعضی از بیخ کنند و بعض آتش در زدند و هرچه در امکان كنجد از خرابی و تكال در باره ایشان بتقدیم رسانیدند

კლისია و معابد ایشان که از بیخ 356 შარაფ ად-დინი, ტ. II, გვ. 536: „მათი ეკლესიები და სალოცვოები, რომლებიც ქვისგან აეგოთ, მიწასთან იქნა გასწორებული“.

357 იქვე.

امثال این مغاره در آن ولایت 352 შარაფ ად-დინი, ტ. II, გვ. 537: بسیار بود چنانچه شرح آن طول دارد

353 აღსანიშნავია ისიც, რომ თემურის ჯარი ორ კოლონად მიიწევდა დასავლეთ საქართველოსაკენ. შარაფ ად-დინი, მაგალითად, მიუთითებს, რომ თემურმა „ამირ შეიხ ნურ ად-დინი და ამირ შაჰმალუქი და სხვა ამირები წინ გაისტუმრა უაღრესად მრავალრიცხოვანი ჯარით და უბრძანა, რომ საქართველოს მთელი მხარეები მოეთა-

რეშებიანთ აფხაზეთის საზღვრამდე, რომელიც იმ ქვეყნის უკიდურესი საზღვარიო“: امیر شیخ نورالین و امیر شاهملک و دیگر امراء را بالشکر بی گران از پیش روان ساخت و فرمان داد که اطراف گرجستان را تاحدود 354 ნეზამ ად-დინი, გვ. 285.

რადგან სპარსელი ისტორიკოსები საგანგებოდ მიუთითებდნენ, რომ მათი წვრილად ჩამოთვლა ძალიან შორს წაგვიყვანსო³⁵⁸.

საინტერესოა, რომ არც ნეზამ ად-დინ შამის, არც შარაფ ად-დინ ალი იეზდის და სხვა სპარსელ ისტორიკოსებს აღნიშნული არ აქვთ ციხეების აღება დასავლეთ საქართველოში თემურის აღნიშნული ლაშქრობის დროს. ეს კი გარკვეულ ეჭვებს ბადებს, რადგან ყოველად შეუძლებელია ციხეები გზაში არსად შეხვედროდა მის ჯარს. მით უმეტეს, ბირთვისის ციხის აღებასთან დაკავშირებით ნათანზის ნათქვამი აქვს, რომ თემური ამის შემდეგ „რომელ ციხესაც მიაღებოდა, დემავენდის მთას რომ ტოლს არ უღებდა და ბირთვისის ციხეს კი სიცილს აყრიდა, მისვლისთანავე უომრად აბარებდნენ ხოლმეო“. რატომღაც სხვა ისტორიკოსებს მათი დაპყრობა ან უომრად ჩაბარება არ აქვთ ნახსენები და ისინი საერთო ნგრევა-გაპარტახებას და ხოცვა-ჟლეტას აღნიშნავენ მხოლოდ.

ამ ლაშქრობის დროს დასავლეთ საქართველოსათვის მიყენებულ ზარალზე რომ ოდნავი წარმოდგენა მაინც ვიქონიოთ, საკმაოა მოვიყვანოთ სპარსელი ისტორიკოსების ცნობა, რომ აქ თემურის ჯარის ნიერ „დაახლოებით შვიდასი დაბა (قصبه), ყანა (مزرعة) და მონასტერი (دير) იქნა დარბეული და გაძარცვულიო³⁵⁹.

თემურის სარდლები რომ ასეთი ნგრევა-ოხრებით მიიწევდნენ წინ დასავლეთ საქართველოს სიღრმეში, თემური ერთხანს უკან მიჰყვებოდა მათ ცენტრის სპით³⁶⁰. შემდეგ, როგორც ჩანს, ერთ ადგილზე დაბანაკებულა და დალოდებია კიდევ უფრო წინწასულ ჯარს. ეს კარგად ჩანს შარაფ ად-დინის ცნობიდან, როდესაც იგი შენიშნავს, რომ რაბი ოლ-ავალის 14 რიცხვში წინ გაგზავნილი სარდლები გამარჯვებულები დაბრუნდნენ და ძლევამოსილ ბანაკს შეუერთდნენო³⁶¹.

³⁵⁸ აბდ არ-რაზაყი, ფ. 318ბ.

³⁵⁹ შარაფ ად-დინი, II, გვ. 536: قصبه و مزرعة و دير عرصه نب و تارچ گشت. ნეზამ ად-დინ შამი კი დარბეული ობიექტების ჩამოთვლას იწყებს ეკლესია-მონასტრებით: قصبه و دير (ნეზამ ად-დინი, გვ. 284).

³⁶⁰ შარაფ ად-დინი, ტ. II, გვ. 537.

³⁶¹ ნეზამ ად-დინი, გვ. 284; შარაფ ად-დინი, ტ. II, გვ. 531.

ეს ამბავი მომხდარა 1 ოქტომბერს.

მაშასადამე, ბირთვისის ციხის დაპყრობის შემდეგ, ოქტ 12 აგვისტოს მოხდა, თვენახევარზე მეტი გასულა და თემურს დასავლეთ საქართველოში ლაშქრობა ჯერ კიდევ არ დაემთავრებინა.

შემდეგ იგივე ისტორიკოსებს დასახელებული აქვთ რაბი ოლ-ავალის 14 რიცხვი, ე. ი. 5 ოქტომბერი, როდესაც თემურს ნადირობით დატკობა მოუხასიათებია და ბევრი ნადირიც დაუხოცავს³⁶².

როგორც ჩანს, და მოსალოდნელიც უნდა ყოფილიყო, თემურის ბანაკი საკმაოდ გაშლილ ველზე იყო განლაგებული, რადგან ნადირობის შედეგების აღწერის დროს მისი ისტორიკოსები ამბობენ, რომ „უსასრულო ველი“ გარეული ნადირის სისხლით წითლად შეიღებო³⁶³. ხოლო სად იყო ეს უსასრულო ველი მათ თხზულებაში აღარ ჩანს. ქართული წყაროებიდან ცნობილია, რომ თემურის ჯარმა ქუთაისამდე მოარბია დასავლეთი საქართველო. ხოლო რაკი დასავლეთ საქართველოს აღმოსავლეთ რაიონებში ასეთი დიდი ვაკე-სივრცის არსებობა გამოირიცხებულია, მაშასადამე, ის ველიც ქუთაისის ახლომდებარე მხარეებში უნდა ვივარაუდოთ. და სავსებით დასაჯერებელია, რომ თემურის ბანაკი აწინდელი აჯამეთის მიდამოებში მდგარიყო. აქედან გამომდინარე, სპარსულ წყაროებში აღწერილი ქვეყნის ნგრევა-გაჩანაგებაც ძირითადად იმერეთის ტერიტორიაზე მომხდარა და შემთხვევითი არ უნდა იყოს, რომ ფ. გორგიჯანიძეს, ზოგჯერ უადგილოდ და ზოგჯერ მართებულად, თემურის მიერ აოხრებულ და დარბეულ საქართველოს კუთხედ უპირატესად იმერეთი აქვს დასახელებული.

დასავლეთ საქართველოში გადატანილ ომს კი დასასრული აღარ უჩანდა. საერთოდ, ძალიან გაგრძელდა საქართველოს წინააღმდეგ წამოწყებული უკანასკნელი შემოსევა. როგორც ვნახეთ, თემურის ჯარი ბირთვისის ციხესთან აღმოჩნდა 1403 წლის ივლისის მეორე ნახევარში. მანამდე კი იგი არბევდა საქართველოს სხვა კუთხეს და იღებდა ხორბლის მოსავალს, რასაც, რა თქმა უნდა, სჭირდებოდა გარკვეული დრო. მაშასადამე, საქართველოში შემოსევა, თუ უფრო ადრე არა, ივლისის დასაწყისში მაინც უნდა დაწყებულიყო. ახლა კი უკვე ოქტომბერი იდგა და ბრძოლები ჯერაც არ დასრულებულიყო. ყოველ შემთხვევაში თემური იმერეთს ვერ

³⁶² ნეზამ ად-დინი, გვ. 285; შარაფ ად-დინი, იქვე.

³⁶³ იქვე.

გასცილებოდა. დასაპყრობი ტერიტორია კი ჯერ კიდევ დიდი იყო ღარჩენილი უკიდურეს აფხაზეთამდე, თანაც, როგორც ჩანს, უფრო ძნელად დასარბევი, ხშირი ტყეებისა და ქაობების გამო. შემოდგომა კი იწურებოდა და ზამთარი ახლოვდებოდა, რომელიც საქართველოში (სამცხესა და ჰერეთ-კახეთში) ცუდად პქონდა ღაცილი თემურის ჯარს.

მაგრამ ზამთარი განსაკუთრებით საშიში იყო ახლა დასავლეთ საქართველოში გადასული თემურისათვის, რადგან ლიხის მთის გზების შეკვრის შემთხვევაში დიდიხნით მოემწყვდებოდა მისი უზარმაზარი მხედრობა. ყოველივე ამასთან ერთად, ბრძოლასა და წინააღმდეგობას არ წყვეტდა და დანებებას არ აპირებდა საქართველოს მეფე. თემური სერიოზული საფრთხის წინ დადგა.

ამ საფრთხეს, როგორც ირკვევა, საუცხოოდ გრძნობდნენ მისი სარდლები და კარისკაცები, რომლებიც გამოთქვამდნენ სავსებით დასაბუთებულ საყვედურს. ფ. გორგიჯანიძის ცნობით, ისინი გიორგი მეფის სახელით თითქოს ზავის შეკვრას თხოვდნენ თემურს და თავის მხრივაც მოახსენებდნენ, რომ „ტყეში ერთი მოუხმარებელი ქვეყანა არისო. მიხვალ, გაგეჰყვასო და როცა წამოხვალ, ისევ ჩამოვაო და თავის ქვეყანას დაიჭერსო და ქვეყანანი დაიჭირეთო და ამდენს სრულ ქვეყანაზე არ გავრჯილვართო და არც ამდენი ლაშქარი ვისმე დაუხოციაო, რომ აქ ამოგვიწყდეთ და ლეხს იქით ლაშქრობასო თურქნი დიად შეკერებულანო ჩივიან და ასრე მოგახსენებენო: ქვეყანა კიდევ ბევრი დარჩომილია აუღებელიო, ამ ურგებს ტყეში რასთვის ჩაგვხოცს ხემწიფეო“³⁶⁴.

აღნიშნულ ცნობაში, სხვათა შორის, ყურადღებას იპყრობს თემურის სარდლებისა და კარისკაცების მიერ ქვეყნის „ტყიანობის“ მომინეზება. საქმე ისაა, რომ გაშლილი ველები და საძოვრები უფრო იზიდავდა თემურის მომთაბარე მესაქონლე მეომრებს, ვიდრე მთა-გორები და ტყის მასივები. ტყეების ხსენებით ისინი სწორედ იმას უსვამენ ამ შემთხვევაში ხაზს, რომ დასავლეთი საქართველო, კერძოდ იმერეთი, თავისი ხშირი ტყეებით და, მაშასადამე, საძოვრების უქონლობით სრულიად გამოუსადეგარი იყო არა მარტო ხანგრძლივად დასასახლებლად და მეურნეობის საწარმოებლად, არამედ დროებით დასადგომადაც კი.

ყოველივე ამას, როგორც ჩანს, თვითონ თემურიც საუცხოოდ გრძნობდა და აღარც თვითონ იყო წინააღმდეგი ზავი შეეკრა

გიორგი მეფესთან. მაგრამ ამისი ინიციატორი თვითონ ვერ იქნებოდა უზომო პატივმოყვარეობის გამო. მაგრამ გიორგი მეფის მოციქულიც არსად ჩანდა, და როგორც ჩანს, მაინც ისევ თემური გახდა იძულებული ეძებნა გიორგისთან დაზავების გზა.

თემურის კარის ისტორიკოსები კარგად გრძნობდნენ შექმნილ მძიმე ვითარებას, მაგრამ თავიანთი მხრძანებლისათვის პატივის შესანახად ცდილობენ საქმე ისე წარმოადგინონ, თითქოს ზავის შეკვრის ინიციატორი თვითონ საქართველოს მეფე იყო. ნეზამ ად-დინს, შარაფ ად-დინს და სხვა ისტორიკოსებს მოთხოვნილი აქვთ, რომ თითქოს თემურის ტყვეობაში მყოფმა ქართველმა სარდლებმა გიორგი მეფეს საიდუმლოდ შეატყობინეს თემურის განზრახვა, რომ აფხაზეთის საზღვარს თუ მიიღწევდა „სომხითისა და სომხთართაგან“ ქვას ქვაზე აღარ დასტოვებსო. თითქოს ამ ამბის გაგებით შეშინებულმა გიორგი მეფემ მოციქული გაუგზავნა თემურს და დაზავება სთხოვა³⁶⁵.

თემურის კარის ისტორიკოსების მიერ დასახელებულ „სომხითისა და სომხთართაგან“, რა თქმა უნდა, არავითარი კავშირი არა აქვს მაშინდელი დასავლეთ საქართველოს საქმეებთან და მოტანილია მხოლოდ სიტყვის მასალად. რაც შეეხება საზავო მოლაპარაკებას, ის კი მართლაც დაწყებულა თემურისა და გიორგის ელჩებს შორის.

გიორგი მეფის მოციქულები თემურს საქართველოს მეფის სახელით პპირდებოდნენ ხარკის გადახდას (ქიზიასა და ხარაქას) და დადგენილი ოდენობის ჯარის გამოყვანას³⁶⁶. აგრეთვე, როგორც ჩანს, საზავო ხელშეკრულებით გათვალისწინებული სხვა პირობების შესრულებას. მაგრამ თითქოს თემური უარს ამბობდა დაზავებაზე რელიგიური მოტივების გამო. ეს კი სპარსელი ისტორიკოსების მიერ განგებ მოგონილი მიზეზი უნდა იყოს საქართველოს მეფესთან იძულებით დადებული ზავის გასასამართლებლად, თორემ იგივე მოტივებმა, ადრე, 1401 წ. ხელი ვერ შეუშალეს იგივე თემურს საქართველოს ქრისტიან მეფესთან შამქორის ზავის დადების დროს.

მაგრამ, მათივე მოწმობით, თითქოს ბოლოს საქართველოს მეფის მოციქულებისადმი თემურის კარისკაცებისა და სარდლე-

³⁶⁴ ნ ე ზ ა მ ა დ - დ ი ნ ი, გვ. 285.

³⁶⁵ ი ქ ვ ე, გვ. 286; შ დ რ: „სახეწარი წიგნები მოეწერა... ქიზიასა და ზეგარას დაუდებო, ამ წამირის ქვეყნებზედ ულაშქრებო და კარზედ მოსულა არ შემოძლიათ“ და ა. შ. (ფ. გორგიჯანიძე, გვ. 311).

1. კ. ტაბატაძე

³⁶⁶ ფ. გორგიჯანიძე, გვ. 311.

ბის (1) მოსარჩლეობამ გასჭრა და თემური ზავის დადებაზე დაითანხმეს, თუ კი ამით ისლამის საფუძვლები არ დაირღვეოდა. ისტორიკოსი ნეზამ ად-დინ შამი აღნიშნავს, რომ თემურმა ამის თაობაზე ულემებს, მუფთიებს და მის ბანაკში მყოფ სხვა სასულიერო პირებს რჩევაჲ კეთებდა. ეს უკანასკნელები კი თემურს არწმუნებდნენ, რომ თუ კი ქართველები ჯიზიას გადაიხდიდნენ და მუსლიმანებს თავს არ დაესხმოდნენ, მაშინ მათთან ზავის დადებას შარიათი, ე. ი. მუსლიმანური რელიგიური კანონმდებლობა, არა კრძალავდა³⁶⁷. საამისოდ მათ წარსულის მაგალითებიც მოუყვანიათ, რომ ქართველებს ძველი ხელმწიფეების მეზობლობაში ასე უცხოვრიათ და ისინი მათ არას ერჩოდნენ, რაკი ამ პირობებს ასრულებდნენ³⁶⁸.

გიორგი მეფის ელჩების მფარველ თემურის სარდალთა შორის წყაროები განსაკუთრებით გამოჰყოფენ შირვანშაჰ შეიხ იბრაჰიმ დერბენდის. როგორც ჩანს, ყოველივე ეს ხდებოდა საქართველოს მეფის ელჩების თანდასწრებით, რადგან ისტორიკოსები შენიშნავენ, რომ ბოლოს თემურმა „გიორგი მეფის თხოვნის პასუხად თავი მძიმედ დააქნია და ელჩები შიშნარევი იმედით გაისტუმრა“³⁶⁹.

საქართველოს მეფესთან დაზავების მოლოდინში თემურმა საომარი მოქმედება შეაჩერა და მიეცა განცხრომა-ნადირობას. ჩქარა გიორგის ელჩებიც დაბრუნდნენ უკან საზავო ხელშეკრულების გასაფორმებლად და საქართველოს მეფის მიერ გამოტანებული ავირფასი საჩუქრები წარუდგინეს მას. ამ საჩუქრებში თემურის ისტორიკოსები ასახელებენ: ათას ცალ ოქროს მონეტას, რომელიც თემურის ტიტულით იყო შემკობილი, 1000 ცხენს, ძვირფას ქსოვილებს, ძვირფას იარაღ-საჭურველს, დიდი რაოდენობით ოქროს, ვერცხლისა და ბროლის ჭურჭელსა და ლარნაკებს და საუცხოო ღირსების 18 მისხლიან ლალს, რომლის შესახებაც შარათ

³⁶⁷ ნეზამ ად-დინი, გვ. 285; შტრ: „მერჯულეთ კეთილხან: გიორგი მეფე ჯაზიასა და ბეგერას იძლევიდესო, მაგრამ ეს არც მუსურმანი შეიქმნებდესო და არც ჩვენს კარზედ მოვა, სამართალი და რჯული მშჰდისა რასა ბრძანებსო. მერჯულეთ ასრე მოახსენეს: თუ ჯაზიას მოგცემსო და მუსულმანთ არას აწყენინებსო, იესოს რჯული მჭირავთათვისო ფელამბარს ასრე უბრძანებიაო.—რადგან ჯაზია მოგცესო, ნურც მოჰკლავთო და ნურც მათზედ ილაშქრებთო“ (ფ. გორგიჯანიძე, გვ. 311).

³⁶⁸ იქვე, გვ. 286.

³⁶⁹ იქვე.

ად-დინი შენიშნავს, რომ ასეთი სუფთა წყლისა და წონისა იშვიათად იშოვებოდაო.

ამის შემდეგ თემური დასავლეთ საქართველოდან სასწრაფოდ გამობრუნდა და მივიდა თბილისში.

მოსალოდნელი იყო, რომ ორიოდ დღის წინ საქართველოს მეფესთან დადებული ზავის შემდეგ თემური მოერიდებოდა საქართველოს ტერიტორიის აოხრებასა და მოსახლეობის ძარცვა-რბევას. მაგრამ ასე როდი მოიქცა. თბილისში მცირე ხნით შეყოვნებისას, მისივე ისტორიკოსების ცნობებით, თემურმა კიდევ ერთხელ იყარა გულისჯავრი ქართველებზე და თავის მეომრებს ააოხრებინა ეკლესია-მონასტრები თბილისსა და მის შემოგარენში.

თემურის ასეთი მოქმედება ნათლად მიუთითებს, რომ გიორგი მეფესთან დადებული ზავი მხოლოდ საბაბი იყო დასავლეთ საქართველოდან გამოსაბრუნებლად, თორემ სულაც არ აპირებდა მისი პირობების შესრულებას. წინააღმდეგ შემთხვევაში, სავსებით ბუნებრივია, თემური ასე არ მოიქცეოდა და საქართველოს მეფეს თვითონ არ მისცემდა ხელში საბაბს ამ ხელშეკრულების დასარღვევად ამიერკავკასიიდან მისი ჯარების წასვლისთანავე.

თბილისიდან თემური ყარაბაღისაკენ გაემართა აჩქარებული სვლით და არც კი დაელოდა მთელი ლაშქრის შეყრას მთავარბანაკის გარშემო, რომელიც უკან მიჰყვებოდა ზოზინით. ეს კარგად ჩანს ნეზამ ად-დინ შამის ცნობიდან, რომელსაც ყარაბაღში ჩასული თემურის მთავარბანაკის შესახებ ნათქვამი აქვს, რომ დანარჩენი ლაშქარი თანდათან იკრიბებოდა და ერთი ორი კვირის მეტ-ნაკლები დახანების შემდეგ ბოლოს თავი ერთად მოიყარათ.

ყარაბაღში ჩასვლის შემდეგ თემური შეუდგა ქალაქ ბაილანის აღდგენას. ეს ქალაქი მტკვრისა და არაქსის შესაყართან მდებარეობდა და ნანგრევებად იყო ქცეული მონღოლთა შემოსევების შემდეგ.

ბაილანის დიდ როლს ასრულებდა თავის დროზე დიდ სატრანზიტო ვაჭრობაში, რადგან იგი იდო სამხრეთიდან და ჩრდილოეთიდან მომავალი გზების თავშესაყარზე და აზერბაიჯანს მარჯვედ უკავშირებდა მახლობელი აღმოსავლეთის ქვეყნებს.

თემურს ახლა უნდოდა ქალაქის ხელახლად აშენება და მისი ოდინდელი მნიშვნელობის აღდგენა.

ფ. გორგიჯანიძის ცნობით, თემურმა ქალაქის აშენებას რომ ხელი მიჰყო „გალავანი გაუზომეს ორი ათას ოთხასი ყენის ად-

ლი, კედლის განი თხუთმეტი ადლი, ხანდაგის განი თოთხმეტი ად-
ლი და სიღრმე ოცი ადლი ჩასთხარეს და ზომით მეფეთა და მო-
ტეფეთა და მეპატრონეთა დაუყვეს და დამწვარის აგურით აშე-
ნეს, ერთ თვეში გაათავეს, ლაშქარს შაჰისევანი უბოძეს უბრძა-
ნეს და არაზის წყლით დიდი რუ გაიღეს, სიშორით ექვსი
აღაჯი, თხუთმეტის ადლის განითა სიღრმე აქვს, ზოგან სამი ად-
ლი და ზოგან ხუთი ადლი, ზოგან ექვსი და რვა ადლიც გასთხა-
რეს, სათავე მაგრა შეუტრეს და წყალპატარაობაში არაზის წყლის
მესამედს დაიჭერდა. ორმოცს დღეზედ გასთხარეს და ვითაც წვი-
მა ძრეელის ღვარი მღვრია ბილადან მიიყვანეს. თუ არ ძლიერი
ცხენით კაცი ფონს ვერ გავიდოდა. ორმოცი სოფელი სხვა აშე-
ნეს იმ წყლითა³⁷⁰ და ა. შ.

ამის შემდეგ თემურმა აქაური პოლიტიკური საქმეებიც გაა-
რიგა და გაუდგა სამარყანდის გზას. ამ ჯერად უკვე თემური სა-
მუდამოდ გასცილდა ამიერკავკასიას.

სამარყანდში დაბრუნების შემდეგ თემური მთელი თვე ილ-
ხენდა და მხიარულობდა თავის ნათესავებსა და სარდლებთან ერ-
თად „შვიდწლიანი ლაშქრობის“ შედეგად მოპოვებული გამარჯ-
ვებების აღსანიშნავად. ამ წვეულებათა დროს, რომლებსაც იგი
რიგრიგობით მართავდა ქალაქგარეთ გაშენებულ უზარმაზარ ბა-
ლებში, იღებდა ხოლმე ეგვიპტიდან, რუმიდან, ჩინეთიდან, ესპანე-
თიდან, მონღოლისტანიდან და სხვა ქვეყნებიდან ჩამოსულ ელ-
ჩებსაც.

მსგავს წვეულებებს უცხოელი ელჩების თანდასწრებით მარ-
თავდნენ ხოლმე თემურის ცოლები და უფლისწულებიც.

ამ წვეულებათა დროს დააქორწინეს თემურის ექვსი ქალი-
შვილი. მათი აღწერა ცოცხლად შემოგვინახა ესპანელმა ელჩმა
რუი გონსალეს დე კლავიხომ, რომელმაც რამდენჯერმე ინახულა
თემური ამ დროს³⁷¹.

კლავიხოს გადმოცემით თემური ისე დაბერებული და დაჩა-

³⁷⁰ ფ. გორგიჯანიძე, გვ. 312.

³⁷¹ კლავიხოსა გარდა თემურის გარეგანი აღწერილობა და დახასიათება შემოგ-
ვინახა იბნ არაბშაჰმა, რომლის მოწმობითაც თემურს ჰქონდა დიდი თავით,
სქელი წარბები და სანთელივით ელვარე თვალებით. იგი ატარებდა გრძელ
წვერს. ჰქონდა გრძელი ფეხები და გრძელი დამკნარი ხელები. კოჭლობდა
მარჯვენა ფეხით.

1941 წ. თემურიანთა აკლდამების გახსნისა და თემურის ნეშტზე დაკვირვების
შემდეგ სკულპტორმა მ. გერასიმოვმა თავის ქალის მიხედვით აღადგინა თემურის

ჩანაგებული იყო, რომ უჭირდა თვალის ქუთუთოების აწევაც კი.
ხოლო რამდენიმე დღის შემდეგ კლავიხომ მეორედ რომ ინახულა,
თემური კიდევ უფრო მოტეხილი იყო და თვალის ჩინიც და-
კარგული ჰქონდა. მოსალოდნელი საბოლოო შეხვედრა კი თემურ-
თან აღარ შედგა, რადგან 1404 წ. 21 ნოემბერს კლავიხომ, სხვა
უცხოელ ელჩებთან ერთად სიკვდილის მუქარით ისე მოუ-
ლოდნელად დაითხოვეს სამარყანდიდან, რომ თავისი ხელშეწყობის
გამოტანებულ ეპისტოლეზე ოფიციალური პასუხიც კი ვერ მიიღო.

ჯერ კიდევ სამარყანდში ყოფნისას კლავიხომ საიდუმლოდ შე-
იტყო, რომ თემურს ენაც წართმეოდა და ჩავარდნილი იყო ლო-
განად. სამარყანდიდან ასე მოულოდნელი დათხოვნა კი კლავი-
ხომ იმითი ახსნა, რომ თემურის კარისკაცებს არ სურდათ უცხო-
ელი ელჩები გამხდარიყვნენ თემურის სიკვდილის მოწმე, რა-
თა მათ უკან დაბრუნების დროს ეს ამბავი არ შეეტყობინებინათ
დაპყრობილი ხალხებისათვის, რომლებიც შეიძლება აჯანყებუ-
ლიყვნენ.

სინამდვილეში კი ყოველივე ეს თემურის მორიგი სამხედრო
ზრეკი იყო. მიუხედავად საკმაოდ ხანდაზმული ასაკისა თემური
ჯერ კიდევ საუცხოოდ გრძნობდა თავს. რაც შეეხება თვალის
სინათლეს, ჯერ არც ის დაკლებოდა, რადგან ერთი წლის წინ
ბირთვების ციხისათვის გამართული ბრძოლების დროს, ციხეზე
გადამწყვეტი იერიში რომ მიჰქონდათ, თემური მოპირდაპირე
მთის კალთაზე იდგა და იქიდან ადევნებდა თვალყურს ციხისათვის
გამართულ ბრძოლას.

ახლა თემურს ჩინეთისაკენ გალაშქრება ჰქონდა განზრახული,
რომლის ზღაპრული სიმდიდრე მოსვენებას უკარგავდა მის ხარბ
თვალს. ჩინეთის ლაშქრობას დიდი საიდუმლოებით ამზადებდნენ
მისი კაცები და უკვე გადაწყვეტილიც იყო სარაი მულქ-ხანიმის
მეჩეთში საიდუმლო თათბირის დროს.

თემურმა კლავიხოსა და სხვა უცხოელ ელჩებს განგებ მოაჩ-
ვენა თავი დაჩაჩანაკებულ ბებრად და თვალისჩინდაკლებულად.
სამარყანდიდან დათხოვნის წინ თემურის ავადმყოფობაც განგებ

პორტრეტი, რომელიც ანთროპოლოგების დასკვნით მაქსიმალურად გავს იმას, როგო-
რიც იგი სიტყვიერად დაგვიხატა იბნ არაბშაჰმა.

იბნ არაბშაჰისავე სიტყვებით თემურმა ბოლომდე შეინარჩუნა ნათელი აზრი,
ცხოვებაში იყო ძალიან მამაცი და სიკვდილისა არ ეშინოდა, ჰქონდა ძლიერი ხმა, არ
უყვარდა ხუმრობა და სიცრუე, ერჩია მართალი თუნდაც მას ჩაეყენებინა მოკლე მდგო-
მარეობაში, იყო ფიზიკურად ძალზე ლონიერი და ძლიერი.

ჩააწვეთეს ელჩებს ყურში რათა მათი საშუალებით ამ ამბავს მიეღწია ჩინეთამდე, რომ იქ მისი მოლოდინი არა ჰქონოდათ.

როგორც შემდეგ გამოიკვეთა ამ ხერხმა სავსებით გაჭრა: კლავიზო და სხვა ელჩები გზა და გზა რომ ამ ამბავს ავრცელებდნენ და სხვადასხვა ქვეყნებისაკენ მიჰქონდათ ვაჭარ-ქარავნებს, ამ დროს თემური, საღ სალამათი სალახანა ჩინეთისაკენ მიუძღოდა მრავალრიცხოვან ჯარს.

ჩინეთისაკენ თემურის ჯარი მიიწევდა სამ კოლონად. მარჯვენა ფრთას მისი შვილიშვილი უფლისწული ხალილ სულთანი სარდლობდა, მარჯვენას ფირ მოჰამედი, ლაშქრის ცენტრს კი პირადად თემური მიუძღვოდა წინ.

იმ წელიწადს ძალიან ცივი ზამთარი დაიჭირა შუა აზიაში. მდინარე სირ-დარიასა და ამუ-დარიას წყალიც კი გაიყინა. ასეთ ვითარებაში ლაშქრის ცენტრმა მიაღწია ქალაქ ოთარას 1405 წლის 14 იანვარს. გადაწყდა რომ აქ დაბანაკებულიყვნენ და დალოდებოდნენ გამოზაფხულებას.

სამოცდაათწელს მიტანებული თემურის დამაშვრალმა ორგანიზმმა, როგორც ჩანს, გზის სიძნელე ველარ აიტანა, ზომაზე მეტად შესმულმა ღვინომაც თავისი ქნა, თემური ავად გახდა და ლოგინად ჩავარდა, მისი მდგომარეობა დღითი დღე უარესდებოდა და 1405 წლის 18 თებერვალს „ბოროტი იგი ბოროტად წარწყმდა“³⁷².

ფ. გორგიჯანიძის თქმით „პარასკევ საღამოს ხემწიფე მიიცვალა. შეიქმნა ლაშქარში ტირილი და ყველამ საყელონი გარდინივეს“. რის შემდეგაც „ქვეყნის დაჭირვისათვის მრავალგვარად გარჯილი, ქონებითა და მორკმულობით გაცრცვილი, სული ტანით, კეჟა თავით და სინათლე თვალთ გაშორებული ტანი კუბოში მიასვენეს და კუბოს თვალ მარგალიტით მოკაზმული ზეწრები ვარდაბურეს და კუბოს ქვეშ მეფენი და ხემწიფენი შესხდნეს, დიდის დიდებით და სამარყანდს მოასვენეს“³⁷³.

ყოველივე ზემოთქმულის შემდეგ ქართველი ისტორიკოსი დასკვნის, რომ „ის მიწას მიაბარეს და მრავლის სარჯლითა და ოჯახის თხრით და სიკვდილებითა და დატყვევებით ნაშოვნის სხვათ დარჩა და მას განკითხვის დღის შიში თან წაჰყვა და ქვეყანანი ზოგი ვინ დაიჭირა, ზოგი ვინ“.

ერთი სიტყვით, განზრახული ჩინეთის ლაშქრობა თემურს აღუსრულებელი დარჩა სიკვდილის გამო. იგი ოთარადან სამარყანდს მოასვენეს და დაკრძალეს მის მიერვე აგებულ საძვალეში თავისი შვილისა და რელიგიური მოძღვარის სეიდ ბერქეს გვერდით. მისი სამფლობელოების დანაწილებისათვის კი სასტიკი ბრძოლა გაჩაღდა მემკვიდრეთა შორის, რამაც დაშლამდე და ბოლოს გადაშენებამდე მიიყვანა მათი სახელმწიფო.

საქართველო თემურის შემოსავათა შემდეგ

ჩინეთის ლაშქრობის დაწყებამდე კარგა ხნით ადრე თემურს თავისი უზარმაზარი სახელმწიფო, რომელიც გადაჭიმული იყო აღმოსავლეთით ჩინეთის დიდ კედლამდე, ჩრდილოეთით — ცენტრალურ რუსეთამდე, დასავლეთით — ხმელთაშუა ზღვამდე და სამხრეთით — ეგვიპტის საზღვრებამდე, დანაწილებული ჰქონდა თავისი შვილების, შვილიშვილების, ნათესავებისა და მახლობლებისათვის, რომლებიც ადგილებზე ჯანეშინებოდნენ, ე. ი. თემურის მოხელეებად ითვლებოდნენ და მორჩილად ასრულებდნენ მის ბრძანებებს¹.

სიკვდილის წინ თემურმა თავისი შვილები და შვილიშვილები იხმო და ომში დაღუპული ვაჟის, ომარშეიხის შვილი ფირ-მოჰამედი გამოაცხადა ტახტის მემკვიდრედ.

მაგრამ, მრისხანე დამპყრობლის სიკვდილის შემდეგ, ფირ-მოჰამედს ყური აღარავინ ათხოვა და ცხარე ბრძოლა გაჩაღდა ტახტისათვის თემურის მემკვიდრეთა შორის, რამაც დაშლამდე მიიყვანა ერთიან ეკონომიურ საფუძველს მოკლებული, ძალით შეკოწიწებული მისი უზარმაზარი სამწყსო.

ფეოდალური შინაომი თემურის მემკვიდრეთა შორის მთელი ძალით გაჩაღდა ჰულაგუიანთა ირანის სამფლობელოებისთვისაც, სადაც პირველობისა და უპირატესობისათვის მირანშაჰი და მისი ვაჟები ომარი და აბუბაქრი ეცილებოდნენ ერთმანეთს.

მამა-შვილებს შორის ატეხილი შუღლითა და უთანხმოებით ისარგებლეს ამიერკავკასიის ხალხებმა და მედგარი ბრძოლა გააჩაღეს თემურიანთა ბატონობის წინააღმდეგ. ამ ბრძოლის შედეგად, კვლავინდებურად, საქართველოს მამაცი მეფე გიორგი VII ბაგრატის ძე იყო.

საქართველოდან და ამიერკავკასიიდან თემურის წასვლის თანავე გიორგი მეფე აფხაზეთიდან დაბრუნდა და შეუდგა გაპარტახე-

³⁷² ფ. გორგიჯანიძე. გვ. 312.

³⁷³ იქვე.

¹ История Узбекской ССР, т. I, Ташкент, 1955, გვ. 326.

ბული ქვეყნის წესრიგში მოყვანას. „ახალი ქართლის ცხოვრებაში“ ამის თაობაზე ნათქვამია: „ხოლო წარვიდა რა ლანგ-თე-ბურ, მაშინ მეფემან გიორგი კუალად იპყრა საქართველო მოოტ-რებული და იწყეს შენებად“², რასაც ვახუშტი ბაგრატიონი იმასაც უმატებს, რომ „ბრძოლა ციხეთათა“³. აქ, როგორც ჩანს, ავ-ტორი გულისხმობდა თემურის მიერ საქართველოს ციხეებში და-ტოვებული ჯარების წინააღმდეგ ბრძოლას.

უმეტეს შემთხვევებში, გარდა მცირე გამონაკლისისა, თემუ-რი დაპყრობილ ციხეებში არ ტოვებდა თავის ჯარს, არამედ ისევ თავის ძველ პატრონებს უტოვებდა გარკვეული პირობით და აყე-ნებდა თავის სამსახურში⁴. ასეთ გამონაკლისს წარმოადგენდა, მაგალითად, ბირთვისის ციხე საქართველოში, რომელიც თემურმა დაპყრობის შემდეგ არ დაანგრევინა და შიგ ზორასნელი მეციხოვნეები დასტოვა ფირ მოჰამედის, იგივე თახჩე ბურანის სარდლო-ბით. საფიქრებელია, რომ თემურის ჯარი იდგა საქართველოს სხვა (თორთუმის, თბილისის?) ციხეებშიც, რომელთა ასაღებადაც იბრძოდა გიორგი საქართველოდან და ამიერკავკასიიდან თემურის წასვლის შემდეგ.

მტრის ნაშთებისაგან ქვეყნის გაწმენდისა და წესრიგის დამყა-რების შემდეგ გიორგიმ სამხედრო მოქმედება გადაიტანა ქვეყნის გარეთ, თემურის უნიათო მემკვიდრეების წინააღმდეგ, რომლებიც „ურთიერთას შინა შურსა და ქდომაში“ იყვნენ⁵ და სხვა საქმე-ებისათვის აღარ ეცალათ.

„ახალი ქართლის ცხოვრების“ ცნობა კარგად დასტურდება სპარსული წყაროების მონაცემებითაც. მირხონდის თხზულება-ში, მაგალითად, ნათქვამია, რომ ჰიჯრის 808 წლის ზაფხულში (1405 წელი ჩვენი წელთაღრიცხვით) უფლისწულ ომარისათვის მის კარისკაცებს მოუხსენებიათ მეტად შემაშფოთებელი ამბავი, რომ „ქართველებს კადნიერების ფეხი თავიანთი საზღვრებიდან გადმოუდგამთ, ნახჭევანი და განჯა დაურბევიათ და ხალხის სისხ-ლი და ქონება ხელუწყიათ“⁶.

² ახალი ქართლის ცხოვრება, მეორე ტექსტი, გვ. 472.

³ ვახუშტი, გვ. 275.

⁴ История Узбекской ССР, გვ. 326.

⁵ ახალი ქართლის ცხოვრება, პირველი ტექსტი, გვ. 339; მეორე ტექსტი, გვ. 472.

⁶ მირხონდი, გვ. 240: گرجیان پای جسارت از حد خود دراز نهادند.

იგივე ავტორის მოწმობით, ომარმა თავისი სარდლები გაგზავ-ნა გიორგის წინააღმდეგ, მაგრამ საქართველოს ლაშქარმა სასტი-კად დაამარცხა მოწინააღმდეგე და განდევნა ქალაქ მარანდამდე⁷.

სწორედ ეს მომენტი უნდა იგულისხმებოდეს კლავიხოს ცნო-ბაშიც, რომელიც, როგორც დროის, ისე აღწერილ გარემოებათა მსგავსებით სავსებით ემთხვევა მირხონდის ცნობას, ოღონდ მისგან განსხვავებით შეიცავს გაცილებით მეტ დეტალს.

სამარყანდიდან სამშობლოში რომ ბრუნდებოდა, კლავიხოს, პულაგუიანთა სამფლობელოებზე გამოვლის დროს ადგილობრივი მცხოვრებლებისაგან შეუტყვია, რომ მამა-შვილს, ომარსა და მი-რანშაჰს შორის ამტყდარი ორთაბრძოლისა და ქიშპის დროს სა-ქართველოს (gargania) მეფე გიორგის (Cope) ანი (Aumian) და არ-ზრუმი (Asseron) დაურბევია და მიუღწევია თავრიზამდე [Turis]. გარდა ამისა, დაურბევია და გაუძარცვავს ბევრი სხვა ქალაქი და სო-ფელი, რითაც დიდად შეუძრწუნებია მუსლიმანები⁸.

მისივე ცნობით, ბატონიშვილ ომარს მის წინააღმდეგ გაუგ-ზავნა ერთ-ერთი თავისი სარდალი, ომარი, 5-ათასიანი მხედრო-ბით, ხოლო შემდეგ, ეს რიცხვი თავრიზისა და სხვა ადგილების ჯარების შეერთების შედეგად 15-ათასამდე გაზრდილა. ამის შემ-დეგ თემურიანთა შეერთებულმა მხედრობამ თავრიზი გადაიარა და დაბანაკდა ალათალის (Alatao) მიდამოებში⁹.

გიორგი მეფემ, ეს ამბავი რომ შეიტყო, სასწრაფოდ ალათა-ლისაკენ გაილაშქრა ხუთიათასიანი ჯარით, ღამით მოულოდნელად თავს დაესხა თემურიანთა შეერთებულ მხედრობას და დაამარცხა. ბევრი მათგანი დახოცა, დანარჩენები კი თავრიზისაკენ დაიფრინა, რითაც დიდი შიში დაეუფლათ მუსლიმანებს¹⁰.

საქართველოს მეფეს უფრო შორს აღარ ულაშქრნია ამ დროს, რადგან მისი საზრუნავი მაშინ სხვა ქვეყნების დაპყრობა კი არ იყო, არამედ თემურიანთა განდევნა საქართველოდან და მისი და-სამხარი ქვეყნებიდან. ასეთი მცირე მხედრობით, 5 ათასი კაცით, სხვა მიზნის დასახვა შეუძლებელიც იყო. ის კი არა, საქართველოს საზღვრებიდან ასე შორს წასვლა, ალათალამდე, და მტრის სამჯერ

و نخجوان و گجه غارتیدند و دستنخون و مال مردم در از کردند

⁷ იქვე, გვ. 241.

⁸ კლავიხოს, გვ. 369.

⁹ იქვე.

¹⁰ იქვე.

უფრო ჭარბი ძალების დამარცხება გიორგი VII-ის უბადლო სამხედრო ოსტატობისა და საქართველოს ლაშქრის უსაზღვრო სიმატის წყალობით უნდა განხორციელებულიყო, თორემ სხვა პირობებში ესეც ყოველად შეუძლებელი იყო.

აშკარად ჩანს, რომ საქართველოს მეფემ ამ ომში მეტად გაბედული გეგმა გამოიყენა და უაღრესად დახვეწილი სამხედრო ხერხი იხმარა. მტერზე ლამით მოულოდნელი თავდასხმა წარმატების საწინდარი იყო.

თემურიანთა დასუსტებითა და მათი სამხედრო ძალის განადგურებით კარგად ისარგებლა შირვანშაჰმა შეიხ იბრაჰიმმა, რომელიც მთელი აზერბაიჯანის გაერთიანებას ლამობდა შირვანის გარშემო. ამ საქმეში საქართველოს მეფე მისი ბუნებრივი მოკავშირე იყო¹¹.

სამწუხაროდ, საქართველოში გიორგი VII-ის შემდგომი მოღვაწეობის შესახებ ამის შემდეგ ბევრი აღარა ვიცით რა სათანადო წყაროთა უქონლობის გამო. ვიცით მხოლოდ ის, რომ საქართველოს მეფეს უთანასწორო ბრძოლა ჰქონია საქართველოში შემოჭრილ შავბატკნიან თურქმანთა სარდლებთანაც, რომლებიც ირანსა და ამიერკავკასიაში ცდილობდნენ თემურიანთა ადგილის დაჭერას. იგი სწორედ მათთან ომში დაღუპულა 1407 წელს. მაგრამ სად იყო ეს ბრძოლა, ან რა ვითარებაში დაიღუპა საქართველოს მეფე, არც ეს ამბებია ჭერჯერობით ჩვენთვის ცნობილი იმავე მიზეზების გამო.

ომში დაღუპული გიორგი VII-ის ცხედარი საქართველოში მოასვენა მისმა ძმამ კონსტანტინემ, რომელმაც იგი შეცვალა საქართველოს სამეფო ტახტზე 1407 წელს.

კონსტანტინე, როგორც აღენიშნეთ, თავისი გვირგვინოსანი ძმის ერთგული თანაშემწე იყო თემურის წინააღმდეგ ომში. იგი გიორგის დავალებით ხშირად ასრულებდა მნიშვნელოვან დიპლომატიურ მისიას საზავო მოლაპარაკებათა დროს. ასე მაგალითად, როგორც სპარსული, ისე ქართული წყაროების მიხედვით, იგი იყო საქართველოს მეფის პირადი წარმომადგენელი და სრულუფლებიანი

¹¹ რ. კიკნაძე, ქართველი და აზერბაიჯანელი ხალხების საბრძოლო თანამეგობრობის ისტორიიდან, თსუ შრომები, ტ. 108, თბ., 1964, გვ. 379; ჯ. იბრაჰიმოვს, აღნიშნული აქვს, რომ ამ ამბების შემდეგ შირვანშაჰი იბრაჰიმმა თავროზში შევიდა და დაიჭირა ეს ქალაქი. რაც იმაზე მიუთითებს, რომ იგი მოქმედებდა საქართველოს მეფესთან კავშირში. იგი საქართველოს მეფედ გიორგის ნაცვლად ასახელებს კონსტანტინეს (იხ. Д. Ибрагимов, Феодалные государства на территории Азербайджана, გვ. 24).

ელჩი თემურთან მოლაპარაკებაში 1401 წლის შამქორის ზავის დადების დროს. იმავე კონსტანტინეს ჰქონდა საზავო მოლაპარაკება თემურთან 1403 წელს ხელახალი დაზავების უნაყოფო ცდის დროს.

მართალია, ზოგიერთი სპარსული წყარო (შარაფ ად-დინ ალი იეზდი, ჰაფეზე აბრუ, აბდ არ-რაზაყ სამარყანდი) კონსტანტინეს მიაწერდა გიორგი მეფისაგან განდგომას ივანე ათაბაგ-ერთად, რაც არ დასტურდება ცნობათა კრიტიკული ანალიზისა და სხვა წყაროების მოშველიების შემდეგ.

სამწუხაროდ, ჩვენ არც კონსტანტინეს მეფობისა და მოღვაწეობის შესახებ ვიცით ბევრი რამ ზემოთ უკვე მოხსენიებული მიზეზების გამო. მაგრამ ის კი კარგადაა ცნობილი, რომ არც მისი მეფობა გამოდგა ხანგრძლივი და უდრტვინველი, რადგან მალე კვლავ მკვეთრად გაუარესდა საქართველოს საგარეო ვითარება შავბატკნიან თურქმანთა მოძალების გამო, რომლებმაც დიდი საფრთხე შეუქმნეს ამიერკავკასიის ქვეყნების დამოუკიდებელ არსებობას.

შავბატკნიან თურქმანთა სახელმწიფოს შემქმნელი ყარა-იუსუფ თურქმენი იყო. იგი აჰმად ჯალაირიანთან ერთად ოსმალეთის სულთაის კარზე აფარებდა თავს თემურთან ომში დამარცხების შემდეგ თემურის მიერ სულთან ბაიაზეთის დამარცხებისა და დატყვევების შემდეგ ყარა-იუსუფი და აჰმად ჯალაირიანი ეგვიპტეში გაიქცნენ ბარკუკის კარზე, რომელმაც ორთავენი თემურის შიშით ციხეში გამოჰკეტა და დამწყვდეული ჰყავდა მის გარდაცვალებამდე.

თემურის გარდაცვალების შემდეგ ყარა-იუსუფი აზერბაიჯან-დაბრუნდა თავის მოკავშირესთან ერთად და ბრძოლა გააჩაღა თემურიან სულთანთა წინააღმდეგ. მოკლე ხანში მან ერთი მეორეს მოყოლებით დაამარცხა თემურის მემკვიდრეები, მათ შორის თემურის ვაჟი მირანშაჰი, რომელიც მასთან ომში დაიღუპა 1408 წელს. ამის შემდეგ, 1410 წ. ყარა-იუსუფმა თავისი ყოფილი მოკავშირე აჰმად ჯალაირიანიც გაანადგურა და საფუძველი ჩაუყარა შავბატკნიან თურქმანთა სახელმწიფოს არსებობას (1410—1468), რითაც დიდი საფრთხე შეექმნა ამიერკავკასიის ქვეყნებს: შირვანს, შაქსა და საქართველოს¹².

¹² ამ სახელმწიფოს შემადგენლობაში შედიოდა აზერბაიჯანი მდ. მტკვრის სამხრეთით, აგრეთვე, სომხეთი, ქურთისტანი და არაბული ერაყი. ეს თურქმანული ტო-

ჯალაირიანებსა და შავბატკნიან თურქმანებს შორის ამტყდარი ბრძოლების დროს შირვანშაჰი შეიხ იბრაჰიმი გამოდიოდა ჯალაირიანების მომხრედ და მოკავშირედ. სხვათა შორის, ჯალაირიანებს გიორგი ნეფეც უჭერდა მხარს თემურთან გამართული ბრძოლების დროს, როგორც საქართველოს მუსლიმანი მეზობლებისა და მოკავშირეთა წარმომადგენელს.

აჰმად ჯალაირიანის დამარცხების შემდეგ ყარა-იუსუფმა, რომელიც იჩემებდა მთელი აზერბაიჯანის გამგებლობას, მორჩილება მოსთხოვა შირვან-შაჰ შეიხ იბრაჰიმსაც.

შეიხ იბრაჰიმი კი თვითონ ცდილობდა მთელი აზერბაიჯანის გაერთიანებას შირვანის გარშემო და, რასაკვირველია, არ დაემორჩილა ყარა-იუსუფის მოთხოვნას. მაგრამ, მეორე მხრით, შირვან-შაჰს არც ეფექტური წინააღმდეგობის გაწევის თავი ჰქონდა, ამიტომაც დახმარება საქართველოს მეფე კონსტანტინეს სთხოვა.

მართლაც საქართველოს მეფე და შაჰის მმართველი სიიდი აჰმადი მხარში ამოუდგნენ მეზობელი შირვანის გამგებელს შავბატკნიან თურქმანების წინააღმდეგ ომში, რითაც კიდევ ერთი ბრწყინვალე ფურცელი ჩასწერეს ამიერკავკასიის ხალხთა საბრძოლო თანამეგობრობის ისტორიაში.

შირვანშაჰისაგან რომ უარი მიიღო მორჩილებაზე ყარა-იუსუფი ჰიჯრის 815 წელს (ჩვენი წელთაღრიცხვის 1411—1412 წწ.) თავრიზიდან ყარაბაღისაკენ გამოემართა მრავალრიცხოვანი ჯარით.

შირვანის, შაჰისა და საქართველოს გაერთიანებული ლაშქარი მდ. მტკვრის ნაპირზე დაბანაკდა. ეს ადგილი „ახალი ქართლის

შეიხი კი ყარა ყოიუნლუდ, ე. ი. შავბატკნიანებად იმიტომ იწოდებოდნენ, რომ მათ დროშაზე გამოსახული იყო შავი ბატკანი.

აყ ყოიუნლუსა და ყარა ყოიუნლუს ტომთა გაერთიანებები შუა აზრის ოლქზე თურქმანული მომთაბარე მესაქონლე ტომების ნაშთები იყვნენ, რომლებიც XII-XIII საუკუნეებში შუა აზრიდან ჩრდილოეთ მესოპოტამიის, ირანის, არმენიისა და დასავლეთ აზერბაიჯანის ტერიტორიებზე გადმოვიდნენ და ეწეოდნენ მომთაბარულ მესაქონლეობას (История Азербайджана, Баку, 1958, т. I, გვ. 202). ყარა-იუსუფი კი ნიშნავს „შავ ოსებს“, რაშიც იგულისხმება „ლაშაზი ოსები“, რადგან „ყარა“, ე. ი. „შავი“ სილამაზისა და მშვენიერების სინონიმად გამოიყენებოდა იმდროინდელს სპარსულ პოეზიაში დოვლეთშაჰ სამარყანდი. „თაზქირათ აშ-შოარა“, 1900, გვ. 161).

ცხოვრების“ ავტორსა და ვახუშტი ბაგრატიონს მოხსენებული აქვთ „ჩალალად“¹³.

მოკავშირეთა ჯარის საერთო რიცხვის შესახებ წყაროებში კონკრეტული ცნობა არა ჩანს. ჰასან რუმლუს, მაგალითად, ზოგადად აქვს ნათქვამი, რომ შირვანშაჰმა „დიდი და მრავალრიცხოვანი ჯარი შეაგროვა“¹⁴. რაც, როგორც ჩვენ გვგონია, აშკარად გაზვიადებული ჩანს. ყოველ შემთხვევაში ჩვენთვის ქართული წყაროებიდან ცნობილია საქართველოს ჯარის რიცხვი, რომელიც ამ ბრძოლაში თან ხლებია კონსტანტინეს. სახელდობრ, მას მხოლოდ 2000 კაცი ჰყოლია თან წაყვანილი. სავარაუდებელია, რომ დიდი არ უნდა ყოფილიყო არც შირვანისა და შაჰის მიერ გამოყვანილი ჯარი.

ჩალალანში დაბანაკებულ გაერთიანებულ მხედრობას, მტრის თავდასხმის მოლოდინში, თავიანთი ბანაკი მოუწყვიათ სამხედრო წესისა და რიგის სრული დაცვით, რაზეც კარგად მეტყველებს ბანაკის გარშემო ღრმა ხანდაკის შემოვლება, რომელიც მოხსენიებული აქვს ჰასან რუმლუს¹⁵.

როგორც ბრძოლის აღწერიდან ირკვევა, ხანდაკი ბანაკს შემოვლებული ჰქონია სამი მხრიდან, მეოთხე ზღუდეს კი წარმოადგენდა თვითონ მდინარე მტკვარი¹⁶.

ეს გარემოება კარგად გამოუყენებია ყარა-იუსუფს მოკავშირეთა წინააღმდეგ ბრძოლის დროს და გეგმაც მარჯვე შეუდგენია ბანაკში შესაჭრელად. იგი მორიდებია ხანდაკის გადალახვასთან დაკავშირებული სიძნელეების დაძლევის, ღამე მოულოდნელად გადაულახავს მდინარე მტკვარი და ანაზღად შეჭრილა მოკავშირეთა შუა ბანაკში. ეს კარგად გამოსკვივის ჰასან რუმლუს ცნობიდან, რომლის მიხედვითაც ყარა-იუსუფის სარდლები ზედ მოკავშირეთა კარგებთან აღმოჩენილან მდინარე მტკვარზე გადასვლისთანავე¹⁷.

¹³ „... და დაჭდა მეფედ ძე ბაგრატისა კონსტანტინე, და იმეფა შუდ წელ, და მოკლეს ჩალალას (ახალი ქართლის ცხოვრება, მეორე ტექსტი, გვ. 412); ვახუშტი, გვ. 297

¹⁴ ჰასან რუმლუს ცნობები საქართველოს შესახებ, სპარსული ტექსტი, ქართული თარგმანითა და შესავლით გამოსცა, ვლ. ფუთურიძემ, შენიშვნები დაურთო რ. კეცნაძემ, თბ., 1966, გვ. 15.

¹⁵ იქვე.

¹⁶ იქვე.

¹⁷ იქვე.

ჩვენს მოსაზრებას ამის თაობაზე კიდევ უფრო კარგად ადასტურებს შეიხ იბრაჰიმის ხვედრი. რომელმაც ხელი მოიტეხა და ტყვედ დანებდა მოწინააღმდეგეს ბრძოლის ველადან გაქცევის დროს. ჰასან რუმელუს მიხედვით, როდესაც ყარა-იუსუფის სარდლები ბანაკში შეიჭრნენ და ბრძოლა გააჩაღეს, შეიხ იბრაჰიმი, გამოსავალი რომ ვეღარა ნახა რა, შეეცადა გაქცევით ეშველა თავისათვის. გაქცევის დროს იგი ხანდაჟი ჩავარდა და ხელი მოიტეხა. ამ დროს თავზე წაადგა ერთი თურქმანი. იგი დაატყვევა, კისერში ხელმანდილი ჩააბა და ისე მიჰგვარა ყარა-იუსუფს¹⁸.

ესე იგი, რაკი შეიხ იბრაჰიმი ბანაკიდან გარეთ გაქცევის დროს ჩავარდა ხანდაჟი და მოიტეხა ხელი, ეს იმაზე მიუთითებს, რომ ბრძოლა დაწყებულა ბანაკის შიგნით, სადაც ყარა-იუსუფის სარდლები აღმოჩენილან მდინარის გადაღახვისთანავე.

რამ გამოიწვია მოკავშირეთა ასეთი დაუდევრობა, რომ მტერი შეუშვეს შიგ შუა ბანაკში, წყაროების ცნობებიდან ამისი მიზეზები არა ჩანს. ყოველ შემთხვევაში, ის კი აშკარაა, რომ მტრის მოულოდნელმა თავდასხმამ მოკავშირეები უწესრიგოდ არივ-დარიცა, რამაც განაპირობა მათი სასტიკი დამარცხება.

მიუხედავად შექმნილი მძიმე ვითარებისა, საქართველოს მხედრობა ადგილიდან არ დაძრულა და მამაცურად უმკლავდებოდა მრავალრიცხოვან მტერს. ჰასან რუმელუსავე ცნობით საქართველოს მეფე „კონსტანტინე სახელისა და დიდების მოსახვეჭად ბრძოლის ველზე გამოვიდა თავისი საზიზღარი ხალხით. თავდადებული ბრძოლა იწყეს და წინააღმდეგობის სარტყელი წელზე შემოირტყეს“¹⁹.

მიუხედავად დიდი შეუპოვრობისა, მტერთა მრავალრიცხოვნებამ ბოლოს მაინც თავისი გაიტანა. ქართველები დამარცხდნენ და იძულებული გახდნენ ტყვედ დანებდნენ მტერს. ამაში, როგორც ჩანს, იმ გარემოებამაც დიდი როლი ითამაშა, რომ ბრძოლა მიმდინარეობდა ღრმა ხანდაკით შემოზღუდული ბანაკის

¹⁸ იქვე.

¹⁹ იქვე; ამ ბრძოლის მომენტები აღწერილი აქვთ სხვა ისტორიკოსებსაც, როგორც, მაგალითად, აბდ არ-რაზაყ სამარყანდის, მირზონდის, ხონდემირის, იაზი ყაზვინის და ა. შ. მირზონდის ცნობით, მაგალითად, ეს ბრძოლა მოხდა 1412 წლის ნოემბერს და გარძელდა მთელი ერთი თვე. მისივე ცნობით, შირვანელები გაიქცნენ და ქართველები მარტო მიატოვეს ბრძოლის ველზე მრავალრიცხოვანი მტრის პირისპირ. მიუხედავად ამისა, ქართველებმა ადგილიდან ფეხი არ მოიკვალეს და უთანასწორო ბრძოლაში გამოიჩინეს დიდი სიმტკიცე და სიმტკიცე (მირზონდი, გვ. 189).

შიგნით, საიდანაც ქართველები დამარცხების შემდეგაც ვეღარ გაიქცავენ ბრძოლის ველს.

ესათა შორის, ქართველებთან ერთად თურქმანებმა ტყვედ ჩაიგდეს ხელში შირვანელებიც, რომლებმაც ადრე ვერ მოახერხეს გაქცევა.

ქართველ ტყვეთა შორის იყო სამასამდე აზნაური და თვითონ მეფე კონსტანტინეც.

ქართველ ტყვეებს, მიუხედავად მარცხისა, მაინც ამაყად ეჭირათ თავი თურქმანთა წინაშე, რამაც გააღიზიანა ყარა-იუსუფი და ბრძანა მათი დახოცვა.

გამარჯვებულმა თურქმანებმა იქვე დახოცეს ქართველი ტყვეები მათ შორის სამასივე აზნაური უკლებლივ²⁰.

მეფე კონსტანტინეს ყარა-იუსუფის ვაჟმა ფირ-ბუდაყმა მოჰკვეთა თავი საკუთარი ხელით.

ქართველებმა შემდეგ დიდის გაჭირვებით იშოვნეს კონსტანტინეს გვამი და მოასვენეს საქართველოში.

კონსტანტინეს დაღუპვის შემდეგ საქართველოს სამეფო ტახტზე მისი შვილი ალექსანდრე პირველი, დიდად წოდებული, იჯდა 1442 წლამდე.

²⁰ ამ ბრძოლის თარიღის შესახებ სხვადასხვანაირი მოსაზრება არის გამოთქმული სამეფო ლიტერატურაში (იხ. ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, III, თბ., 1966 გვ. 425, აგრეთვე, „ჩვენი მეცნიერება“, № 4—5, ტფილისი, 1923, გვ. 78; ი. აბულაძე, მათეო განძასარელის ცნობა ქართველთა მეფის კონსტანტინეს შესახებ, „ენიშის მოამბე“, № V—VI, თბ., 1940, გვ. 51; ივ. ჯავახიშვილი, ნ. ბერძენიშვილი, ს. ჯანაშია, საქართველოს ისტორია, თბ., 1943, გვ. 248; კობალიანი, ამიერკავკასიის ხალხთა ურთიერთობის წარსულიდან, თბ., 1962, გვ. 226; რ. კიკნაძე, ქართველი და აზერბაიჯანელი ხალხების საბრძოლო თანამეგობრობის ისტორიიდან, გვ. 380; დ. კაციტაძე, აბდ არ-რეზაყ სამარყანდის „მათლა ას-სადაინ, ვა მაჯმა აღ ბაჰრეინის“ ცნობები საქართველოს შესახებ, გვ. 206—207; И. П. Петрушевский, Великий патриот ширваншах Ибрагим, гв. 36; Д. Ибрагимов, Феодалные государства на территории Азербайджана в XV в., гв. 29).

ლებ მნიშვნელოვანი როლი ეკისრებოდათ, აგრეთვე, ჩრდილოეთ კავკასიაში მცხოვრებ სხვადასხვა ტომებსა და ხალხებს.

თავისი თავდადებული ბრძოლით, აგრეთვე მოკავშირეთა მხარდაჭერის წყალობით, საქართველო პირველ ხანებში მარჯვედ უმკლავდებოდა მრავალრიცხოვან მტერს. მაგრამ თემურის მიერ ოქროს ურდოს განადგურების, ამიერკავკასიიდან ქალიჩიანების განდევნისა და ჩრდილოეთ კავკასიის ხალხთა დარბევა-აწიოვნების შემდეგ საქართველო მარტოდმარტო აღმოჩნდა თემურის მრავალრიცხოვანი ურდოების პირისპირ და ძალიან გაუჭიოდა მტრის უაღრესად ჭარბ ძალებთან უთანასწორო ბრძოლა.

მიუხედავად ამისა, საქართველოს მეფე გიორგი VII მაინც უნარიანად ხელმძღვანელობდა ქვეყნის თავდაცვის საქმეს და ღირსეულ წინააღმდეგობას უწევდა მრისხანე მტერს.

ამ ბრძოლების დროს გიორგი VII-მ თავი გამოიჩინა როგორც გამჭრიახმა სახელმწიფო მოღვაწემ და გულადმა და ნიჭიერმა მხედართმთავარმა.

გიორგი VII, სადაც ამისი ოდნავი საშუალება იყო, დიპლომატიური მოლაპარაკებით ცდილობდა თემურის ურდოთა შემოსევების თავიდან აცილებას, მაგრამ როცა ამისი შესაძლებლობა აღარ იყო, მაშინ იგი არ ერიდებოდა მოწინააღმდეგის უაღრესად ჭარბ ძალებთან პირისპირ შეხმას. ჭეშმარიტად რაინდული შემართებით ებრძოდა სამშობლოს მტერს, ხოლო უკან დახევისას თავგანწირვით იცავდა თითოეულ ზღუდესა და ციხეს. ამასთან, გიორგი თითქმის ყოველთვის ახერხებდა თავისი მთავარი ძალების შენარჩუნებას და როგორც კი მტერი დატოვებდა დარბეულ ქვეყანას, მაშინვე ქარწყლდებოდა მძიმე ბრძოლებით მოპოვებულ სამხედრო წარმატებათა პოლიტიკური შედეგები.

ამიტომ იყო, რომ მიუხედავად დიდი სამხედრო უპირატესობისა, თემურის პოლიტიკა საქართველოში ვერა და ვერ იკვლევდა გზას. 1386—1403 წლებს შორის თემური 8-ჯერ შემოესია საქართველოს—1386, 1387, 1394 (ორჯერ), 1399, 1400, 1402 და 1403 წლებში. ამ შემოსევების დროს დამპყრობელთა რისხვას ვერ გადაურჩა საქართველოს ვერცერთი მხარე, ზოგი კი დარბეული, აკლებული და აოხრებული იქნა რამდენიმეჯერ. ასე მაგალითად, სამცხეში თემურის ჯარი შეიჭრა ხუთჯერ (1386, 1394, 1400, 1402 და 1403 წლებში), თრიალეთში ოთხჯერ (1386, 1394, 1400 და 1403 წლებში); გარდა ამისა მისმა ურდოებმა სხვადასხვა დროს სასტიკად ააოხრეს ქვემო ქართლი, პერეთ-კახეთი, არაგვის, ქსნის,

ლენურის, იქმისა და სხვა მდინარეთა ხეობები, აგრეთვე კოლა, ფანასკერტი, ოლთისი და ა. შ., მაგრამ განსაკუთრებით სასტიკი ხასიათისა იყო თემურის შემოსევები საქართველოში „შვიდწლიან“ ლაშქრობის დროს (1399, 1400 და 1403 წლებში), როდესაც იგი აუჩქარებლად და მეთოდურად აოხრებდა თავის მზავრულ გეგმას. 1399 წლის ზამთარში, მაგალითად, თემური მოელოდა ერთი თვე იბრძოდა პერეთ-კახეთის წინააღმდეგ; მომდევნო წელს თემურმა თითქმის მთელი გაზაფხული და ზაფხული გაატარა ოლთისა და სამცხის წინააღმდეგ ბრძოლაში; 1403 წელს თემურმა 4 თვე დაჰყო საქართველოში და კიდევ ერთხელ მთარბია აღმოსავლეთ საქართველოს სამხრეთი და დასავლეთი მხარეები, რის შემდეგ გადავიდა დასავლეთ საქართველოში და მისთვის დამახასიათებელი ხოცვა-ჟლეტითა და ნგრევა-ოხრებით მიაღწია აფხაზეთის საზღვრამდე.

მიუხედავად ყოველივე ამისა, თემურმა ვერა და ვერ გასტეხა მამულისა და სჯულისათვის მებრძოლი ხალხის ნებისყოფა და ბოლოსდა ბოლოს იძულებული შეიქმნა შერიგებოდა თავისი პოლიტიკა მარცხს. ამაზე კარგად მეტყველებს 1403 წელს გიორგი მეფესთან დადებული საზავო ხელშეკრულება, რომელიც ოფიციალურად აღიარებდა საქართველოს, როგორც ქრისტიანული სამეფოს არსებობას. ეს იყო ქართველი ხალხის უდიდესი გამარჯვება თემურის ველურ ურდოებთან დიდ სამამულო ომში, მოპოვებული უზარმაზარი მატერიალური ზარალისა და ადამიანთა აურაცხელი მსხვერპლის ფასად.

საერთოდ, თემურის ლაშქრობები ყველგან ხასიათდებოდა უჩვეულო სისასტიკით და ჩაღათაელები თავიანთ გზაზე არ ტოვებდნენ სიცოცხლის ნიშან-წყალს. XV ს-ის ბიზანტიელი ისტორიკოსის დუკას მოწმობით, სადაც კი თემურის ჯარი გაივლიდა, იქ მხოლოდ უკაცრიელი უდაბნო რჩებოდა, რომელშიც აღარ გაისმოდა არც ძაღლის ყეფა, არც მამლის ყივილი და არც ტირილი ჩვილ ყრმათა.

ამ მხრივ საქართველო გამონაკლისი არ იყო. აქ ჩაღათაელები მოქმედებდნენ განსაკუთრებული გულმოდგინებით რელიგიური ფანატიზმის გამო. დაპყრობილ ტერიტორიაზე ისინი მეთოდურად ანგრევდნენ ციხე-კოშკებს, არღვევდნენ საყდრებსა და ეკლესიას, მონასტრებს, წვავდნენ სოფლებსა და დაბა-ქალაქებს, პირწმინ-

დად ელეტდნენ მოსახლეობას, კრიდნენ ან კანს აძრობდნენ ნაყოფიერ ხეებს, ოთხფეხს აძოვებდნენ ან წვავდნენ ყანა-ჯეჯილებს. მკიდნენ მოწეულ ყანებს და მოსავალი მიჰქონდათ თან.

ყოველივე ზემოთქმულს, სპარსული წყაროების გვერდით, კარგად მოწმობენ ქართული წყაროებიც. მაგალითად, XV საუკუნის მოღვაწის ავგაროზ ბანდაიძის უფროსი ვაჟის გრიგოლის მიერ ლარგვისის მონასტრის პარაკლიტონზე გაკეთებული მინაწერის მიხედვით აშკარად ჩანს, რომ თემურის ჯარებს მათთვის დამახასიათებელი ნგრევა-ოხრება განუხორციელებიათ საქართველოს მთელს ტერიტორიაზე: „მოვლეს ყოველი ქვეყანა და წარტყვნეს და დაჰტყვნეს საყდარნი, მონასტერნი და ეკლესიანი და აღიხვნეს ყოველნი ციხენი და გამოსხეს, ტყვე ჰყვეს და მოაოხრეს ყოველი ქვეყანა დასავლეთამდის“. „ძეგლი ერისთავთაში“ კი დასახელებულია ქუთაისს, ლეკეთსა და დარიალს შორის მოქცეული ტერიტორია, სადაც „მოწუეს და მოაოხრეს ყოველი საქართველო და დაყარეს მძორი მკუდრისაჲ, ვითარცა მჭელი თივისაჲ“.

ამ ძეგლის ცნობა რომ ჰეშმარიტ ვითარებას ასახავს, იმაზე კარგად მეტყველებს ზემოთ მოხსენიებულ ლარგვისის პარაკლიტონის მინაწერში გრიგოლ ბანდაიძის ჩივილი, რომ „შემდგომად მცირედისა ჟამისაჲ... დაწვისაგან მოოხრებული აღვაშენე ხუთი სახლი“.

მაშასადამე, თუ კი ქსნის ხეობაში თემურის მარბიელი რაზმების თარეშის შედეგად მარტო გრიგოლის ოჯახს ხუთი შენობა დასწვია, ადვილი წარმოსადგენია რა სურათი იქნებოდა ჩალათაელთა ლაშქრის მოძრაობის მთავარ მიმართულებებზე.

იგივე ცნობა კარგად მეტყველებს იმაზეც, რომ ქვეყნის განუკითხავ საერთო ნგრევა-ოხრებას თან სდევდა მოსახლეობის მასობრივი ზოცვა-ელეტა და განადგურება.

საქართველოს მოსახლეობის ერთი ნაწილი უშუალოდ ბრძოლის ველზე იხოცებოდა მტრის რიცხოვნობიდან გატილებით ჭარბ ძალებთან უთანასწორო ბრძოლების დროს. მოსახლეობის მეორე ნაწილს ჩალათაელები ადგილზევე ანადგურებდნენ თავიანთ საცხოვრისთან ერთად, ან სახიზარ-გამოქცაბულებში ეჭრებოდნენ და ელეტდნენ განუკითხავად.

დამპყრობლები მოსახლეობის მხოლოდ იმ მცირე ნაწილს ტოვებდნენ ცოცხლად, ვინც სულმდაბლობას იჩენდა და გამობდა ქრისტეს სარწმუნოებას, მაგრამ მშვიერ-მწყურვალნი და შიშველ-ტიტ-

ველნი, სნეულნი და ღონემიხდილები ისინიც გზაში იხოცებოდნენ შუა აზიის მიულწევლად.

დახრილთა და დატყვევებულთა მთელ ქონებას დამპყრობლები თვითონ ეპატრონებოდნენ და ალაფისა და ნადავლის სახით მიჰქონდათ თან. გარდა ამისა, დიდი რაოდენობით მიერეკებოდნენ აქედან ცხენების რემებს, საქონლის ჯოგებსა და ცხვრის ფარებს.

გაუკაცრიელებულსა და გაჩანაგებულ ქვეყანაში შემთხვევით ცოცხლად გადარჩენილ მოსახლეობას მუსრს ავლებდა სხვადასხვა სახის ინფექციურ დაავადებათა ეპიდემიები. ეს კარგად ჩანს გრიგოლ ბანდაიძის იგივე მინაწერიდან, სადაც ნათქვამია, რომ საქართველოში თემურის 1400 წლის შემოსევის „შემდგომად მცირედისა ჟამისაჲ, დავრჩი ობოლი ხუთთა ძმათაგან“, ხოლო „ამის შემდგომად იხილა ღმერთმან სიმრავლე ცოდვათა ჩემთა და მომიხვნა ექვსი შვილნი სამნი ვაჟნი და სამნი ქალნი დედით მათითურთ“. მაშასადამე, მარტო ამ სიტყვების ავტორს თემურის შემოსევის შემდეგ 5 ძმა, ცოლი და 6 შვილი დაღუპვია რაღაც მოარული სენით.

ამიტომაც იყო, რომ მოსახლეობის მკვეთრი შემცირება მწვევად იგრძნობოდა ჯერ კიდევ გიორგი VII-ის სიცოცხლეშივე, განსაკუთრებით მისი მეფობის ბოლო წლებში, როცა იგი ველარ ახერხებდა გამკლავებოდა თემურის ურდოებთან შედარებით გაცილებით ბევრად სუსტსა და მცირერიცხოვან მტრებს. ამის მაგალითია 1404 წლის ახლო ხანებში გიორგის გალაშქრება ალათალსა და ჩრდილოეთ ირანში, საქართველოდან საკმაოდ შორს ერთი მუჟა ნხედრობით, რაღაც 5000 კაცით, და განსაკუთრებით, მისი დაღუპვა 1407 წელს თურქმენებთან გამართულ ბრძოლაში, როდესაც საქართველოს მხედრობამ ალბათ უაღრესი სიმცირის გამო, მეფის გვამიც კი ველარ გამოიტანა ბრძოლის ველიდან.

ამ მხრივ კიდევ უფრო სავალალო მდგომარეობა შეიქმნა კონსტანტინეს დროს, როცა მოსახლეობის სიმეჩხერესთან და ქვეყნის საერთო სისუსტესთან ერთად აშკარად ჩანს მეფის ხელისუფლების ძლიერი დაკნინება.

მოსახლეობის სიმცირის გამო ველარც კონსტანტინე მეფე ახერხებდა დიდი ჯარის გამოყვანას საჭიროების დროს. ეს ნათლად ჩანს ჩალაღანის ომის შედეგიდან, სადაც კონსტანტინეს მხოლოდ 2000 კაცი ახლდა თან და ტყვედ ჩაუვარდა ხელში შავბატანიან თურქმანებს.

საქართველოში მოსახლეობის დიდი ნაკლებობა მწვავედ იგრძნობოდა ალექსანდრე I-ის დროსაც, რომლის ტახტზე ასვლის შემდეგ „იყო ყოველივე ესე საქართველო უსჯულოსა თემურისაგან უნუგეშინის ცემად განსრული, და სრულიად აოხრებული დედაქალაქი მცხეთა და დიდი წმიდა კათოლიკე ეკლესია. და აგრეთვე ყოველნივე ეკლესიანი, საყდარნი და ციხენი ყოველნივე სრულიად საფუძვლითურთ დაექცია და მოეოხრებინა, და ყოველნი სულნი ქრისტიანენი დედაწულითურთ ტყვე ექმნა“.

როგორც ცნობილია, ალექსანდრემ ფართო აღდგენითი სამუშაოები გაშალა თემურის მიერ გაპარტახებული ქვეყნის მოსაშენებლად და დარღვეული ციხე-კოშკებისა და ეკლესია-მონასტრების აღსადგენად. მაგრამ ამისათვის ალექსანდრეს არ ყოფნიდა აღდგომის ძალა მუშახელი და იძულებული ხდებოდა საქართველოს დაცარიელებულ ადგილებში დასახლებლად, ქრისტიან სომხებთან ერთად, მუსლიმანი ხალხებიც მოეზიდა.

აღდგენით სამუშაოებში აქტიურ მონაწილეობას იღებდნენ დიდებულებიც. შემონახულია ცნობები ცალკეული პირების მიერ ცნობილი სამონასტრო ცენტრების აღდგენის შესახებ. გარდა ამისა, თავიანთ საცხოვრებელსა და დამხმარე ნაგებობებს ინტენსიურად აღადგენდა თვითონ გლეხობა, მაგრამ, მიუხედავად ამისა, საქართველოს ბევრი კუთხე კვლავაც გაპარტახებული რჩებოდა. ვახუშტი ბაგრატიონის მოღვაწეობის დროსაც კი ქართულ ენაში გაჩნდა და დამკვიდრდა ისეთი სიტყვები, როგორიცაა: „ნაქალაქარი“, „ნადაბური“, „ნასოფლარი“, „ნაფუძარი“, „ნაგენახარი“, „ნასახლარი“ და ა. შ.

ქვეყნის საერთო სისუსტეს არ შეიძლებოდა არ გამოეწვია სამეფო ხელისუფლების დასუსტებაც, რაც კარგად შეიმჩნევა გიორგი VII-ის ზეობის ბოლო წლებსა და, განსაკუთრებით, კონსტანტინეს მეფობაში.

საქართველოში ჯერ კიდევ თემურის შემოსევებამდე ჩაპოყალიბებული იყო მკაფიოდ გამოკვეთილი მსხვილი ფეოდალური სენიორები, როგორც, მაგალითად, ჰერეთ-კახეთში, სამცხე-საათაბაგოში, არაგვის, ქსნისა და ლეხურის ხეობებში, აგრეთვე სხვა ადგილებში. აქაური ფეოდალები (ხიმშია, ივანე, სურმელი, ვირშელი, ჯანიბეგი და ა. შ.) სპარსული წყაროების მოწმობით, მეციხოვნეობის დამოუკიდებლად იცავდნენ საგანგებო ტერიტორიას თემურის შემოსევათა დროს.

გიორგი მეფე პირველ ხანებში წარმატებით იმორჩილებდა მათ და ისინიც უმრავლეს შემთხვევაში თან ახლდნენ საქართველოს მეფეს ლაშქრობებსა თუ თემურთან პირისპირ ომში. მაგრამ შემდეგში სამეფო ხელისუფლების დასუსტების შედეგად, გიორგი უკვე ვეღარ იმორჩილებდა მათ. ამაზე უნდა მიუთითებდეს თვითონ გიორგი მეფის დაღუპვაც თურქმანებთან ომში 1407 წელს, როცა მას გვერდით არ ჩანს არც ერთი მაშინდელი დიდგვაროვანი ფეოდალი.

ამ მხრივ კიდევ უფრო სავალალო იყო კონსტანტინეს ხვედარი ჩალაღანის ბრძოლაში.

მაგრამ, მეორე მხრით, ძალიან დასუსტებული და დაკნინებული იყო თვითონ დიდებულთა წოდებაც. ეს კარგად ჩანს კონსტანტინეს ლაშქარში „მდაბიოთა“ და აზნაურთა თანაფარდობიდანაც. როცა საქართველოდან ასე შორს წასულ მეფესა და 300 აზნაურს სულ რაღაც 1700-მდე კაცი ახლდათ თან ჩალაღანის ველზე. იგივე მომენტი, სხვათა შორის, კარგად შეტყვევებს იმაზეც, რომ თემურის შემოსევათა შედეგად საქართველოში ყველაზე დიდი ზარალი განიცადა ძირითადად მწარმოებელმა კლასმა — გლეხობამ.

ქვეყნის საერთო სისუსტეს უნდა მიეწეროს აგრეთვე საქართველოს ორი მეფის დაღუპვა ბრძოლის ველზე რაღაც ხუთიოდე წელიწადში; მსგავსი მაგალითი, თუ არ ვცდებით, მანამდე არ იცოდა ფეოდალური საქართველოს ისტორიამ.

მაგრამ ყველაზე მძიმე საქართველოსათვის თემურის შემოსევა — პოლიტიკური შედეგები იყო.

უპირველეს ყოვლისა, საქართველოსთვის მეტად საზიანო იყო თემურის შემოსევათა შედეგად მისი მეზობლებისა და მოკავშირეების დასუსტება და ზოგიერთის სრული გადაშენება. ამ მხრივ განსაკუთრებით დიდი ზარალი განიცადეს სომხურმა თემებმა, აგრეთვე შაქისა და შირვანის ფეოდალურმა სამთავროებმა, ხოლო ქალაქიანები საერთოდ განდევნილი იქნენ ამიერკავკასიიდან.

მაგრამ საქართველოსათვის კიდევ უფრო საზიანო იყო ჩრდილოეთ კავკასიის მთიანეთში მცხოვრები ხალხის ჩამოცილება, საიდან საქართველოს მეფეებს ხშირად გამოჰყავდათ ქედფიცხელი ტომები — „სრულიად კავკასიანი“ საერთო მტრის წინააღმდეგ ბრძოლების დროს. ამ ტომებში ქრისტიანული სარწმუნოების ნაცვლად ისლამის რჯულის გავრცელება კი, რამაც, სამწუხაროდ, ადვილად მოიყიდა ფეხი საქართველოს პოლიტიკური და ეკონომიური სი-

სუსტის გამო, უაღრესად უარყოფითი მოვლენა იყო საქართველო-სათვის, რადგან ამიერიდან მთა მეგობრობისა და მოკავშირეობის ნაცვლად იდეოლოგიურად დაუპირისპირდა საქართველოს ბარს. ამით, ფაქტიურად, უკვე XV საუკუნის დასაწყისშივე შეიქმნა საქართველოს გარშემო მუსლიმანური გარემოცვის რკალი, რამაც დასრულებული სახე მიიღო ოსმალთა მიერ კონსტანტინეპოლის აღების შემდეგ. ეს კი, როგორც ცნობილია, საბედისწერო აღმოჩნდა ჩვენი ქვეყნისათვის.

БОРЬБА ГРУЗИНСКОГО НАРОДА ПРОТИВ ИНОЗЕМНЫХ ЗАВОЕВАТЕЛЕЙ НА РУБЕЖЕ XIV—XV ВЕКОВ

Резюме

Рубеж XIV—XV вв. — наиболее тяжелая пора в истории Грузии. В этот период она подверглась разрушительным нашествиям многочисленных орд Тимура, причинивших громадный ущерб материальной и духовной жизни грузинского народа.

Сильный, коварный и исключительно целеустремленный враг, Тимур ставил своей целью уничтожение в Грузии интенсивного хозяйства, обращение в ислам христианского населения страны, либо полное его истребление, превращение территории Грузии в летние и зимние пастбища для кочевых скотоводческих племен.

В эту тяжелую пору вся Грузия поднялась на защиту отечества и героической самоотверженной борьбой сумела отстоять свое национальное лицо и государственность.

В долгой и неравной борьбе грузинского народа с ордой Тимура погибло огромное количество населения страны, были сожжены села и города, разрушены оборонные и культовые сооружения, уничтожены замечательные памятники материальной и духовной культуры грузинского народа. И хотя в стране в дальнейшем развернулись большие восстановительные работы, тем не менее страшные последствия многократных нашествий тимуровских полчищ отрицательно сказывались в продолжение веков. Разоренная и опустошенная страна в дальнейшем уже никогда не смогла обрести былой славы, а ученые мужи, работавшие над историей Грузии, не сумели восстановить летописи минувших событий из-за отсутствия грузинских нарративных источников. Последние либо не создавались, либо были уничтожены завоевателями. Те же причины сильно мешали заполнить про-